EGO grafii

© 2003 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Copou nr. 4; P.O. BOX 266, 6600
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

IONESCU, GELU

Copacul din câmpie: scrieri memorialistice/ Gelu Ionescu –
Iași: Polirom, 2003

376 p.; 19 cm (Ego-grafii)

ISBN: 973-681-237-5

821.135.1-94

Printed in ROMANIA

Gelu Ionescu

Copacul din cîmpie

Scrieri memorialistice

POLIROM
2003

Bernard Pivot, în celebrele sale programe „Apostrophe" și „Bouillon de culture" de la televiziunea franceză TV5, obișnuia să supună, la sfîrșitul emisiunii, pe invitatul său de onoare la un chestionar. Printre întrebări era și aceasta: ce ați dori să fiți într-o altă viață, dacă aceasta ar exista?

Răspunsul meu la această întrebare, dacă mi-ar fi fost pusă, răspuns la care am meditat mult, ar fi acesta: aș vrea să fiu un copac din cîmpie. Un copac secular, mare, solitar, rămuros, puternic, aproape invulnerabil, într-o cîmpie ușor vălurată ce se pierde în zări. O cîmpie verde și curată primăvara, unduind în lanuri de grîu vara, toamna acoperită de arături fumegînde, iarna de imaculate zăpezi: copacul din cîmpie.

Fiicei mele, Domnica

Motto : „Du treulos treuster Freund...”

(Richard Wagner,
Tristan und Isolde, actul 3)

1.
Partea și întregul*

* Aceste texte (cu excepția celor intitulate *Răzlețe* și *Cărțile*) au apărut, în prime variante, unele radical revăzute, în următoarele reviste : *Vatra*, *22*, *Apostrof*, *România literară*, *Suplimentul LA&I*, *Observatorul cultural*, *Dilema*. Le adresez mulțumirile mele.
Autorul mulțumește redacțiilor pentru colegialitate.

Istoria, istoria...

Cînd a dat „Istoria" peste mine? O știu destul de bine, primele mele amintiri sînt destul de clare. Era în 1943, aveam aproape 6 ani și am auzit vorbindu-se în casă despre „ruperea frontului" de la Stalingrad. Eram în apartamentul nostru de la Galați, împreună cu părinții mei și poate cu alții, cînd se dădeau comunicate despre încercuirea Stalingradului – despre probabila înfrîngere a nemților. Îngrijorarea familiei era mare pentru că știam că acolo se afla unchiul meu, fratele mamei, tînărul avocat și cred, sublocotenentul, Virgil Constantinescu. Am în minte clar imaginea casei noastre de la Galați, aparatul de radio – cred că era Philips, mare, cel la care ascultasem pentru prima oară pe Enescu. Parcă îi văd cutia maronie, scala verde (nu pot fi amintiri mai noi pentru că în timpul refugiului din '44 acest aparat ne-a fost furat din casă. Am lăsat atunci, refugiindu-ne în mare grabă, aproape totul în casă – nu a lipsit la întoarcere decît aparatul de radio și mașina de cusut, inevitabila Singer, care nu mai știu cum a fost totuși recuperată ulterior).

Pînă la acele vești îngrijorătoare, războiul era pentru mine un fel de „decor" lipsit de dramatism –

victoriile nemților îmi păreau normale, cu ele crescusem. Mie și, probabil, nu numai copiilor, ci și multor maturi. Mergeam cu mama la cinema – am mers foarte devreme la cinema, mama fiind singură aproape toată săptămîna (tata era ocupat la țară cu moșia și venea vinerea de obicei); era o mare cinefilă, mă lua la multe filme – pe care le-am revăzut, unele, aici în Germania – am recunoscut scene întregi și mai ales pe actorii germani sau austrieci care mi-au populat copilăria – Hans Moser, Theo Lingen, Willie Fritsch, Sarah Leander cu galsul ei grav și în tremolo; și azi cînd o mai aud la radio sau la televizor recunosc cîte o melodie și mă emoționează – avea un glas teribil, patetic. Mergeam deci cu mama la cinema și vedeam jurnalele de actualități pline de victorii ale nemților, mereu zîmbitori, în uniformele lor frumoase, bărbați chipeși și blonzi, cu șepcile lor cu vîrful ridicat și cu salutul lor ferm. Apoi mai era și revista *Signal* care era răsfoită prin casă, revistă plină tot cu aceiași ofițeri cu crucile de fier și uneori cu acele semne ciudate pe rever despre care nu știam încă ce înseamnau – aveam să o aflu mai tîrziu, din filmele rusești – evident, într-o cu totul altă semnificație prezentate: erau însemnele trupelor SS. Priveam și în *Signal* scene de bătălie, nu știam încă să citesc – aceleași scene triumfale ca în filme. Era o continuă victorie – de aceea probabil că m-a contrariat înfrîngerea de la Stalingrad. Și apoi grija pentru Nenea Virgil – despre care familia nu mai avea vești. Greutățile războiului nu le simțeam; la noi la țară erau cîțiva prizonieri ruși care munceau și o duceau foarte bine, mult mai bine ca acasă, cum spuneau de altfel chiar ei – deși erau, cum îmi dădeam chiar eu seama, văzîndu-i, cu dorul în ochi.

Trebuie să spun că am trăit într-o familie pe care aș numi-o aproape apolitică. Tatăl meu a fost și a rămas aproape cu totul indiferent la acest aspect al vieții, în ciuda a tot ceea ce i s-a întîmplat; îi detesta placid atît pe legionari, cît și pe comuniști, politica nu era subiectul lui de conversație și nici al mamei. Nu se vorbea în acei ani, în casă, prea mult nici de Antonescu, nici de Rege, sau de nemții care invadaseră orașul, pentru care nu exista nici simpatie, nici antipatie specială: eleganții ofițeri nemți care se dădeau respectuoși la o parte cînd trecea o doamnă, schițînd un salut. Văd astfel de scene, mama era o femeie frumoasă, mă îmbrăcam deseori în costum de marinar – ca Dl. Goe – bleumarin, guler cu trei trese albe și cu o beretă cu panglici negre – mă uitam țanțoș la nemți, îmi plăcea să le semăn, ba chiar îi salutam cîteodată. Aveam, printre jucăriile mele pe care le păstram foarte bine, o adevărată armată de soldați germani, mă jucam cu ei, o mașină care era o copie a Mercedesului lui Hitler, neagră, cu șofer și pneuri de cauciuc adevărat – o jucărie minunată –, apoi o ambulanță căreia i se deschideau ușile și avea tărgi, soldați în marș, pe care îi aliniam, cavalerie, cu cai maronii (păstrez și azi ca ultimă amintire din copilărie un astfel de cal, alb), o fanfară, tunuri, soldați în poziție de luptă, un tanc și chiar un avion. Nu era la fel la Stukass-urile pe care le vedeam la cinema și le imitam șuieratul picajului lor care – nu-mi dădeam seama – aduceau atîta moarte. Mergeam așadar cu mama la filme de război, cu inevitabilele victorii ale nemților, mai ales în aviație, la comedii și mai apoi la primele filme colorate – le țin minte – am și revăzut unul în Germania – se chema

Immensee, dacă nu greșesc, un altul, *Orașul de aur*. La Galați erau foarte multe trupe germane – nu-mi amintesc deloc de soldații români, ci doar de un prieten al lui tata, colonelul Ocoleanu, care însă umba mai mult în civil. Nici pe unchiul meu nu îl țin minte în haine militare.

Și dintr-o dată, o mare înfrîngere – mi se părea neverosimil, dar nu m-a afectat în mod special; eram copil, cum aș fi putut să-mi dau seama de importanța evenimentului? Cîteva săptămîni mai tîrziu, poate mai puțin, mama sau bunicii mei au primit o înștiințare că unchiul meu Virgil fusese destul de grav rănit la picior și că se afla într-un spital militar din nordul Moldovei. Fusese evacuat din cleștele rusesc doar cu două săptămîni înainte de capitulare. Țin minte precis că mama a fost să-l vadă acolo. Îl iubeam mult pe unchiul Virgil care era – mai este încă, la cei peste 88 de ani ai săi – un om vesel, făcea multe șotii și spunea tot felul de drăcii și măscări pe care nu le prea înțelegeam.

A venit apoi, repede, ofensiva sovietică – și toată catastrofa. Am plecat în primăvara lui '44, cred că era luna aprilie, în refugiu la Sinești, un sat de lîngă București – ca să ne depărtăm de iminența venirii frontului. Ne-am refugiat acolo cu toată familia, bunicul meu Grigore Ionescu, bătrîn și aproape paralizat, bunica, verii mei, mătuși. Stăteam în case țărănești alăturate; cu verii mei mai mari, liceeni, aproape studenți, făceam plimbări cu bicicleta prin împrejurimi unde era și o pădurice frumoasă. Au început bombardamentele, vedeam ziua cum treceau avioanele argintii care bombardau Bucureștiul și Ploieștii – uneori se mai dădea cîte o luptă chiar

deasupra satului – ne ascundeam prin pivnițe joase. Găseam apoi pe cîmpuri sau în curți un fel de beteală argintie căzută din cer, nu știam ce e – ba chiar bătrînii ne sfătuiau să n-o atingem: era, cum am aflat ulterior, un mijloc de derutare a artileriei românești care să confunde strălucirea avioanelor cu aceea a norilor de beteală. Cum rușii întîrziau, mama a hotărît să ne întoarcem la Galați căci tata rămăsese la țară – unde am ajuns și noi. Dar de-abia atunci, după cîteva săptămîni, frontul din Moldova a fost spart și am pornit-o din nou spre Sinești într-un autocamion captură de război de la ruși pe care tata îl cumpărase – o rablă – luînd cu noi și alți prieteni ai familiei; și astfel ne-a prins noaptea lui 23 august chiar pe șoseaua dintre Galați și Brăila, strecurîndu-ne printre trupele germane care se retrăgeau. În spatele nostru ardea Galațiul. La Brăila, într-un hotel prost, plin de ploșnițe, s-a ascultat comunicatul regal – era multă îngrijorare printre cei mari. Prin Buzău și Fierbinți am reajuns la Sinești unde am început să-l așteptăm pe tata, care trebuia să vină în urma noastră cu o trăsură – și, evident, să-i așteptăm pe ruși. Bunicul meu bătrîn și paralizat se reîntorsese și el la țară și acolo a rămas în conacul lui mare în care s-a tras cu tunul și care a fost devastat de ruși, dar mai ales de țărani. Era singur cu bunica și cu Ana, dădaca mea – și s-a furat tot din cele vreo 12 camere, au scos și parchetul, au vrut să-i ia și plapuma de pe el.

La Sinești a sosit și tata într-o noapte, cu o căruță plină, trasă de cei mai buni cai ai noștri, suri, îi chema Șarpe și Domnița. Erau acum la Sinești numai femei, copii și tineri, tata era singurul bărbat și se

ascundea pentru că ruşii voiau să-i omoare pe „burjui" – era pentru prima oară cînd auzeam acest cuvînt care avea să facă cariera de tristă amintire a luptei de clasă din noua „orînduire" ce tocmai se instala. Ruşii s-au mulţumit cu cîteva capturi, dar au luat căruţa şi caii pe care i-am văzut pentru ultima oară trecînd pe uliţa satului mînaţi de un ciolovec murdar. Înjurînd şi bodogănind, ruşii căutau ceasuri, băutură şi se uitau după femei. Erau şi ei blonzi, dar neîngrijiţi, cu ciubote diforme şi uitîndu-se urît la oameni. Ei îi înlocuiau în rolul de învingători pe spilcuiţii şi politicoşii nemţi... (Despre „spilcuiţii" şi „politicoşii" ofiţeri nemţi, aveam să aflu, nu peste mult timp, adică chiar din clasele primare şi mai ales din jurnalele de actualităţi de la cinema, ce orori au fost capabili să comită. Atunci am văzut primele scene cu procesul de la Nürnberg, primele scene cu mormanele de cadavre scheletice din lagărele de exterminare. La început nu înţelegeam de ce aceste victime erau evrei şi nu ruşi. Aşa a început iniţierea mea în istoria Holocaustului.) Astfel, în acest ghem de contradicţii, începea pentru mine istoria, istoria trăită...

La Sineşti am mai stat cîtva timp ; în septembrie – ţin minte că era frumos şi cald – ne-am îmbarcat cu toţii, cu toate bagajele în cîteva căruţe şi am plecat spre Bucureşti. Ne-a găzduit un văr al meu, Ginel Teodorescu, pe atunci tînăr şi elegant avocat care locuia cu tînăra şi bogata lui soţie într-o casă mare de pe strada C.F. Robescu, nu departe de strada Negustori şi de Piaţa Universităţii. Vedeam Bucureştiul pentru prima oară, îmi plăcea la nebunie, aşa distrus pe alocuri cum era ; mi se părea totul cunoscut, ca şi cum l-aş mai fi văzut în vis. Îmi amintesc de

automobilul vărului meu, un BMW decapotabil, galben cu negru, de eleganța casei și a tinerilor căsătoriți – care de altfel aveau să se despartă curînd –, îmi amintesc de Calea Victoriei, de Palatul Telefoanelor care mă fascina. Nu am stat prea mult la București, ne-am reîntors la Galați. Casa noastră din Aleea Popovici 67, alee ce dădea direct în faimoasa stradă Domnească, cea plină de tei bătrîni, era ocupată de rușii care spărseseră geamul de la ușa de intrare și prin el circulau. Nu știu ce-a făcut tata și casa s-a eliberat și ne-am întors într-ale noastre. Dar Galațiul era altul. Nemții în retragere distruseseră mult, mai ales centrul și cartierul dinspre port, străzile erau pline acum de ruși, comparația dintre foștii și actualii ocupanți era mereu contrariantă pentru mine. Lumea nu prea circula noaptea, pentru că rușii atacau pe civili, îi prădau, uneori chiar ucideau. Printre victime, un vecin de-al nostru, Jenia Antipa, un băiat plin de farmec, petrecăreț și cam hahaleră, bietul de el, care, vorbind rusește – mama sa era rusoiacă din Polonia – s-a înhăitat cu „învingătorii" care l-au ucis ; a fost găsit într-o barcă pe Dunăre cu o rafală de automat în el. Cred că Jenia, care îmi era foarte simpatic, a fost primul mort pe care l-am văzut...

La țară, unde am mers abia în vara lui '45, caii dispăruseră, la fel și vitele, trăsurile, docarele, șaretele – cred că tata a cumpărat o pereche de cai și ceva vite, grajdurile erau goale. Rușii luaseră tot ce putuseră – nu mai rămăsese decît o șaretă cu care tata mergea pe cîmp. Casa bunicilor era o ruină, bunicul fusese transportat la Galați, dar nu în casa lui cea mare din strada Mihai Bravul, casă în care mă născusem și din care mai am puține amintiri : doar

salonul în care era un covor mare de Smirna, alb cu scorpioni oranj (covor care a ajuns în cele din urmă în locuința mea bucureșteană din strada Gheorghe Lazăr și care a fost vîndut de vărul meu Vlad după plecarea mea din țară, în 1982). Casa din Mihai Bravul, mare, cu etaj și curte enormă, în care fuseseră și grajduri, devenise prin rechiziție comandamentul armatei roșii pe Galați; apoi, după plecarea rușilor, statul s-a făcut proprietar și a instalat acolo Centrala regională a Căilor Ferate. Bunicul deci locuia la niște prieteni ai părinților, unde de altfel a și murit la 30 mai 1946, fiind bine trecut de 70 de ani. Probabil că ar fi avut soarta atîtor alți „stăpîni" bogați și care făcuseră politică: pușcăria. Îl țin minte întins, așa mare și înalt cum era, cu părul său alb (fusese foarte blond, „bălan", cum zic moldovenii), cu ochii de un albastru intens, aproape în permanență întins pe pat, mișcînd numai o mînă mare, albă și bine îngrijită. Mergeam duminica la el și scîrțîiam cîte ceva la vioara la care începusem să cînt, luînd lecții cu un bătrîn evreu vienez cam exasperat de lipsa mea de entuziasm. Am mers, firește, la școală, în clasa întîi, chiar în toamna lui '44, la Liceul Ortodox care, deși școală de fete, avea curs primar mixt. Și mama fusese elevă la școala ortodoxă din București și Iași. Aveam prieteni noi, aleea pe care locuiam era un paradis, lîngă casa noastră era un loc viran, peste gard se afla fostul *Jockey Club*, acum părăginit; iarna doar se mai făcea patinaj – și am învățat și eu să patinez. În apartamentul nostru o cameră, a mea, a fost rechiziționată și stăteau în ea ofițeri ruși. Țin minte pe un doctor care a fost foarte bolnav și l-au îngrijit ai mei, mama și Ana, dădaca mea, o femeie

de încredere care m-a crescut de la 3 luni, și, ardeleancă din nord, din Sălaj fiind, îmi spunea „Jelu", sau „Jeluț". Doctorul rus avea un patefon cu o singură placă pe care o punea mereu, învățasem melodia pe din afară (o știu și azi): *Sineia platocica* – bășmăluța albastră. O asculta ore întregi și ofta. Apoi, la un Crăciun, a stat la noi pentru puțin timp un maior de tancuri care vorbea puțin nemțește și, fiind un om foarte simțit, părinții l-au invitat la masa de Crăciun. Avea familie la el acasă, cînd a văzut masa și pomul mare, a lăcrimat. Le-a povestit alor mei de mizeria din Rusia, de faptul că românii își fac speranțe deșarte, comuniștii vor trebui să cîștige alegerile ce se pregăteau – și va veni jalea comunismului. Era înalt și blond, în uniformă neagră cam ponosită. Îi avertiza pe ai mei de tot ceea ce se va întîmpla, dar nimeni nu-l credea. Povestea că părinții lui își țin icoanele bine ascunse în beci și se roagă în mare taină. A mai stat la noi și un cuplu, ofițeri și el, și ea – cum nu-și încuiau niciodată camera, dîndu-și seama că nimeni nu-i va fura și pentru a se face curățenie, am intrat o dată acolo să-mi iau ceva din cameră și, văzînd că cele două valize fuseseră uitate deschise, le-am ridicat capacul. Ce să vezi în ele? Statuete de porțelan, învelite cu grijă, tablouri vechi făcute sul, unele cu scene religioase, alte obiecte de artă. Le-am privit cu curiozitate și am chemat-o și pe mama să le vadă. Firește că ea și-a dat seama: era poate o „captură" de război, obiecte probabil furate. Mi-a rămas imaginea lor în memorie și, mult mai tîrziu, am realizat că erau foarte valoroase, atunci cînd eu însumi am început să prețuiesc și să am interes pentru obiectele de artă, porțelanuri vechi etc.

Nu știu cît timp a fost camera rechiziționată, cred că doar vreo doi ani – apoi am reintrat în drepturi, dar nu pentru mult timp. Alegerile din '46 ieșiseră cum se știe, reforma agrară redusese moșia la 250 de ha din vreo mie cîte rămăseseră bunicului meu, după exproprierea cealaltă, de după primul război mondial. Totuși a rămas, în '46, o fermă model, de care se ocupa tata în numele moștenitorilor. În iunie '47 ne-a fost expropriată moara și fabrica de ulei de la țară, unde mergeam încă în fiecare vară și unde am învățat să călăresc pe blînda iapă sură Fetița, cu care umblam în scurt timp pe coclauri, pe cîmpuri, la treierat, la stînă – tata avea și vreo cîteva mii de oi. Umblam și prin casa ruinată a bunicilor, mă duceam cu tata cu șareta. Dar cea mai mare parte a vacanței o petreceam la Tîrgu-Ocna, la bunicii mei din partea mamei.

În timpul anului, părinții mei ieșeau, aveau prieteni – se mergea des la familia Valianatos în special, oameni fini, engleziți, care jucau bridge, pocker și altele. Se făceau petreceri, se dansa, erau tineri în fond – se făceau multe primiri și la noi. La ele am învățat și eu să dansez și invitam cocoanele la dans – plăci cu melodii americane –, a fost și moda „congăi" – adoram să dansez încă de copil. Cu școala mergea foarte bine, doar că am fost un copil foarte bolnăvicios – am avut toate bolile copilăriei, inclusiv o teribilă febră tifoidă, toate îngrijite de doctorul Angelescu, un medic excelent. La început îmi plăcea să mi se citească, apoi am învățat plăcerea lecturii în singurătate – citeam *Căpitanul Corcoran*, *Leul din Damasc*, *Cu Jap cotoiul în jurul lumii*, puțin mai tîrziu *Cei trei mușchetari*, carte recitită de zeci de ori

și care mi-a adus pasiunea pentru istoria Franței. Citeam și *Istoria României* de Giurescu, cărți pentru copii despre mitologia greacă sau despre legenda Nibelungilor. A venit și vremea „Doxurilor" din care, ca tot omul, am învățat geografia lumii, oceane, insule, arhipelaguri. Apoi, firește, Jules Verne, alte romane istorice de Dumas sau alții, cîte se găseau în românește. Luam lecții de franceză, de vioară – cu care mă împăcam greu, neplăcîndu-mi să exersez. Mergeam cu părinții la spectacolele care reîncepeau să vină în turnee – opere, operete, piese de teatru. În timpul războiului țin minte că l-am văzut și pe Tănase. Am văzut în acei ani, pentru prima oară, *Carmen* de Bizet, *Cavaleria* și *Paiațe* – cu distribuții bune : Emil Marinescu, Maria Snejina și Ștefănescu-Goangă... Cîțiva ani de copilărie frumoasă, cu părinți aparent destinși și poate inconștienți la semnalele teribile ale unui viitor ce venea întunecat pentru ei, mai ales după vestea alungării Regelui – îmi amintesc scena ascultării stupefiate a comunicatelor la radio, ea se petrecea în casa unor prieteni ai părinților. Și acest viitor ce avea să aducă ruinarea civilizații românești a venit.

În seara zilei de 1 martie 1949 erau la noi prieteni – sărbătoream ziua de naștere a unchiului meu Virgil, care era acum avocat pledant la Galați. Tata a primit un telefon de la un prieten, cred că îl chema Martin, și care era subprefect de Covurlui, telefon prin care îl anunța că se expropriază moșiile și deci să plece imediat de acasă pentru că s-ar putea să fie ridicat de comuniști. Nu era prea tîrziu noaptea, poate să fi fost ora 22, tata și-a făcut un sumar bagaj și s-a dus la un amic al nostru ce locuia pe lîngă gară. Au fost anunțați și alți prieteni ai familiei,

moșieri – dar nu a putut fi avertizată sora tatei Alexandrina, care era la țară și pe care au ridicat-o și au trimis-o în domiciliu forțat pentru ani de zile. Tata a mai stat o zi-două ascuns în Galați – între timp lovitura istorică a devenit publică – și a plecat cu un tren de noapte la Tîrgu-Ocna, la bunicii mei materni. În acea noapte de întîi martie o mie nouă sute patruzeci și nouă, rămași în casă singuri, eu și cu mama am stat pînă tîrziu la fereastră, să vedem dacă vin să ne ridice. Îmi amintesc precis scena, cum stăteam cu mama la fereastră. N-au venit comuniștii nici în noaptea aceea – cînd devenisem dintr-o dată oameni săraci –, nici a doua zi. A sosit, a treia zi, bunica mea de la Tîrgu-Ocna să mă ducă și pe mine acolo. Luasem hotărîrea să părăsim Galațiul, să ni se piardă urma. Familia mea era prea cunoscută, bunicul avusese cea mai mare moșie din județ, fusese senator și deputat.

Am plecat așadar cu bunica, cu lucrurile mele și cu un mic geamantan cu cîteva jucării și cărți. Mama a rămas să lichideze casa, să vîndă tot sau să depoziteze – ceea ce s-a și întîmplat în lunile următoare. Ajuns la Tîrgu-Ocna, l-am găsit pe tata ascunzîndu-se, neieșind pe stradă și mai tăcut ca niciodată. Am fost înscris la o școală – bunicii mei din partea mamei aveau multe relații, bunicul meu matern era avocat, fusese primar al urbei prin anii '30, era iubit și stimat. La 12 ani, viața mea s-a fracturat pentru prima oară – m-am despărțit de prieteni, de casa în care copilărisem, de Galați, de tot ce aveam – am luat-o de la capăt cu alți colegi, venind dintr-un oraș destul de cosmopolit într-un tîrg provincial dar pitoresc. Cel puțin îl cunoșteam... Acomodarea s-a făcut destul

de ușor. Și chiar dacă profesorii mei s-au purtat în genere bine (eram în clasa I de liceu pe care o începusem la Liceul „Vasile Alecsandri" din Galați, eram un elev foarte bun dar... un străin), devenisem un proscris, un copil de „bestie moșierească", un tolerat deci de noua putere, un „vinovat". Dintr-un privilegiat devenisem un paria, îmi pierdusem „identitatea" – și acest lucru mai mult îl simțeam decît îl înțelegeam. Trebuia să-mi fie rușine de originea mea socială, să o ascund pe cît se poate, să o fac uitată. Ceea ce am și învățat să fac – să ascund și să trăiesc în duplicitate, pentru că rușine nu prea mi-a fost. Am învățat, ca mulți alții, la școală să spun una, acasă alta. Această teribilă duplicitate la care a condamnat comunismul milioane de oameni e de neiertat și ea a lăsat urme adînci în noi toți, urme care ne-au stricat ceva din suflet și din personalitate, ne-au sfrijit curajul și ne-au condamnat a fi niște arierați din punct de vedere politic.

La noua școală mi-am făcut repede cîțiva amici, m-am adaptat. Peste vreun an, tata, ascunzîndu-și și el trecutul, dar fiind licențiat în drept, a găsit de lucru la Baza Tubulară din oraș care alimenta extracția petrolieră din regiune, petrol care mergea tot în Rusia. A fost încadrat mai întîi ca pontator. Nu ne mai întreținea numai bunicul din cîștigul său, frumușel, de avocat. Dar tata cîștiga foarte puțin, mama și bunica țineau gospodăria, cu curte, poiată, chioșc acoperit cu viță-de-vie și o mică grădină cu pomi fructiferi și flori, de care se ocupa bunicul cu mare plăcere. Era vremea cartelelor și a îmbrăcămintei pe puncte, toată lumea devenise foarte săracă. La școală eram premiant – și prima problemă delicată care s-a

pus a fost atunci cînd a apărut dilema: să fiu sau să nu fiu făcut pionier? Am aflat că au fost discuții în consiliul profesoral și că directorul școlii, care îmi era și diriginte, îl chema Blăgoi, s-a luptat și a reușit: am fost făcut pionier și am fost extrem de mîndru – m-am simțit pentru un timp „integrat". Acasă se asculta în fiecare seară Radio Londra – la școală trebuia să fac compuneri cu realizările comunismului de la noi și din măreața Uniune Sovietică. Citind o dată în clasă o compunere pe tema trecutului negru și a exploatării capitaliste și burghezo-moșierești, profesorul de constituție, care era și ștab de partid, m-a întrebat la sfîrșitul lecturii, cu un zîmbet în colțul gurii: „ai citit acasă, părinților, compunerea ta?"; am răspuns că nu – și m-am simțit extrem de umilit. Dar același profesor avea să devină directorul liceului ce aveam să-l urmez. Îl chema Gheorghe Harapu și grație intervenției lui am primit diplomă de merit la bacalaureat, în ciuda opoziției cîtorva profesori oportuniști care voiau să aplice „lupta de clasă" chiar premiantului. Mulți ani mai tîrziu, Domnul Harapu a cumpărat casa bunicilor mei – cînd aceștia s-au mutat cu părinții la Onești –, a făcut o gospodărie frumoasă, dar nu a avut parte de ea pentru că au intervenit demolările demente și casa a fost dărîmată. Peste puțin timp a murit și el, poate de durere. Cred că din comunist convins devenise, ca mulți alții, un dezamăgit. Oricum îi păstrez o bună amintire.

Pe de altă parte, grație intoxicării – nu vedeam decît filme sovietice la unicul cinema din localitate – mai țin minte cîteva, cum ar fi *Balada Siberiei* –, grație contextului care nu avea cum să nu mă influențeze, mă simțeam vinovat pentru că fusesem

bogat și că alți copii fuseseră săraci, exploatați, handicapați social; acum eram eu cel... handicapat. Am rămas de atunci cu un fel de mefiență față de marile concentrări de averi – mi-a trebuit mult timp și viața în Occident pentru a înțelege că și oamenii bogați munceau și că mulți făcuseră avere datorită numai capacității, inventivității și străduniei lor, că proprietatea de stat e contraproductivă și nu duce la egalitatea socială decît prin mizerie și sărăcie colectivă. Cărțile rusești care ni se recomandau și pe care unii colegi le și citeau nu am reușit niciodată să le termin – cu o excepție: *O pînză-n depărtare* de Valentin Kataev. Vedeam filme sovietice sau din democrațiile populare, erau cărțile sovietice în librării, mai încercam cîte una, era imposibil. Nu citeam decît cărți de prin casă, mă pasionasem pentru Napoleon, am citit apoi pe Ionel Teodoreanu, Sadoveanu, *Război și pace* de Tolstoi. În familia mea nu se citea mult, nu se prea știau limbi străine – am pierdut acei ani ai adolescenței, atît de prielnici lecturilor importante – nu din vina mea i-am risipit –, fapt pe care l-am resimțit apoi toată viața. Făceam puțin sport, eram în echipa de dansuri naționale a școlii – umblam însoțit de prieteni, în special de blîndul și discretul Gică Toma, pe coclaurii minunați din jurul orașului Târgu-Ocna, mirifică regiune subcarpatică. Am terminat școala elementară – am dat examen de intrare la Liceul „Oituz" din oraș – am reușit al doilea, cu media 9,33, dar fără loc. Așa scria pe lista rezultatelor publicate la avizierul școlii: nr. 2, Ionescu Gheoghe, media 9,33, „reușit fără loc" – singurul reușit fără loc de pe întreaga listă. Lupta de clasă își spunea cuvîntul.

A fost al doilea șoc, era în vara lui '51, am venit plîngînd acasă, spunînd mereu: „De ce nu mă lasă să învăț, de ce nu mă lasă să învăț!!!". A urmat o vară chinuitoare, directoarea liceului care ne vizita, Doamna Goga, a obținut să vin în clasă ca audient, și apoi, grație demersurilor ei pe lîngă un cumsecade inspector județean, a obținut chiar intergrarea mea ca elev normal. Ce zile umilitoare, ce coșmar, cîtă frică, revoltă și derută! Am început să am aproape tot timpul sentimentul că sînt un tolerat – am început să-mi dau seama, pe proprie piele, ce este NEDREPTATEA. Am înțeles – devreme! – că una dintre cele mai mari nedreptăți ce se pot petrece într-o societate este să condamni copiii în numele unei vinovății, reale sau inventate, a părinților.

În preajma mea și a amicilor casei nu fusese nimeni arestat, dar știam de canal, știam că faimosul spital-închisoare din oraș era plin de „politici" – dar noi, familia mea, supraviețuiam cu toții în libertate – în acel surogat de libertate. Tata a găsit un post de economist la Sovrompetrolul din localitate – creșteam, aveam amici, jucam baschet, mă îndrăgosteam... În vara lui '53 am fost la rudele mele din București și am văzut festivalul tineretului – mai precis manifestațiile sportive pentru care mă pasionasem și eu și tata. Am văzut atunci multe, am văzut o parte din lumea mare; a fost apoi mirajul capitalei – era primul meu contact cu oameni din Occident; am și vorbit franțuzește cu cîțiva tineri, pe stadioane.

În rest, ce-ți putea oferi viața într-un tîrg de provincie? Țin minte că am vrut să învăț englezește, dar nu era nimeni care să mă ajute. Cu școala mergea foarte bine, dar utemist n-am fost făcut – nici nu s-a

pus problema. Nu știam ce să urmez după terminarea liceului – toți din jur erau de părere că trebuie să mă fac inginer, era cea mai sigură meserie atunci. Ceea ce am și încercat, după bacalaureat, luat cu diplomă de merit în iunie 1954, prima serie de bacalaureați cu 10 clase.

Cum aveam puțin talent la desen – o dexteritate mai mult –, am vrut să fac arhitectura – dar, așa nepregătit cum eram, venit din fundul provinciei, am picat la probele de desen. Sfătuit de neamuri, am dat a doua oară examen de admitere, în toamna aceluiași an, la Institutul de Mine din București care nu-și completase locurile. Am învățat puțin și am reușit al doilea la secția de topografie minieră. Eram student, toată lumea mulțumită. La acest institut se mințea pe rupte la completarea fișei personale – am aflat asta abia după ce mințisem și eu : tatăl funcționar, mama casnică, nici un fel de avere înainte de 23 august. Am aflat că mulți colegi de-ai mei aveau tatăl în închisoare cu condamnări chiar la închisoare pe viață : Dinu Alexandrini, Marcel Olteanu, Radu Rosetti, Șerban Manu, Radu Cădere – eram într-o companie... corespunzătoare. Facultatea nu-mi plăcea, eram un student cel mult mediocru – și pe timpul practicii miniere de la sfîrșitul anului întîi, la Baia Borșa, în Maramureș (exact la mina Socolescu, unde se petrece acțiunea poemului lui Dan Deșliu, *Minerii din Maramureș*, pe care îl învățasem la școală), am înțeles că meseria asta nu-i de mine. Nu mă vedeam toată viața calculînd galerii subterane într-o gaură de munte. Mă trezisem, nu acesta era viitorul meu, nu mă interesa nimic din această profesie, altfel respectabilă și foarte grea. Am mai urmat

totuși un an de inginerie, apoi m-am gîndit, desigur fascinat de vărul meu Ginel Teodorescu, cunoscut regizor la Operă, să mă fac regizor. Mă pregăteam, îmi plăcea teatrul, cultura era singurul lucru care mă pasiona. M-am pregătit cu un om cu totul deosebit, Ruxandra Ureche-Oteteleșeanu, o femeie care ieșise din viața artistică, își creștea cu greu cei trei copii gemeni – dar care cunoscuse mulți artiști și oameni importanți, inclusiv din perioada interbelică ; viața o ratase iremediabil, dar avea un extraordinar simț al culturii, o mare sensibilitate și o rară umanitate. Am picat însă și la facultatea de teatru – secția de regie nu a școlarizat timp de cîțiva ani –, așa că am încercat la actorie – unde erau prea multe pile în joc – și, după încă un eșec, m-am hotărît pentru litere. Prinsesem plăcerea marii literaturi și începusem să am încredere în gustul meu. Am stat încă un an învățînd pentru o nouă admitere și făcînd figurație la Teatrul de Operetă lîngă care locuiam și unde reușise vărul meu să mă plaseze.

În vara lui '58 reușeam la admitere, la facultatea de limba și literatura română ; pierdusem 4 ani – părinții mei, care fuseseră extrem de îngăduitori, au răsuflat ușurați. Cu dosarul, la fel, aceleași minciuni. Singura rubrică din odioasa fișă personală care nu-mi dădea emoții la completat era aceea a apartenenței părinților la partidele politice de dinainte de 23 august. Aici spuneam adevărul – căci ei nu făcuseră politică militantă. Dar în toamna lui '58, după mișcările studențești, se verificau la sînge dosarele – și pînă prin 1960, în fiecare zi cînd intram în facultate mă duceam să privesc cu frică în aviziere listele de

exmatriculați – și mai în fiecare săptămînă apărea una. Îl întîlneam regulat în fața acestor liste pe Mihai Sturdza, student în ultimul an căruia îi fusesem prezentat de vechiul, bunul și regretatul meu prieten de la Galați, Grigore Ghyka, Mihai care aștepta și el o exmatriculare ce, din fericire, nu a venit nici pentru el, nici pentru mine; el făcuse și cîțiva ani de închisoare. Și această tensiune s-a înscris în mine; mai ales că, datorită unui coleg de grupă care era secretar UTM de an și îmi admira luările de cuvînt în seminare (îl chema Radu Păduraru și venea din școli muncitorești, era un comunist cinstit și naiv), a trebuit să intru în UTM – nu fără oarecari emoții că va fi descoperit, cu acestă ocazie, adevărul despre originea mea socială „nesănătoasă". Am făcut-o din frică și cu un fel de dezgust pentru slăbiciunea mea. Căram în spate o falsă vinovăție, un balast – o duplicitate – așa treceam eu prin istoria acelor ani. Ca să nu mai spun că în fiecare toamnă, cînd mă înscriam la facultate, aveam nevoie de o dovadă de la Sfatul Popular asupra originii sociale. În zilele cînd trebuia să fie cerută aveam și eu, și părinții, și bunicii emoții teribile – mergea o prietenă a mamei, Mimi Antonescu, o învățătoare înfiptă și cu inimă de aur, care, bună de gură și foarte simpatizată, reușea să scoată dovada că sînt fiu de funcționar; nu știu ce făcea, dar cînd am încercat singur, dovada spunea „adevărul": fiu de fost exploatator. A reușit Mimi să-mi scoată altă dovadă – și așa mi-am încheiat studiile. Nu voi uita niciodată tensiunea și umilința zilelor cînd mergea Mimi la Sfat – și eu cu mama stăteam acasă și ne perpeleam. Așa am trecut prin facultate – cu spectrul unei posibile exmatriculări...

Între timp, cum se știe, prin '62 importanța dosarului pălise, era începutul unei bine cunoscute și parțiale „deschideri". Am devenit asistent la facultatea pe care o urmasem, grație lui Tudor Vianu și insistențelor altora din catedră care mă cunoșteau, al căror student fusesem – Vera Călin, Victor Ciobanu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga; am reușit apoi să fac în așa fel încît să nu intru în PCR, tărăgănînd răspunsurile la o ofertă ce apărea la doi-trei ani o dată, mai fofilîndu-mă, mai pretextînd diverse motive de amînare, în fine, grație înțelegerii pe care am avut-o din partea lui Dan Grigorescu, devenit șef de catedră și secretar BOB, care mi-a spus, într-o toamnă, cred că prin 1979-80, că nu pot fi făcut conferențiar dacă nu intru în partid. I-am răspuns: „Uite Dane, eu nu intru într-un partid fascist, condus de un dement. Faptul că nu mă faceți conferențiar nu e rușinea mea, ci a voastră". Și m-a înțeles. Însă asupra altora s-au făcut presiuni mult mai mari – sau au cedat mai ușor. La urma urmelor, nimeni nu te obliga să intri în partid... Nici Nicolae Manolescu, nici Valeria Guțu-Romalo, nici Victor Ciobanu sau C.M. Ionescu nu erau, în total vreo zece dintr-o sută de cadre didactice cîte avea facultatea. De-a lungul anilor '70, mulți studenți veneau la mine să mă întrebe ce să facă: să intre în partid sau nu? De obicei veneau numai studenții cei mai buni și lucizi de compromisul pe care îl fac chiar din tinerețe – și eu nu puteam să le spun „nu intrați!" – șansele lor, și așa mici, de a găsi un post mai bun se micșorau și mai mult fără... apartenența la partid. Nu le puteam spune că eu nu am intrat și că nu voi intra. În fond, peste 4 milioane de oameni au acceptat acest compromis – și nici nu mă gîndesc că ar avea cineva

dreptul să le-o reproșeze; ne putem însă întreba – firește, zadarnic – ce ar fi fost dacă mulți dintre aceștia ar fi refuzat sau măcar nu s-ar fi înghesuit la niște iluzorii privilegii. Drept este că nu am fost pus într-o drastică, definitivă alternativă: ori în partid, ori afară din facultate! – și nu am deloc siguranța că aș fi ales refuzul partidului; tot ce pot spune este că aș fi considerat această acceptare drept o demisie impardonabilă față de mine. Am urît comunismul încă din copilărie – am înțeles destul de repede ce este totalitarismul în genere –, dar cred că l-am urît pe Ceaușescu chiar mai mult decît sistemul.

Asta ca să închei povestea cu originea mea „nesănătoasă" și cu epopeea ei care mi-a marcat, cu siguranță, viața; a fost un greu tribut pe care l-am plătit eu „Istoriei", celei de care am avut parte. Nu singurul – și incomparabil mai mic decît al altora, cei care au trecut prin ani de persecuții cumplite, prin închisori, sau chiar și-au pierdut viața. „Procesul comunismului" pentru aceștia – cei morți și întemnițați, cei cu vieți, familii și cariere distruse – ar fi trebuit făcut, și nu pentru cele 4 milioane de slăbiciuni ale „adeziunii"; slăbiciuni care spun și ele ceva – faptul „banalizării" unui act politic care – vrem, nu vrem – a avut consecințe în orice caz proaste pentru „verticalitatea" unui popor; fapt care nici nu trebuie șters din istoria conștiinței naționale, dar nici transformat în act de acuzație. De altfel, priviți în jur: cîți mai vor astăzi să-și amintească de această „adeziune", chiar dacă pentru cei mai mulți a fost formală, dar de pe urma căreia ne-am ales toți cu exercițiul nedemn și nociv al duplicității, al minciunii acceptate și al supunerii aproape necondiționate?

Au urmat așadar anii relativei liberalizări, datorită cărora, terminînd facultatea în 1963, Tudor Vianu a reușit să mă oprească asistent și să completeze catedra cu cîțiva tineri care aveau și ei unele probleme de dosar (al meu a rămas pînă la urmă la fel de mincinos ca în prima zi): mă refer la Matei Călinescu, cel care îmi va deveni și-mi va rămîne unul dintre cei mai apropiați prieteni, la Sorin Alexandrescu – nepot al lui Mircea Eliade – și la Dan Grigorescu. Am început să public, eram cu toții foarte atenți la cît de departe merge libertatea de exprimare, prindeam un oarecare curaj și ne amăgeam cu micile „victorii" cînd o idee sau numai o frază reușea să treacă de cenzură. Spectrul sinistru al dosarului se estompa – dar rămînea acolo, undeva în străfunduri, cu amenințarea lui potențială. Am început a scrie cu alt spectru, cel al cenzurii, în preajmă, atît de puternic încît acesta a născut în noi un altul, poate și mai teribil, și mai deformant: spectrul autocenzurii. Corbul cel negru stătea mereu aproape de umărul meu, gata să croncăne și să-mi paralizeze un gînd sau o frază, gata, dacă nu să te facă să minți, măcar să te împiedice de a spune adevărul în întregime. Și mai ales să-ți paralizeze datoria de a te împotrivi fățiș unui regim și unei ideologii pe care le detestai și le criticai între prieteni. Unii se temeau să facă și asta, pentru că fuseseră „turnați" sau știau că ar putea fi de cine știe care dintre noi, silit să „colaboreze". Ani de zile, ne defulam înjurînd regimul prin colțuri, fapt care, îmi dau seama, era cunoscut de putere, dar tolerat – tolerat pînă în momentul cînd critica devenea publică. Îmi era frică de acest posibil moment și îl evitam, rămînînd de cele mai multe ori la aluzii sau atacînd

în public, mai precis la Uniunea Scriitorilor, numai aspecte secundare. Atîta era libertatea noastră de ostateci, atîta îndrăzneam. Iar cînd unul dintre noi reușea să împingă puțin limita protestului dincolo de pragul labil al acceptării oficiale – sau ceea ce credeam noi că ar fi acest prag –, înregistram actul ca unul de adevărat eroism, încercam să-l imităm și ni se părea că regimul dictaturii mai primise încă un... bobîrnac. Căci atîta era de fapt, cel mult un bobîrnac. Față de reperele represiunii anilor '50, erau, firește, progrese – pe care le salutam cu un fel de frenezie a unei false libertăți, ce iată, e posibilă... Marja de toleranță era însă bine socotită de oamenii puterii, de aparat – și, de fapt, intelectualitatea românească are vina de a fi revendicat cu fermitate și curaj mult prea puțină libertate și independență regimului care, în unele momente, ar fi cedat mai mult în fața unei opoziții deschise, chiar dacă nu radicale. Că așa a fost, ne-o dovedește – ne-o dovedea, de fapt – situația din celelalte țări comuniste, din Ungaria, Cehoslovacia și Polonia, în care conflictul deschis cu puterea a fost infinit mai mare și cu infinit mai multe și mai bune urmări înainte și după 1989. Ne spuneam că la noi teroarea e mai mare – ceea ce era fals, în fond. Eram noi mai înfricoșați și mai lași, din cine știe ce motive... strămoșești. Interesant este că nici acum, în zilele libertății, nu prea este analizată pe larg această atitudine – a noastră, nu a altora! – cu toată sinceritatea și asumarea. Nu ne place deloc să ne asumăm fricile, lașitățile, compromisurile și cedările, nu ne place să ne amintim de vremea lor – vrem să uităm tot ceea ce ne boțește imaginea ce o avem despre noi înșine; reacționăm astfel, acum,

din aceleași motive pentru care am fost atunci mai slabi decît vecinii noștri. Și folosesc persoana întîi plural pentru că mă simt la fel de vinovat, indiferent dacă, ajuns în libertate în 1982, mi-am scuturat aceste poveri penibile de pe umeri. Mi le-am scuturat încet, și nu fără eșecuri, dar numai după ce eram în libertate. Partea mea la vinovăția comună rămîne intactă, indiferent cît am încercat să o răscumpăr ulterior.

A venit astfel și acel sfîrșit de august 1968 care a fost de atîtea ori discutat. Eram la mare, la 2 Mai, împreună cu mulți prieteni – aveam radioul la mine și urmăream cu atenție maximă desfășurarea evenimentelor. Matei Călinescu și Ion și Ioana Vianu, prieteni din cei mai apropiați, erau în străinătate; sezonul era pe sfîrșite, dar mai rămăseseră cîțiva, între care Nina Cassian și Titus Popovici care, seară de seară, veneau să ascultăm ultimele știri – îmi amintesc că a fost pentru singura oară cînd corespondentul radioului bucureștean – care se numea... Eugen Ionescu – era mai informat decît *Europa liberă*. Printre puținii rămași încă la mare domnea o oarecare panică, orice camion militar ce trecea spre apropiata graniță cu Bulgaria era urmărit cu atenție. Titus a dispărut în ajunul faimosului miting din Piața Palatului, luat de o mașină de la CC. „Istoricul" discurs al lui Ceaușescu, pe care l-am privit la un televizor și l-am ascultat apoi de multe ori, a creat o mare emoție. Trebuie să spun că, spre deosebire de mai toți prietenii mei, eu nu vedeam „eroismul" și nici „curajul", ci urletul de frică al unui psihopat ce-și temea tronul și chiar viața. Vedeam numai frica teribilă și bîlbîiala aferentă, cîtuși de puțin... patriotismul. De altfel, era pentru prima oară cînd îmi

dădeam seama că viața noastră depindea de capriciile unui psihopat – delirul de grandoare nu începuse încă, va veni și el peste puțin timp. Ajuns după cîteva zile la București, căci începeau cursurile universitare, am rămas uimit de entuziasmul „patriotic" al multora – cei care se îmbulzeau să se înscrie în gărzile patriotice – alții (printre care și Paul Goma) chiar în partid... Nici măcar în gărzi nu m-am înscris, cred că scepticismul meu era destul de discordant; chiar și Matei, proaspăt întors de la Paris, era mai puțin sceptic decît mine... Astăzi e ușor de văzut că eu aveam dreptate și nu înflăcărații de atunci, deși sînt și astăzi încă destui cei care mai cred în... „patriotismul" dictatorului. Este însă adevărat că, în acele zile, regimul comunist s-a bucurat, cu adevărat, de un sprijin popular sincer – un capital politic pe care Ceaușescu a știut să-l speculeze cu simțul său politic primitiv, dar foarte puternic, cu inteligența sa resentimentară, dar foarte vie, chiar pînă la sfîrșit. Am trăit deci acest moment „istoric" – a fost un moment istoric, oricare ar fi explicația lui, destul de indiferent. La urma urmelor, iluzia multora (în parte și a mea, dar nu în împrejurarea aceasta) se poate explica: eram de cîțiva ani pe valul unei semi-liberalizări, comunismul părea să cedeze în fața valorilor, să dea drumul oamenilor să călătorească mai ușor; din Occident începuseră să vină cărți, dar și unele produse mai... de lux, cenzura se atenuase, arestările încetaseră și închisorile se goliseră, speram cu toții într-o „față umană" a comunismului care, în fond, în România, a fost mai mult o... „fata morgana". Eram dintre cei care, așa cum am arătat mai sus, profitaseră de această „liberalizare". Fusesem chiar trimis

în străinătate, în Franța, la cursurile de vară de la Besançon în vara lui 1966; văzusem Parisul, luasem contact cu viața mult visată a Occidentului. M-am întors fără chiar să-mi fi pus problema de a rămîne – se întorseseră toți prietenii mei care apoi vor părăsi țara mult înaintea mea – și Matei Călinescu, și Vienii, și Vlad Georgescu; erau ani cînd, de obicei, intelectualii și artiștii se... întorceau. De ce oare, mă întreb acum? Fiindcă nu aveam curajul de a rupe, fiindcă eram amețiți de semnele acelei scurte „liberalizări", fiindcă reușisem să ne creăm o situație, unii din noi și un nume, fiindcă mai speram, ca și cum dictatura comunistă nu ne dăduse destule probe ale caracterului ei profund anti-uman? Fiindcă intuiam dificultățile, uneori teribile, ale exilului? Din frică de libertate – fiindcă există această frică, oricît de paradoxal li se va părea celor care nu au simțit-o? Dintr-un instinct de apărare în fața necunoscutului – sau pentru că văzusem că nu e deloc ușor să-ți continui profesia la care ții sau cariera în Occident? Cea mai mare parte a elitei intelectuale românești s-a întors, în acei ani, acasă. Au plecat cei ce fuseseră în închisori, cei cu rude apropiate și cei cu intuiții mai ascuțite. Ultimul mare exod a început pe la mijlocul anilor '70.

Cîțiva ani mai tîrziu deci, tendința se va inversa. Eroarea de a spera nu e nici mai mare, nici mai mică decît alte erori. Îmi amintesc că, avînd atît de puține surse de informare privind situația din alte țări surori de suferință, priveam și citeam cu invidie o revistă poloneză editată în franceză (cred că se numea *La Pologne d'aujourd'hui*), care arăta că libertatea artistică, cel puțin, era acolo incomparabil mai mare

decît a noastră – puteam deci spera că ea va ajunge și la noi... Ne înșelam, pentru că limita de cedare a polonezilor fusese mult mai înaltă decît a noastră – și curînd am mai aflat că această „ștachetă" fusese incomparabil mai sus ridicată de intelectuali și în Ungaria, și în Cehoslovacia. Am aflat sau am bănuit, din diverse semne și contacte. Pentru că, așa cum arătam mai sus, o altă limită a mentalității noastre a fost și aceea de a ignora ceea ce se întîmpa în jurul nostru, de aceeași parte a Cortinei de fier, lipsindu-ne astfel de criterii operative. Noi ne uitam numai la Occident, pe care de fapt mai mult îl adulam decît cunoșteam și înțelegeam cu adevărat, și apoi la „borșul" național în care încercam să pescuim cîte ceva, vreo nadă lăsată de putere spre a iluziona „inteligheția" națională că e destul de... demnă. Dar...

Dar iată că sosiră și tezele din iulie 1971, sfîrșitul abrupt al „liberalizării". De data aceasta, am fost eu cel care s-a înșelat. Îmi amintesc că eram în examen de admitere și corectam teze, împreună cu Matei, cînd au apărut noile „indicații". Eu le-am crezut doar un foc de paie, Matei devenise brusc pesimist, teribil de pesimist, spunînd mereu că „totul s-a terminat!". Ne întîlneam dimineața în sala corectărilor, el lucra vreo două ore, apoi, cu nerăbdare anxioasă, mă lua și plecam să bem bere la restaurantul *Berlin*. Veneau acolo, la prînz, și Nego, și Ion Vianu, și, puțin mai tîrziu, Mircea Martin. Nego era la fel de pesimist ca Matei, Ion părea mai calm, Mircea oscila între extreme. Nu voi uita niciodată disperarea ușor alcoolizată a prietenilor mei care mi se părea că exagerează. Era foarte cald – terminarea corectării a fost un adevărat chin, Matei nu mai avea răbdare de nimic. Am plecat

apoi cu toții la mare, la 2 Mai – și acolo au început să vină toate zvonurile cu privire la șurubul care se strîngea.

Într-adevăr, șurubul a început să se strîngă – și s-a tot strîns pînă în '89... cu mici perioade de vagă relaxare – mai ales în cazuri individuale. Nu s-a revenit la proletcultismul din deceniul VI pentru că nu se mai putea, dar progresul în liberalizare din perioada 1962-71 a fost jugulat. Progresia cultului personalității și a naționalismului demagogic și delirant a fost rapidă și coșmarescă. Mi-a fost dat să cad printre victime – cartea despre scrierile românești ale lui Eugen Ionescu, terminată la sfîrșitul lui 1972, nu a mai apărut decît în... 1991. E o poveste pe care nici acum nu o pot relata fără turburare.

Apropiindu-mă de încheierea primului volum al unei ample monografii despre Eugen Ionescu, desigur prima la noi (din cel de al doilea, privitor la opera franceză a scriitorului, nu am mai scris decît cîteva capitole, mai bine zis prime variante a ceea ce ar fi trebuit să fie cîndva un text definitiv, variante din care unele au și apărut în diverse reviste sau cărți), m-am dus, prin noiembrie sau decembrie 1971, să-l propun editurii Cartea Românească unde aveam amici și unde știam că Marin Preda se lupta mult mai mult cu cenzura decît alți directori de editură. De altfel, Cartea Românească era, în acei ani, cea mai bună editură bucureșteană. M-am dus deci la Alecu Paleologu și Geta Dimisianu, care aveau atunci un birou comun și am făcut propunerea. Cei doi, cu care aveam bune relații și cu care mă știam de aceeași parte a baricadei, au fost entuziasmați de ceea ce le-am povestit despre conținutul

cărții – în cea mai mare parte complet inedit la acea oră. Furați de entuziasm, trecînd la plecare prin fața biroului lui Marin Preda – pe care eu nu-l cunoșteam personal –, ei au vrut să-i vorbească imediat despre carte. În consecință, au intrat la director, eu rămînînd să aștept a fi chemat. În biroul lui Preda se afla Adrian Păunescu și nu știu mai cine – cei doi au intrat și i-au comunicat, plini de elan, lui Preda propunerea mea. Stînd în hol, auzeam cîte ceva din conversația animată ce avea loc. L-am auzit mai ales pe Păunescu, cu glasul lui de buhai, protestînd, și pe Geta care argumenta destul de iritată. „Domnul Gelu Ionescu ar face mai bine să se ocupe de marii noștri scriitori, de Bogza, de Jebeleanu, de Preda – și nu de unii care ne înjură!" – combătea Păunescu (ce jalnică ierahie valorică avea momentul acela, în care chiar un semidoct ca Păunescu putea numi mari scriitori pe un Bogza, un Jebeleanu sau un Preda...). A trecut vreun sfert de oră și au ieșit din birou Alecu și Geta, pleoștiți, împreună cu Preda care mi-a comunicat, dîndu-mi mîna, că nu-l interesează cartea pentru că: „Monșer, Ionescu ne cam înjură și nu prea mai vrea să știe de țara lui...". Nu știu ce mi-a mai spus, pentru că eram la pămînt. Am plecat cu cei doi comentînd întîmplarea, ei încercînd să mă consoleze, spunîndu-mi că „lasă, se aranjează", că era Preda într-o zi proastă, că fusese la Paris la Eugen Ionescu și nu se prea înțeleseseră – nici nu văd cum s-ar fi putut înțelege! – că e adevărat că Ionescu „ne cam înjură" și – ideea Getei – „scrie-i dragă o scrisoare să se mai calmeze măcar pînă îți apare cartea!!!".

Acest „ne cam înjură" merită puțină atenție. Cum se știe, Eugen Ionescu nu o dată a luat poziție contra comunismului în genere – a celui românesc în special – și aceste atitudini aveau să se înmulțească mai ales după toamna lui 1972, cînd avea loc întîmplarea... Așadar, atacurile la adresa comunismului și a lui Ceaușescu erau considerate „înjurături" la adresa... noastră! Care „noi", deci? Că Păunescu era „noi" cu dictatura și comunismul dîmbovițean nu mă miră. Nici chiar la Preda, ce devenise aproape un oficial și care, necunoscîndu-mă, se comporta față de mine ca un oficial. Dar și Alecu, și Geta adoptaseră acest „noi" și în plus foloseau această expresie incalificabilă: „ne înjură". De ce? Foarte simplu, pentru că toată lumea, scriitori și oameni distinși o foloseau și continuă să o folosească și astăzi, nu numai în legătură cu cazul Ionescu, ci în genere; cînd, de pildă, apărea o critică la o carte, la un spectacol etc., toată lumea spunea după lectura textului: „X te laudă" sau „X te înjură". Invariabil, permanent, cu cea mai banală obișnuință. Căci pentru români nu există decît „te laudă" și „te înjură", nimic altceva. Mai există și varianta unei oarecari neutralități, exprimată, de pildă, prin expresia: „X cam bate cîmpii... dar e pozitiv". Deci o obiecție critică este o înjurătură, pur și simplu. Nu se admit obiecții, observații – nici măcar sugestii. Ori ești lăudat, așa cum meriți (și cum ești convins că meriți!), ori ești „înjurat"! Există, ce e drept, și nuanțe – ca de pildă: „l-a cam înjurat...". Cît privește acest „noi", el voia să spună, de fapt, noi, românii. Era folosit enorm acest plural în care încăpeam cu toții, și noi, și securiștii, și politrucii, și ștabii – pentru că, nu e așa? cu toții

sîntem români, mai mult sau mai puțin onești... Nu puteam să mă recunosc în acest „ne" sau „noi" – această persoană întîi plural ce mă punea în rînd cu cei din pricina cărora aveam să părăsesc țara.

Mă întreb dacă această „viziune" despre critică, observație sau obiecție ce vine din adîncurile unei penibile psihologii specifice, mă întreb – în țara lui Maiorescu și a lui Lovinescu – dacă e o prelungire a unei mentalități rurale arierate, nedepășite de cea mai mare parte a populației, sau dacă este un fel de refuz al cuvîntului „critică", al noțiunii sau poziției publice ce o presupune, refuz ce vine din limba de lemn a partidului unic...

Așadar, încasasem un prim refuz. M-a contrariat, dar mi-am zis că nu e aceasta singura editură din București. Am așteptat să termin cartea, am povestit prietenilor întîmplarea. Fapt este că, nu peste mult timp, m-am întîlnit cu Zigu Ornea, care aflase de acest refuz și care mi-a propus să dau cartea redacției lui de la Editura Minerva. Ceea ce am și făcut, am dus-o într-o dimineață, și el a dat-o imediat în lucru Mariei Simionescu, ce devenea astfel redactoarea de carte. Am avut discuții cu amîndoi, mi-au făcut niște observații interesante, Zigu a introdus-o în planul de editare pe 1974, la rezerve chiar pentru 1973. Ce a urmat? Numai necazuri – nici nu îmi mai amintesc cîte scoateri din plan și reintroduceri, și iar scoateri și iar reintroduceri – referate date unor instituții și persoane cu cea mai bună reputație de vigilență la cenzură etc., referate ale Academiei de Științe Sociale și Politice, poate și altor... foruri. Ion Ianoși, de care mă leagă o simpatie reciprocă, multe discuții în contradictoriu dar și admirația comună pentru

Thomas Mann, a dat și el un referat extrem de pozitiv; din cîte îmi amintesc, toate referatele au fost pentru publicare, chiar și cel al Direcției Presei, adică al cenzurei. A fost zadarnic. La un moment dat, prin '74 sau '75, insistența redacției a creat chiar o mare supărare tovarășului Ion Dodu Bălan, vicepreședinte al CCES-ului, care nu numai că a înmormîntat definitiv cartea, dar i-a și sancționat pe Zigu Ornea și pe Maria Simionescu pentru lipsă de vigilență față de cărți antipatriotice, nocive, „jidănite" etc. Zigu și-a făcut autocritica, l-am înțeles foarte bine, dar Maria Simionescu a rămas pe poziție și a fost sancționată și mai drastic. Ea a povestit toate aceste nefericite aventuri ale cărții, după 1989, în două publicații: în *Realitatea românească* din 15 iunie 1991 și în *Adevărul literar și artistic* nr. 374 din 29 iunie 1997. Nu am avut prilejul unei reîntîlniri și mai ales acela de a-i mulțumi pentru descrierea amplă și corectă a acestor împrejurări.

Sfătuit de prieteni și de colegi mai familiari cu forurile, am trimis o scrisoare lui Dumitru Popescu, zis Dumnezeu, care însă, în ciocoismul său de cea mai tristă amintire, nici nu a catadicsit să-mi răspundă – ce să te aștepți de la o canalie cinică, respinsă de idee și de talent? La un moment dat, am avut de a face și cu Mircea Sîntimbreanu, altă pramatie ideologică, cu care am avut chiar un schimb de replici telefonice destul de dur. Henry Dona, cu care mă împrietenisem la revista *Cinema*, unde colaboram amîndoi și cu care stăteam ceasuri întregi la palavre pe diverse teme, a intervenit la prietenul și vecinul său Gogu Rădulescu care a promis că va „face ceva"; cred că a și făcut, pentru că, la un

moment dat, nu mai știu în ce an, ceva a părut că mișcă. În fond, nu a mișcat nimic, nici chiar după ce George Macovescu, devenit președinte al Uniunii Scriitorilor, cu care aveam relații bune și conlucram în unele probleme legate de apariția *Caietelor critice*, mi-a spus că a vorbit cu Valeriu Râpeanu și că acesta va încerca ceva... Nu cred că a încercat nimic, decît să mă țină cu vorba, tactică de tergiversare ce i-o cunosc toți cei care au avut de a face cu editura lui.

Deci o istorie ce s-a întins pînă la plecarea mea, în noiembrie 1982, așadar nouă ani bătuți pe muchie... Pentru orice eventualitate, Marie-France Ionesco scosese, în 1976 cred, o copie în Occident. Este cea care mi-a folosit atunci cînd cartea a fost tradusă și a apărut la Karl Winter Verlag din Heidelberg, în 1989, grație ofertei și sprijinului Profesorului Klaus Heitmann. În toți acești ani, pînă în '82, cartea a circulat în manuscris la diverși prieteni și confrați – au citit-o Radu Cosașu, Roger Cîmpeanu, Lucian Raicu, Nicolae Manolescu, Mircea Martin – dar și alții. Știau mulți confrați această poveste, destul de tristă. Pot să constat că, fără a fi o carte... politică, ea a atins un record absolut de interzicere a publicării, record cu care nu mă mîndresc, mai ales că nu autorul ci... „subiectul" era proscris. Trebuie să spun că nepublicarea acestei cărți, cu care aș fi vrut să debutez, a fost una din loviturile cele mai grele pe care le-am primit de la regimul comunist: nu mai plăteam pentru originea mea socială, ci pentru dreptul de a exista într-o cultură „normală", adică lipsită de interdicții, proscrișii și cenzură.

Ce a urmat după faimoasele „teze" din iulie '71 se știe. Una dintre consecințele acestei cotituri politice

spre un totalitarism autoritar de inspirație coreeană a fost și încercarea prin care au trecut cîțiva prieteni ai mei, mai ales în martie 1977. Pînă atunci, primul dintre noi care a ales calea exilului, a fost Matei. Nu-l mai preocupa nimic altceva decît cum să plece – și a reușit la începutul lui 1973, luînd drumul Americii, împreună cu familia. Teoretic, pentru un lectorat de doi ani – dar noi prietenii știam că, practic, se hotărîse să nu se mai întoarcă. L-am condus la aeroport cu mare tristețe. Lăsa în viața mea un considerabil gol. Povestește el însuși despre toate acestea în *Amintiri în dialog*, o carte excelentă de memorialistică publicată în colaborare cu Ion Vianu. În vara lui '73, Marie-France Ionesco a venit la București și prin ea i-am trimis toate actele și diplomele ce mi le lăsase în păstrare. A fost o scenă comică ascunderea acestor acte în fundul unei frumoase poșete de la „Hermes" căruia i-am tăiat căptușeala, am pus actele bine strînse într-un mic pachet, apoi am cusut-o cam... primitiv, dar cît s-a putut de solid. La aeroport, Marie-France a pus în sac tot felul de flacoane, bijuterii etc. – dar nu a fost controlată decît superficial. Mi-a făcut apoi un semn de liniștire și... a plecat.

Mai ales după plecarea lui Matei – și poate în amintirea lui –, prietenia mea cu Ion și Ioana Vianu, prezențe de neprețuit în viața mea, s-a strîns. Mergeam la ei în fiecare miercuri seara, luam masa, apoi rămîneam de vorbă cu Ion pînă tîrziu. Uneori, iarna, mergeam cu ei la Sinaia sau Predeal, unde Ioana și copiii schiau, iar noi doi, „galoșarii", stăteam de vorbă și ne plimbam. Am făcut și cîteva vacanțe de vară împreună, fie la 2 Mai, fie pe Valea Frumoasei.

Pot spune că am parcurs acești cîțiva ani, din '73 pînă în '77, împreună – interminabile discuții, majoritatea pe teme politice, dar și despre viața literară, cu toate frămîntările ei, mai mult sau mai puțin sterile. Întrebarea „ce facem?" – spusă cu glas tare sau nu – era subtextul principal al lungilor noastre discuții. Păstram legătura cu Matei, venea, de obicei de Crăciun, Marie-France, încărcată cu daruri și cu entuziasmul ei. Puțin timp înainte de Crăciunul 1976, într-o seară, Ion și Ioana mi-au spus că au depus actele de plecare definitivă – că se hotărîseră după lungi, lungi ezitări. Aveam deci să pierd încă doi din prietenii cei mai buni – căci eu nu voiam să plec. Nu o făcusem nici în 1972, nici în 1973, cînd fusesem la Paris ca invitat al lui Marie-France și al lui Eugen Ionescu. Nu mă simțeam capabil, pur și simplu, de acest gest teribil.

A început așteptarea lor și a mea. Evenimentele s-au precipitat o dată cu acțiunea lui Paul Goma și cu ceea ce a urmat după cutremurul din martie 1977. Îl cunoșteam pe Paul Goma care, împreună cu viitoarea (și actuala) lui soție, îmi fuseseră studenți un an de zile. La începutul anului se certau în seminar, la sfîrșitul lui s-au căsătorit – cred că m-au invitat la căsătoria civilă, dar nu știu de ce nu m-am putut duce. Goma – despre care aflasem cîte ceva fie de la el, fie din viața literară (fuga familiei din Basarabia, închisoarea și domiciliul forțat de după revoluția din Ungaria) – era un student bun, dar incomod – accepta greu opiniile altora, inclusiv ale profesorului. Mie îmi plăcea asta – și deseori seminarul era un dialog în... trei. Nu citisem nimic din ceea ce scrisese. Mai tîrziu am auzit și despre cărțile

lui interzise. Nu ne-am apropiat unul de celălalt pentru că exista, cred, între noi, un fel de incompatibilitate. Îl socoteam prea înverşunat, prea brutal, prea resentimentar. Dar din aceste trăsături ale sale, plus altele – şi în primul rînd curajul – a ieşit atunci mişcarea ce-i poartă numele, un moment istoric de indubitabilă importanţă al dizidenţei româneşti. (Aceste trăsături de caracter ale lui Goma vor da naştere, mult mai tîrziu, în anii '90, unor scrieri reprobabile, detestabile, din punctul meu de vedere.) Ştiu că Marie-France, cînd venea la Bucureşti, îl vizita şi că i-a scos una sau două din cărţile lui pentru a fi publicate în Occident. Şi eu, şi Ion o sfătuiam să fie prudentă – ea nu a fost şi bine a făcut. Cînd a lansat scrisoarea sa de solidarizare cu *Charta* 77, am fost impresionaţi – se vorbea la *Europa liberă* în fiecare zi despre el şi despre presiunile ce se făceau asupra lui. Le comentam cu Ion care, aflat acum pe drumul fără întoarcere, s-a decis să meargă la Goma, să adere la mişcare. Ion Negoiţescu, alt prieten cu care mă vedeam des în ultimul timp, aproape săptămînal, m-a sunat într-o zi spunîndu-mi să vin urgent la el. Ceea ce am şi făcut. Nego scrisese o scrisoare adresată lui Paul Goma şi voia să mi-o citească, înainte de a o face publică. Mi-a citit-o, eram emoţionaţi, am mai revăzut textul împreună cîteva ore, sugerîndu-i să scrie şi despre felul aberant în care sînt trataţi marii scriitori de origine română din emigraţie sau despre cenzurarea clasicilor noştri etc. Nego le-a introdus imediat în text şi ne-am despărţit în faţa casei lui, el mergînd la Doinaş ca să-i arate textul şi să îl bată la maşină. Deşi îmi era frică, am vrut să semnez şi eu, dar Nego a fost de părere să

aștept mai întîi semnături de adeziune mai prestigioase (de care nu se îndoia că vor apărea), semnături care să mă apere – fiindcă pentru mine exista pericolul represaliilor și dării afară de la universitate. El era sigur că, a doua zi, la Uniunea Scriitorilor, vor fi multe semnături – Bogza, Jebeleanu, poate Preda etc. Nu a fost nici una – nici Doinaș nu a semnat. Ulterior am aflat că Nego mai arătase textul său și altora. Și Nego avea o carte tipărită și apoi topită din ordinul lui Ion Dodu Bălan, tot după 1971 – lovitură pe care nu o putea digera. Goma cred că avea cîteva cărți oprite de cenzură. În orice caz, scrisoarea lui Nego nu a fost contrasemnată de nimeni de la Uniune – iar el apoi, supus unor presiuni teribile, în primul rînd șantajul cu un proces pentru homosexualitate. Avusese loc, între timp, cutremurul devastator care-i făcuse impracticabil apartamentul, așa că locuia la niște rude ale lui, la familia Cotuțiu, unde îl vizitam destul de des. Nego și Ion au mers împreună la Goma, fiecare cu scrisoarea sau adeziunea lui – astfel devenind țintele urmăririlor securității. Eu mă plimbam între ei, vizitîndu-i destul de des, cînd pe unul, cînd pe altul. Vedeam cum sînt fotografiat intrînd în casele lor și mă așteptam la o... convocare. Care a și venit, de altfel, destul de repede. Întorcîndu-mă într-o zi de la facultate, a apărut un securist care m-a invitat la o discuție – direct la Securitatea din Calea Rahovei. Anchetatorul, un mîrlan care s-a legat mai întîi de părul meu mai lung, nu a fost interesat nici de Ion, nici de Nego, ci de... Vlad Georgescu. Cu ocolișuri pe care nu le înțelegeam, a ajuns la subiect. Eu habar nu aveam de ceea ce făcuse Vlad, nici măcar nu știam că era arestat. Nu

știam ce scrisese, în afară de teza lui de doctorat, nu-l prea văzusem în ultimii ani, nu ne întîlneam decît accidental – prieteniile au și ele eclipsele lor. (Mi-am amintit apoi, ieșind de la securitate, că, cu vreo cîteva săptămîni în urmă, după ce începuse mișcarea Goma, Vlad mi-a dat un telefon să mă invite la el – eram aproape vecini – și în timpul discuției noastre de vechi prieteni, m-a întrebat cîte ceva despre Goma. I-am spus ceea ce știam.)

Securistul, total nemulțumit de ignoranța mea, m-a pus să dau o declarație cu tot ce știu și ce părere am despre Vlad. Am scris destul de puțin – nu uit că la „păreri" am scris că opera lui Vlad e puțină și nesemnificativă. Ceea ce era adevărat atunci – și va deveni un fals, peste cîțiva ani. Opera exista – e vorba de excepționala *Istorie a doctrinelor politice*, teza sa de doctorat – dar eu nu o cunoșteam atunci. Nici o întrebare cu privire la Ion și Nego...

În aceeași seară cred, ducîndu-mă la Vieni, ei mi-au dat vestea arestării lui Vlad, direct de la Institutul unde lucra. Atunci am înțeles...

(Întîmplarea a făcut să-l întîlnesc pe Vlad, cîteva luni mai tîrziu, chiar în ziua eliberării sale. Locuiam foarte aproape, l-am văzut din spate, pe stradă, l-am strigat și am făcut cîțiva pași împreună. Era foarte marcat de detenție, mi-a spus că a fost foarte greu, că ticăloșii nu numai că sînt atotputernici, dar și deloc proști. I-am spus că mă „convocaseră" pentru el – i-am relatat cele de mai sus. Mi-a spus că va pleca, probabil curînd, în America. Nu l-am întrebat pentru ce scrieri fusese arestat – am aflat mai tîrziu de la *Europa liberă*. Nu ne-am mai văzut decît la... Paris în 1983.)

Am continuat să circul între Ion și Nego – cel dintîi era acum și el în anchetă. Veneam la Vieni, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, miercurile, uneori și duminicile – săptămîni în care, așa cum scrie el în *Amintiri în dialog*, toți prietenii, cunoștințele îi cam părăsiseră, de frică. Am continuat deci să-i văd, pînă cînd Ion m-a sunat de la un telefon public, spunîndu-mi: nu mai veni, căci se îngroașă gluma. N-am mai venit deci vreo două-trei săptămîni, timp în care vorbeam cu Ioana la Institutul Cantacuzino, unde lucra, despre ce se mai întîmplă. Mi-am reluat vizitele tot în urma unui telefon de la Ion, care îmi spunea că pericolul mare trecuse.

Nego, în schimb, după ce fusese obligat, în schimbul renunțării la procesul de moravuri, să scrie un text așa-zis patriotic – extrem de decent, de altfel – Nego jubila: i se promiseseră apariția cărții topite și chiar alte apariții, un pașaport – pe care l-a și primit. Trec peste detaliile penibile ale căsătoriilor lui de conivență, dar nu pot uita cu cîtă dezinvoltură vorbea el cu și despre colonelul de securitate care se ocupa de „cazul" său și care, acum, îi satisfăcea toate dorințele. Plecat în Occident, a fost primit cu răceală: i s-a reproșat textul cu pricina, chiar și încercarea lui de protest – de ce a făcut-o dacă se știa vulnerabil? O judecată mult prea aspră, cred. A existat un „côté" exhibiționist în tot ce a făcut (și a scris) acest prieten – dar încercarea sa de revoltă și alăturarea lui de Goma mi se par fapte pozitive care pun în umbră defectele omului. Nu întotdeauna și nu oricine poate fi erou – dar dreptul de a încerca îl are oricine, chiar și oamenii vulnerabili. Ca să nu mai spun că oricine era vulnerabil în fața unei forțe perfide și brutale cum era securitatea statului totalitar.

Am avut parte și de o a doua convocare la securitate, de data aceasta în strada Beldiman. N-am înțeles ce-au vrut de la mine – mi-au cerut o listă de prieteni, am scris-o, figurau pe ea și Nego, și Ion, dar și Radu Cosașu, Roger Cîmpeanu, Ion Ianoși, Mircea Martin, Laurențiu Ulici – adică toți prietenii mei cei mai apropiați. Mi-am zis că nu am nimic de ascuns și că, eram sigur – dar poate, spun acum, mă înșelam – că oricum Securitatea cunoaște aceste date în care nu era nimic secret. Securistul, grad superior, tuns scurt, cărunt, înalt ca un bătăuș și bine îmbrăcat, după o amenințare pe ton mîrlănesc, pentru faptul că... denigrez politica partidului, mi-a sugerat că unul din prietenii mei mă „toarnă". Eu am recunoscut că sînt critic față de politica partidului în cultură, lansîndu-mă într-o diatribă contra lui Dodu Bălan și a incompetenței sale – pornind de la interzicerea cărții mele. Securistul șef care mă asculta – și care a început brutal și agresiv – a sfîrșit prin a zîmbi și a mă... mîngîia pe cap. Nu a protestat deloc la criticile mele culturale. Am fost condus la ieșire și am plecat. Cred că în viața mea nu m-am simțit mai umilit ca după această întrevedere. Mi-am jurat ca, la prima ocazie, să nu mă mai întorc din străinătate. Bineînțeles că nu m-am ținut de jurămînt...

Încet, încet, apele s-au calmat. Nego a plecat în străinătate, Vienilor le-a venit aprobarea de plecare – și am trăit alături de ei desfacerea casei și despărțirea. Grea. A plecat și Goma, am aflat-o chiar de la el, întîlnindu-l întîmplător în autobuzul 37. L-am văzut, m-am dus la el, m-a avertizat că e urmărit, i-am răspuns că nu-mi pasă, mi-a spus că pleacă peste cîteva zile. Ne-am dat mîna, i-am urat noroc. A avut

dreptate: țin minte că era o zi de vineri, și am observat că am fost urmărit pînă seara, cînd am ajuns acasă. Dar m-au lăsat apoi în pace. Plecarea Vienilor, în iulie, a mai lăsat un mare gol în viața mea. Prietenii care îmi mai rămăseseră, Roger Cîmpeanu, Radu Cosașu, Mircea Martin, Laurențiu Ulici, eram sigur că nu vor lua și ei calea exilului. Cu Matei și Ion ne scriam, păstram legătura care a rămas neștirbită pînă azi.

Au urmat anii în care m-am apropiat și m-am angajat din plin în hărțuielile cu puterea care aveau loc în lumea literară, mai ales la Uniunea Scriitorilor. Aici – fie în grupuri, dar și în ședințe – puteai să spui o seamă de adevăruri – cu alte cuvinte, te... defulai. Nu, nu adevărurile fundamentale, ci doar unele parțiale, surogate tolerate de putere. De fapt, din ce în ce mai puțin tolerate. Admiram pe cei mai curajoși – Doinaș, Manolescu, Deșliu, Ileana Mălăncioiu, Mircea Dinescu, Dan Hăulică și alții, însă puțini, care luau cuvîntul în adunări de secție sau în consiliul Uniunii. Simplul fapt că asistam atunci cînd ei criticau cu mult mai mult curaj ca mine îmi satisfăcea ceva din nevoia de protest. *Jurnalul* lui Mircea Zaciu este un document extrem de important din acest punct de vedere – mărturia a unor fapte ce se petreceau și a încercărilor noastre de a ne păstra o marjă mai mare de libertate, dar și de... privilegii. Or, exact asta nu-mi dădeam seama, libertatea și privilegiile nu merg împreună.

În 1978, grație lui Marie-France Ionesco, am participat la „decada" Ionesco de la Cerisy-la-Salle. O participare palidă, inhibată și provincială. Mai important este că toți prietenii mă sfătuiau, fiind la Paris,

să rămîn – voiam și eu, cele mai generoase oferte de ajutor venind de la Eugen Ionescu și Marie-France. Atunci i-am cunoscut, cred, pe Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, cu care am avut cîteva întrevederi. M-am chinuit cîteva săptămîni în indecizie, chiar pînă la rău fizic, și nu m-am putut hotărî să cer azil politic. Așa că m-am întors acasă, decis să închei acest capitol din viața mea și să rămîn pînă la sfîrșitul sfîrșitului în țară. Prietenii de acasă s-au bucurat, cunoșteau sau bănuiau intențiile mele. Cel mai mult s-au bucurat Roger și Radu.

Și în 1979 am fost în călătorie la Paris, la o excelentă „decadă" despre lectură, tot la Cerisy-la-Salle. De data asta nu am mai suferit pentru că mă hotărîsem pentru întoarcere, chiar înainte de a pleca. Din nou am locuit la Ionești, generoși și plini de prietenie ca întotdeauna, i-am vizitat pe Vieni în Elveția, m-am revăzut cu Monica și Virgil Ierunca. Acasă viața se înăsprea de la lună la lună, suportam din ce în ce mai greu dictatura. Țin minte că în vara lui '80 am avut pentru prima oară o senzație fizică de vomă la vederea portretului „tovarășului" – și această senzație s-a repetat, cu intermitențe, luni în șir, pînă la sfîrșit. Mi s-a întîmplat uneori să o mai am și fiind ajuns în liberate, cu ocazia lecturii presei românești ce o făceam la Radio. În acești cîțiva ani, dintre '77 și '82, m-am apropiat mult de Doinaș și Irinel, la care mergeam aproape săptămînal serile, și de clujenii Ion Vartic și Mircea Zaciu. Am și fost de cîteva ori la Cluj – cred că prima oară cu Nego, care era acum plecat în Germania, de unde nu s-a mai întors, și unde l-am regăsit în 1983.

După ce fusesem plecat de cinci ori în străinătate, fără refuzuri și memorii, iată că în 1981 pașaportul mi se refuză. Prin urmare și această libertate, de care beneficiasem, mi se lua. Erau represalii după Conferința Uniunii Scriitorilor, unde vorbisem în plen, deplîngînd starea lamentabilă în care se găsea învățămîntul țării, avertizînd că ne amenință analfabetismul de masă, denunțînd apoi limbajul de lemn de la televiziune și din ziare, ca un efect. Era o aluzie destul de străvezie la adresa limbajului discursurilor prezidențiale, repetate papagalicește de toți imbecilii cu care se umpluse televiziunea, și a efectelor lui atît de nocive. Am propus – și plenul a aprobat – înființarea unei comisii pentru „apărarea limbii, literaturii și moștenirii literare". Nu a fost un atac frontal, ca al altor cîțiva curajoși vorbitori – între care mi-o amintesc pe Ileana Mălăncioiu –, dar a avut un... efect, căci, drept urmare a acestui discurs, am fost ales în Consiliu prin alegeri libere ; eram de doi ani în biroul secției de critică deoarece devenisem redactorul responsabil al *Caietelor critice*, prima publicație de profil de după război – publicație la care au debutat sau au semnat printre primele lor texte, o serie de tineri eminenți. Tineri eminenți care îmi fuseseră, unii, studenți și de care fusesem sufletește foarte legat : Monica Spiridon – care mi-este și azi o minunată prietenă și pe care o admir și pentru excepționalele ei calități intelectuale – Călin Mihăilescu, Liviu Papadima, Rodica Zafiu, Smaranda Vultur, Liviu Antonesei, Andrei Corbea, Ion Bogdan Lefter și alții. *Caietele critice* erau, în viziunea mea, o publicație dedicată în special tinerilor, mai cu seamă a acelor care, familiarizați cu

noua teorie literară occidentală, propuneau un alt discurs decît cel al criticii curente, acesta – pe care îl practicasem și eu – părîndu-mi a fi excesiv bătătorit și stereotipizat și de grila esopică a lecturilor „complice" cu cititorul care căuta mai ales „șopîrlele" și de toate concesiile aluzivității. Sigur că textele din *Caiete* erau apolitice, dar tot sigur e că aveau nu numai un alt limbaj dar propuneau și un alt tip de demers decît cel al cronicii literare a-teoretice ce domnea în descendența călinesciană, interbelică în genere.

Principala preocupare a începutului anilor '80 era, așadar, legată de viața și frămîntările din Uniune, singurul loc unde îți puteai exprima – ceva mai direct – protestul. Îmi dădeam seama – și spuneam prietenilor mei – că se apropie momentul cînd nu voi mai putea suporta dictatura dezastruoasă și paranoică a lui Ceaușescu. Viața mea particulară trecea și ea printr-o fază ce-mi cerea decizii capitale : așteptam un copil care a venit în septembrie 1982 și ideea de a-l crește în duplicitate și de a-l auzi venind de la școală cîntînd „*Partidul, Ceaușescu, România !*" pur și simplu mă sugruma. Copilul ce a venit – fiica mea Domnica – ar fi plecat oricum în străinătate, împreună cu mama ei ce aștepta emigrarea în America. Dar perspectiva era aceea de a nu le mai vedea poate ani de zile sau și mai mult – cine știa că închisoarea comunismului avea să se prăbușească peste numai... 7 ani? Nici cei mai optimiști dintre prietenii mei nu credeau asta, deși știam că, în 1980, la Gdansk, începuse SFÎRȘITUL – dar un sfîrșit cît de... îndelungat?

Așa că grație lui Ion Vianu și profesorului Reszler, care fusese coleg cu Matei la Bloomington și care acum preda la Geneva, am primit o invitație la un colocviu în Elveția pentru luna noembrie. Am depus actele la Uniune, ca de obicei, dar am complicat motivul deplasării și cu (ipotetica – de fapt inventată de mine și neașteptat de crezută de foruri) sărbătorire a celor 70 de ani ce-i împlinea Eugen Ionescu – de care știam că le e frică – și am așteptat. Nu venea răspunsul, Ion Hobana, secretar al Uniunii, mi-a sugerat să fac o scrisoare „Tovarășului" sau „Tovarășei" – am refuzat categoric, spunîndu-i Domnului Hobana în biroul său plin de microfoane că nu cred să fie scris în constituție că libertatea de circulație ar fi condiționată de memorii la șeful statului. Am acceptat să-i scriu secretarului CC cu cultura de pe atunci, cred că se numea Enache – i-am scris o scrisoare destul de obraznică, sugerîndu-i că nu accept să fiu considerat prizonier în țara mea și exagerînd mult importanța colocviului și a sărbătoririi lui Eugen Ionescu. Iar am așteptat, în emoții, Domnica se născuse, am avut semne că mi se va aproba plecarea. A fost un fel de nebunie, cîțiva din prieteni știau că aproape sigur nu mă voi mai întoarce de data asta, am avut viza elvețiană grație unor intervenții din Geneva și ale Uniunii în ultimul moment, cîteva ceasuri înainte de plecarea avionului. Am lăsat casa în grija Alexandrei, mi-am luat mașina de scris – cînd Mircea Martin m-a văzut cu ea a exclamat: „E clar că nu te mai întorci..." – și la 17 noiembrie 1982 ora 16 am plecat pe drumul fără întoarcere.

Am ajuns la Geneva unde numai de colocviu nu-mi ardea – deși am fost prezent acolo iar

comunicarea mea nu prea a avut succes – nici nu-i de mirare, numai la ea nu-mi era mintea... Ion și Ioana Vianu asistau la ezitările mele, plini de încurajări, dar cu acea reticență pe care ți-o dă faptul de a fi trecut prin experiența rupturii, reticență pe care am înțeles-o mult mai tîrziu și am adoptat-o eu însumi în fața celor nou-veniți. Ion era gata să mă pună în contact cu un ofițer elvețian de la azilul politic, îmi ofereau camera unuia din băieți, ca să stau la ei etc. Ion Filotti, Marie-France și alți prieteni de la Paris, Vlad Georgescu de la München, telefonau aproape zilnic. Analizînd datele cu Vienii, am ajuns la concluzia că azilul se acordă mai ușor la Paris – în plus acolo fiind și multe cunoștințe care m-ar putea ajuta la acte sau cu... intervenții.

Ajuns la Paris în ultimile zile ale lui noiembrie, ezitam încă. În dimineața lui 2 decembrie, Vlad îmi telefonează spunîndu-mi că va avea un post de redactor la *Europa liberă* pentru mine, începînd cu 1 iulie, că mă va ajuta bănește pînă atunci, că pot începe colaborarea cu Monica și Virgil de îndată ce am azilul politic – și, în concluzie... ce mai aștept? Era, într-adevăr, o nesperată șansă... Toți prietenii, mai ales Alexandra și Grigore Slavu – pe care din acele luni îi consider ca și frați ai mei –, și Marie-France, și Vienii de la Morges, și Mihnea Berindei au sărit în sus de bucurie. M-am dus imediat să cer azil politic, ajutat de Doamna Françine Petrulian, o adevărată mamă a azilanților români – și Eugen Ionescu, la insistențele lui Marie-France, a trimis o scrisoare Directorului Oficiului pentru Refugiați, pe care îl cunoștea; încît în 40 de zile am avut azilul, apoi celelalte acte. Eram un om liber, eram un om care

avea o slujbă – și ce slujbă: la *Europa liberă*! Si cu toate astea, în acele zile, poate chiar în acea zi de început de decembrie cînd m-am așezat la coada solicitanților de azil, ceva s-a rupt în mine. Nu legătura cu țara – aceasta, atîta cîtă a fost, se limita de ani de zile la cultura și literatura ei, dat fiind că rădăcinile familiei mele din pămîntul țării fuseseră smulse de comunism – nu dorul de locuri (nu mi-a fost, din 1982 încoace, niciodată dor de nici un loc din țară – cu excepția apartamentului meu din strada Gheorghe Lazăr 7), ci dorul de oameni, cîțiva, de o ambianță din care mă smulgeam, de „lumea" mea care era deja pe cale de risipire. Un indicibil sentiment de durere, care este, cred eu, durerea exilatului; această ruptură pe care am simțit-o aș spune chiar visceral mi-a marcat restul vieții și mi-a adus coșmarul depresivității. Eram acum un om liber – și eu nu mă bucuram de nici unul din avantajele norocului meu. Nu puteam, pur și simplu, fără a ști de ce. Se rupsese în mine o coardă, nu știu care. Este în *Livada de vișini* a lui Cehov, către finalul actului al doilea, o scenă în care, în plin realism al intrigii și desfășurării, se aude un zgomot vibrant, asemănător unei corzi care se rupe – nimeni nu știe ce e și care e explicația acelui sunet prelung. Un mister, un simbol, o ruptură în ordinea realului. Evoc scena pentru că și în mine s-a rupt atunci acea misterioasă coardă, ruptură care m-a făcut să nu mai fiu „întreg" de atunci încoace, oricîte momente de bucurie, satisfacție sau entuziam am avut.

Am stat la Paris pînă la 1 iulie 1983. Între timp am fost la München să fac cunoștință cu colegii. Orașul nu prea mi-a plăcut... nici azi nu mă simt

suficient de atașat de el, deși îl consider, totuși, „acasă". La Paris mergeam la filme, mai scriam pentru emisiunile culturale, mă întîlneam săptămînal cu Monica, Virgil și colaboratorii lor, mă vedeam des cu Marie-France, cu Mihnea Berindei, cu Alexandra și Grigore, cu Andrei și Anca Olsufief, cu Ion Filotti aproape săptămînal, cu Laura Korne, care mă invita la sfîrșiturile de săptămînă în somptuoasa vilă din Ville d'Avrey. Mai vedeam și alți amici, mă plimbam prin Paris – oraș pe care îl cunosc acum destul de bine – pe la muzee, mai vedeam și alți români dintr-o societate bucureșteană ce se muta, încet-încet, în emigrație.

Mi-au venit și cărțile din țară, apoi, la München – ceea ce putuse fi scos de Alexandra din apartamentul meu, cîteva obiecte, cîteva mobile, amintiri – sau supraviețuitori – din cîteva dezastre istorice. De la 1 iulie 1983 am început să lucrez la *Europa liberă*, tot de atunci trăiesc în Germania, al cărei cetățean am devenit în 1992.

Amintirile mele de la *Europa liberă* fac obiectul unui alt capitol al cărții de față.

Confruntarea mea cu Istoria, poate ar fi mai bine zis presiunea sufocantă la care m-a supus Istoria acestor ultimi aproape 70 de ani, pe mine și pe multe, multe milioane de semeni, mai are un episod: evenimentele din toamna și iarna lui 1989.

Devenise limpede, din căderea regimurilor comuniste, unul după altul, căderi despre care citeam uluit în presa internațională sau pe care le priveam consternat la televiziune, că vine și rîndul României. Cel puțin căderea zidului de la Berlin, cel mai important și dramatic eveniment postbelic, m-a dus

pînă la lacrimi. Cuprins de frenezie, am ieşit pe stradă spre a vedea bucuria nemţilor: deziluzie, nu era decît aceea de la Berlin. În München era o noapte placidă şi ternă...

Printre colegi, eram dintre cei mai sceptici cu privire la o iminentă cădere a lui Ceauşescu. Îmi dădeam seama că a venit „marea curăţenie" în estul comunist al Europei, îmi dădeam seama că ceva se va întîmpla şi în ţară, dar eram convins că securitatea şi armata nu-l vor trăda, fiindu-i prea complici, prea părtaşi ai tiraniei ce redevenise, în ultimii ani, criminale. Evident, îmi imaginam că KGB-ul avea o falangă şi în România, dar n-o credeam destul de puternică pentru răsturnare. Aşa că evenimentele de la sfîrşitul lui decembrie m-au surprins – iar mă înşelasem. Nu văzusem, nu imaginasem faptul că tiranul analfabet va fi sacrificat pentru ca securitatea şi restul aparatului să se salveze, şi nici nu vedeam – de altfel nimeni nu a văzut – că aceştia se pregătiseră şi pentru luarea rapidă chiar şi a puterii economice: valuta despre care noi bănuiam că merge în conturile secrete ale dictatorului, mersese în miile de buzunare ale complicilor, gata să... cumpere acum ţara. România s-a bucurat în acele zile de o popularitate şi simpatie de necrezut în Occident – nu ne venea nici nouă a crede. Dar totul a încetat o dată cu simulacrul de proces şi cu execuţia. Sigur că Ceauşescu trebuia omorît, dar felul cum au făcut-o urmaşii şi viitorii profitori a fost mai mult decît o greşeală politică – a fost o pecete neagră pusă pe cartea unui viitor incert şi dramatic.

La alungarea lui Ceauşescu eram cu toţii pe culoarele Radio-ului, lăcrimînd şi ciocnind şampanie. Eram

preocupați să aflăm cine va fi urmașul; am aflat repede: a fost un comunist marginalizat în locul unuia dement și fanatic. Nu asta așteptam... nu peste tot în est se petrecuse la fel... Iliescu nu a fost și nu putea fi un Havel...

În săptămînile acelea tulburi, cu vești și atitudini contradictorii, am văzut bine două lucruri:

Întîi – că reînființatele partide politice istorice, cu liderii lor, nu vor avea nici o șansă de a se impune și cuceri masele, iar liderii erau depășiți de istorie, pe cît de anacronici pe atît de decuplați de la realitate, iar România avea nevoie de ceva nou, ceva de care nu a fost, vai!, în stare – și nu e nici azi –, și anume de un partid făcut de oameni tineri, dinamici, cinstiți, necompromiși de coexistența cu comunismul, lucizi și radicali în voința de a impune reformele vitale. Deși, ceea ce am văzut din 1989 încoace mă convinge că chiar dacă ar fi existat un astfel de partid, mafia securisto-activistă, care a pus imedit mîna pe țară și pe toate puterile ei, pentru mulți ani încă de aici încolo, nu l-ar fi lăsat să existe și să se impună, folosind orice mijloc, chiar mai rău decît mineriadele.

Al doilea – am înțeles că alianța dintre complotiștii anti-ceaușiști și mafia pro-ceaușistă din partid, securitate și viața publică, care la început fusese marginaliazată, s-a refăcut în scurt timp, momentul poate fi ușor reconstituit: este vorba de anunțarea reintrării în viața politică și publică a lui Adrian Păunescu și C.V. Tudor. Cu alte cuvinte, nu în închisoare, unde le era și le este locul, ci în parlament. Victorioșii nu puteau rezista singuri, nu numai pentru că erau mai puțini, dar pentru că erau legați de o inextricabilă complicitate cu ceilalți, foștii fideli. Se

puteau șantaja reciproc – dar au făcut o pace mafiotă care s-a dovedit lucrativă, producătoare de multe și mari averi și de o parte și de alta, averi, beneficii, posturi – un imens rapt – o pradă împărțită din tot ceea ce a venit ca ajutor și împrumut din străinătate și din tot ceea ce era proprietatea poporului român. De cîte ori vin în România, semnele acestui jaf și acestei cîrdășii îmi sar în ochi și-mi aduc aminte că au trecut peste 50 de ani istorie de cînd țara mi-a fost furată. Și furată mi-a rămas pînă azi...

Doisprezece ani la *Europa liberă*

Am lucrat la *Europa liberă* exact 12 ani, de la 1 iulie 1983 și pînă la mutarea definitivă a postului de radio la Praga, în iunie 1995. Am venit la München intimidat de prestigiul instituției – cine oare n-ar fi fost? Aveam doar „calificarea" de fost ascultător asiduu al acestui post de radio declarat anticomunist, care, timp de decenii a ținut legătura între lumea liberă cu valorile ei și români; știam și puțină gazetărie, învățată mai ales în anii 1962-1970, cînd am colaborat la *Contemporanul* cu cronici de film și cînd neuitatul meu prieten Roger Cîmpeanu mă inițiase puțin în „bucătăria" unei reviste. La Radio București nu cred să fi vorbit mai mult de 3-4 ori, invitat de prietenul meu Costică Teodori, vechi și bun om de radio. Firește, cunoșteam toate „glasurile" de la München – acum am cunoscut mai întîi fizionomiile, apoi oamenii – ceea ce s-a întîmplat destul de repede: cînd lucrezi zi de zi cu aceiași 30-40 de colegi, înveți repede cine sînt, cum sînt, ce te poți aștepta de la ei, ce nu – și așa mai departe. Cum nu prea mulți, chiar din cei vechi, legaseră prietenii cu nemți sau cu alți colegi străini din instituția ce avea pe atunci peste 1200 de angajați numai la München,

se trăia mai ales în „ghetou". Adică se afla repede totul, despre oricine, fiecare era comentat după simpatii sau antipatii – o lume aproape închisă în care cei vechi intraseră într-o rutină iar cei noi erau treptat acceptați (sau numai tolerați), funcționînd în această „acceptare" criterii din cele mai diferite: combativitatea anticomunistă a scrisului sau amabilitatea persoanei, originea socială sau, uneori, cea etnică. Erau, ca peste tot, zile de veselie și glume pe tot culoarul românesc, altele de încordare. Erau programe în care domnea spiritul colegialității – cum, de pildă, între cei care făceam *Actualitatea românească* –, în altele, oamenii se certau, mai des sau mai rar, de obicei pentru fleacuri. Erau destule prejudecăți sau intoleranțe, dar și gesturi de simpatie, multe intrigi meschine, dar și solidarizări prietenești, totul colorat cu fatala predispoziție pentru „bîrfă". Se întîmpla așa nu numai la români, dar și în celelalte secții ale Radio-ului, după cum aveam să aflu. Făcea și asta parte dintre caracteristicile vieții exilului – ca să nu mai spun că viața românilor fără bîrfă mi-e imposibil de imaginat...

Cunoșteam din țară nu numai pe Vlad Georgescu, vechi amic, dar și pe N.C. Munteanu, încă de la sfîrșitul anilor '60, cînd el debutase cu cronică dramatică în paginile *Contemporanului*, epoca lui Ivașcu, pe Șerban Orescu, din tinerețile noastre dansante, pe Dan Comșa, din anii studenției. Doina Alexandru și sărmanul Tiberiu Stoian îmi fuseseră studenți. Curînd, l-am invitat pe Emil Hurezeanu, bun poet echinoxist și tînăr plin de farmec, proaspăt solicitant de azil politic și destul de derutat de noua sa situație, nu prea știind încotro s-o ia, să fie colaborator la

programul *Perspective europene* – și pe această cale, încet, dar sigur, talentul și verva lui s-au impus și a fost și el curînd angajat. Firește, ne cunoșteam din țară și contactul la München ni l-a făcut Ion Negoițescu, prieten cu amîndoi.

Eram foarte speriat că trebuia să scriu comentarii de cîteva ori pe săptămînă, eu care în țară „moșeam" un text de cîteva pagini săptămîni întregi înainte de a-l publica. M-am obișnuit greu cu acest ritm; am învățat de la alții cum să concep un program – mi-a trebuit timp, peste un an, pînă să intru într-un ritm pe care l-am păstrat pînă la sfîrșit: de conceput două programe săptămînale, în primul rînd *Actualitatea culturală românească* pentru care, la început, Monica și Virgil acopereau cam 35 de minute din totalul de 50, apoi *Perspective europene*, plus o contribuție săptămînală la *Actualitatea românească* de miercuri.

Cel mai greu mi-a fost să fac să demareze programul intitulat (cam impropriu) *Perspective europene*, program creat de Vlad Georgescu cu puțin timp înainte de venirea mea la München, realizat la început de regretatul Vlad Mugur, care nu prea reușise să-l structureze. L-am luat de la capăt, am căutat și găsit colaboratori noi, pe lîngă puțini din cei vechi : Ion Vianu, Ion Negoițescu, George Banu, Vlad Mugur, William Totok, Mirela Nedelcu, Victor Ivanovici, Ștefan Zorzor, Mircea Lucescu, Adrian Niculescu, Mihai Pupăzan, Ana Maria Narti, cîțiva ani pe Vintilă Horia; Pavel Chihaia era un mai vechi colaborator și la alte programe – și de el m-am legat mai mult, de amabilitatea, entuziasmul juvenil menținut pînă la bătrînețe și bunătatea omului. Din cele 30 de minute,

eu acopeream, cu contribuțiile mele, cam 8-10, uneori mai mult. Pentru un novice nu a fost ușor de intrat în concurență cu *Teze și Antiteze*, „clasicul" program cultural parizian.

În fine, era contribuția mea de miercuri la *Actualitatea românească* în care m-am ocupat de multe probleme social-politice, în special de învățămînt, ecologie, tineret, sănătate – domenii care erau pînă atunci mai puțin prezente în binecunoscutul program prezentat de N.C. Munteanu, uneori de Șerban Orescu, apoi și de Emil Hurezeanu, pînă la venirea la München a lui Mircea Iorgulescu.

Trebuie să spun că emoția în fața microfonului nu m-a părăsit niciodată – și că am învățat încet-încet să deosebesc ceea ce e „radiofonic" și ceea ce nu e; să-mi dau seama de ceea ce pot face mai bine și de ceea ce nu mi se potrivește. Bun la toate nu putea fi nimeni, deși aveam colegi care puteau trece cu ușurință – și uneori cu talent – de la un program la altul, după nevoi. Din programele altora, pe care le ascultasem și în țară, mai rar sau mai des, am învățat mai ales la fața locului, citindu-le textele, ceea ce NU trebuie făcut – și ca „model" negativ mi-au servit mai ales programele lui Max Bănuș, personaj agitat și descurcăreț, dar semidoct și mitoman... Nu era acesta singurul program făcut de mîntuială, curios este că era mai ușor de văzut asta „dinăuntru" decît ca ascultător de departe...

Jurnalismul de radio e o meserie stresantă: un text „durează" numai o ascultare, nu poți reveni cu o relectură, ca în presa scrisă – spre... binele sau spre răul lui, depinde de calitate; el cere nu numai multă informare și precizie în formulare, cere claritate

și pregnanță în exprimare. Ziaristului de radio i se cere în plus și suplețe, capacitatea de a trece de la un subiect la altul cu ușurință și aplomb. O maximă inteligibilitate „orală" așadar : aș spune că poți formula două idei într-o frază destinată cititului, dar, cînd scrii numai pentru a fi ascultat, sînt necesare două propoziții simple pentru o singură idee. Știam că nu prea am toate aceste talente, dar că trebuie să fac un efort – și, ca și alții, am încercat să-mi restrîng domeniul comentariilor la ceea ce mă simțeam în stare și, în orice caz, să-mi schimb stilul de a scrie, adecvîndu-l unei receptări exclusiv auditive. Schimbasem țara, schimbasem profesia, trebuia să-mi schimb și stilul, la care trudisem vreo 20 de ani... Apoi, tot relativ încet, mi-am găsit un anumit „ton" al comentariului, care să nu semene cu cel al colegilor de program. Informație era multă, gata aleasă de un corp central pe tot radioul, atît de multă încît era aproape inepuizabilă. Apoi erau abonamentele la ziare și reviste internaționale, dar și la cele românești – pe acestea le citeau mai ales redactorii de la *Actualitatea românească* și directorii. Puțini se mai osteneau cu această presă „mincinoasă" pînă în '89, din care noi trebuia să ne găsim sursele și subiectele – ceea ce făcea ca mulți din redactorii de la alte programe să nu știe „la zi" ceea ce se petrecea în țară – de unde și sursa multor erori sau stîngăcii, nu puține de exprimare corectă în românește. Și „calificarea" multora se făcuse la „locul de muncă" (dacă se făcuse...), mai cu seamă în anii cînd cu greu puteau fi angajați la München ziariști de meserie sau publiciști cu nume din țară – această selecție adevărată a început mai ales de pe vremea direcției lui Noel

Bernard. Nu l-am cunoscut, dar îl ascultasem cu admirație ani de zile – era un ziarist de mare talent, mulți din colegii mei îi păstrau aproape o venerație – alții îl urau chiar și postum. Eram de toate felurile deci: unii care scriau bine și citeau monoton sau inexpresiv, alții care scriau prost, dar citeau bine, unii cu remarcabilă cultură politică căpătată prin ani (cum a fost Victor Cernescu – pe numele său adevărat Romilo Lemonidis), alții în mod vădit lipsiți și de talent și de interes; unii care făceau totul la minima rezistență și alții care și-au dat, pînă la sfîrșit, toată osteneala pentru textele sau programele lor. Unii cărora puteai să le faci sugestii și observații colegiale – foarte rari –, alții care se simțeau imediat jigniți și deveneau agresivi. Unii care întrebau, cînd nu știau ceva, alții care credeau că știu totul și nici nu le trecea prin minte să întrebe. Cei mai mulți dintre noi eram guralivi, cîteodată pitorești și amuzanți, uneori exasperanți și răutăcioși – dar, cum spuneam, unde se petrec altfel lucrurile? Comoditatea a fost o boală care pe mulți i-a făcut să „producă" mult sub nivelul de care ar fi fost capabili și mai ales sub nivelul la care au fost plătiți. Neurmărindu-se cum trebuie presa și radioul din țară, puteai asculta uneori pe undele *Europei libere* știri... „noi" pe care le cunoștea toată țara: cel mai cras exemplu a fost acela al emisiunilor sportive, care ar fi putut avea un mare impact, dat fiind numărul mare al „microbiștilor" de acasă, și nu l-a avut din pricina comodității și lipsei totale de talent a titularilor acestor programe.

Firește însă că nu sportul a făcut „greutatea" acestui post de radio, ci alte programe. „Știrile", unde erau concentrate mai multe capete inteligente

și informate ; apoi programele de politică internațională ; firește, *Actualitatea românească* ; editorialele săptămînale în zilele lor bune, cînd erau scrise de Noel Bernard sau Vlad Georgescu. Erau puțini cei care se ascultau și se citeau unii pe alții – comoditate care nu a putut fi învinsă de nici un director, în ciuda multor măsuri și îndemnuri. Dar, una peste alta, efectul radiofonic a fost, incontestabil, mult mai valoros decît conceperea sau „bucătăria" programelor, pe care o știam numai noi, cei dinăuntru – și, evident că efectul a contat. Una peste alta, oamenii strînși – mai mult prin hazard decît din competență verificată – în jurul acestui post de radio au trăit o experiență capitală pentru viața lor, chiar atunci cînd nu și-au dat seama. Ceva ne unea, dincolo de simpatii sau rivalități, poate „instinctul" importanței muncii noastre. Era și o risipă de mijloace și de forță financiară redutabilă care „împingea" totul înainte, cu un remarcabil succes pe care astăzi și-l amintesc în țară din ce în ce mai puțini dintre foștii noștri ascultători. Dar pe care noi n-o vom uita, pentru că am trăit ÎMPREUNĂ, chiar dacă în stiluri și la temperaturi foarte diferite, această experiență captivantă și acaparantă, UNICĂ în istoria emigrației.

Doisprezece ani deci, în acest vîrtej de actualitate în care cu greu m-am obișnuit, pentru că ritmul meu vital era altul. M-am apropiat de puțini colegi, dar nu am avut conflicte cu nimeni, pentru că, pe de o parte, nu m-am amestecat în intrigi, pe de alta, nu am avut nici o ambiție „administrativă". Am știut foarte repede că, dacă mi s-ar fi oferit vreodată un post de conducere, nu l-aș fi primit. Din mai multe motive : nu mă simțeam capabil să

fac față bombardamentului actualității imediate (sînt, fundamental, un om de reflecție, și nu de acțiune), nu mă simțeam capabil și destul de competent să conduc o astfel de echipă eterogenă, nu puteam avea un contact de nuanță cu directorii americani datorită englezei mele foarte rudimentare; nu aș fi putut înfrînge inerțiile, mari la mulți redactori, nu aveam destulă forță fizică și mai ales psihică pentru efortul epuizant ce îl cerea încleștarea cu ultima știre și aceea cu rezistența comodității, orgoliului sau incapacității oamenilor. De altfel, nici nu mi s-a oferit ocazia unei astfel de nedorite „avansări". Așadar, nu cred că am avut dușmani prea mulți – sînt sigur că unii colegi au apreciat munca mea, alții nu – ceea ce e normal; iar ecoul în țară al programelor și textelor mele, atunci cînd îl aveam, a fost precumpănitor favorabil (în secret, am fost fie vizitat, fie contactat telefonic de mulți scriitori sau foști colegi de la Universitate; o lungă listă cu nume de primă mărime, pe care nu o public aici și acum pentru că poate unii n-ar dori-o); nu am fost o „vedetă", dar știu că vorba și judecata mea au contat în multe momente – și mai ales știu că am încercat (și reușit, de multe ori) să spun cît mai limpede și mai hotărît adevăruri politice, culturale, sociale – omenești – care erau ale mele și ale șansei ce m-a adus la acest microfon în vremuri grele pentru țară, în vremuri în care „cineva" trebuia să le spună cu glas tare, adevărurile nu numai ale mele, ci și ale celor din țară, ale celor cărora le fusese, ca și mie, „furată" țara – cum foarte exact a formulat Ion Vianu în *Amintirile* sale în dialog cu Matei Călinescu.

La cîteva luni de la sosirea mea la München, au început să vină amenințări din țară – fie scrisori, fie telefoane, fie presiunea asupra celor de acasă, asupra rudelor și unor prieteni. Mama nu a fost prea des vizitată de securiști, mai mult răposata mea soacră a fost terorizată de amenințări și vărul meu Vlad Constantinescu, operator la televiziune ; în preajma mamei însă au apărut informatori – i-am știut și i-am înțeles. În fond, nu prea aveam nimic de ascuns decît numele celor ce ne vizitau sau trimeteau mesaje. Presiunea asupra mea nu a fost însă la fel de mare ca aceea exercitată asupra lui Vlad, N.C. Munteanu, Emil Hurezeanu și Șerban Orescu ; cum se știe Monica Lovinescu a fost atacată în stradă. M-am temut numai pentru Domnica, fiica mea, pe care pînă în '89 nu am lăsat-o să circule singură pe stradă, în urma unor amenințări cu răpirea.

În acești ani, Nae Munteanu și Emil Hurezeanu mi-au devenit prieteni și am împărțit cu ei multe zile de camaraderie, de solidaritate, de discuții vesele sau triste – mai ales după moartea lui Vlad. Emil a fost dăruit de natură cu talent și inteligență, cu mare ușurință de a face și cultiva legături cu oamenii, cu farmec și promptitudine de bun vorbitor, dar și cu o sensibilitate vulnerabilă și de aceea capricioasă ; era, atunci, încă multă adolescență în el. Vocația de excelent ziarist, descoperită la microfonul *Europei libere* și-a reafirmat-o și în presa din țară, de după '89. Exuberanța sa, inclusiv aceea stilistică, e uneori pîndită de pericolul unei ușurătăți sau de plăcerea... „combinațiilor". Cred acum, la mulți ani de cînd viața ne-a despărțit, că ar putea fi și un bun diplomat. Își știe bine interesul de cele mai multe ori –

altă dată dă impresia că... uită prea ușor. Am avut și am pentru el o simpatie de frate mai mare care se bucură de izbînzile mezinului.

Nae este pentru mine un exemplu de succes obținut prin deșteptăciune, muncă, tenacitate, curiozitate intelectuală și foarte bun simț practic; calitățile sale native țărănești au evoluat în chip admirabil în contact cu Occidentul; de obicei vesel, destinderea sa aparentă maschează un fond închis și frămîntat pe care nu-l „deschide" decît rarisim, după lungi ani de circumspecție, cuiva care i-a cîștigat încrederea; degajat și complexat în aceeași măsură, el are un farmec „popular" în cel mai bun sens al cuvîntului, mult umor, o minte iute, curioasă și socotită. Am fost vecini mulți ani de zile, cred că-i înțeleg atît „of-urile" cît și „chiverniselile". E un om care și-a făcut singur succesele, știe asta, și are un secret orgoliu, întunecat doar de sentimentul unei inextricabile singurătăți și de cel al zădărniciei ce vizitează pe oamenii sceptici în adîncuri. Și dacă fuge de durerea și suferința altora, este pentru că se știe foarte vulnerabil. Bun și prompt gazetar, are calitatea de a se bucura de ceea ce scrie, deși nu o dată e foarte îndoit de valoarea sa. Îndoiala îi vine și dintr-un mare respect pentru cultură. Cititor pătimaș – și nu numai de presă –, are o curiozitate fructuoasă și un simț al observației pe care și l-a pus în valoare foarte bine în scrisul său. Nu știu dacă, rămânînd cu toții în țară, m-aș fi împrietenit așa de strîns cu Nae, care cred că e ultimul prieten bun pe care viața mi l-a dat.

Cu Raluca Petrulian am împărțit biroul 11 ani – ani în care am vorbit despre multe și ne-am împărtășit destule din cîte ne stăteau pe suflet. E inteligentă,

sensibilă, cu o aptitudine pentru abstactizare de invidiat; atît de eficace cînd vrea, dar în fond fragilă, Raluca are calitatea – și uneori defectul – de a fi foarte voluntară nu numai în raport cu ideile și convingerile, dar și cu oamenii; simți în spatele distincției și discreției sale o experiență de viață care nu a răsplătit-o cît ar fi meritat, descoperi, cu timpul, o fire „scindată"; ca redactor, a fost una dintre cele mai fericite „achiziții" ale Radioului. Seriozitatea comentariilor sale era de netăgăduit, doar oboselile vieții o puteau cînd și cînd altera. Pe regretatul Mircea Vasiliu l-am prețuit pentru extraordinara sa capacitate de muncă, pentru firea sa bonomă și pentru multele sale informații – a fost unul din oamenii „de bază" ai Radioului din ultimii 20 de ani. Amiciția mea cu Sorin Cunea s-a datorat nu numai respectului ce-l am pentru rutina sa de bun și vechi gazetar, prea puțin speculată de diversele conduceri ale Radioului, de gazetar al faptul senzațional, cel care captează marele public, dar și neamestecului nostru comun în „bîrfele" de zi cu zi. Victor Eskenasy-Moroșan, venit după moartea lui Vlad, a înmulțit numărul nu prea mare al celor cu reale preocupări intelectuale; meloman cum rar am întîlnit, iute din fire, dar, în fond, sentimental, ne-au apropiat multe lucruri, între care și meditația asupra exilului și a condiției intelectualului în această „aventură". Colecția sa de CD-uri poate stîrni invidia marilor împătimiți pentru muzică. Victor are o reală mare bucurie să te pună, imediat ce îl vizitezi, să asculți tot felul de rarități excepționale. Pe Șerban Orescu, cu care am stat în același birou mai bine de un an, l-am admirat pentru ordinea din mintea sa de

inginer, dar și pentru marea sa vitalitate și plăcere de a gusta viața. Sacrosancta sa indiferență pentru tot ceea ce nu-i atinge persoana îl făcea de invidiat... Eleganța sa vestimentară, oarecum „retro", model boieresc „modernizat", viața sa mondenă îi dădeau o notă cu totul aparte în departamentul românesc, notă ce producea unele invidii sau ironii. Venirea sa în radio, adus, ca și Nae, de Noel Bernard, a dat un sigur coeficient de precizie și obiectivitate programului *Actualității românești*. În fine, Radioul a beneficiat, după opinia mea, și de talentul și inteligența cîtorva crainici excepționali, cu care puteai colabora foarte bine, ei fiind un ultim control al inteligibilității textelor tale, control de care eu am ținut întotdeauna seamă, fiind chiar bucuros că el există: Ioana Crișan (Trudi Dumitrescu – cu care am devenit buni amici), Ioana Măgură-Bernard și Ion Ioanid. Căldura, istețimea și veselia primeia, atenția muncitoare a celei de a doua, umorul – nu o dată sarcastic – și inteligența ultimului au fost pentru mine, dar și pentru ceilalți, de un mare, de neînlocuit folos. Se cunosc acum cărțile lui Ion Ioanid, mărturii fără preț din Gulagul românesc: *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, text la care îl vedeam pe Ion scriind de obicei dimineața, între cafele, constituie una dintre cele mai importante apariții editoriale de după '89 – și tind să cred că unul dintre cele mai importante texte ce s-au scris de către oamenii de pe culoarele *Europei libere*. De om m-a apropiat francheța, m-a despărțit partizanatul său politic, cu deosebire atunci cînd intra, vizibil, în conflict cu luciditatea sa; i-am admirat curajul cu care a întîmpinat o teribilă boală și, desigur, cărțile sale, din care am aflat atîtea grozăvii

pe care le ignorasem. Împreună cu relatarea lui Virgil Ierunca despre *Fenomenul Pitești*, aceste cărți m-au cutremurat și le datorez mult – ca de altfel o lume întreagă de cititori – în ceea ce privește cunoașterea și înțelegerea crimelor comunismului românesc. Ele pot sta foarte bine pe același raft cu *Arhipelagul Gulag* sau cu *Amintirile de la Kolîma*.

Sînt mulți colegi pentru care am rămas cu multă simpatie: Emil Szabo, pe care îl cunoșteam din țară și care mi-a stat alături în cîteva împrejurări mai grele, împreună cu soția sa Christina, Luiza Cunea, prietenă de nădejde și spirit critic sever, blîndul Traian Bratu, Toti Caradgea, Ion Turcu (pseudonim al lui Armand Gurian), Carmen Pompey, Edelina Stoian, Ileana Giurchescu, Ion Dumitru, entuziastul editor fără noroc, Liviu Tofan; cu Mihai Sturdza am aniversat (tacit) peste 40 de ani de amiciție. Dacă nu mai scriu și despre alți colegi, unele nume cunoscute publicului larg de altădată, este pentru că nu am aici nimic de spus despre unii, cunoscîndu-i prea superficial, sau am a spune aprecieri sincere care nu mulțumesc vanitățile; și, la urma urmelor, subiectul acestor pagini sîntem eu și viața mea...

În bună măsură, eficacitatea și politica secției românești a Radioului a depins de calitățile, priceperea și promptitudinea, de spiritul de organizare și echilibru al directorilor ei; necunoscîndu-i pe precedenți, voiesc, totuși, să-mi spun părerea despre cei sub conducerea cărora am lucrat.

Pe Vlad Georgescu l-am cunoscut prin '59-'60 în casă la Mihai Sturdza. Eram de o vîrstă, el termina studiile sale de istorie, eu abia le începeam pe cele filologice. Am devenit amici, am frecventat apoi

aceeași lume timp de aproape 20 de ani și ne întîlneam foarte des și la Biblioteca Academiei. Am petrecut, într-un grup de prieteni, multe vacanțe împreună, am stat mult de vorbă. De cunoscut foarte bine nu l-am cunoscut însă decît la *Europa liberă*, unde ne vedeam zilnic și săptămînal cu familiile. Calm, serios, avînd o veșnică melancolie în priviri, totuși amator de glume, de veselie și destindere, el părea mai de grabă placid deși era, în realitate, foarte prezent – dar cu o anume distanță pe care multă vreme am crezut-o un fel de timiditate. Nu era asta, ci din contra, Vlad avea o mare siguranță de sine – puțină grandomanie – și o încredere nestrămutată în ideile și destinul său, pe care însă nu voia să o arate, fie datorită temperamentului său controlat, fie pentru că socotea prea multă lume nevrednică de „sinceritatea" sa. Foarte social, avea o extraordinară vocație a relațiilor, reușea să cucerească repede încrederea oamenilor, fără a-i fermeca prin calitățile sale, fără spectacol, ci inspirînd încredere și respect; știa apoi să-i înțeleagă și să-i cîntărească cu un ochi foarte lucid. Am descoperit destul de tîrziu cît era de inteligent – aș spune chiar că înțelegea prea repede și de aceea nu mai avea răbdare pentru detalii. În ciuda permanatelor amenințări la care au fost supuși el și familia sa, în țară dar mai ales la Radio, cred că frică nu i-a fost decît în fața morții, cînd a realizat că nu mai e nimic de făcut – nici o speranță. Cap bine organizat, o ambiție pe măsură, avea cultul faptului și al politeții; „americanizarea" lui s-a produs aș spune natural, poate cu un plus de admirație în care mi se părea puțin naiv. S-a adaptat extrem de repede la viața din Occident, mai ales la aceea din America.

Era deci făcut să reușească. Vorbea puțin despre el și scrierile sale, în genere era tăcut, asculta și cîntărea – ceea ce nu înseamnă că era închis. Cînd contrazicea, o făcea calm și numai dacă aprecia că celălalt este apt să priceapă o opinie diferită. Prefera, în caz contrariu, să tacă, ascunzîndu-și destul de bine, cînd putea, disprețul sub un zîmbet alb. Muncea mult și repede, lăsînd deoparte detaliile, de unde și o anume neglijență a exprimării sale în scris. Era și un bun vorbitor, neavantajat însă de glasul său stins și monoton. Era delicat, sentimental și sensibil la suferințele oamenilor, fără a arăta o zgomotoasă compasiune sau revoltă. Avea simțul prieteniei și suferea cînd se socotea trădat de cineva. De fapt, stau să mă gîndesc că PĂREA mult mai puțin decît ERA în realitate. Ca director, avea relații excelente cu șefii săi americani, ceea ce i-a permis să se abată de multe ori de la prudență și să ia asupră-și toate riscurile unui conflict cu ei – și asta nu a fost puțin lucru. Lua hotărîri repede, își asuma eroarea cînd era cazul. La Radio muncea mult, dar mai avea timp și să scrie și să citească – nici nu știu cînd. Vocația sa politică era excepțională – simțul său de oportunitate îl conducea cu o admirabilă siguranță de sine. La atacurile unor „partide" din emigrație sau la cele din țară – și ele nu au fost puține – nu răspundea, disprețuindu-le ca și pe așa-zișii „patrioți" care se bat cu pumnul în piept. Dar patriotismul său era adînc și înrădăcinat în cele mai progresiste convingeri: Vlad a fost unul dintre cei mai democrați oameni ce am cunoscut, anticomunismul (mai bine zis antiextremismul) său era deci pe atît de structural, pe cît de realist. Faptul că despre el s-a spus și s-a scris în fițuicile emigrației, între atîtea și atîtea minciuni și calomnii, că ar fi fost

membru de partid, este – și așa o considera și el – o mîrșăvie. Nu prea făcea caz de „literați" ca mine sau ca aceia de la Paris, fiind foarte „pozitiv" în gîndire și ironizînd tipul de discurs mai înflorat și mai alambicat stilistic. Dar tolerîndu-l din respect intelectual. Venit în Radio, s-a lămurit repede ce este cu această meserie, care însă nu era a lui, a înțeles repede ce e cu oamenii, ce poate aștepta de la ei – și credea că o dată cu pensionarea unora din cei mai vîrstnici, ajunși din întîmplare ziariști, va putea îmbunătăți multe programe. Cine se gîndea atunci, în anii '80, la evenimentele europene și românești din '89? Îi plăcea să fie director fără a o arăta – era convins că i se cuvenea și potrivea acest rol – și avea dreptate. Dar aștepta ocazia de a deveni profesor la o foarte bună universitate americană – acesta era țelul său profesional și social ultim, pe care îl urmărea cu răbdare și cu tenacitate. L-ar fi avut, cu siguranță; cînd s-a îmbolnăvit, era aproape de reușită; îmi spunea, cam în iarna lui '87, că în '89 voia să plece definitiv în Statele Unite, catedra sa universitară era aproape dobîndită. Nu știu dacă precipitarea evenimentelor din '89 nu l-ar fi ținut pe loc, la Radio, mai cu seamă că nu vedea un succesor – și iarăși avea dreptate. Sînt convins că dacă decembrie '89 l-ar fi prins încă în Radio ar fi plecat în țară chiar imediat, de Crăciun: el nu putea lipsi, nu concepea să piardă un asemenea moment istoric. Sînt aproape convins însă că, apoi, nu s-ar fi întors niciodată definitiv în țară.

Mi-a povestit relativ puțin despre detenția sa din '77, cînd a fost arestat vreo două luni la Securitate pentru scrierile sale – scrieri care au apărut apoi sub titulul *Politică și istorie*, aici la München.

Moartea lui Vlad a fost cu adevărat teribilă, dintre cele mai tragice împrejurări pe care le-am trăit. Mă despărțisem de el în primele zile ale lui august '88, eu și familia plecînd în vacanță în Franța, el și familia urmau să plece peste vreo săptămînă într-un voiaj prin Germania. În '87 fusesem împreună, ambele familii, în vacanță la Palmyre, lîngă Royan, pe coasta Atlanticului, unde se adunau în fiecare vară mulți prieteni din tinerețe și unde ne-am simțit foarte bine. Am plecat deci tot la Palmyre și ne-am întors către sfîrșitul lunii. De-abia ajunși acasă, am aflat tragedia de la Nae, cu care eram vecini; nici nu ne desfăcuserăm bagajele: Vlad avusese niște ciudate turburări motorii, a mers la neurolog care i-a descoperit pe loc tumora cerebrală, operată imediat. Înainte de internare, la ședința cotidiană de la ora 11, a anunțat pe toți colegii, calm, care e situația și că s-ar putea să fie ultima întîlnire comună. Așa a și fost...

Ne-am dus să-l vedem, era acasă, din nou tuns ca după pușcăria din '77, și mișcînd greu mîna și piciorul stîng. Operația reușise, dar medicii erau foarte sceptici. A plecat curînd, împreună cu Mary, soția lui, un adevărat model de devotament și iubire, la Washington pentru a face un tratament la o clinică vestită în lume. Tratament care a fost îngrozitor de greu de suportat, cum chiar el mi-a spus-o la întoarcere („dacă aveam un pistol, mă împușcam") și, din nefericire, inutil: tumora s-a refăcut. A fost adus înapoi la München – „vreau să mor în patul meu", spunea – dar a fost dus direct la clinica Bogenhausen, unde în cîteva zile s-a stins. L-am văzut chiar în seara sosirii: am intrat în cameră, stătea cu spatele la ușă, pe marginea patului. Nu a avut dureri. Era perfect lucid,

știa. „Cum e Gelone, vorba aceea: în loc luminos, în loc cu verdeață... și mai departe?" „Unde nu este nici durere, nici întristare, nici suspin" – am completat; „Așa o fi..." mi-a răspuns cam sceptic și am început să plîngem amîndoi. Era luni seara, a murit duminică 13 noiembrie la ora 19 și 10 minute. De la o zi la alta era mai absent, mai stins, respira din ce în ce mai greu. Veneau prietenii și colegii să-l vadă, printre ei și Mihnea Berindei de la Paris, care a stat cu el ultimele 10 ore de viață – își lua într-un fel adio de la noi. Tumora s-a extins asupra centrilor respiratori și a murit sufocat. Nu voi uita niciodată respirația sa grea, agonică – la fel cu aceea a tatălui meu muribund de un cancer la plămîn. Eram la spital, împreună cu alții, cînd s-a stins. Stăteam pe hol, nu puteam suporta să-l văd chinuindu-se. Cu Mircea Carp și Nestor Ratesh am alcătuit pe culoar un mic necrolog pentru știri. Abia împlinise 51 de ani. Fusese cu adevărat un om puternic și dîrz, cu o discretă, dar extraordinară poftă de a trăi...

Conducerea americană a radioului l-a stimat mult – a suportat toate cheltuielile transportului și tratamentului în America, favoare extrem de rară. A fost o mare jale printre colegi și prieteni – am alcătuit atunci două programe ale *Actualității culturale românești* în amintirea lui, la care au contribuit și Matei Călinescu, Ion Vianu, Virgil Nemoianu, Monica și Virgil – cred că mai am caseta... Eram conștienți cu toții că Vlad fusese o personalitate din cele mai importante ale generației noastre – sînt absolut convins că, dacă ar fi trăit, ar fi jucat, într-un fel pe care nu-l pot presupune, un rol de frunte în viața politică a României după '89. Cărțile sale, de altfel, sînt

mărturia vocației sale politice: nu numai *Istoria Românilor*, ci mai ales *Istoria ideilor politice românești între 1369 și 1878*, carte fundamentală despre evoluția gîndirii politice și instituțiilor ei, carte care explică multe din rădăcinile mentalității politice românești moderne și actuale. O scrisese înainte de '77, era teza sa de doctorat, o revizuise înainte de publicare și voia să o continue pînă la epoca dictaturii comuniste. N-a fost să fie. Am resimțit, dincolo de o nesfîrșită durere, moartea sa ca pe o mare nedreptate – pot zice că și astăzi mă tulbur la amintirea ei. Plecarea sa m-a costat și o părticică din sănătatea mea psihică...

Americanii l-au numit director provizoriu pe Nestor Ratesh; îl cunoșteam puțin, știam că se purtase impecabil cu Vlad și Mary în timpul tratamentului medical de la Washington; apoi, încă din țară, prețuiam mult corespondențele sale din Statele Unite și îl consideram – și astăzi îl consider – un excelent jurnalist. Îmi părea a fi un om amabil, simpatic, competent – cei mai mulți credeam că succesiunea se află în mîini bune. Curînd am început să ne îndoim; gazetarul era excelent numai în textele sale, omul afabil – dar pentru directorat nu dovedea pricepere, nici fler. Era destul de nesigur în problemele românești (o lacună corectată după evenimentele din '89), își pierdea vremea în interminabile conversații telefonice, se învîrtea toată ziua prin birourile șefilor, uita să dea OK-urile la timp, părea că nu avea „ceas" – fiind tot timpul în întîrziere și provocînd întîrzieri la înregistrarea programelor, fapt ce irita pe toată lumea. Pe scurt, era destul de depășit de situație, ezitant în hotărîri, confuz în ceea ce

privește continuarea unei linii politice a programelor. Am descoperit curînd că, în afară de politica americană, era destul de ignorant în alte domenii. Bunăvoința sa, chiar amiciția ce ne-a arătat-o unora nu ne puteau face să nu-i vedem defectele, cu regret că le avea. Nemulțumirea era oarecum generală. Americanii au renunțat, în toamna lui '89, la serviciile lui directoriale – și deci Nestor Ratesh s-a întors la postul său de comentator al politicii americane.

Încercările americanilor de a găsi un alt director au rămas fără rezultat, cei convocați pentru o eventuală succesiune fie nu au primit oferta, fie nu au inspirat destulă încredere. Trebuie să spun că lipsa de calități directoriale a lui Nestor Ratesh a mai putut fi reverificată o dată cu re-numirea sa în 1994 în postul de director care să pregătească mutarea la Praga. L-am simțit atunci haotic, dar și încăpățînat. Eram de altfel, cu toții, foarte derutați și contrariați de această mutare, cred că așa era și el – era vorba de un nou început. Nici conducerea americană nu prea știa exact cum se va produce această vastă deplasare. Probabil că, cu un alt șef, ar fi mers mai mulți din colegii mei la Praga ; foarte probabil însă că eu nu aș fi făcut parte dintre ei. Aflasem că, programul general reducîndu-se, aveau să cadă marea majoritate a minutelor culturale. Ce să caut eu, atunci, la Praga? Acele cîteva luni finale mi-au lăsat un gust foarte amar – nu numai mie, dar și multor altor colegi. Aveam de a face nu numai cu deruta și haosul mutării, dar și cu lipsa de autoritate și de spirit organizatoric a celui care avea să ne conducă. Am privit atunci mutarea la Praga ca fiind o măsură cu un evident caracter politic și economic – costurile de tot felul fiind

incomparabil mai mici într-o țară fostă socialistă. Era ușor de văzut și „jocul" politic – trecerea dincolo de „cortina de fier", mai aproape de cei ce fuseseră supuși puterii sovietice, o mutare chiar printre foștii noștri ascultători. Ca mulți alții, aș zice ca majoritatea redactorilor Radioului, am considerat mutarea ca o eroare, am fost supărați de faptul că nu am fost consultați suficient de conducere. S-a dovedit însă că noi nu aveam dreptate, mai ales în noile condiții istorice și geo-strategice. Au trecut anii, și astăzi spun că a fost o măsură inteligentă, strategic fericită, economic rentabilă și inspirată, ca viață practică. Nici conducerea, nici redactorii nu și-au micșorat veniturile – din contra –, Praga este un oraș splendid, în plină renovare a monumentelor sale impresionante, iar modernizarea vieții și a serviciilor s-a făcut simțită în chip izbitor. Este adevărat, Radioul, programele sînt astăzi cu totul altceva; ascultîndu-l, rareori, aș spune că mai are din cel vechi numai firma și numele cîtorva redactori. Încît sînt acum mai înțelegător față de atitudinea lui Nestor Ratesh cel de atunci și de felul cum a pus în practică – chiar în stilul său haotic – marea mutare. Sau mai bine zis... ieșirea din „epoca de glorie" a *Europei libere* – celebra instituție anticomunistă; care, chiar rămînînd la München, tot nu mai putea să fie ceea ce fusese. Vremea ei trecuse...

Revenind la toamna lui '89, din lipsa unei soluții mai fericite, conducerea americană l-a numit director plin pe Nicolae Stroescu-Stînișoară, care era de mult adjunct, post în care l-am găsit și eu la venirea la München. Om serios, amabil, rezervat, cu un doctorat în filosofie trecut în Germania, el era realizatorul

unor insipide, dar instructive programe religioase și înlocuia, cu amabilitate și discreție, pe directori cînd aceștia erau în vacanță. Erau garanții că o politică și un anume făgaș, în care se înscrisese radioul sub ultimii directori, avea să fie menținut. Lipsit de inițiative, N. Stroescu lăsa pe alții să le aibă, respecta oamenii și munca lor, nu își lua aere autoritare sau de vedetă. Așa a fost pînă la evenimentele din decembrie '89, puțin după care s-a simțit nevoia unor schimbări, a unei strategii politice și radiofonice noi – cu alte cuvinte a unui spirit dinamic – o schimbare de structură. Ca și înainte, inițiativele le-au luat însă alții, el le-a aprobat cu mai multă sau mai puțină convingere. Curînd, lipsa sa de proiect a devenit destul de clară. „Echilibrul" se transforma din calitate în defect. N. Stroescu a început, brusc, să creadă că el trebuie să joace, acum, un rol politic „providențial" în istoria României de după '89 – și cunoașterea slabă a noilor realități din țară – pe care o vizita foarte rar – l-a condus spre diverse gafe politice sau spre păgubitoare inerții. A pariat pînă la exasperare pe tot felul de „cai morți", personaje și partide politice fără viitor, așa cum s-a dovedit, a fost de o vinovată naivitate, ușor înșelat de aparențe. Programele s-au schimbat prea încet sau deloc, inerția și conservatorismul conducerii apăsau pe toată lumea; directorul a scăpat programele din mînă, a devenit foarte influențabil de cîțiva lingușitori, a lăsat dezordinea și chiar chiulul să prospere. Prudent pînă la frică, suspicios și arătînd, brusc, mărunte vanități, N. Stroescu ocupa acum un loc prea mare și prea greu pentru personalitatea sa, altfel om cu destule calități, dar lipsit de anvergura jurnalistică ce o cerea

momentul. Trebuie să spun că nu am avut nici un fel de conflict cu el, că relațiile dintre noi au rămas aproape la fel de bune ca înainte, dar că puținele discuții la obiect pe care le-am purtat împreună nu au avut nici un rezultat – așa că am renunțat la ele. Am regretat această neașteptată „evoluție".

Mai trebuie să spun că, cu sau fără voia lui, de numele lui N. Stroescu-Stînișoară (ah, acest pseudonim pășunist!) se leagă dispariția din programele postului de radio *Europa liberă* a emisiunilor Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca. Ce s-a întîmplat? Conducea americană a hotărît, peste noapte, din cauză de economii, să desființeze toate birourile de corespondenți, păstrînd numai Münchenul și Washingtonul. Problema pentru departamentul românesc era deci să fie găsită o modalitate astfel încît cele două nume – din cele mai cunoscute și stimate în țară – să nu dispară din programele noastre. Era nevoie de o luptă cu conducerea, luptă pe care N. Stroescu nu a vrut sau nu a putut să o dea, nici măcar de ochii lumii. Văzînd că așa merg lucrurile, am scris împreună cu Emil Hurezeanu un *Memoriu* adresat conducerii americane (îmi pare rău că nu am păstrat textul, dar cred că el se află în arhiva celor de la Paris) în care avertizam că pierderea este irecuperabilă, că cei doi se bucură de un enorm prestigiu în țară și că solicităm găsirea unei formule pentru ca numele și colaborarea lor să fie păstrate. Au semnat acest memoriu toți angajații secției românești, cu excepția lui N. Stroescu, care însă a promis că va merge cu el și-l va susține în fața președintelui Radioului. Ceea ce, din proprie mărturisire, nu a

făcut, lăsînd memoriul unuia dintre... consilierii președintelui – și nu am avut de loc dovada că a insistat la cei puternici atît cît cerea împrejurarea ; în plus, a evitat sistematic convorbirile telefonice explicative cu Monica și Virgil, în așa fel încît cei doi au părăsit microfonul la care au vorbit, cu atîta succes, decenii, fără măcar să-și ia rămas-bun de la ascultători. După repetate scuze de neputință, N. Stroescu a găsit, totuși, o posibilitate de continuare a colaborării de la Paris... dar nu pentru Monica și Virgil, ci pentru... prietenul său N. Balotă, pseudo-autor al unui program neinteresant, diletant, plictisitor... chiar ridicol. După o convorbire plină de reproșuri din parte-mi, mi-a oferit mie să fac un program de... „idei" în locul *Tezelor și antitezelor de la Paris,* dar am refuzat. De alfel, nu eram de loc convins că, în noua conjunctură politică din țară, mai era nevoie de un nou program cultural. L-a înlocuit totuși cu un fel de caricatură a *Actualității culturale românești* condusă de o redactoare improvizată, cu un sigur instinct al platitudinii. Nici vorbă de... „idei"...

Trebuie să spun și că debarcarea din direcție de a lui N. Stroescu de către conducerea americană, în 1994, a fost lipsită de eleganță și chiar de considerație față de un director, oricare și oricum ar fi fost el. În mod evident, americanii nu contau pe persoana sa în a conduce mutarea la Praga, ce se apropia ; și mai trebuie să adaug, de asemeni, că fostul director nici nu a catadicsit să-și ia rămas-bun de la foștii săi colegi și subalterni...

Conducerea americană l-a adus, pentru scurt timp, pe Emil Hurezeanu la direcție – dar presiunea mutării la Praga, devenită iminentă, nu i-a permis să facă

prea multe din schimbările ce le voia și care erau necesare încă din '90-'91. Emil a primit oferta de a fi director la *Deutsche Welle*, așa că Nestor Ratesh s-a întors și a preluat, cum arătam mai sus, operațiunea deplasării.

Oamenii erau obosiți, preocupați și apăsați de perspectiva mutării sau a șomajului. Aveam de mult un birou în București, la alcătuirea căruia au contribuit și Liviu Tofan, și Nae. Ultimii trei ani ai *Actualității românești* au căzut în sarcina lui Mircea Iorgulescu, a cărui „bosă" de bun ziarist era cunoscută. Prezența sa, cîtva timp, în programul de la Praga, autoritatea și competența au făcut cu siguranță servicii unui post de radio ce se afla în plină transformare – ca să nu zic declin...

Pierzîndu-i pe Monica și pe Virgil, am apelat la alte forțe, la cele din țară – la Ion Bogdan Lefter, Cristian Teodorescu, Pavel Șușară, Marina Constantinescu, Alexandru George, Mihai Zamfir și pentru cronica literară la mult regretatul meu prieten Mircea Zaciu. Ultimele *Actualități culturale românești* nu mai semănau cu cele din '83 – și dacă erau mai dinamice și mai prompte, mai variate radiofonic, lipseau cei care le dăduseră marea greutate și audiență din deceniile trecute. Sînt însă bucuros că au venit în program aduși de mine mulți tineri care erau atunci aproape necunoscuți în viața publică; am invitat să colaboreze și pe alții, din alte generații, dar s-au lăsat greu, unii – alții s-au dovedit neradiofonici. La sfîrșitul lui mai '95 mi-am luat și eu adio de la ascultători; închiderea programului *Actualității culturale românești*, ascultată cu fervoare și comentată în mediile

intelectuale decenii de-a rîndul, a trecut neobservată, nu a fost măcar semnalată de vreo publicație din țară. Ceea ce m-a mîhnit.

Un bilanț al celor 12 ani petrecuți la *Radio Europa liberă* trebuie să fac.

Am devenit, cu siguranță, incomparabil mai informat și mai familiar cu ceea ce s-a petrecut și se petrece pe mapamondul politic și cultural. Am aflat multe despre spectacole, cărți, expoziții, colecții, festivaluri sau artiști de renume. Am căpătat o deprindere de a aprecia mai corect, în contextul „mondializării" ce începea, greutatea sau semnificația unui eveniment politic sau social, potențialele lui consecințe. Am căpătat deprinderea de a confrunta realitatea românească de ieri și de azi nu numai cu aceea a altor țări din Est, dar și cu stabilitatea democrațiilor occidentale. Rigorile profesionale ale Radioului, responsabilitatea opiniilor la care mă obligam, făcîndu-le publice, precum și informația comentată de mari ziariști m-au ajutat să înțeleg mai bine legile democrației, ale toleranței și ale libertății – limitele, paradoxurile și constrîngerile lor – precum și importanța drepturilor și datoriilor civice fundamentale. Am învățat ce este respectul pentru o minoritate și m-am interesat mai mult de problemele ecologice, pe care le ignoram total în țară. Astfel, această „școală" a vieții din lumea liberă am trecut-o mai ușor și mai riguros pregătit decît marea majoritate a exilaților care, nu puțini din ei, au încă mari dificultăți în a înțelege lumea occidentală, păstrînd nenumărate resentimente și obtuzități de provincie răsăriteană. Nu am devenit nici mai optimist, nici mai pesimist – ci mai lucid. Încet, am înțeles cît de

teribilă și de vie a fost și este moștenirea războiului și a hitlerismului în țara în care trăiesc, țară căreia îi admir prezentul, din multe puncte de vedere, căreia îi urmăresc evoluția în permanență și pentru mine, ca cetățean al ei, și pentru fiica mea, care îi aparține integral.

Am învățat să scriu mai simplu, mai direct, mai repede – mai „gazetărește". Am pierdut însă din subtilitatea stilului „artist", din capacitatea de nuanțare a ideii și din bagajul lexical, deși am citit și citesc în permanență cărți și reviste din țară. Schimbînd meseria, am pierdut și contactul cu o seamă întreagă de preocupări, cum ar fi cele de teorie literară. Citesc azi literatură multă, dar critică mai greu și cu mai puțină curiozitate – am pierdut deci ceva din „profesionalismul" lecturii. Traiul în „ghetou" – la care, într-un fel, m-am condamnat singur învățînd prea puțin nemțește (adică insuficient pentru a purta o conversație intelectuală, cu subtilități) – mi-a redus contactul cu elitele intelectuale germane. Nu s-a întîmplat așa cu toți intelectualii exilați – alții au reușit integrarea în elitele țării de adopțiune – și țin să subliniez importanța unei asemenea performanțe, seriozitatea unei atari probleme la care ar trebui să mediteze orice intelectual candidat potențial la exil. Cotitura gravă din viața mea, rămînerea în Occident, a fost radicalizată de intrarea mea la Radio; dar, spre deosebire de alții, am rămas extrem de interesat de ceea ce se petrece în țară, aceasta rămînînd spațiul meu de exprimare, chiar dacă foarte multe puncte de vedere mă despart de cele ale confraților rămași. Cred în posibilitatea dialogului, oricîte semne contrare aș citi sau recepta, semne venite din spațiul

disputei de idei și opinii din țară. Ele nu mă fac însă mai reticent în a spune și scrie exact ce cred – o libertate pe care am plătit-o; cred că mărturii ca aceea de față au valoare numai dacă tind a fi cît mai conforme cu „adevărul" celui care și-l asumă. Patriotismul meu e mai lucid, mai critic și mai rece – mai ferit de disperarea pe care o aveam în ultimii ani petrecuți în țară – judecarea valorilor literare românești s-a deprovincializat; văd în provincialismul românesc (îndărătnic și blocat, obtuz și prea sensibil la „minor" și pitoresc) cel mai mare dușman al culturii noastre de ieri, de azi și de mîine. Constat că „boala" aceasta a făcut multe ravagii, chiar și printre cei care au trăit destul în străinătate – atît în trecutul interbelic, cît și în cel mai recent. Nu voi fi niciodată altceva decît un intelectual – un scriitor – de origine și de limbă română, care a optat, din disperare, pentru exil. Această evidență mi-o asum fără exaltări de entuziasm sau auto-admirație, dar și fără lamentație sau nostalgii lacrimogene; fără a mă putea consola pentru neșansa de a nu mă fi născut în Occidentul european, într-o limbă, țară și cultură de mare circulație. Aș vrea ca mărturia „depărtării" mele să servească și altora – deși, scriind despre ea, am făcut-o în primul rînd pentru mine, pentru a-mi lămuri propria-mi viață, soartă și experiență. Faptul de a fi avut un destin cu multe și radicale rupturi, trăit – cea mai mare parte din el – într-un timp istoric ostil și opresiv, dominat de demonismul comunist, și într-o „geografie" pe care m-am simțit obligat să o schimb, mă fac să conchid că „accidentul" numit *Europa liberă* m-a condus spre o evoluție atipică pentru exilați; evoluție pe care am parcurs-o

zbuciumat, cu multe crize lăuntrice, dar și cu satisfacții, cu un mulțumitor confort material și cu sentimentul efortului permanent de a-mi face datoria față de obligațiile și șansele ce au decurs din acest „accident" și din importanța lui în contextul întregii mele vieți.

Șapte ani la Heidelberg

Mi-am petrecut ultimii ani de carieră profesională la Heidelberg, ca lector de limbă și literatură română al Seminarului de Romanistică al faimoasei Universități, cea mai veche din Germania. Și de data aceasta șansa mi-a surîs, căci în vara lui 1995, *Radio Europa liberă* mutîndu-se la Praga, nu voiam să-l urmez pentru că el devenea altceva decît fusese și eu nu mă simțeam capabil – și nici nu mă interesa, de altfel – să fac orice fel de programe, așa cum se desenau noile cerințe pentru redactori. Nu văzusem Praga – și ideea de a mă reîntoarce într-o țară fostă comunistă mă crispa. Greșeam total, pentru că doi ani mai tîrziu, mergînd la Praga, invitat de prietenul meu Victor Eskenasy-Moroșan, am descoperit unul dintre cele mai frumoase orașe din Europa, un oraș în care e o plăcere să trăiești.

Așa că mă pregăteam să intru la șomaj doi ani și apoi în pensia timpurie, cînd profesorul Klaus Heitmann mă chemă spre a-mi oferi lectoratul care rămînea vacant prin pensionarea prietenului Sami Damian. A fost ca o minune! Drept este că, de cînd mă aflam în Germania, păstrasem legătura cu ei. Mergeam o dată la cîțiva ani la Heidelberg, oraș

încîntător, îi trimiteam programele mele culturale lui Sami, care nu putea recepționa postul nostru de radio, vorbeam apoi despre ele la telefon. Profesorul Heitmann, pe care îl cunoscusem în România, mi-a cerut să citească teza mea de doctorat despre Eugen Ionescu – autor de care se ocupase și domnia sa – și mi-a propus să o publice în traducere în colecția *Studia romanica*, a editurii Karl Winter, colecție pe care o dirija. Ceea ce s-a și petrecut, la începutul lui 1989. Cînd ne întîlneam, stăteam de vorbă și nu conteneam să mă mir de lipsa de pedanterie a acestui universitar german tipic, de interesul și informația sa privitoare la România. Nici azi, după ani de întîlniri săptămînale, nu reușesc să-mi stăpînesc mirarea admirativă față de limba sa românească aproape perfectă, o limbă cultă și nuanțată.

Așadar, de la 1 octombrie 1995, am redevenit profesor, după 13 ani de întrerupere. Un alt fel de profesor decît cel care fusesem timp de 19 ani în țară. Majoritatea seminariilor erau de predare a limbii, dar, grație domnului Heitmann și lui Sami, la Heidelberg se făcea un curs și un seminar de literatură în românește, fapt unic în universitățile germane, curs și seminar frecventat numai de studenții ce vorbeau foarte bine sau perfect românește, aceștia fiind sau români strămutați cu familiile în Germania, sau sași și șvabi. Cum nemțeasca mea era și a rămas slabă, la cursurile de limbă mă ajutam la început cu franceza, căci frecventatorii seminariilor pentru începători erau, în genere, studenții seminarului de romanistică, așa că aveau bune cunoștințe de franceză. Și faptul că predam literatură română era o noutate pentru mine – în țară predasem literatură comparată. Am început,

așadar, să recitesc pe clasici, în special interbelicii, și am ales pentru curs autori de prim rang, care să spună ceva unor tineri ce studiau, în marea lor majoritate, mari autori italieni, francezi sau spanioli. Voi reveni.

Nu m-am mutat cu totul în Heidelberg deoarece fiica mea refuza să părăsească Münchenul, orașul ei: venise aici la vîrsta de un an, avea aici toate prieteniile și relațiile. Așa că am început naveta pe care am făcut-o o dată pe săptămînă, rămînînd în orașul de pe Neckar la început trei zile, apoi numai două. Trei ore de mers cu trenul, prin Augsburg, Ulm și Stuttgart, un săptămînal dus și întors însumînd împreună 660 de kilometri. Un traseu parcurs, în 7 ani, cam de... 300 de ori.

Am locuit mai întîi într-o cameră mobilată, apoi veneam să dorm o noapte la o bună și dragă prietenă, Lili Ocksenfeld, pictoriță, în casa căreia era foarte agreabil să intru. Coincidența a făcut ca ambele locuințe să se afle la cîteva numere distanță pe strada Plöck – una dintre cele mai vechi din oraș, stradă ce duce la urcușul către splendidul castel ce străjuiește orașul, cu turlele și fațadele sale roșcate. O stradă istorică: la numărul 52 unde am stat – casă veche de circa 200 de ani – fusese o cafenea a anarhiștilor ruși și un hotel în care Borodin și-a început compunerea celei mai cunoscute opere, *Prințul Igor*. La numărul 50 stătuse timp de doi ani Hegel, iar zece case mai sus, în drum spre faimoasa Bibliotecă Universitară – și ea din piatra roșie ce o găsești în tot sudul Germaniei, de la Freiburg în sus – locuise timp de 25 de ani Karl Jaspers. Mi se împlinea astfel un vis al meu din tinerețe – și anume acela de a mă „freca" zilnic de

ziduri seculare, să dau cu ochii în fiecare dimineață de o biserică gotică, de o casă din Renaștere – cum este faimoasa Casă a cavalerului din Piața Primăriei, casă datînd din secolul al XVI-lea, sau cele două fațade ale castelului distrus în mare parte de... Regele Soare. Am convingerea că marea cultură nu se naște decît în preajma vechilor monumente care-ți devin familiare, pe care le ai în preajma casei tale, încă din copilărie, o cultură care vine din „vechimea" ambientală.

Rămînînd destul de puțin timp în Heidelberg, nu prea am avut timp să leg relații mai strînse decît cu studenții mei – cu o parte din ei. Făceam plimbări solitare mai în fiecare zi, în timpul liber, bucurîndu-mă de ambianța celor 30.000 de studenți – veselie, tinerețe, grație –, și mai puțin de numărul mare de turiști de la Hauptstrasse. Mai mult m-au deranjat, în ultimii ani, numărul mare de ruși – sau de nemți din Rusia – care vorbeau tare rusește și păreau cu totul străini de acest peisaj. Mă plimbam pe malul Neckarului, cel frumos și lin curgător, rîu romantic chemat de marea vîltoare a apropiatului Rin, fluviul cel maiestuos și cosmopolit. Treceau ambarcații și pe Neckar, dar și bărci de agrement – înserările de vară erau minunate, privite de pe Podul Vechi, vechi de cîteva sute de ani, împodobit cu statui baroce și vizitat de îndrăgostiți. În Piața Universității, unul din punctele centrale ale orașului, pe clădirea nouă a instituției, am descoperit, la cîteva zile după instalarea mea, că stătea scris „*Dem lebendigen Geist*": nici azi, acum cînd scriu aceste rînduri, nu-mi pierd emoția și nu-mi pot opri revolta împotriva distanței de secole ce desparte lozincile comuniste cu care

am trăit în clase, în școli și universități, pe stradă și pretutindeni în România – poate și în casa noastră – și acest „*Dem lebendigen Geist*". Distanța de „spiritul viu" la care regimul comunist ne-a ținut este o crimă pentru care nu există pedeapsă prea mare...

Țineam orele la Seminarul de Romanistică, la etajul trei, de multe ori în biroul meu spațios. Clădirea Seminarului este lipită de biserica iezuiților, construită baroc în secolul al XVII-lea. Aceste ore au fost frecventate de cîteva categorii de studenți:

Prima, și cea mai numeroasă, a fost aceea a studenților romaniști care trebuiau să ia cunoștință, în completarea limbilor romanice principale, de una „secundară" – aceasta putînd fi româna, catalana sau portugheza. Frecventau seminarul pentru începători două semestre, cîte două ore pe săptămînă, își obțineau certificatul și apoi își vedeau de alte studii mai departe.

A doua categorie era a acelor care voiau să continue studiul românei sau veneau de la alte facultăți special pentru română, cine știe din ce interese sau curiozități. Cu aceștia mergeam mai departe – doamna Cathrine Ketter, mai în vîrstă ca mine, nu a lipsit niciodată timp de 7 ani: acum citește și conversează fără probleme. Un alt student la drept, Jochen Schlotter, a urmat 5 ani de română, acum e avocat la Frankfurt... un doctor în istorie, Daniel Blum m-a însoțit timp de 4 ani... o studentă extrem de talentată, Michaela Benz, a ajuns, în 3 ani, de mai multe ori și la cursurile de vară din țară, la recomandarea mea, astfel că, în ultimul semestru a frecvantat cursul de literatură.

A treia categorie se compune, în majoritate, din tineri saşi şi şvabi originari din România, care mai aveau ceva cunoştinţe pasive de limbă – vorbeau relativ puţin la început – dar habar nu aveau de gramatică; ei erau în Germania de ani mulţi, dar începuseră o şcoală primară românească, se jucaseră cu copiii români, părinţii nu mai vorbeau nici ei româneşte deşi ştiau – şi tinerii voiau să-şi împrospăteze sau îmbunătăţească cunoaşterea unei limbi pe care o mai posedau pasiv. Au fost destul de mulţi şi de harnici. Cu ei făceam lectura şi comentarea presei la zi, satisfăcînd interesul lor pentru ceea ce se petrece acum în România, sau conversaţie, precum şi noţiuni de gramatică – le venea uşor să vorbească, dar nu cunoşteau regulile.

A patra categorie – şi cea mai importantă pentru mine – era aceea a vorbitorilor foarte buni de română, fie români, fie germani originari din ţară, şi care luau româna ca obiect principal de studiu sau veneau de plăcere şi din interes la cursurile şi seminariile de literatură. Au fost ani cînd am avut 7-8 cursanţi, în alţi ani numai 2. Edda Binder şi Claudiu Zippel au venit, cu cea mai mare regularitate şi interes, timp de 7 ani. Au fost partenerii mei cei mai apropiaţi, studenţi eminenţi şi oameni de suflet. Au mai fost, de-a lungul anilor, şi alţii: Monica Lutsch, extrem de stăruitoare, Hannelore Drotleff, foarte talentată în analiză de poezie şi mereu veselă, Adrian Teleabă, studiind istoria cu pasiune şi literatura cu plăcere. La seminar am făcut numai analiză de text de poezie, extrem de amănunţită: Eminescu, Blaga, Arghezi, Bacovia şi Barbu – fie texte celebre, fie unele mai puţin bătute. La cursuri nu am insistat deloc pe

prezentări generale de epocă sau curente, ci le-am conceput monografic, iarăși cu multe trimiteri la text, ținând seama că studenții, dacă pot citi o istorie a literaturii, nu pot parcurge un întreg autor, din lipsă de timp. Am făcut nuvelele și romanul lui Mircea Eliade – opere extrem de inegale – Caragiale tatăl și fiul, timp de 3 semestre, nuvela fantastică românească sau, ultimul curs, figura țăranului în proză – care mi-a adus destule surprize și modificări de ierarhii valorice – cum ar fi de pildă modernitatea și subtilitatea prozei lui Slavici – cel din *Pădureanca*, de pildă – față de cea a lui Rebreanu, a cărui *Răscoala* mi se pare cel mai bun roman al său. Interesant este că, în ciuda a tot felul de elogii aduse țăranului român în academii și studii docte, literatura îl prezintă cel mai adesea ca un primitiv, cu mult mai multe și mai teribile defecte umane decît calități...

Trebuie să adaug că, în virtutea unei tradiții inițiate de domnul Heitmann și de Sami cu peste 20 de ani în urmă, seminarul de literatură a fost vizitat de numeroși profesori sau scriitori din țară, care au conferențiat, liber, despre ce au vrut. Era foarte atractiv pentru studenți – și pentru mulți alți români din localitate care veneau la aceste conferințe – să vezi și să asculți oameni despre care uneori se vorbise chiar în seminar. De-a lungul anilor am profitat de trecerea prin Germania și de abaterea din drum pentru o zi sau două la Heidelberg a unei serii de personalități foarte cunoscute, cum ar fi: Paul Cornea, Mircea Martin, Livius Ciocârlie, Monica Spiridon, Mircea Cărtărescu, Florin Manolescu, Matei Călinescu, Gabriela Adameșteanu, H.-R. Patapievici, Lucian Boia etc.

Contactul cu tinerii, cu studenții, a fost, pentru întreaga mea viață, extrem de stimulant, de reconfortant și dătător de vitalitate și optimism. O permanentă întinerire, cu atît mai resimțită cu cît înaintam în vîrstă. Plăcerea, bucuria, satisfacția plenară, alături de responsabilitatea adîncă, dar nu sufocantă pe care mi le-au procurat actul de a învăța pe alții – sau iniția – a fost pentru mine fundamental. Am resimțit absența tinerilor în cei 13 ani de întrerupere dintre 1982 și 1995 – am părăsit tineretul la București și l-am regăsit la Heidelberg cu o bucurie pentru care mulțumesc Grației Divine. Cred de asemeni că, dintre diversele mele „meserii" – profesor, gazetar, cronicar literar și de film, jurnalist de radio, scriitor, eseist –, cea de profesor este aceea pe care am îndrăgit-o cel mai mult, cea care a reprezentat vocația mea cea mai adîncă – ciudat, descoperită tîrziu, în ultimii ani de facultate –, cea în care m-am implicat și căreia m-am devotat cel mai mult. Dacă la Judecata de Apoi aș fi întrebat: ce ai făcut, tu, acolo, pe pămînt? – aș răspunde: am fost profesor!

Cîteva gînduri, acum, despre cei mai apropiați, despre „martorii" acestei perioade de viață heidelbergheză, ultima mea etapă profesională înainte de pensie.

Timp de 7 ani, exceptînd vacanțele, în fiecare marți la ora 10.30, mă întîlneam la catedră cu Sami. Aproape o oră făceam schimb de ziare și comentam ce citisem, alteori îmi spuneam părerea despre scrierile sale, manuscrise ulterior adunate în volumele apărute după 1989. În ele, punctul său de vedere a părut multora excesiv de sever – a supărat pe mulți, unii dintre ei intelectuali sau persoane publice de

aceeași valoare, cu un prestigiu incomparabil. Eu sînt de părere că, oricît de antipatici sau incomozi, intransigenții sînt necesari, foarte necesari unei culturi și civilizații. Cu puțin calm și detașare, unele excese pot fi date la o parte și rămîne esențialul care e viu, necesar, constructiv. Știu bine, în același timp, că românii sînt – în marea lor majoritate și uneori chiar în elita lor intelectuală – incapabili să suporte o critică ce le este adresată –, dar sînt gata să critice pe altul, cu sau fără temei. Asta e, am observat de mult această infirmitate pe care nu o va recunoaște nici un vizat...

Revenind la Sami, a cărui blîndețe curajoasă mi-a făcut de multe ori bine, mai ales în clipe dificile, am remarcat două trăsături constitutive, fundamentale ale personalității sale de azi: după începuturi comuniste – pe care, între puținii, și le-a asumat și regretat – el a devenit un apărător, un adept necondiționat al democrației și societății liberale. E chiar un fel de patimă în această adeziune, bine însușită și îndelung reflectată, aproape un... dogmatism. A doua, este atitudinea sa perfect egală față de evrei și ne-evrei. Nu am observat vreodată la el o discriminare pe care unii sau alții, chiar intelectuali sau personalități de primă mărime, o fac conștient – sau, nu o dată, inconștient – față de alteritate, față de celălalt, fie el evreu sau creștin.

Pe domnul Heitmann îl întîlneam de obicei lunea, cînd avea consultații – un salut, cîteva fraze, printre picături. Venea uneori și marțea la întîlnirile cu Sami – îi mai spuneam ce se petrece în țară, îi arătam texte care îl interesau, primea apoi fotocopii. Interesul său pentru România, cultura și literatura ei, a rămas

intact pînă astăzi, ceva important de spus, de relatat sau de semnalat din țară nu-l deranja niciodată din lucrul său. Căci domnul Heitmann lucrează și astăzi extrem de mult, cu acea probitate, seriozitate – aș spune naturală – ce cred că a caracterizat spiritul savant german de dintotdeauna și care, fie-mi îngăduit, începe să dispară încet, încet. Luam masa de cîteva ori pe an la un restaurant italienesc și atunci mai treceam și la lucruri mai... lumești. Domnul Haitmann e un mare discret, dar nu un om închis, e un timid ce și-a învins timiditatea, e un om generos și afectuos fără a ajunge la intimitate – dar știind să o primească pe a ta cu o maximă înțelegere. Un om calm, amabil fără dezmințire și cred că fundamental optimist. Domnul Heitmann este un produs al mentalității create după război de democrația germană, al unei tradiții universitare de comportament și de onestitate căreia îi este străin orice „aranjament" tipic românesc, în fața căruia el rămîne uimit și neajutorat, uneori amuzat. Domnul Heitmann este un savant din aceia pe care se bazau vechea universitate germană și gloria ei, vorbind la perfecție trei limbi romanice, între care uimitoarea sa română, autor al multor cărți în care „mica" problemă și punctualitatea subiectului nu e ocolită și disprețuită – căci din sinteza acestor amănunte se naște o cercetare fundamentală. Bărbat de rară simplitate, neafectat, lipsit de orgolii afișate, trăind acea viață așezată a „burger-ului" german, profesorul Klaus Heitmann mi-a populat acești ani cu efigia unui model. Nu în sensul că am vrut să-l „copiez" – nu semănăm nici la fire, nici la felul de a scrie sau a preda –, ci în acela că am încercat, în anumite împrejurări privind viața

Germaniei de azi, să-i urmez și înțeleg opțiunile. El este... primul dintre „germanii mei", dintre cei care m-au făcut să mă simt cît mai în largul meu în țara de adopțiune. Împreună cu Tudor Vianu este deci „nașul" carierei mele universitare, prezențe dintre cele mai providențiale în viața mea.

În copilăria mea am auzit, nu o dată și nu numai de la părinți, vorbindu-se cu nostalgice, dar vii elogii, despre o piesă de teatru (sau operetă?) ce se intitula *Heidelbergul de altădată*, mult gustată. Cred că acum cîțiva ani, am văzut-o și eu, sub formă de film destul de vechi – și mi s-a părut cel puțin naiv. Acel Heidelberg „de altădată" – adică de dinainte de primul război mondial – nu prea mai există ca atmosferă – deși orașul a rămas intact la cel de al doilea război și clădirile, indiferent de mărime, sînt curate și viu colorate. Am aflat de la domnul Heitmann că gara din Heidelberg a fost prima reconstruită după război din întreaga Germanie, prima din miile de gări germane făcute una cu pămîntul. În această gară era un punct de atracție irezistibil pentru mine: un cub mare de sticlă în care erau instalate 4 mici trenuri electrice, cu tot decorul aferent: case, străzi, oameni, mașini, pomi, pante, coline – o jucărie de 4 m.p. pe care o puneai în funcțiune cu cîteva monede. Puteai să mărești viteza unui tren, puteai să oprești altul – cîteva minute care fascinau copiii ce veneau pușcă la el cu banii dați de părinți sau de bunici – mai ales de bunici, am observat. Stăteam pe un scaun apropiat și sorbeam din ochi jucăria. Erau zile cînd nu venea nici un copil sau cînd nu primeau banul de la cei mari. Observam cum jinduiesc – la fel ca mine. Cred că de zeci de ori am vrut să mă joc

și eu singur cu trenurile, de tot atîtea ori ceva m-a reținut. Desigur o frustrație cine știe cît de veche, pe care am vrut să o păstrez, o dată cu copilăria din ea.

M-am despărțit greu de Heidelbergul, acum, de... altădată...

Răzlețe

M-am născut la 8 iunie 1937 la Galați, în casa bunicilor mei, pe la ora prînzului. Am înțeles de la mama că a fost o naștere grea din care am ieșit mai mult mort decît viu. Trebuia să mă numesc Grigore, ca bunicul meu patern, fiind o tradiție în familie alternanța între un Grigore și un Gheorghe – dar mama s-a împotrivit, fiind rău certată cu bunicul – și așa am rămas să mă numesc Gheorghe, ca tatăl meu – căruia însă i s-a spus toată viața Ghiță. Am fost botezat Gheorghe, dar și Gelu – tot dorința mamei, inspirată probabil dintr-o poezie a lui Coșbuc pe care ea o recitase cînd era studentă la Conservatorul de Artă Dramatică din Iași. Părinții mei s-au căsătorit în 1935, nu mult după moartea fratelui tatălui meu Take, purtînd numele nașului său, cunoscutul om politic Take Ionescu, cu care bunicul fusese în relații bune și făcuseră împreună politică. Take murise tînăr, de ftizie, în ciuda unor internări la Davos, în Elveția, acolo unde se petrece acțiunea din *Muntele vrăjit* de Thomas Mann – una dintre cărțile mele preferate.

Nu știu ce carieră de scenă ar fi făcut mama după ce a terminat Conservatorul de la Iași, dar știu că

avea o sensibilitate artistică, un interes autentic și constant, deși cam conservator, pentru arte și frumos – interes pe care am credința că mi l-a transmis și mie. Plecarea noastră forțată de la Galați în 1949 a rupt-o de orice viață artistică și a diminuat-o treptat pînă la sfîrșit. Tata a fost un bărbat frumos, tăcut și timid, adaptabil și blînd. Și tata adora să meargă la spectacole. S-a prăpădit de un cancer la plămîn, fusese mare fumător, puțin după ce împlinise 62 de ani. Mama i-a supraviețuit peste 26 de ani, dar viața ei n-a mai fost întreagă după ce și-a pierdut, încet-încet, părinții, pe tata și un frate medic. Plus plecarea mea în străinătate, pe care niciodată nu mi-a reproșat-o, dar nici înțeles-o...

Cea mai veche amintire pe care o am este de la cutremurul din '40, pe care l-am trăit la țară, la Puțuchioaia (astăzi satul Viile – județul Covurlui): atît conacul – i se zicea... „palat" – bunicului, cît și casa noastră, cea mică, au avut de suferit multe avarii. Țin minte că, după cutremur, în timpul reparațiilor, ne-am mutat dormitorul în diverse încăperi din cele patru cîte avea casa mică (cea mare avea vreo 12, care mi se păreau imense – era, oricum, un conac frumos și impunător cu un peron somptuos etc.) și am în fața ochilor imaginea zidului reparat, tencuit în colțul din stînga sus, tencuit, dar încă nu văruit. Acel colț de zidărie binevoise a se prăbuși exact peste patul meu de copil, mai precis chiar pe perna de pe care fusesem smuls cu cîteva clipe înainte de unul dintre părinții mei. La Galați și în județul Covurlui cutremurul din '40, cum se știe, a fost foarte puternic resimțit – îmi amintesc de o sumedenie de clădiri care mai purtau urmele lui, chiar mulți ani mai tîrziu.

Amintirile mele din copilărie sînt, în genere, puține și incerte : imagini ale caselor de la țară, cele de pe moșie, peisaje de cîmpie, cu arături și lanuri, imagini de la stîna mare dintre dealuri, unde mergeam cu bunicul cu trăsura ca să asistăm la mulsul oilor seara și să luăm caș proaspăt, grajdurile mari, încăpătoare, cu mirosul lor inconfundabil – mai ales grajdul cailor de care mă despărțeam cu greu. Țin minte numele unor cai – Boboc, Bator, Șarpe, Izvor, Cezar – cred că înainte de '44 erau vreo opt cai de rasă bună pentru cele două trăsuri, două docare, o sanie, două șarete cu care umbla tata pe cîmpuri sau mergea la Umbrărești sau Tîrgul Bujor, nu departe de Puțuchioaia, cu treburi. Imagini fugare de la treierat – batozele mari și cu muntele de paie de lîngă ele, praful, cizmele birgher ale tatei lîngă săndăluțele mele. Apoi curtea, cu cele două case, cea mare, construită de bunicul, ambele înconjurate de un parc cu boscheți și bazine cu apă secată, alături o pădure de salcîmi, copac ce nu mi-a plăcut niciodată prea mult, iazul din vale unde nu se făcea baie, dar din care se alimenta cu apă grădina de zarzavat, cîinii mari de pe lîngă casă – bunicul le punea nume politice : Argetoianu, Marghiloman, Stalin și Molotov. Veri calde, plicticoase – probabil cel mai mult pentru mama –, praful uliței, soare și răcoarea casei. Sus pe deal, via unchiului meu, doctorul Bîrsan, oculist cu renume din Galați și cel care a avut curajul să pună vie pe dealul care-i aparținea după zestre – o idee bună ce a fost urmată de administrația comunistă care a plantat viță-de-vie pe sute de hectare în jur – vinul cunoscut astăzi sub numele de Dealurile Bujorului. Pămîntul nostru era cam sărac și nisipos –

și probabil că un gospodar mai puțin încăpățînat ca bunicul ar fi făcut mare avere din alte culturi. El era fidel culturilor de cereale. Țin minte și silueta foarte înaltă și mai ales impunătoare a bunicului, vara îmbrăcat numai în haine albe de in, cu pălărie cu boruri mari de paie – iarna numai în negru, cu jiletcă și ceas mare de aur, nedespărțindu-se niciodată de un baston cu măciulie sau mîner de argint. În tinerețe fusese „bălan" cu o privire intens albastră, aprigă. În jurul lui roiau femeile, slujnicele, bunica, surorile tatei – vara noi, nepoții, între care eu eram cel mai mic, cu nouă ani mai mic ca următorii. El era „stăpînul" – nimeni nu trebuia să-i iasă din voie. Bunicul – i se zicea, de fapt, „bunelu'" – circula între moșie și Galați cu trăsura – vreo 30 de kilometri – mergea la Club și juca cărți, era vegetarian și tot atît de tiranic pe cît era de falnic. Cum ajunsese un fiu de răzeș înstărit, cu liceul din Bîrlad întrerupt în penultima clasă de moartea subită a tatălui, să aibă obiceiuri și deprinderi atît de boierești? Averea o făcuse muncind și fiind necruțător cu lenea. Mi s-a mai spus despre el că fusese zgîrcit și foarte... muieratic. Făcuse politică, trecînd de la un partid la altul după capriciile sale, de la Take Ionescu la Iorga – care-i cununase o fiică – sau la liberalii moldoveni ai lui Orleanu, vecin de moșie. Fusese deputat și senator – dar invalidat de ambele dăți – nu știu de ce și nu mai am pe cine întreba în familie. Nu suporta familia regală, căci erau „venetici" – în salon trona portretul lui Cuza și cel al străbunicului meu.

Vacanțele la Tîrgu-Ocna erau cu totul altfel, în casa celorlalți bunici – aci era mai puțină plictiseală, grădina mult mai mică, dar cu pomi frumoși și umbroși,

în curte aveam un loc unde mă jucam în nisipul adus special în fiecare vară de bunicul celălalt, Anton Constantinescu, avocat și om cu inimă largă și cu poftă de viață, nestinsă pînă la cei 90 de ani care i-a trăit. Mai era și parcul Nastasache, unde se mergea trecînd un pod peste Trotuș, parc mare, natural, dar modest punct de vilegiatură, mai ales în comparație cu apropiatul Slănic al Moldovei, unde se mergea pentru ape – localitate frumoasă, așezată într-o căldare montană. Între Tîrgu-Ocna și Slănic erau numai 17 kilometri, drum asfaltat de nemți, drum pe care, mai mare fiind, îl făceam cu bicicleta unui prieten, în anii adolescenței și studenției. Părinții mă luau la Slănic unde veneau și alți prieteni de la Galați ca să se curarisească – stăteam la un hotel mare, Racoviță, se mai făceau excursii ba la așa-numita cascadă, de fapt un moft, ba pe valea unor rîuri de munte sălbatice, în peisaj pădureț și vizitat doar de muncitorii forestieri și de decovilurile mici și puțin caraghioase. Acest tip de peisaje a fost incomparabil descris de Sadoveanu – citindu-l, le-am recunoscut farmecul domol-sălbatec. Era deci mai multă veselie la Tîrgu-Ocna – mai multă animație, veneau și frații mamei –, serile se mînca în chioșc, prînzurile la umbra unui nuc mare – era acolo și vara mea Olimpia, mai mare cu trei-patru ani decît mine, fetiță foarte brună, în jurul căreia roiau băieți. Ea era și plină de talente : cînta la pian și din voce, organiza spectacole cu recitări pe care eu reușeam să le stric cu timiditatea mea, chiar în fața familiei-public.

În casa de la Galați, pe strada Domnească la nr. 67, pe o alee, casă în care stăteam cu chirie, tot așteptînd să treacă războiul și să ne construim una,

pe strada Serfiotti, unde cumpărase tata un loc, veneau la mine prietenii din acei ani, colegi de grădiniță și de școală primară. Mă jucam cu ei, ba la mine, ba în vizită, făceam lungi curse de trotinetă, ne jucam de-a bandiții sau de-a submarinul Dox. Printre prietenii cei mai apropiați erau Sorin Dabija, fiul unui medic radiolog reputat, Dan Voinescu, fiul președintelui tribunalului din oraș, Peter Macry – pe care îl las special la urmă fiindcă era cel mai original. Jumătate grec, jumătate englez, înalt și pistruiat, era foarte slab la carte, dar avea un teribil farmec și inventivitate în jocuri. Stătea într-o casă boierească splendidă, mare, plină de lucruri frumoase, vechi, cu stil, vorbea englezește și franțuzește cu părinții lui, taică-său era consul onorific al Portugaliei – Galațiul era un oraș destul de cosmopolit. Peter era mai mare ca noi, practica intens onania, citea cărți cu Mickey Mouse pe englezește – mie inaccesibile – și casa lor era un permanent mister pentru mine, plină de lucruri, mobile și obiecte necunoscute mie – în salon aveau o orgă ; părinții și cîțiva prieteni ai lor jucau bridge toată ziua, beau ceai – la care eram invitați și noi în unele după-amieze. Era o lume care mă atrăgea, care nu semăna cu a celorlați prieteni sau cunoscuți – cu mult mai occidentală și aș zice mai... colonială, dacă mă iau după filmele pe care le-am văzut mai apoi. O dată cu plecarea mea precipitată din Galați, am pierdut legătura cu Peter ; un prieten comun mi-a spus că nu reușise să termine liceul și că devenise șofer, familia fiind alungată din casă, lor rămînîndu-le numai niște atenanse cam amărîte. S-a ales praful de lumea aceea a Galaților,

au plecat grecii, italienii, armenii și evreii – orașul a fost ocupat de muncitorii de la combinatele de oțel și de blocurile noi și urîte.

Am fost ceea ce se numește un copil cuminte, jucîndu-mă fără să mă murdăresc, trecînd prin școală ca premiant fără mari eforturi și control din partea părinților. Nu pot spune că-mi plăcea sau nu să învăț, o făceam în mod firesc și aș spune neselectiv – îmi făceam datoria. În tot cursul școlarității mele, ce nu a beneficiat de frecventarea unor școli foarte bune și severe, nu am întîlnit colegi cu vocații precoce, pe care cred că i-aș fi invidiat, pentru că eu nu simțeam nici una. Era limpede înclinația mea artistică, deloc cultivată după plecarea din Galați, din cauza greutății timpurilor și a provinciei nenorocite unde ne aruncase soarta; nu a fost nimeni care să-mi dirijeze atent lecturile sau să mă pună să învăț cu asiduitate limbi străine – de altfel, nici nu aveam cu cine la Tîrgu-Ocna. Un mare gol de pe urma căruia am suferit toată viața – chiar toată viața. În schimb, am avut multă libertate – și ea mi s-a canalizat aproape spontan spre sport, cîțiva ani, după mutarea forțată la Tîrgu-Ocna, fiind elev de liceu. Jucam baschet în echipa școlii, vara mai în fiecare zi mergeam la antrenament – urmau plimbări, mici flirturi cu fetele, colegele noastre, care ca și noi – și deseori împreună – se antrenau. Seara ne plimbam pe strada principală a tîrgului, stupid-fermecătoarea stradă principală a tuturor tîrgurilor din lume, centrul de atracție al orașului – cu frizerii ei atoateștiutori, cu clubul de tenis de masă, unde mai fumam pe ascuns cîte o țigară, cu unele ochiade sau intrigi de pubertate. Prietenii mei mai apropiați se numeau Mitică

Danale, cu 3 ani mai în vîrstă, și Gică Toma, coleg de clasă, băiat admirabil. Apoi cinematograful, mic și mizer, frecventat cu regularitate de două ori pe săptămînă și avînd parte aproape în exclusivitate de un repertoriu sovietic – erau anii 1950-54. Flirturile mai continuau și în sala întunecată și în micul parc de la capătul străzii principale – dar erau în fond de o castitate aproape perfectă. În vremea aceea cred că dintre noi, liceenii din ultimele clase, nu deveniseră bărbați sau femei mai mult de 10%, iar pe cei care bănuiam că deveniseră îi priveam și cu admirație și invidie. Eram cu toții foarte cuminți, foarte săraci, foarte curați, timorați și curioși pentru tot ce era viața acelui tîrgușor, unde cunoșteai pe toată lumea și unde se știa totul... Totul e un fel de a spune – căci nu știam ce orori se petreceau la celebrul spital al închisorii unde erau internați „politicii". De frică, nu duceam discuții politice niciodată, nici chiar cei care proveneam din familii în care bănuiam că se gîndește la fel. Citeam *Sportul popular*, mergeam la Trotuș vara să înotăm, prin iunie pe dealuri să furăm cireșe, băteam mingile de toate felurile, eram prost îmbrăcați și nu știam ce e asta televiziune. Își poate închipui un copil de astăzi ce înseamnă o copilărie fără televiziune? Mă întreb... Acasă eram la curent cu politica pentru că bunicul, spre exasperarea tatei în care intrase frica, asculta vară și iarnă, seară de seară, de mai multe ori, Radio Londra sau America. Dar nu discutam despre asta – eram copiii unor vremuri noi, care, cu adevărat, își făceau apariția. Exploatările petrolifere din regiune aduseseră o mulțime de oameni noi, se construia cîte ceva – era o forfotă industrială din ce în ce mai

mare, la 12 kilometri de Tîrgu-Ocna se ridica încet, încet mamutul din Onești. Nu mai erau bogați, cei care fuseseră începeau să fie uitați, noi, băieții, nu ne gîndeam decît la cariere de ingineri – căci inginerii erau stăpînii... Cu partidul nu prea aveam contact – utemist nu eram, nu mai eram nici pionier. Cam așa a trecut viața mea pînă la 17 ani, cînd am terminat liceul cu 10 clase și cînd am plecat de acasă spre a studia. Cam așa...

*
* *

În vara anului 1955, la sfîrșitul primului meu an de studenție la Institutul de Mine, secția de topografie minieră, am avut prima practică, așa-zicînd „în producție", practică menită să ne pună în contact cu viitoarea noastră profesie. Ne-am îmbarcat în tren, eram două grupe de studenți printre care se rătăciseră și vreo trei fete, și după un drum de 20 de ore am ajuns la Baia Borșa, în Maramureș, unde fusesem repartizați. Nu dormisem aproape toată noaptea, ținîndu-ne de șotii. Acolo, un inginer a hotărît ca grupa mea să meargă la o mină din munte, la peste o mie de metri înălțime, mina Socolescu. Am mai făcut și acest drum și ne-am luat în primire dormitorul comun – cred că eram vreo 20 de suflete. Curat, paturi de fier ca la cazarmă, cu saltele umplute cu paie, o sobă – în jur cîteva clădiri, în plină pădure. Ca un fel de poiană, evident rezultatul unei defrișări nu prea vechi. Noaptea făceam foc, deși eram în luna iulie, pătura nu prea ținea de cald. Am primit și niște haine de protecție cauciucate, dar cam

zdrențăroase, cizme de cauciuc, o lampă de miner pe care am fost învățați cum s-o aprindem. La vreo sută de metri se vedea intrarea în mină. Barăcile din jur erau: una cu birouri, o alta cu sala compresoarelor, lîngă cabana noastră cantina și, ceva mai sus, alte două clădiri, izolate cu sîrmă ghimpată și păzite de cîțiva soldați. Ni s-a spus că erau deținuți de drept comun – înclin astăzi să cred că erau politici. Nu cred ca într-o lună să fi zărit mai mult de doi-trei dintre ei, de la distanță. Totul era organizat încît să nu ne putem întîlni. Inginerul minei, Steiner, era cred sas, ne-a instruit în munca ce aveam să o facem și mai ales ne-a explicat mina și ce se extrage din ea – cred că un minereu de metale neferoase. Cînd, a doua sau a treia zi, am intrat în mină, bine încotoșmănați cu hainele de protecție, în cinci minute am fost uzi pînă la piele – în mină „ploua" îngrozitor și era foarte rece – cu toate astea nu-mi amintesc să fi răcit vreunul din noi. Eram împreună cu prietenul meu Dinu Alexandrini și după ce ne terminam munca – ce consta în a căra traverse de lemn în interiorul minei pentru a fi prelungită linia ferată existentă – ne cam plictiseam. În mină, întuneric beznă – dacă ni se stingeau lămpile, ceea ce se întîmpla foarte des, trebuia să o luăm înapoi, pînă la ieșire, ceea ce nu era simplu. Minereul extras era adus în vagonete trase de un cal bătrîn și orb, Rigo îl chema. Toată lumea îi mîngîia viața amară. Cînd ajungea trăgînd vagonetul la suprafață, ieșeau din el aburi de parcă ar fi luat foc.

Cînd ne plictiseam prea tare, coboram jos în sat și mergeam la cîrciumă unde se putea bea numai rom – rareori o bere împuțită – și unde ne întîlneam

cu colegii de la alt „orizont" și, invariabil, cu inginerii, erau doi, care ne dădeau de băut. Acolo era și un difuzor și ascultam diverse cîntece de „muzică ușoară" românești, sovietice, dar și... franțuzești, pe Yves Montand, de pildă, cu cîntecul său celebru despre marile bulevarde ale Parisului... Ne priveam, Dinu și cu mine, și ne gîndeam că nu vom ajunge niciodată să le vedem și noi. Apoi urcam înapoi și o luam de la capăt, a doua zi. Nu munceam prea mult – cînd ne pătrundea frigul mergeam în sala compresoarelor unde era cald, dar și un zgomot atît de asurzitor încît era imposibil să auzi altceva. Ne trînteam pe jos și... dormeam duși cîteva ore.

De spălat, ne spălam la un izvor ce trecea prin curte, curat ca lacrima, dar rece ca gheața. Mîncarea de la cantină era acceptabilă, bucătăresele fuseseră cucerite de un coleg, Florescu, venit din școlile muncitorești și care era irezistibil în arta cuceririi bucătăreselor, fiind și foarte frumușel și mai mare ca noi cu cîțiva ani. Scriam într-un caiet de practică tot ce învățam, tot ce ne spunea, cînd avea timp, inginerul Steiner. Învățasem o sumedenie de tremeni noi, învățam cum se deschide și se... „construiește" o mină și că rolul nostru de topografi era acela de a o proiecta în toată arborescența ei. Strîngeam pietre cu diverse minerale pe care le recunoșteam – dădusem examen de geologie și mineralogie – pietre pe care le-am cărat cu noi acasă. Fiind în munte și în sălbăticie, priveam natura cu mai multă atenție, vedeam, de pildă, cum vine ploaia metru cu metru sau ne lungeam pe iarbă, goi pînă la brîu, la lumina unui soare minunat.

Așa a trecut luna și așa am început să mă gîndesc la viitor: îmi voi petrece toată viața în galerii, cu ingineri abrutizați, cum voi deveni și eu, găsind vreo curvuliță locală ca nevastă, muncind ca un rob și aruncînd cu banii pentru că nu aveai ce face cu ei în astfel de locuri? Îmi devenea limpede că nu acesta e viitorul ce mi-l doresc – și viermele interesului meu pentru arte mușca și mai aprig și dureros din sufletul meu de tînăr. „Ce caut eu aici?" mă întrebam de cîteva zeci de ori pe zi... Dar hotărîrea definitivă de a renunța nu am luat-o decît către iarnă; eram în anul al doilea – și de atunci nu m-am mai ținut de... topografie.

*

* *

Un episod amuzant din viața mea l-a constituit cariera de... figurant la Teatrul de Operetă. Am ajuns acolo grație vărului meu mult admirat, regretatul Ginel Teodorescu care, recomandîndu-mă, pe de-o parte voia să mă familiarizeze cu scena și munca în ea, în vederea viitoarei mele meserii de regizor – la care nu am ajuns niciodată, spre norocul meu –, pe de alta erau de cîștigat ceva bani, oricît de puțini; studența mea costa destul familia, mai cu seamă că se prelungea cam mult. A fost deci o conjunctură fericită, vărul meu tocmai monta o operetă românească tîmpită, eu pierdusem primul examen la teatru, trebuia să continuu pregătirea – și, culmea bunelor coincidențe, locuiam la niște prieteni ai părinților ce aveau casa chiar vis-à-vis de teatru, mai precis de intrarea actorilor. (Acum nu mai există

nimic din tot acest cartier fermecător, l-a spulberat delirul.) Am făcut, așadar, figurație din 1957 pînă în 1962 – nu chiar seară de seară, dar cel puțin de trei ori pe săptămînă, plus – mai ales la început – diminețile cînd, pus de regia de culise condusă de un domn Coman, mă aflam și eu în treabă în jurul scenei. Eram vreo 3-4 figuranți, unul mai ratat ca altul: un ardelean alcoolic, dar cumsecade, de peste 50 de ani, adus de Ion Dacian, cu care se cunoștea din tinerețe, un tînăr cam homosexual care avea veleități de tenor, dar cînta, nenorocitul, îngrozitor de fals, un alt tînăr inteligent și ironic, băiat frumos, care-și completa, cu o lene suverană, veniturile sale modeste, eu și, ocazional, încă vreo doi, pe care nu-i mai țin minte. O corabie a candidaților la ratare...

Descoperirea culiselor unui teatru a fost pentru mine o experiență fascinantă: repetițiile, pregătirea începerii unui spectacol, forfota pauzelor, costumarea și machierea actorilor, comportamentul vedetelor, dar și al coriștilor, în marea lor majoritate niște veleitari, mersul la o bere după spectacol – totul. Noi, figuranții, eram priviți foarte de sus mai de toată lumea – existau și excepții; cînd am devenit student la filologie, prestigiul meu s-a ridicat simțitor. Din cînd în cînd cîte un corist care nu avea nici liceul mă întreba cu un ton ironic: „Mai studiezi, mai studiezi, sau te-ai lăsat că e prea greu?". Desigur, și mulți oameni cumsecade, mulți soliști ne tratau ca egali, nu ca mizerabili subalterni.

„Fauna" unui teatru cu mult personal – soliștii, corul, corpul de balet – e mai mult decît amuzantă. Voi da numai cîteva exemple. Era un corist, mic și cumsecade, dar care aproape seară de seară, cînd

nu era în scenă, mergea la capătul sălii de balet unde erau dușurile și, în această cabină înaltă, începea să facă vocalize sau să cînte fragmente din arii celebre, urlînd cît îl ținea gura, fascinat de sonoritatea încăperii – încît nu o dată venea în fugă regizorul de culise să-i oprească zelul căci urletele, amplificate enorm de sonoritatea cabinei, se puteau auzi pînă la scenă. Nu era singurul care se deda la astfel de exerciții în camera dușurilor – mai erau alții care, acompaniindu-se la pianul din sala de balet, făceau vocalize sau cîntau nu numai pentru a-și „încălzi" glasul, dar mai ales pentru a smulge admirația celor ce se aflau, întîmplător, în jur. Inutil de spus că marea majoritate a acestor „demonstrații" erau penibile. Printre aceștia, țin minte pe Paul Obogeanu care se lăsase de medicină pentru a deveni un al doilea Ștefănescu-Goangă (un bas-bariton celebru în epocă, gras cît un butoi) cu care semăna și la contururi... Paul se purta cu noi, figuranții, extrem de drăguț, era unul din puținii care nu-și arătau mitocănia, era vesel și avea ceva haz. Noi aveam repartizate două scaune într-o cabină a corului de vreo 20 de locuri, eram plasați exact lîngă Paul care mi-a fost de la început foarte simpatic și cu care mergeam uneori, după spectacol, împreună cu încă 3-4 alți coriști, la o bere la „Carul cu bere". Țin minte că în acei ani o friptură de porc cu cartofi și un țap de bere costau vreo 6 lei. Figurația era plătită cu 11 lei spectacolul „mut", cu 20 de lei dacă spuneai în scenă o replică – de obicei rămasă de la vreun corist care nu se înjosea să mai facă și acest „serviciu". Cîștigam în jur de 200-300 de lei pe lună cu care îmi mai permiteam cîte un mic „lux": o carte, o cămașă, o bere etc.

În cabină eram rău priviți – dispăreau destul de des bani din buzunarul unor coriști – și unii dădeau vina pe figurație, în gura mare... Cînd a fost descoperit hoțul, care nu era altul decît cel mai vîrstnic din cabină, poreclit Moș Pedală – era un bas profund – atunci le-am tras o mică morală celor de față. Voind să scap de aceste umilințe, am reușit să mut figurația într-un „intrînd" din peretele alăturat fostei noastre cabine, plasat sub scară, nu mai mult de 2 metri pătrați, unde nu ne puteam îmbrăca sau dezbrăca doi deodată. Dar eram singuri. Acolo am lăsat „trupa" figurației în 1972 cînd, începînd să colaborez la pagina de film a *Contemporanului*, cîștigam mult mai bine – și m-am despărțit de ceilați doi colegi – căci atîți rămăsesem, în total vreo trei figuranți al căror șef eram de vreo trei ani – șefia constînd din planificarea prezențelor și alcătuirea unui stat de plată...

Cred că am „jucat" în vreo 7-800 de reprezentații dacă nu mai mult – la început cu inima cît un purice, apoi fără pic de trac. Cred că mi-a folosit acest exercițiu în cariera mea de profesor – un alt fel de „rol", nu e așa? Am debutat în *Liliacul*, de Johann Strauss – o capodoperă pe care o ascult și azi cu mare plăcere și nu pierd niciodată ocazia de a o vedea la televiziune în fiecare an, în ultimile zile ale anului – o tradiție vieneză pe care o respectă toate teatrele mari de operă din lume este reprezentarea *Liliacului* în seara de 31 decembrie. O știu pe dinafară... În *Liliacul* eram jandarm cam băut în primul act și valet ce aduce cupe cu șampanie în actul al doilea. În *Văduva veselă* de Lehar eram barman în ultimul act care se petrece „chez Maxim's". În *Studentul cerșetor* de Millöcker eram soldat și aveam

o replică – mi s-a întîmplat ca, de emoție, de vreo două ori s-o încurc rău de tot – noroc de soliști că m-au ajutat. În *Vînzătotul de păsări* de Carl Zeller eram curier, și aci figurația spunea o replică. În *Vînt de liberate* de Dunaievski, foarte melodioasă operetă sovietică, eram... negru și trebuia să mă vopsesc pe față, gît și pe mîini – abia ieșea fardul prost la demachiere. În *Lysistrata* de Gherase Dendrino, care era și prim dirijor al teatrului, un adevărat domn, eram un fel de sacerdot demonic, semănînd mai mult cu un vrăjitor din desenele animate. În *Plutașul de pe Bistrița* de Filaret Barbu eram lăutar, viorist sau țambalagiu. În *Vițelușul tărcat*, o operetă ungurească recentă, eram țigan viorist, tot așa și în *Contesa Marița* de Kalman, jucată numai în fragmente, de obicei la matineuri. Nu era figurație în toate reprezentațiile – ca de pildă în *Lăsați-mă să cînt* de Gherase Dendrino sau în *Boccaccio* de Suppé. La operetă a fost montată și o operă mai ușurică de Cimarosa: *Căsătoria secretă*, în care am jucat rolul mai lung, dar mut, al unui valet bătrîn. Purtam deseori peruci – vechi ca vai de lume –, iar costumele erau făcute pe talia figuranților de la premieră – așa că era o problemă să ne potrivim o înfățișare, cît de cît, onorabilă.

Stăpînul absolut al teatrului era Ion Dacian – exista peste el un director, dar nu conta. Actor foarte bun, cu un farmec care cred că a făcut și în teatru și în afara lui sute de victime, dotat cu o voce destul de puternică, dar cu un registru nu prea întins – fără acute, de pildă –, amabil și zîmbitor, avînd nervi de oțel și o extraordinară prezență de spirit în scenă, încît se descurca în orice situație – fie că i se întîmpla

să uite cuvintele textului, fie că unii din vechii lui colegi și prieteni – cum au fost Nae Roman, Bimbo Mărculescu, Maria Wauvrina sau George Groner – încercau în zadar să-l încurce ; Dacian era „steaua" – avea o privire fascinantă, cu ceva vesel și încrezător în ea – o privire de neuitat. Părea tinerel pentru că purta corset peste burtă. Nu cred să fi vorbit cu el mai mult de două fraze la rînd, el însă știa despre mine cine sînt și că studiez și mă trata ca atare. Extrem de simpatic mi-a fost Nae Roman, cu fizionomia lui plină de ticuri și cu mîinile în căutare permanentă de metal, spre a pune mîna pe el – amarnică, dar și comică superstiție –, cred că nu trecea un minut fără o atingere, în orice situații. Cînd era pe scenă se ducea și atingea o sabie, gest care nu era în rol, sau o cupă metalică. De aceea era victima unor farse, mai ales cele ale partenerului său Bimbo Mărculescu (destul de mîrlan, dar cu succes mare de public), farse pe care le întorcea cu prima ocazie. Cei foarte rutinați aveau ca victime sigure pe cei mai noi – și una din farsele cele mai obișnuite era aceea de a spune înainte replica partenerului sau partenerei lăsîndu-i pe aceștia cam... muți. Nimeni nu era scutit de farse, nici chiar dirijorii, numai că un Gherase Dendrino nu se lăsa păcălit și intra cu orchestra cînd trebuia, orice i s-ar fi făcut. Am o amintire legată oarecum de el. Într-o seară, stăteam la poartă la intrarea actorilor, unde era destul de rece, iarnă fiind, așteptînd un moment cînd să pot da un telefon. S-a deschis deodată ușa și a apărut o doamnă care nu mai era tînără, dar era frumoasă, special frumoasă, de o mare distincție, îmbrăcată într-un splendid vizon, cu picioare frumoase, îmbrăcate în

ciorapi și pantofi negri, minunat parfumată, așa că am rămas cam... încremenit. Portarul a sărit ca ars cu „sărut mîinile, doamnă, bine ați venit", doamna a cerut să vorbească cu „Gherase", care o aștepta, portarul i-a spus: „sigur doamnă, vă conduce tînărul" – adică eu – și mi-a spus să o conduc la direcție. Am luat-o înainte pe scări în sus, două etaje, nu prea bine luminate, cu parfumul fin în nas care mă urmărea, am ajuns în fața ușii direcției, i-am spus și eu „sărut mîna", mi-a răspuns cu un ușor zîmbet. Am coborît în fugă și l-am întrebat pe portar cine era doamna: „Cum, n-ai recunoscut-o? era Maria Tănase!". Nu puteam să o recunosc pentru că nu o văzusem niciodată, nici măcar în filme. Dar n-am putut-o uita...

Încet, încet, nu numai că am învățat aproape pe dinafară operetele care se cîntau, dar și multe arii din altele, nu mai puțin celebre. Opereta a fost un gen foarte disprețuit, mulți ani, decenii – dar de vreo cîțiva a revenit, aici în Occident, în... actualitate. Se cîntă astăzi multă operetă, în multe teatre, mai ales „clasicele" partituri vieneze. Am convingerea că e destulă muzică bună în ele – că ele exprimă bine specificitatea – ca să nu spun spiritualitatea – unei anumite epoci – cea a gloriei lor vieneze –, că poți foarte bine admira în același timp pe Johann Strauss sau Kalman cum admiri pe Schubert sau Beethoven. Unii nu țin locul altora – ai nevoie de profunzime cît și de veselie. Opereta atrage nu numai pentru că are, absolut întotdeauna, un sfîrșit fericit, care în plus e „pe muzică", creînd în public un fel de beatitudine infantilă, un fel de „fericire" edulcorată, aș spune chiar stenică. Există operete de geniu – e o eroare să disprețuiești genul sau să-l consideri

compensat de sora mai vîrstnică, opera, sau de sora mai tînără, musicalul. Am văzut la televiziunea occidentală, de-a lungul anilor, citeva spectacole de operetă realizate de diverse trupe – cred că supremația o au încă cei din Viena și Budapesta, „leagănul" – și pot spune că trupa de la București a anilor '50-'60, nu era rea, era oarecum competitivă. Mi-am dat seama, văzîndu-le, că multe dintre slăbiciunile spectacolelor bucureștene veneau și din cenzurarea sau adaptarea textului rigorilor unei cenzuri în care criteriul luptei de clasă deforma, nu o dată, chiar acțiunea și ducea deci chiar la eliminarea unor întregi părți muzicale. În altă ordine de idei, îmi amintesc cîteva replici pentru perfecta lor imbecilitate care mă amuza și mă amuză și acum. Replici cîntate, bineînțeles. De pildă, una din *Văduva veselă*, actul întîi – „Da, da, e-adevărat, iubești mai mult cînd sînt și bani..." sau din *Vînzătorul de păsări*, tot actul întîi, o scenă: „Porc sălbatic nu găsim, de unde vreți să iasă/ n-ar fi zău mai bine să vă dăm un porc de casă? – Nu, sălbatic am zis! – De unde să-l găsim?/ E-n zadar să vă trudiți/ porc sălbatic nu găsiți/ nu mai sînt, Dom'le Baron/ ca să vi-l servim plocon.." și așa mai departe, în frenezie... Și cu toate acestea...

Cu toate acestea am rămas un admirator al genului – am fost la Viena la Volkstheater (pentru *Prințesa ceardașului*), iar în München, la Staatstheather am Gärtnerplatz sînt multe reprezentații de operetă, de bună calitate, pe care le frecventez, cînd și cînd. Am o mapă cu 5 CD-uri, selecțiuni din toate operetele celebre cîntate de mari voci, pe care o ascult uneori, iar alta cu *Liliacul* într-o interpretare antologică.

Am făcut această „muncă" cu plăcere, mă ducea într-o lume de vis și de butaforie care era cu totul altceva decît aceea ideologizată și ternă în care eram obligați să trăim. Erau seri în care tot spectacolul mergea ca pe roate, „con brio", altele în care greșelile, bîlbele, notele false sau intrările greșite se țineau lanț. De ce? Nimeni nu putea răspunde – așa e viața teatrului pe care n-o înțeleg, în fond, decît cei care îl practică, cei care urcă pe scenă sau robotesc în culise. Cele mai amuzante erau bîlbîielile – chiar ale unor actori foarte rutinați – sau schimbările voite în text care produceau rumoare – mai mult pe scenă, pentru că sala nu le prea înțelegea. Voi da două exemple care nu mă părăsesc chiar la 30 de ani de la încheierea carierei mele de figurant. Primul – o replică schimbată: în actul întîi al *Văduvei vesele*, Valencienne se îndreaptă transportată de amor spre un mic pavilion unde se va putea săruta nestingherită cu amantul ei – un duet foarte cunoscut. Cella Tănăsescu – o soprană șugubeață – trebuia să cînte replica: „Mi-e teamă că n-o să pot fi tare...", adică să reziste declarațiilor și avansurilor amantului in spe. A cîntat însă o dată: „Mi-e teamă că n-o să-i fie tare..."; partenerul a pierdut prima parte a ariei, neputîndu-și stăpîni rîsul, dar apoi și-a revenit. Noroc că erau singuri pe scenă, pentru că tot teatrul a izbucnit în rîs – megafoanele din cabine erau obligatoriu deschise. Al doilea exemplu, o „bîlbă": actul al doilea al operetei *Lăsați-mă să cînt* – în scenă Dacian și, ascunsă după o ladă, Virginica Romanovski, o actriță comică de mare succes. Ea trebuia să facă un zgomot care să tulbure pe protagonistul ce tocmai compunea o melodie. Îl face și apoi, fîstîcită, se

scuză, spunînd: „Am scăpat capacul!" – în loc de care s-a putut auzi în acea seară: „Am scăcat pacacul!". A auzit și publicul, s-a tras cortina, spectacolul nu a putut continua decît după un sfert de oră, nimeni, nici chiar Dacian nu-și putea stăpîni rîsul...

Între amintirile mele de șef al figurației se numără una care va amuza cititorul. Vine într-o zi la mine casieriţa teatrului, o persoană foarte drăguță și serviabilă, și-mi spune că a obținut pentru fratele ei, încă elev, de vreo 16-17 ani, să vină și el în figurație și că mă roagă să-l „pilotez" puțin, mai ales la început. Am zis bine, a sosit tînărul, cu o mutră de puștiulache, împrăștiat, emoționat. L-am îmbrăcat, i-am explicat ceremonialul, l-am dus în culise, i-am explicat ce trebuie să facă – să ducă o tavă cu o cupă unui personaj aflat în plină desfășurare vocalică, am stat lîngă el, i-am făcut vînt în scenă – el în loc să meargă la stînga a luat-o la dreapta, s-a dus direct la un alt protagonist, care avea o cupă, s-a așezat cu spatele la sală – gest aproape nepermis – și a rămas acolo ca o stană de piatră. Actorul care trebuia să ia cupa a străbătut el toată scena spre a-și lua cupa și, dîndu-și seama de situație, i-a cam făcut vînt afară din scenă junelui. Care a venit radios la mine, supraîncîntat de performanță. I-am tras un moral bun și am venit să-l supraveghez la o altă reprezentație – totul s-a repetat, în ciuda explicațiilor mele. Rar văzusem un asemenea antitalent... așa că l-am pus sub supravegherea colegilor, care îl urmăreau îndeaproape de cîte ori nu eram eu acolo. Între timp junele mi-a spus că vrea să dea examen de intrare la... teatru. M-am apucat cu mîinile de cap, i-am spus domnișoarei casiere să nu-l nenorocească

pe bietul tînăr – care era însă de neclintit în dorința lui. A dat examen totuși, a intrat la teatru și a devenit... nimeni altul decît Ion Caramitru!

*
* *

Am notat aceste rînduri la cîteva zile după eveniment.

Sosesc la Paris cu trenul în Gare de l'Est la 7 dimineața, e 1 Aprilie 1994, ajung la Ionești pe la 8 fără 20. Poarta din Boulevard du Montparnasse 96 este larg deschisă, la fel și ușa de la bloc. Urc cele șase etaje cu liftul bine cunoscut, lung, încet – amintirile mă cuprind. O veșnicie... În fine, ajung, sun la soneria de sub plăcuța de alamă pe care scrie simplu cît o mondială notorietate: IONESCO. Aud glasuri, îmi deschide Marie-France, ne îmbrățișăm în lacrimi. Sînt îmbrăcate în doliu și ea, și Doamna Rodica – au sosit deja Ion și Ioana Vianu. Se vorbește în șoaptă – tocmai femeia din casă și portăreasa, ambele portugheze și femei cu inimă mare, fac ultimile pregătiri, ajutate de infirmierul tunisian, un domn mic, sub 40 de ani, cu figură de intelectual și care a dormit cu Domnul Eugen în cameră în fiecare noapte din 26 august '93 cînd avusese un infarct; aflu că nu mai părăsise casa de la deces...

Flori mari albe și roșii prin vaze, tot bric-à-brac-ul de cărți, tablouri, obiecte frumoase din apartamentul bine cunoscut. În fine, ultimele pregătiri sînt gata – mergem să-l vedem: sicriul masiv e așezat pe două scaune la capul paturilor din dormitorul Ioneștilor. Ard cîteva lumînări, storurile sînt trase, e aer închis

în toată casa, foarte cald – cum ar putea fi altfel? Domnul Eugen, îmbrăcat într-un costum închis, cu *col roulé* alb – chiar mă gîndisem dacă o să i se pună cravata ce detesta – nu cred să-l fi văzut vreodată cu cravată; are o figură gravă, un galben de ceară sau de statuie romană, pleoapele nu-i mai sînt căzute, gura e strînsă, capul oarecum prelungit – nu are nimic trist, ci solemn, poate chiar marțial, parcă s-a adîncit conștient în moarte – în mod izbitor un alt facies decît cel pe care îl cunoscusem în viața de toate zilele. Lipsesc ochii săi triști, privirea sa adîncă, disperată sau absentă adesea, ghidușă uneori... Cineva zice că are o figură senină, nu găsesc. Pe piept, o cruce românească din lemn pictat, destul de mare și foarte frumoasă. Restul corpului e acoperit – oarecum pierdut în sicriul masiv. Stăm lîngă el, Doamna Rodica și Marie-France îl sărută – pentru a cîta oară?, ne reculegem înlăcrămați. Îl privesc, nu-mi vine a crede că fața sa nu mai arată grimasele de suferință, sau ticurile sale cu gura, atît de cunoscute.

Îmi amintesc cînd l-am văzut pentru prima oară și pentru ultima, îmi trec prin amintire, dezordonat, gesturile sale familiare, scene care nu mai știu cînd au avut loc...

Mi-e jale, mă gîndesc la cît iubea viața. Îmi fac cruce, mă rog pentru el, ating marginea sicriului ca pentru un adio... Doamna Rodica ofteză – dar tot timpul nu va plînge, va fi neașteptat de calmă și cuminte – un om foarte tare, gîndesc, care a știut cu tăria ei să reziste unei vieți care nu a fost ușoară lîngă un om atît de imprevizibil, de depresiv, de pătimaș, de contradictoriu – teribil. Va fi fost greu să trăiești aproape 60 de ani lîngă un geniu, dincolo de

marile satisfacții, firește ; mă refer la viața lor intimă... Mi se povestește că a murit luni, 28 martie, puțin după ora 13, după ce mîncase ceva ; avusese cîteva zile mai bune, dar de dimineață tușea – emfizemul. S-a așezat în pat cu lipsă de aer, mai avusese astfel de crize, mai ales după infarct, a răsuflat greu de cîteva ori, a murmurat, într-un moment „C'est l'agonie !", dar Marie-France spune că auzise fraza asta de multe ori cînd îi era foarte rău ; doctorul a fost imediat chemat, dar a sosit cînd nu mai era conștient : a murit cam în 20 de minute, fără a se chinui...

Sună la ușă de la pompele funebre, e aproape ora 9 – și apar cinci oameni care, în prezența noastră, încep preparativele. Pun capacul pe sicriu, pe el stă scris – tot pe o plăcuță de alamă – *Eugène Ionesco, 1909-1994*. Ieșim din cameră ca să facem loc cioclilor, care scot cu greutate sicriul masiv, ușile sînt strîmte, culoarul la fel. Ajung spre ieșirea din apartament, sicriul trebuie înclinat într-o parte ca să poată fi scos pe ușă – unul din ciocli îl prinde cu o curea groasă ca să țină la înclinare și greutate – îl ridică, și cu greutate încearcă să scoată sicriul mare din casă. Ceilalți patru fac mari eforturi de susținere. Chiar în prag, după nici o jumătate de metru de înaintare, cureaua de susținere se rupe – sau se desface – și pentru un moment sicriul e gata să cadă – ar fi și căzut dacă nu l-ar fi susținut cei doi oameni din spate, cu un mare efort. Un moment de emoție la noi toți – chiar o exclamație a cuiva – a fost ca și cum nu ar fi vrut să iasă din casa lui ; infirmierul spunea mai tîrziu că asta a fost cea din urmă *blague* a Domului Eugen...

Rugați de Marie-France, Ion și cu mine ne îmbrăcăm ca să mergem la biserica română să asistăm la depunerea sicriului. Ne suim în carul mortuar, vine cu noi și infirmierul, trecem printr-un Paris matinal în care bate un vînt răsleț, plouă din cînd în cînd sau dă soarele – e rece și agitat. La biserica română ne așteaptă alți trepăduși, de data asta... naționali, un popă tînăr, cu barbă – diverși curioși, veniți să prindă pentru slujba de la prînz un loc în strană. În fața bisericii, coroane multe, altele în biserică, lîngă catafalcul care se face repede, destul de jos. Asist împreună cu Ion la instalare, pe sicriu este pusă o pernă cu trei decorații, Legiunea de Onoare, Ordinul Meritului German, o a treia nu o identificăm, apoi bicornul și sabia de academician – cu mînerul din corn de rinocer. Alături jerbele mari din partea Doamnei Rodica și a lui Marie-France, o coroană de la Academia Franceză, cam meschină, alta, imensă, de la actorii care joacă la Theâtre de la Huchette faimosul spectacol cu *Cîntărețа cheală* și *Lecția* – din 1957 fără întrerupere –, o alta de la Societatea Autorilor Dramatici. Mai văd coroane de la Gallimard și alți editori, de la Arrabal, de la Președintele francez și cel al Germaniei, de la Ministerul Culturii, francez și român, de la asociațiile pentru apărarea drepturilor omului, de la Cioran o jerbă – sărmanul lui prieten nu mai e conștient decît cu intermitențe... Nenumărate coroane și jerbe. Se face o mică slujbă.

Ion și cu mine plecăm înapoi spre Ionești – unde găsim un mic dejun, pe Geta Dimisianu venită de la București care tocmai pleacă la biserică pentru a se îngriji de protocol, păstrarea scaunelor etc.; mai stăm puțin, sosesc întruna telegrame și scrisori, sînt

deja cîteva sute. La deschiderea fiecăreia Marie-France lăcrămează... Printre ele și telegrama de la Matei Călinescu, cea de la Jacques Chirac. Plecăm, Ioana, Ion și cu mine, să le lăsăm să se odihnească puțin, mergem pe jos prin grădina Luxemburgului, vremea e aceeași, cînd plouă, cînd bate vîntul, cînd e soare – grădina e înflorită, agitație pe străzi pentru că e Vinerea Mare. Ioana se duce direct la biserică, e aproape 12, Ion și cu mine intrăm să mîncăm ceva – apoi mergem și noi pe jos pînă la biserică. E aproape ora 1, lume multă, scaunele cu numele puse pe ele sînt cu greu păstrate. În stînga locuri pentru familie și prieteni, în dreapta pentru familia regală și academicieni. Vin mereu oameni, recunosc pe mulți, ne salutăm; Ion și cu mine ne-am așezat, să ne păstrăm locurile noastre și pe ale altora. Biserica e arhiplină, cocoane romînce comentează, vorbesc de una de alta, fac aprecieri asupra lui Ionescu, care de care mai stupide și mai tîmpe – așa, ca la orice înmormîntare.

Rumoare, apare familia regală, vin pe rînd și alți invitați – lîngă mine are loc păstrat André Glucksmann cu soția, vădit emoționați și surprinși de decor. Încă de la intrarea în biserică îl văd așezat într-un scaun din rîndul doi pe Sergiu Celibidache, care tace, va tăcea tot timpul, concentrat sau absent – nu-și face cruce, se ridică cu greu, dar stă în picioare aproape toată slujba, în ciuda gutei sale. E două, familia nu a venit încă, o oarecare impacineță, lume enormă care vine și iese, aduce o floare sau se închină. Cunosc pe unii, pe alții îi știu din Bucureștii de altă dată, tot felul de „fugiți". Gugumanul de I.G., „patriot", se așază cu un steag românesc în față – ca și cum nu ar mai fi încă un steag românesc și unul francez în laturile altarului. Ridicolul nu are margini...

În fine, vin : doamna Rodica, Marie-France, Lucian Pintilie, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, toți se așază în primul rînd. Apăruse și Doina Cornea cu alura ei de chivuță. De pe la 1 și jumătate fuseseră tot felul de filmări, mai multe televiziuni se agită iarăși, în față, pe lîngă altar, se urcă în amvon, aprind lumini, filmează diverse personalități – mult filmați André Glucksmann și nevasta lui, femeie frumoasă, acoperită cu o pălărie neagră de nu i se văd ochii ci doar gura foarte sensuală, vopsită în roșu livid... Tac, privesc, mă gîndesc la Domnul Eugen, îmi revin în minte tot felul de scene, de amintiri – de altfel așa mi-am petrecut mai tot timpul de cînd am aflat de moartea sa, tot în amintiri...

Începe slujba – pe franțuzește și românește, cor, trei popi – doi ortodocși și unul catolic, de care era domnul Eugen foarte legat. Popa Costandache, cu fața stacojie, aproape apoplectic, cu fălcile grase, mai late decît creștetul împodobit cu o frezăgrasă : un popă de țară, fără glas și duh, slujind într-o franțuzească urîtă, cursivă, dar greu de înțeles, un text ce-mi sună străin, deși e liturghia ortodoxă tradusă. Celălalt popă, cred ardelean, răcnește teatral, cu o bizară intonație care mă face să nu cred nimic din ceea ce spune. Lîngă ei, călugărul catolic, Père Dumont citește homelia, lungă, explicativă, pisăloagă, despre sensul religios al operii lui Ionesco, cu citate. E cu dragoste, dar fără emoție, are o figură de intelectual, cu un zîmbet ce-ți dă încredere – dar nu e nici el „în rol". Corul e bine. Înainte de „Veșnica pomenire", spune și popa Costandache cîteva cuvinte, apoi, un academician, contele de Bourbon Busset, cu mutră de țap, zice și el ceva, scurt și lipsit de

emoție, fără text scris, așa ca o improvizație năroadă: că decedatul a fost cel mai mare dramaturg al acestui secol. Nimic inspirat. Emoționant nu e decît faptul că sîntem lîngă catafalcul lui Eugen Ionescu. În final, Marie-France merge la microfon și citește ultima pagină din ultimul volum al domnului Eugen, *La Quête intermittente*. Nu se prea aude mai nimic, e o rumoare ca la noi românii care trăncănim în biserică. Dar ce mai contează, era inevitabil...

Slujba se încheie, sicriul e scos cu greu din biserică, ieșim și noi – multă lume, mă întîlnesc cu Ion Filotti și Françoise, cu Sanda Stolojan, cu Dan și Cristina Hăulică, îi zăresc pe Sonia și Lucian Raicu, pe Mihnea Berindei – pierd pe Vieni și plec cu metroul la cimitirul Montparnasse, puțin în panică; ajung totuși după începutul slujbei, dar găsesc ușor ceremonia pentru că mormîntul este chiar pe aleea centrală: și aici multă lume – iarăși „Veșnica pomenire" – pe românește acum –, coroanele, coborîrea în mormînt pe o muzică frumoasă – un cor de copii polonezi din finalul operei *Maximilian Kolbe* compusă de Dominique Probst pe un libret de Eugen Ionescu, care fusese toată viața impresionat de figura lui Kolbe, preotul catolic care s-a sacrificat în locul unui evreu într-un lagăr de concentrare nazist. Coborîrea în mormîntul adînc, abia mai reușesc să văd pentru ultima oară sicriul cu plăcuța lui de alamă. Apoi colivă, vin – după tradiție. Îl zăresc și pe Goma, cu o figură de dement; A.N. înfulecă a treia porție de colivă și mă pisează cu prostii – alți mulți cunoscuți. E soare acum, plec cu Ion spre apartamentul Ioneștilor, care e foarte aproape. Acolo, lume multă, familia regală împreună cu cei doi în escortă (un domn R.

care îmi face o impresie destul de proastă, are ceva de securist), Maria Brătianu, Vivi Vulcănescu, fata lui Mircea Vulcănescu și a Aninei Rădulescu-Pogoneanu (care aflu că mai trăiește încă într-un azil – cred că se apropie de sută) – sînt rudele Domnului Eugen – Monica și Virgil, foarte bine, întineriți, cu care stau mult de vorbă, relațiile noastre au rămas foarte bune; infirmierul cu soția, vreo doi academicieni, Geta, precum și un foarte cunoscut ziarist german de la ARD, Wickert, prezentator al buletinului știrilor de seară, care făcuse un foarte bun film de o oră despre Domnul Eugen – îl văzusem cu două seri înainte – foarte simpatic și receptiv, stau de vorbă cu el despre răposat, despre *Radio Europa liberă* și situația din România pe care o înțelege numai pe jumătate. Se servesc delicioase pateuri mici, *pain surprise*, și mici prăjiturele minunate – gustul lui Marie-France. Beau puțin vin, apă minerală. E cald, lumea s-a mai destins, se discută în grupuri, doamnele se întreține cu familia regală, stau și eu de vorbă cu Regele, îi amintesc de vizita la Radio. A fost un gest foarte frumos că a venit – de altfel și Eugen, și Marie-France sînt regaliști. Regele pare mereu placid, impenetrabil, dar avînd ceva foarte omenos, de om încercat și modest. Biata Marie-France se agită, lăcrimînd mai tot timpul. Toată casa asta e numai Eugen – ce greu le va fi fără el... Lucian povestește despre ultimul său film în stilul său plastic. Lumea pleacă treptat, ultimii rămîn Monica și Virgil, infirmierul cu soția, Lucian, Vienii, Geta și cu mine. Doamna Rodica, cuminte și calmă, probabil foarte obosită. Fac un mic tur prin casă – ca și cum aș vedea-o pentru ultima oară – poate că și e ultima – și nu mă pot

împiedeca să-mi amintesc, iarăși, zeci de scene. Pe la 8 plecăm ultimii – Ioana rămîne să doarmă cu ele, Ion și cu mine o conducem pe Geta la autobuz. Jos în stradă, Montparnasse-ul cu agitația lui obișnuită, cu luminația sa sclipitoare care îi plăcea atît de mult Domnului Eugen și unde putea fi văzut zilnic, în micile sale curse, în care l-am însoțit de atîtea ori. Mai facem cîțiva pași și mă despart de Ion pentru a lua metroul spre Gara de Est. Trec prin Parisul înnoptat, umed – îmi dau seama că pentru mine Parisul a fost și va rămîne, înainte de orișice altceva, orașul pe care mi l-a dăruit pe Domnul Eugen...

De cînd am început să gîndesc această carte, apoi pe parcursul scrierii ei, am cugetat la cum și ce voi scrie despre Eugen Ionescu. Șansa și privilegiul enorm de a-l fi cunoscut rămîn, fără îndoială, unul din evenimentele capitale ale vieții mele. Treptat, dar sigur, mi-am dat seama că nu voi scrie prea mult, cel puțin deocamdată – am avut lungi perioade în care am crezut chiar că nu voi putea scrie nimic, că nu voi putea cu nici un chip relata episoade interesante sau contrariante sau mărturisi, ce-am gîndit și ce gîndesc despre om, așa cum se obișnuiește cînd scrii sau cînd vorbești despre oamenii celebri.

Voi scrie, totuși, dar puțin și dezamăgitor pentru amatorii de senzațional, puțin din ceea ce mi-am dat seama că am trăit în preajma sa – mi-am dat seama după ce el nu mai era, de cele mai multe ori. Voi spune, înainte de orice, că cei care vor să știe despre Eugen Ionescu lucruri cît mai exacte – despre stările, gîndurile, frămîntările, angoasele, despre atitudinile

și unele din faptele sale, vor trebui să meargă direct la paginile sale confesive, de o nesmintită exactitate și uimitoare sinceritate, încă de la *Nu* și pînă la ultimul său volum, *La Quête intermittente*. Mi-am dat seama de asta citindu-l și apoi stînd de vorbă, atît cît am stat – adică nu prea mult. Și pentru că el era un taciturn, fundamental taciturn – cu inerente izbucniri de expansivitate verbală – și pentru că eu nu îndrăzneam să întreb sau să tulbur prea mult aceste tăceri. Sau pentru că nu m-am bucurat de o deosebită simpatie din parte-i. Cînd l-am cunoscut, în după-amiaza zilei de 12 iulie 1972, la moara sa mirifică de la țară, mi-a spus, răsfoind un număr din revista *Secolul 20* în care republicasem *Hugoliada* sa, mi-a spus scurt: „Am auzit că te ocupi de prostiile mele din tinerețe"... Sigur că discuția a continuat, că am constatat cît disprețuia – în aparență poate – aceste scrieri de tinerețe; pentru că, ulterior, după mai mulți ani, a acceptat să fie traduse și *Nu*, și *Hugoliada*... Cred că nu era o cochetărie, ci pur și simplu nu se mai uitase pe aceste scrieri de zeci și zeci de ani, de cînd începuse – sau descoperise – teatrul.

Unul dintre primele lucruri pe care le-am înțeles despre el a fost acela că nu accepta, atunci cînd piesele sale noi și mai vechi erau montate, nici o abatere de la text, nici o „inovație" – că, de fapt, detesta regizorii care voiau să schimbe cea mai mică intenție a textului. Din această cauză mulți regizori mari au ocolit punerea în scenă a pieselor sale. Nu cred că venea din orgoliu această pornire fățișă – care m-a stupefiat la început –, ci dintr-o convingere estetică – nu scrie el o dată că, citez din memorie, „în cele din urmă sînt pentru un clasicism?".

Era deci mai degrabă un taciturn, cu o infinită tristețe în priviri de cele mai multe ori – despre fricile și căutările sale în spațiul dintre eul său și Dumnezeu, dintre ființa sa fragilă și moarte a scris pagini extraordinare despre care eu nu pot decît să confirm că semănau cu el; cu domnul acela micuț, puțin rotofei, cu figura de clovn – cum s-a spus de atîtea ori, încît el însuși ajunsese, poate, s-o creadă –, cu pleoapele grele, cu gura mereu chinuită de un rictus, mergînd cu pași mici și ușori, cu zîmbetul rar, dar încîntător. Deși am locuit în casa sa, am mîncat la masa sa, am făcut mai multe plimbări și am stat de vorbă, cu lungi pauze, nu pot spune despre Eugen Ionescu, în mod esențial, decît că, în mai multe momente din acest periplu, am avut senzația, exaltantă, că mă aflu în compania unui GENIU. Și acest privilegiu de a întîlni un geniu, pe care nu îl au mulți, mi-a marcat viziunea mea, cam sărmană, despre viață și despre om, în genere.

Domnul acesta pe care l-am frecventat atît cît m-a lăsat să-l frecventez era un om de o extraordinară delicatețe, era un om bun și generos, trăia adîncit în sine, dar și febril interesat de soarta lumii, de pericolele ei care amenințau și continuă să amenințe. Pesimism? Nu, ceva mai mult decît atît – melancolie și spaimă, alternînd în așa fel încît să-i scurteze lăsata de bucurie ce-i fusese dată. Răsfoia, dimineața, febril ziarele în care găsea, de obicei, catastrofe și amenințări – firește, nu la persoana sa – cumpăra multe cărți pe care le începea, pe care făcea însemnări cu creionul cam bont ce-l găsea la îndemînă, cărți pe care rareori le termina. Nu avea răbdare aproape pentru nimic, se întorcea mereu

înapoi, în adîncul eului său neliniștit. Cînd l-am cunoscut eu nu mai scria, ci își dicta piesele. Mereu nemulțumit, tăia și schimba. Uneori izbucnea: „De ce trebuie să mai scriu, n-am scris destul?" – izbucniri care vor fi avut loc pînă la ultima sa carte. Că mare parte din piesele sale vin din visele ce le făcea, era martor subțirele caiet de dictando însoțit de un creion ce stătea la capul patului său. Uneori noaptea se scula, nota cîteva rînduri, apoi nu mai putea adormi, urma somniferul și apoi o zi mai buimacă. Din dezvoltarea acestor însemnări nocturne s-au născut zeci de scene, piese întregi.

Nu a avut parte de o sănătate robustă, dar de o îngrijire din partea familiei cum rar un om și-o poate dori. Iubirea ce a venit din această direcție era proporțională cu valoarea celui ce era soț și tată. Părea a avea, în permanență, un fel de astenie, de absență depresivă ce se observa în ființa sa – și de aceea izbucnirea unei glume era extraordinară, ca o jerbă de bucurie. Sub existența sa ordonată, burgheză acum, cred că ascundea un fel de poftă pentru viață boemă ce ar fi putut merge pînă la auto-distrugere. Stăpînirea acestei dorințe nu cred că i-a fost ușoară. Ceea ce m-a surprins, de la început și pînă la sfîrșit, era capacitatea sa, adîncă, de a rămîne imprevizibil. S-a întîmplat, am avut șansa să iau parte la două mese care i-au reunit pe Ionescu, Eliade și Cioran, însoțiți de doamne și de Marie-France. Au avut loc amîndouă la un restaurant – și eram atît de covîrșit de situație încît habar nu am despre ce s-a vorbit. Cei trei se înțelegeau de minune, s-a rîs mult în franco-română. La ieșire i-am spus lui Marie-France. „Erau laolaltă Geniul, Profetul și Savantul." Avea un

evident cult al prieteniei, îi plăcea, în mod superior, celebritatea, pe care știa că o merită, în ciuda unei mari îndoieli cu privire la valoarea operii sale – sau a unei părți din ea –, îndoială care mi-a mărturisit-o și mie.

Cînd l-am văzut pentru ultima oară, cred că în iarna lui '92, făcînd o vizită la care nu știam dacă îl voi vedea, fiind suferind. A venit, totuși, să stea cîteva minute cu Doamna Rodica, cu Marie-France și cu mine. Slăbise mult, avea un fel de transfigurare pe chip care m-a emoționat mult. Rămași singuri, l-am felicitat pentru apariția în colecția „Pleiade" de la Gallimard a întregului operii dramatice – a fost pentru prima oară cînd Gallimard a editat o „Pleiadă" unui autor în viață! L-am felicitat, cartea stătea pe una din mesele salonului încărcat cu lucruri atît de frumoase, i-am spus că era mai mult decît meritată această încununare. I-am repetat ceea ce-i mai spusesem și altă dată – și de fapt ceea ce el știa – că a schimbat cu opera sa fața teatrului în lume. Mă privea, ochii erau aceeași cu cei pe care îi văzusem cu 20 de ani înainte, și cu un ușor zîmbet mi-a spus: „Aș fi preferat ca ea (cartea) să nu existe și eu să am cu 20 de ani mai puțin...". Am izbucnit amîndoi în rîs. (Rîs?) Mă gîndesc și azi: cît de mult putea iubi el viața – probabil că și noi toți o iubim la fel, dar trebuie să vină o pildă ca aceasta, a unui geniu ce și-ar da opera pentru încă 20 de ani de viață netrăită, pentru a ne trezi la realitate. Cît de bine știa el, în înțelepciunea senectuții sale suferinde, că o capodoperă nu poate prelungi viața, a cărei scurtime i s-a părut întotdeauna a fi un scandal... un scandal...

Cum să scriu mai multe despre o asemenea Taină care s-a întrupat în cel mai vestit dintre născuții printre noi, românii ?...

*
* *

Prietenia a ocupat un loc central în viața mea. Am avut mulți prieteni care mi-au dat multe bucurii sau mi-au stat lîngă umăr la greu – i-am răsplătit cum am putut mai bine cu sinceritatea, dragostea, ajutorul sau împărtășirea bucuriei. De la prieteni am așteptat să mi se spună direct, fără menajamente, ce gîndesc despre mine, la fel am făcut și eu, de cele mai multe ori. Am „investit" mult timp, energie și sentiment în prietenie și, din fericire, mi s-a răspuns la fel. Mă consider, din acest punct de vedere, un fericit. Pe lîngă prieteni am avut parte și de mulți... amici. Pentru mine, poate datorită lui Caragiale, sinonimia nu funcționează... prietenia are un grad de gravitate și de profunzime în plus față de amiciție.

Despre unii prieteni, începînd cu cei din copilărie, am spus cîteva cuvinte în celelalte capitole – pe unii chiar i-am caracterizat mai în detaliu, numele cîtorva apar atît de des încît aproape că nu se mai cer repetate : Matei Călinescu, Ion Vianu... Am încercat să scriu despre ceilalți, să fac o trecere detaliată în revistă a tuturor, și am constatat că... nu pot. Nu pot înșirui multe laude, unele identice, despre oameni la care țin sau am ținut atît. Nu pot decît să-i numesc pe cei pe care nu i-am numit destul sau deloc. Ce să spun mai mult despre cel care nu mai este și care mi-a fost cel mai drag, el, la rîndu-i, mă socotea ca

un frate, despre Roger Cîmpeanu? Despre căldura, vitalitatea și teribilele sale suferințe la care nu am mai fost martor? Dacă s-ar fi înregistrat convorbirile mele cu Radu Cosașu, ar fi ieșit o carte foarte interesantă și uneori nostimă, în multe volume, pe care amîndoi am fi semnat-o cu dragoste – Radu este unul dintre cei mai înzestrați oameni din cîți am cunoscut. Cîte n-ar fi de spus despre bunul Laurențiu Ulici, ingeniosul, entuziastul, generosul, despre firea sa de artist... Sau despre interminabilele conversații cu Mircea Zaciu, mondenul și omul de carte, pe fața căruia, în ultimii ani, se citea apropierea unei morți timpurii... Prietenia cu Nego, cea de la București atît de diferită de cea de la München, prietenie capricioasă... Există un fel de inomabilă atracție între mine și Ion Vartic, al cărui scris îl admir mult. Interesul pentru artă, bucuria de a trăi pentru ea m-a legat mult de Christina Hamel, ea însăși o exemplară artistă. Apoi Victor Ciobanu, poate cel mai bizar prieten ce am avut și a cărui urmă am pierdut-o... Cum să uit puținii mei prieteni și totodată colegi universitari de la București: pe Mircea Martin și Angela, pe Nel Bădescu. Sau cea care mi-a fost o eminentă studentă pentru a deveni o prietenă de neînlocuit, Monica Spiridon, față de care mă simt ca un frate mai mare, deși nu mai puțin vulnerabil. Cu mult regretatul Grigore Ghyka ne cunoașteam de copii și ne-am văzut, în anii studenției, aproape în fiecare zi. Ce să mai adaug la dragostea de frate ce o am pentru Alexandra și Grigore Slavu? Cum să cîntăresc prietenia Irinei și a lui Jenel Apostolescu, cei care, între alte multe dovezi de prietenie, mi-au telefonat la spital aproape în fiecare zi, timp de cinci

luni, ca să afle cum mă simt și să mă încurajeze – și cîte altele cu ei, multe vesele și tinerești aventuri? Dar Contele-artist Andrei Olsufief și ceea ce ne-a legat, discuțiile politice sau despre literatura rusă? Și inima largă a soției sale Anca... Nu pot să uit pe doctorul Andrei Gheorghiu, cu care, la nevoie și mai ales la veselie, am dormit într-un pat, luni de-a rîndul, pe Mary Georgescu și căldura ei rănită de viață, pe Lenuș, Andrei și Ion Coroș, vecinii mei bucureșteni, pe vărul meu doctorul Mircea Bîrsan, un idol al copilăriei mele, pe unchiul meu Gigel Botez – un idol al adolescenței, pe Siegrid și Ioan Moga care au făcut totul ca să sufăr cît mai puțin la o boală grea și cu care împart după-amiezele de sîmbătă, de ani și ani. Cu Ștefan Racoviță, azi genevez, viața a făcut să ne reîntîlnim cu mari pauze, totdeauna cu bucurie și cu lungi discuții. Prezența Sandei Șora în München și profesia comună ne-a apropiat mult, am acum pentru ea o tandrețe egală cu anii de cînd ne cunoaștem: peste 40... Să mai spun că acestora, și celor din alte „scene", le datorez partea cea mai frumoasă a vieții, pentru care doar strîngerile în brațe spun ceva?

*
* *

Nu sînt filosemit, cum nu sînt nici filofrancez sau filogerman. Mărturisesc și că nici nu prea pot înțelege ce va să zică, azi, „filosemit". Cu atît mai mult nu sînt antisemit. Am avut și am mulți prieteni evrei. Mulți? Nu știu dacă mulți, ci doar că, împrietenindu-mă cu cineva, nu mi-am „cenzurat" împrietenirea numai

pentru că acela era sau este evreu. Nu le dau numele acestor prieteni evrei – sînt destui – numai pentru că nu vreau să fac o discriminare între toți cei pe care îi socotesc prietenii mei. De altfel, a fost vorba despre ei în întregul acestei cărți. Apoi și pentru că antisemiți notorii se laudă cu cîte un „prieten" – zic ei – evreu. Cum s-ar zice, „evreul de serviciu"...

Nu pot stabili exact momentul în care problema evreiască și problema evreului au început să mă preocupe – și această preocupare nu a încetat. Am citit pagini remarcabile despre această problemă, dar nu vreau să mă refer la ele. Vreau să spun ce cred, ce simt – ce am crezut și am simțit – adică să prezint, de voi putea, convingerile mele.

Mai întîi, eu cred că e foarte greu, uneori insuportabil de greu, să fii evreu în lumea de azi – în cea de ieri probabil că era și mai greu. E o povară enormă să vii în lume cu două mii de ani de persecuții, alungări, rătăciri prin lume, nedorit, respins, lipsit de drepturi și, încă de multă vreme, amenințat cu pierderea vieții. Ghetouri, interdicții, pogromuri, lagăre de concentrare, Holocaustul brun – dar și cel roșu. Am ascultat uluit pe *Arte* un rabin din Rusia care spunea, textual, că Stalin a fost mai crud cu evreii decît Hitler. Filmul arăta multe, dar eu nu am citit nimic despre acest subiect, am citit în schimb *Distrugerea evreilor în Europa* de Raul Hilberg, o mie de pagini de orori prezentate cu o documentație impecabilă.

Așa că eu pornesc de la premisa aceasta că e greu să fii evreu. Nu mereu, nu în toate împrejurările, există și unele – create de hazardul istoriei – cînd e un avantaj ; fundamentală însă rămîne această

povară a ostilității altora, celorlalți, cei mai mulți, împotriva ta. Eu cred că, în prietenia cu mine, evreii nu au simțit această greutate, în orice caz eu am vrut să nu o simtă nici ei, nici eu. Comportamentul meu față de prietenii evrei este identic cu cel față de prietenii români – dar în anumite împrejurări, momente, situații care ar putea crea o lezare – sau măcar aparența unei lezări – atunci adopt o... „discriminare pozitivă" de moment. Îmi aduc aminte că eu nu port cicatricele lor – am și eu unele, dar ele sînt de altă natură și durată. Și atunci, în aceste situații, pun o surdină sau nuanțez mai mult decît aș crede neapărat necesar. Nu întotdeauna – ci numai uneori. Niciodată nu mă feresc a critica sau chiar blama în fața lor un personaj care e evreu, dacă sînt convins de adevărul meu – niciodată nu mă opresc în a lăuda față de alții, care nu-s evrei, pe cineva care este, riscînd unele priviri de antipatie. De aceea, între altele, mi se pare abuziv – și un semn de clar antisemitism abia ascuns – să spui că România a fost comunizată de evrei. Armata roșie și Stalin au ales pentru asta tot ce-i putea servi : pentru mine Drăghici sau Nikolski, Răutu sau Popescu-Dumnezeu, un colonel de securitate evreu din anii '50 și altul român din anii '70 sînt exact același lucru. România a fost comunizată de ticăloși români, printre care s-au numărat și cîteva zeci de mii de ticăloși evrei. (A mai fost și cîte o mînă de idealiști printre toți.) Trebuie să fii imbecil să nu înțelegi că Hitler și extrema dreaptă europeană i-au aruncat pe evrei în brațele comunismului care, după ce i-a folosit, s-a descotorosit de ei după metode cunoscute. Cît privește Holocaustul, eu cred că abjecta carte a lui

Garaudy (pe care am citit-o) nu poate fi invocată de nici un intelectual onest în nici o argumentație decît cu riscul de a răni direct susceptibilități, mai ales hipersusceptibilități, decît cu riscul, cel mai grav, de a oculta adevărul istoriei. Pentru că eu nu-i văd pe evrei altfel decît pe alți oameni, decît pe mine – adică inși cu defecte și calități, unele potențate mai mult de acest destin teribil. De aici, poate, hipersusceptibilitatea. Sau, nu pot compara suferințele mele sub regimul comunist – ale *mele* și nu ale celor ce au trecut prin zeci de ani de anchete, pușcării și lagăre – cu cele ale unui evreu din anii '40, așteptîndu-se să fie luat, mîine, poimîine, la Auschwitz, fie că acel evreu se numește Fundoianu, Sebastian sau un biet Ițic din ghetoul varșovian.

Nu pot spune că prietenii mei (din întîmplare) evrei mi-au fost mai mult sau mai puțin devotați – și același lucru îl pot spune și despre mine față de ei. Nu am simțit o discriminare, nu am discriminat. Am observat în repetate rînduri că evreii află repede despre tine cum gîndești despre ei – și dacă nu-ți simt o ostilitate, ci, dimpotrivă, o simpatie, atunci le-ai cîștigat inima. Cred că pe la vîrsta de 30 de ani am observat că evreii au (firește, nu întotdeauna, dar deseori) un mod de a gîndi, de a simți sau reacționa care este numai al lor – și mi-am dat seama că am nevoie de această alteritate, uneori abia simțită. Nu e vorba de o apreciere numai intelectuală, ci de una umană, în genere. Îmi dau seama că ea îmi lipsește ori de cîte ori mă întîlnesc, după o lungă pauză, cu unul din prietenii sau numai amicii mei evrei. Îmi lipsește chiar cînd sînt în dezacord cu ea.

Trecînd la problema evreiască, lucrurile sînt mai complicate, pentru că nu e vorba numai de persoana mea. De aceea nici nu-mi trece prin cap decît să-mi spun cîteva păreri care nu sînt nici ale unui politolog sau istoric, cu atît mai puțin ale unui specialist. Prima: înțeleg solidaritatea evreilor, fără ea nu ar fi rezistat atîtor vicisitudini și prigoniri. Înțeleg, chiar dacă uneori mă jenează că ei, după cum am observat uneori, exagerează favorizarea coreligionarilor în detrimentul altora, egali în valoare. Mie nu mi s-a întîmplat – nu mă simt lezat, dar cunosc cazuri. Altfel, admir această solidaritate – e inutil a o da de exemplu, pentru că nici un alt popor nu are trecutul dramatic al evreilor care să-i fi unit în chip inextricabil. A doua: îmi dau seama că situația din Israel este incomprehensibilă pentru mine, pentru cei din afară, în genere; cu cît citesc mai mult despre ea, de pildă romanele lui Philip Roth, cu atît îmi dau seama că numai trăind acolo poți înțelege și judeca o atare încleștare; dar mărturisesc sincer că urăsc excesele ucigașe și de o parte și de alta. De aceea asasinarea lui Itsak Rabin mi-a arătat că fanatismul nu are margini și că urmașii supraviețuitorilor Holocaustului sînt capabili, vai!, de gesturi ca acelea ale călăilor lor. Mi-e greu să accept că urmașii celui mai discriminat popor din istorie practică o discriminare egală cu aceea cărora le-au fost victime. A treia: cred că evreii au o mare putere financiară (și nu numai), că sînt foarte influenți – dar nu au *toată* puterea (și că, nici pe departe, nu conduc lumea, cum spun antisemiții); dacă ar fi atotputernici, n-ar mai exista problema Israelului.... Dacă aș fi stat sau politician, aș fi foarte atent cu această putere – tot

așa cum aș fi atent cu orice altă putere ne-evreiască, pur și simplu pentru interesele nației și... ale mele personale. A patra : cred că există un antisemitism latent cam peste tot în lume, direct proporțional cu gradul de evoluție social-politică și de mentalitate al poporului, al masei. Cred că există și în Franța – țara occidentală cu cel mai mare număr de evrei –, dar și în România, unde nu mai sînt evrei, dar, din incapacitate de a face față viitorului, e mai ușor de învinovățit trecutul, cu evreii lui cu tot. Semne de resentiment, de subdezvoltare civică ale unui naționalism și antisemitism oribil și amanetînd în mare măsură viitorul țării sînt și încercările de reabilitare a dezastrului numit Antonescu precum și derogările de vina uciderii a circa 200.000 de evrei în Basarabia, Bucovina și Transnistria. Țara unde am întîlnit cele mai puține semne de antisemitism, mai cu seamă la oameni sub 40 de ani, este Germania. Fiica mea care are 20 de ani a fost cu școala de două ori la lagărul de la Dachau și a vizitat, din proprie inițiativă – împreună cu colegele –, cîteva expoziții de fotografii despre și din cel de al doilea război mondial și ororile lui provocate de... nemți. A cincea : sînt de părere că o comparație între Holocaust și Genocidul roșu este nu numai posibilă, dar și necesară. Cu două condiții : aceea de a respecta și sublinia ceea ce a fost specific fiecăruia din aceste două masacre abominabile, deci atît asemănările, cît și diferențele – și aceea de a nu favoriza un termen al comparației în dauna celuilalt. Am făcut o experiență acum cîtva timp : am citit cele o mie de pagini ale lui Hilberg, carte la care m-am referit mai sus și care e una din cele mai vestite despre Holocaust, și apoi, imediat și fără pauză, *Cartea neagră a comunismului*, altă mie de pagini

de orori. Mă simt incapabil să fac o judecată istorică și rece în fața aceleiași cruzimi și monstruozități, acestui cimitir care se întinde pe continente întregi. Am înțeles însă de ce occidentalii sînt mai sensibili la istoria Holocaustului decît a Genocidului roșu: pur și simplu pentru că ei pe acesta l-au trăit, ei și bunicii lor, mai ales față de el au o responsabilitate; pe cînd noi, cei din Est, am trăit mai intens grozăvia terorii comuniste. De aceea cred că cine vrea să facă o ierarhie între cele două măceluri, sau să privilegieze discutarea exclusivă a unuia din ele, dă dovadă de o gîndire totalitară.

Scriind această carte despre ce cred eu că a fost viața mea, nu puteam să nu ajung la evrei și la problema evreiască – măcar și numai pentru prietenii mei evrei de care sînt foarte atașat; pentru faptul că m-am născut și am copilărit în Moldova, că am auzit deci vorbindu-se despre evrei și i-am cunoscut din copilărie. Părinții mei nu au fost deloc antisemiți – ceea ce nu înseamnă că întreaga familie a fost scutită de acest resentiment. Convingerea mea este că una din cele mai reprobabile acțiuni ale regimului comunist a fost aceea de a goli țara de evrei și de nemți. Pierderi irecuperabile pentru țară, pentru civilizația ei și pentru viitor. Cele de mai sus nu sînt numai o mărturisire, ci o parte din adevărurile mele cu care trăiesc zi de zi.

*

* *

La începutul lui octombrie '89, ne-au sosit în vizită la München mătușa și unchiul meu, frate al mamei, după ani de refuz al vizei, de presiuni ale

Securității spre a-i convinge să colaboreze. Amîndoi medici din Brașov, la 70 de ani erau acum pensionari – și cred că au fost rudele din generația mai vîrstnică de care m-am simțit cel mai legat. M-am bucurat mult de sosirea lor și, pentru comoditate, le-am închiriat o cameră în apropiere și le-am pus mașina la dispoziție pentru curse sau chiar plimbări mai lungi. Îi lăsam să-și facă programul dorit, seara ne întîlneam la masă. Într-o seară, îi așteptam puțin neliniștiți de întîrziere, cînd la ușă a sunat poliția care ne-a anunțat că avuseseră un accident la cea mai apropiată intersecție mai mare. Poliția ne-a dus la Spitalul Bogenhausen (acolo unde murise și Vlad) din apropiere, unde l-am găsit pe unchiul meu Gigi fără nici o zgîrietură, dar pe mătușa mea Lisbeth în stare gravă, cu atît mai gravă cu cît era cardiacă din tinerețe. Era inconștientă cînd am văzut-o, a fost condusă la reanimare, unchiul meu a vrut să rămînă cu ea, dar nu s-a putut. Ne-am dus acasă încercînd, în zadar, să-l liniștim pe Gigi. Ne-am culcat într-un tîrziu, pentru ca la 7 dimineța să sune spitalul spre a ne anunța decesul mătușii mele. Imediat Alexandra a început demersurile necesare, aveam o asigurare pentru astfel de cazuri, asigurare ce făceam pentru toți musafirii noștri mai vîrstnici. Abia pe la ora 11 am putut-o vedea pe biata noastră Lisbeth, după un geam gros care nu ne permitea apropierea – așa este practica în spitalele germane. Abia l-am smuls pe Gigi, disperat, de acolo; el a dorit să o transporte în țară, unde aveau un cavou și asigurarea a acceptat.

L-am lăsat singur și m-am dus să o iau pe Domnica de la școală, era ora. Am luat-o, nu știam cum să-i explic mai bine ceea ce se întîmplase, ne-am oprit la

o intersecție mai mică așteptînd să trecem. În fața noastră, pe trotuarul de vis-à-vis, am observat un băiat de vreo 10 ani, blond, care aștepta, cu bicicleta între picioare, să se schimbe stopul și să traverseze. Nu departe de el, la cîțiva metri, autobuzul 154 trebuia să meargă spre dreapta, deci prin fața noastră. Cînd a apărut lumina verde, autobuzul a pornit încet iar băiatul cel blond, distrat și privind spre dreapta în loc de stînga, ca să se asigure, a pornit și el, intrînd direct sub autobuz. Nu s-a auzit nici un zgomot, autobuzul înainta încet și, plin de oroare, am observat corpul băiatului pe pavaj și bicicleta sfărîmată. Am luat-o atunci pe Domnica în brațe și am început să fug – nu văzuse nimic, din fericire – să fug pînă ce am auzit sirenele salvării... Băiatul blond se numea Ian și avea 11 ani... a murit peste cîteva ore...

A urmat o zi grea, îmi luasem liber de la Radio, unchiul meu era din ce în ce mai disperat. A doua zi am mers la gazda lor spre a strînge lucrurile – era îngrozitor... Sosim acasă și sună telefonul – era Nae Munteanu, colegul și prietenul meu care îmi spunea, apropape sugrumat, că pe băiatul colegei noastre, Doina Alexandru, îl călcase în ajun, seara, trenul. Era și el tot pe bicicletă... Vadim, care creștea sub ochii noștri, era un băiat drăguț, foarte bărbățel și silitor, se purta protector cu Domnica, atunci cînd se vedeau. Plin de energie și curaj, făcuse o imprudență fatală. Era copil unic...

Trei morți în trei zile... După multe formalități, unchiul meu a plecat la Brașov cu sicriul – acolo a avut loc înmormîntarea. În tot acest răstimp el repeta mereu: „Eu am omorît-o, eu am omorît-o". Poliția

stabilise că accidentul avusese loc din vina lui, nu ar fi dat prioritate de dreapta... Cine știe? La Brașov chinurile sale au continuat, dublate de insomnii cumplite. Deși medic, cred că nu se mai putea îngriji și nu lăsa nici pe alții să-l îngrijească... În martie 1990 s-a sinucis, lăsînd un bilet în care mărturisea că nu mai suportă chinul...

Dacă s-ar scrie un roman cu o astfel de istorie, toată lumea ar spune că e o melodramă... Nu și cei ce o trăiesc.

*
* *

În septembrie 1997, făcînd prima mea călătorie la Veneția, singur, i-am trimis lui Ion Vianu o splendidă ilustrată înfățișînd *Allegoria della Fortuna* de Giovani Bellini. Pe verso i-am scris următoarele:

Am străbătut ca Aschenbach și eu
Venedig-ul mirific și putrezit sub dale:
Bizantice extazuri din verdele ateu,
De labirint seduse aurării, canale,
Mucegăite marmuri, splendori de Tintoret,
Punți, arcuiri – enigme – caicuri funerale,
Le-am contemplat sub piaza Abisului secret
Pîndind sticlirea rece-n vedenii sepulcrale:
„Col tempo!" spune Vecchia, privindu-ne-n oglindă –
Melancholia mută o candelă s-aprindă...

*
* *

În decembrie 1997, Academia Română și Președintele ei, Eugen Simion, au organizat o sărbătorire

specială pentru centenarul nașterii lui Tudor Vianu. Cu această ocazie, Eugen, fost coleg, a ținut să invite pe foștii asistenți ai lui Vianu care nu mai trăiau în țară de mult timp, adică pe Matei Călinescu, Sorin Alexandrescu și pe mine – un gest frumos pe care l-am apreciat cum se cuvine. La organizarea acestui centenar și-a dat concursul insistent și Președintele României, Emil Constantinescu, el oferind fondurile din care să fie achitate costurile călătoriei și ale cazării celor trei, plus ale profesorului Heitmann, care a scris mai multe texte despre Tudor Vianu, și lui Mircea Zaciu, regretatul meu prieten, trăind și el în Germania.

Zis și făcut: Matei nu a putut veni fiind bolnav, Sorin era deja în țară, așa că am sosit pe rînd, Mircea Zaciu cu o zi înainte, eu și profesorul Heitmann venind împreună de la Frankfurt. De aici începe una din acele întîmplări în care Istoria se amuză... e posibil și asta, chiar dacă mai rar...

Așadar, sosim pe aeroportul Otopeni, ne așteptau o doamnă și un domn de la protocolul prezidențial, care ne-au suit într-o mașină și am pornit-o spre oraș. Eu am vrut să aflu la ce hotel vom sta, mi s-a răspuns că nu vom sta la hotel, ci, mult mai bine, la o vilă de protocol. Unde e această vilă? am întrebat eu, neliniștit.

– Pe malul lacului Florească (sau Herăstrău, nu mai știu exact), mi-a răspuns foarte încîntată doamna. Mie mi-a căzut cerul în cap – voiam să stau în centru, să văd în cîteva zile cît mai mulți prieteni, să-mi văd rudele etc. Am fost liniștit, asigurat că, adresîndu-mă responsabililor vilei, voi avea un taxi

în cinci minute. M-am mai calmat, știam că pentru noi taxiul e foarte ieftin – și, mi-am zis: hai s-o vedem și pe asta...

Între timp ajunseserăm la lacuri, am observat că mașina o ia pe Bulevardul Primăverii, de tristă amintire, că din el o cotim la stînga, printre niște vile noi („Aici locuiește domnul Petre Roman", m-a informat domnul însoțitor...) și brusc ne trezim pe o stradă ce se înfunda, în fața noastră profilîndu-se o imensă poartă metalică prin care nu se vedea nimic. Se făcuse întuneric de mult. Poarta s-a deschis încet, un soldat ne-a dat onorul și am luat-o pe alei printre copaci mari și cu mii de ciori în ei, ce se speriau de luminile mașinii. Cotituri, întuneric beznă, cîte un bec chior pe ici pe colo – la capătul unei alei, luminat *a giorno*, peronul unei vile cu 3 niveluri – am putut observa – cu o doamnă așteptîndu-ne, pătrunsă de importanță. Am coborît, am intrat, am făcut cunoștință, înainte de a ne alege camerele doamna a ținut să ne arate parterul – o casă mare care mai avea urmele unei bogății „de tip nou" de prin anii '60. Brusc, mi-a venit ideea să întreb:

– A cui a fost această casă?

Mi s-a răspuns promt:

– A lui Gheorghiu-Dej, mi-a spus doamna, cu un aer de mîndrie stînjenită, de umilință orgolioasă, de nemulțumire (pe care nu o înțelegeam).

Am rămas cu gurile căscate – domnul Heitmann, Mircea (care ne așteptase) și cu mine.

– Aici a și murit, de altfel – continuă doamna – vă pot arăta și apartamentul lui... Iar camerele dumneavoastră sînt la etaj, numai să vi le alegeți.

Ceea ce am și făcut, urcînd trepte înalte, o scară destul de somptuoasă. Mircea alesese o cameră, Domnul Heitmann și-a ales-o pe următoarea – mie mi-a rămas a treia – cred că mai erau încă vreo două – și din nou demonul curiozității mă împinge la întrebări:

– A cui era camera asta?

– Mi s-a spus, că eu nu eram atunci aici, că a doamnei Lica, ea locuit cu taică-său cît a fost foarte bolnav și pînă a murit... Dar eu nu eram atunci aici, eu sînt aici de nici un an, știu toate astea de la cei mai vechi, se scuză doamna noastră gazdă...

Intru în cameră spre a-mi lăsa bagajul, dar și cu o curiozitate justificată de cele aflate. O cameră de vreo 40 de metri pătrați, cu o baie alături mare, spațioasă – era evident, ca în întreaga vilă, de altfel, că mobilierul fusese aproape complet schimbat, înlocuit – totul era destul de nou, de urît – se vedea, în ciuda curățeniei perfecte, faptul că nu era locuită. Rămăseseră și vreo două mobile mai acătării – printre care o masă enormă de 24 de persoane în binecunoscutul așa-zis stil florentin care, în ciuda prostului gust, a înnebunit toată burghezia românească încă din anii '40, și o vitrină de secol XVIII, plină de chinezării – probabil autentice întrucît biata, grațioasa vitrină era prevăzută cu două lacăte mari. Din mobilierul casei lui Dej mai rămăsese în vastul birou rafturile care acoperiseră toți pereții, lemn masiv – rafturi în care acum bătea vîntul...

Sigur că am văzut și apartamentul unde a răposat fiul iubit al poporului. Noaptea, fiind foarte cald, am deschis geamul pe la ora 3 – ocazie cu care am descoperit patrula care trecea pîș-pîș prin fundul grădinii. Eram prețioși, eram păziți...

Am dormit 3 nopți în camera „tovarășei Lica" – cum i se spunea în lumea cinematografiei, a cărui muză devenise la începutul anilor '60... Nu mă pot plînge, totul a fost în ordine. Casa era mare, dar nu era un palat – nu era cu mult mai mare decît casa bunicului meu de la Galați ce avea 17 camere. Stilul decorațiilor arhitectonice era de un stalinism stilizat. Doamna care avea grija casei, care ne-a fost cicerone, în afară că era cam speriată, era și foarte nemulțumită pentru salariul ei de mizerie și pentru că, împreună cu o femeie de serviciu, trebuia să întrețină curățenia în toată hardughia... Nu știu cine o numise, dar sigur că nu era o sinecură...

Se vedea lacul prin unele ferești. Arborii desfrunziți adăposteau mii de ciori care se agitau ca un nor de demoni... În întunericul serii și nopții, pot spune că era de-a dreptul sinistru cîrîitul, fîlfîitul lor...

Și așa s-a făcut că o odraslă burghezo-moșirească a locuit în casa sîngerosului dictator care a comunizat și rusificat România... Nici nu știu cine s-o fi răsucit în mormînt: bunicul meu sau răposatul de la parter?

Această întîmplare m-a urmărit multă vreme. Cui o povesteam îl apuca rîsul. Dar oare rîsul ajunge?...

*

* *

Interesul meu pentru film datează din prima copilărie, după cum s-a putut vedea dintr-un capitol precedent. El s-a menținut extrem de viu, chiar în anii '50-'60 cînd repertoriul era sovietizat și filmul

era, de cele mai multe ori, nu mai mult decît o armă de propagandă. Apoi, încet-încet, au revenit filmele occidentale – dar și cele ale „dezghețului" estic – și îmi amintesc ce adevărată bătălie trebuia să dai ca să obții un bilet la Festivalul anual al filmului francez de la cinematograful Aro. Nu știu exact cît de artistic era acest interes, dacă era și nevoia de evadare, măcar și pentru două ore, din spațiul ce ni se părea zăvorît pentru totdeauna...

La cronica de film am ajuns dintr-o întîmplare. O colegă de facultate, Gaby Ionescu, cu care flirtam, știind că la *Contemporanul* sînt dorite condeie noi, m-a dus acolo unde Ana-Maria Narti, ce era titulara cronicii, ne-a făcut și mie și lui Gaby „botezul focului". Era în primăvara lui '72. Așa am început să scriu cronici sau informații, să particip la unele filmări sau premiere în provincie, să cunosc lumea filmului românesc. Eram student în ultimul an, George Ivașcu îmi era profesor, îl vedeam, elegant, în redacție ; dar revista mai era făcută și de Ion Mihăileanu, de C.N. Constantiniu și de Roger. Din corectarea textelor de către ei am învățat multe – mai ales de la Roger. Nonconformistă, Ana-Maria a fost îndepărtată din postul ei titular, pe care l-a ocupat Călin Căliman – om blînd și prietenos. Păcat, cu Ana-Maria mă împrietenisem, aveam opinii asemănătoare, mergeam împreună la Arhiva de filme să vedem și unele capodopere vechi, dar și filme noi, care nu ajungeau pe piață. Am scris cronici – poate o sută – pînă cînd am renunțat spre a mă ocupa de meseria mea adevărată, literatura. Însă pe ele mi-am făcut ucenicia scrisului și aceea de a strecura „șopîrle", lăsate sau

tăiate în chip părintesc de mai marii mei. În redacție la *Contemporanul* Ivașcu era privit ca un zeu... Am lăsat, așadar, cronica, dar am rămas un vajnic spectator, văzând cel puțin trei filme pe săptămînă în vizionările speciale ale membrilor ACIN sau pe piață – asta chiar pînă la plecarea mea din țară. Cînd am cunoscut-o mai bine, lumea filmului românesc mi s-a părut derizorie, nu o dată de-a dreptul penibilă – de pildă, mai bine de jumătate din regizori erau cretini sau numai netalentați. Excepțiile se cunosc – nu intenționez să fac un... bilanț. Era bine că începuseră să apară și cîțiva tineri ale căror filme erau însă ciopîrțite de cenzură. Am mai scris cîtva timp și la revista *Cinema* o rubrică intitulată „Film și literatură" – pe care, recitind-o astăzi, o consider în proporție de 80% complet neinteresantă. Dar acolo erau redactori Radu Cosașu și N.C. Munteanu, pe lîngă ei tot felul de dame bovarice, vedete securistice și leneși incapabili care aplicau în stilul voios-imbecil al directoarei politica partidului : trebuiau plătite cumva călătoriile în străinătate – numai ale unora, nu e așa?

Ajuns la Paris, am mai scris cîteva cronici pentru Radio, înainte de a veni la München și apoi, din 1984, timp de cîțiva ani, am fost trimis tot de Radio la Festivalul de la Cannes. Mi se împlinea un vechi vis – „uzurpasem" locul lui Max Bănuș care fusese, de ani de zile, trimis la Cannes, specializîndu-se în a spune cîteva vorbe despre filme pe care nu le văzuse, fiind la plajă, și prezentînd în emisiile sale înregistrarea conferințelor de presă oferite de festival oricărui gazetar ce le solicita, ca și cum ar fi fost interviurile... sale. Tipic pentru personaj...

Contactul meu cu Cannes-ul, în afară că a fost extrem de stimulant, dar și de obositor – cîte 4 filme pe zi, transmisii zilnice acasă, conferințe de presă – m-a convins definitiv asupra faptului că industria (și comerțul) prevalează în mai mult de 90% din producții. Că filmul american ajunsese la un grad de profesionalism inegalabil, o mașină perfectă, dar că „insulele" de artă ce plutesc în acest ocean trebuie căutate cu cele mai performante lunete. Sufocat, filmul european încearcă din cînd în cînd să facă artă, mai ales cînd nu cade într-un fel de exotism tematic, ceva între delincvență și imigrație, sau cînd nu e decis să imite filmul american. Așadar, filmul nu mă mai interesa ; asta nu înseamnă că nu vibrez de bucurie în fața unei opere – sau că nu privesc la televiziune cîte un film, două pe săptămînă. Mai ales pentru actori sau pentru... evaziune. Dar invazia de monștri tereștri și supratereștri, violența îngrozitoare – fenomene specifice filmului din ultimii 10 ani – scot definitiv filmul din aria artisticului, cu tot cu periferii, film ce nu mai are nimic nici din schematismul basmelor, cu care a început acest gen, în ciuda unor „trucaje" cu adevărat uimitoare. Dacă se fac astfel de orori, înseamnă că sînt cerute, că se vînd, că au un public. Nu pot decît să mă îngrijorez adînc de soarta omenirii ce consumă astfel de produse, nu de soarta gustului, ci de cea psihică și morală. Astfel ne pregătim viitorul... postistoric?

Din fericire mai există și un Almodovar...

Mi se întîmplă deseori să văd filme vechi sau foarte vechi. Unele, nu au un rid – altele au îmbătrînit atît de frumos încît au căpătat un fel de patină

ca o aură. Firește, funcționează și nostalgia, după cum reacția față de moda actuală poate fi și o formă de defazare socială datorată vîrstei mele.

Nu pot concepe viața fără film sau fără televiziune, dar pot spune – scandalizînd fanii – că ceea ce numesc „cultura" mea, nu datorează mai nimic filmului; nimic esențial.

Cărțile

Am gîndit și scris prima mea carte, *Anatomia unei negații*, între 1970 și finele lui 1972. Ideea de a scrie o amplă monografie despre opera lui Eugen Ionescu, monografie care să cerceteze și evalueze și ceea ce el scrisese în românește, mi-a venit pe cînd alcătuiam ediția de *Teatru* în două volume ce a apărut în colecția „Biblioteca pentru toți" a editurii Minerva, în 1970. Șansa de a fi realizat această ediție selectivă – care prin valorea traducerilor rămîne și astăzi cea mai bună – o datorez lui Mihai Șora, generosului și entuziastului Mihai Șora care, de altfel, e și primul care mi-a spus că Eugen Ionescu a publicat în românește mult mai mult decît se știa – adică *Nu* și *Elegii pentru ființe mici*. Ceva investigații despre această perioadă românească a lui Eugen Ionescu făcuseră Ovid S. Crohmălniceanu și un coleg, Alexandru Tudorică, poate și alții. Am început, așadar, să caut în revistele literare ale vremii texte, lucrînd la Biblioteca Academiei multe luni, foiletînd mii de pagini, cerînd cîte o informație unora mai învățați și mai deprinși cu presa interbelică decît mine (i-am menționat în carte). Găseam un text, fie îl rezumam, fie îmi era dactilografiat în bibliotecă de către o doamnă cu

care lucram și la ediția Vianu. Așa a apărut, în fișele mele, o bibliografie considerabilă, neașteptat de vastă și de interesantă, bibliografie pentru prima oară realizată și complet necunoscută altora. Cum studii critice despre Ionescu aproape că nu existau, cel mult cronicile la apariția lui *Nu*, din 1934, am compus o structură a cărții pe care nu o socotesc astăzi nici bună, nici rea – ci doar una posibilă între altele. (Trebuie să spun că, cel puțin pînă astăzi, mi-a fost imposibil să recitesc această carte după apariția ei în 1991. Imposibil să trec de primele cinci pagini. Cei care se vor osteni să citească textul de față vor înțelege poate ceea ce nici eu nu înțeleg, ci doar simt...)

Cine mă întreba, în acei ani, la ce lucrez, auzind răspunsul meu, mă socotea un inconștient, nedînd cărții nici o șansă de apariție, mai ales după Tezele ceaușiste din iulie 1971. Aveau dreptate, dar eu am continuat și am încheiat primul volum, consacrat deci numai creației lui Eugen Ionescu în românește, cam pe la finele lui 1972. Grație lui Dan Hăulică reușisem să scot din uitare *Viața grotească și tragică a lui Victor Hugo* – o scriere ionesciană de cîteva zeci de pagini, neterminată – și să o public cu o amplă prezentare în excelenta revistă care a fost în acei ani *Secolul 20* (nr. 2 din 1972). Cu acest număr proaspăt ieșit în mînă am ajuns la Paris invitat de Eugen Ionescu și mai ales de extraordinara prietenă ce este Marie-France, fiica sa. Am putut imediat constata că, pentru marele dramaturg, timpurile tinereții și mai cu seamă „prostiile ce le scria atunci" – îl citez – păreau aproape complet uitate. Ulterior – nu știu din ce motive – își va schimba părerile și va face

să fie traduse și *Nu*, și scrierea parodică neterminată despre Victor Hugo. Mi-e greu să cred că cititorul francez a avut vreun interes pentru negațiile din periferica și necunoscuta literatură română ale autorului *Rinocerilor...* ; însă spiritul și paradoxul ionescian erau de regăsit și în aceste cărți sfidătoare ale tinereții.

Deși descurajat de conjunctura politică și de confrați, am încheiat, cum spuneam, primul volum. Mi-a fost greu, extrem de greu, pentru că era prima carte pe care o scriam, pentru că ea avea o miză pe care numai eu o știam, pentru că mă autocenzuram, conștient de dificultățile cazului și de vigilența cenzurii. Încercam să o fac publicabilă fără a minți, dar și fără a pronunța o seamă de adevăruri și de judecăți mai delicate, mai vulnerabile în fața cenzurii, fără a adopta o atitudine foarte „critică" față de extravagațele ionesciene pe care voiam, în primul rînd și înainte de orice, să le readuc în circulație, să le „revalorific". Exaltarea valorii lor care a avut loc după 1989 – și din motive nu totdeauna literare – face greu de înțeles prudența mea de atunci, de la începutul anilor '70. Și astăzi sînt convins că, pe lîngă fulgurațiile unui geniu încă nedovedit – care trăia în eșec, de fapt – pe lîngă o conștiință tragică ce nu a fost înțeleasă în epocă decît de Mircea Vulcănescu (în scris), există multă farsă, bravadă și superficialitate în aceste scrieri care, oricum ar fi fost ele, meritau totuși să fie luate în seamă, chiar dacă nu ar fi existat – ipoteză absurdă numai pe jumătate – și viitorul marelui dramaturg.

Istoria interzicerii acestei cărți există în paginile altui capitol, nu voi reveni. Cînd ea a apărut, în fine, în primăvara lui 1991, tot la editura Minerva, atît

formula, cît și o bună parte din opiniile ce conținea erau depășite – „Istoria" o sacrificase, în bună parte. Cu 19 ani în urmă nu aș fi putut scrie nimic despre procesul politic din 1946 intentat lui Ionescu pentru un extraordinar text din *Viața românească* – citisem textul, evitînd să-l comentez pentru că era „inflamabil", aflasem de proces dar nu și detaliile. Cu 19 ani în urmă nu am știut exact data plecării definitive a autorului în Franța, și nici împrejurările detaliate ale acestei plecări. Cu 19 ani în urmă nu știam nimic privitor la originea etnică a mamei scriitorului (evident, fără nici o influență asupra operei). Cu 19 ani în urmă nu știam cam ce făcuse scriitorul între 1944 și 1950, anul debutului ca dramaturg. Nu sînt scuze, sînt circumstanțe. Dacă bibliografia operii ionesciene nu era depășită la apariția cărții, în schimb, prin editarea a două volume cu întreaga publicistică a lui Ionescu, cu cîteva luni înainte de cartea mea, editare care cred că a urmat bibliografia mea, aflată la sfîrșitul volumului, rostul unor citate antologate de mine și puse la sfîrșitul *Anatomiei unei negații* se pierduse. Eu scrisesem cartea pentru un public, chiar de critici, care nu știa mai nimic despre acest autor cu un destin atît de extraordinar, scrisesem pentru conjunctura începutului anilor '70; acum publicul, nou și vechi, luase cunoștință de tot ceea ce fusese trecut sub tăcere. Și dacă judecățile mele literare, împărțirea pe capitole și concluziile lor rămîn valabile, după părerea mea, spiritul autocenzurii le diminuează mult pertinența; sînt atîtea de spus despre meandrele și capriciile acestei cariere literare, atîtea observații și ironii.... pe care nu le-am făcut, avîndu-le pe buze, dar mult mai multe nici măcar

îndrăznind să le gîndesc... Apărea în libertate o carte scrisă și destinată vieţuirii după gratii... Ea are deci o valoare documentară, în primul rînd, fiind PRIMA carte despre Eugen Ionescu ca scriitor român; de atunci s-au mai scris cîteva pe aceeași temă, dar care nu aduc nimic esenţial în plus; cu aerul că polemizează cu mine, spun de fapt aceleași lucruri. Singura carte interesantă și valoroasă despre Eugen Ionescu este aceea a Martei Petreu, apărută în 2002 și intitulată *Ionescu în ţara tatălui*.

La apariţie, datorată tot mult regretatului Zigu Ornea și Mariei Simionescu, confraţii critici au omagiat acest record de interdicţie cu un premiu pentru critică al Uniunii Scriitorilor. A fost, desigur, un gest menit să mă consoleze – dacă poate exista consolare pentru interzicerea timp de 17 ani a unei cărţi – și încă a uneia de debut...

Cea de a doua mea carte, *Romanul lecturii*, apărută la editura Cartea Românească, în 1976, are și ea istoria ei, simptomatică pentru epocă. Alcătuit din eseuri care voiau să ilustreze ideea din titlu, și anume aceea că orice proză citim astăzi (mai bine zis atunci, acum 25 de ani...), indiferent de gen, citim ca și cum ar fi un roman, că noi, cei de azi, sîntem deci un fel de „fii ai romanului" – romanul ne-a modelat cultura –, volumul s-a născut la îndemnurile și insistenţele prietenilor mei Roger Cîmpeanu și Radu Cosașu care voiau să mă scoată din marasmul interzicerii repetate a *Anatomiei unei negaţii*. I-am ascultat, nu fără a face eforturi de readaptare, de ieșire din obsesivul univers ionescian; m-am dus la mult regretatul poet și redactor de carte Florin Mugur (el citise și-i plăcuse *Anatomia*) căruia, după cîteva

conversații, i-am predat cartea. Am lucrat cu el foarte bine, avea ochi și suflet bun și am ținut seama de observațiile lui – cartea a plecat la cenzură, unde a stat, a stat – eram cunoscut ca o „oaie neagră" – și a venit cu... 50 de pagini neaprobate: vreo 20 din ele probau că citim și istoria literară ca pe un roman – și în ele era vorba despre *Viața grotescă și tragică a lui Victor Hugo* de Eugen Ionescu, text ce, de altfel apăruse în presă, în revista *Secolul 20*; apăruse, dar acum nu mai putea să apară, scurt pe doi! – și de un eseu de vreo 30 de pagini despre... Sadoveanu. Mihai Gafița, redactorul-șef și cenzorul-șef, personaj simpatic, dar de cea mai tristă amintire, mi-a propus niște modificări care erau exact în contra sensului ce voisem să-l dau eseului despre *Frații Jderi*, și anume acela că acest roman este un fel de utopie conformistă, că cine vede aici cît de puțin realism istoric greșește, că Moldova lui Ștefan cel Mare nu e cea reală, ci o construcție mirifică și idilică, că eroii sînt niște simple siluete lipsite de vitalitatea unor personaje ce se pot impune cititorului, că Ștefan este obiectul unui „cult" care n-are nimic de a face cu istoria etc. Idei pe care le-a susținut și N. Manolescu în excelenta sa carte despre Sadoveanu, carte care nu apăruse încă. Culmea este că publicasem și din acest eseu un fragment de vreo 7 pagini în *România literară* (nr. 31, din 31 iulie 1975). N-a contat – Gafița a rămas cu sugestiile sale patriotico-cretine, eu cu textul nepublicat – rămas inedit pînă azi... Așa că ciuntit, alcătuit din eseuri diferite, *Romanul lecturii* a fost mai mult o promisiune decît o carte convingătoare.

Deși scrisă inegal și cu stîngăcii, țin însă la această carte nu numai pentru că era prima ce-mi apărea – debutul, cum s-a văzut, mi-l doream altul –, dar și pentru cîteva texte: unul despre Thomas Mann, dintre autorii mei preferați, un altul despre *Moromeții* lui Preda, mai precis depre felul lor de a vorbi – nu știu ca altcineva, dintre mulții care au scris despre această carte, să fi observat ura, disprețul, agresivitatea ce caracterizează felul de a vorbi al eroilor ei – fapt ce spune multe despre ei și despre Preda însuși – și ar putea fi comparat cu al altor scriitori ce au ca eroi țăranii. Am constatat ulterior mari asemănări nu atît cu Rebreanu, cît cu Pavel Dan. Mult iubitul, de către cei care i-au adus nemăsurate laude, țăran român, nu prea e demn de ele cînd apare în literatură...

Romanul lecturii a avut cronici bune, amabile – a și luat premiul de debut în critică al Uniunii Scriitorilor – cu atîți prieteni în juriu, nici nu a fost de mirare. Debutam la... 39 de ani cu o carte ce nu mă prea reprezenta. Drept este că am fost un întîrziat cam în toate ale vieții mele destul de zbuciumate...

Cartea care mă mulțumește și azi, cînd o iau în mînă și recitesc din ea cîteva pagini, este cea de a treia pe care am scris-o și am intitulat-o *Orizontul traducerii*, apărută la Editura Univers în 1981. Ea este alcătuită din eseuri despre traducerile cele mai importante ce apăreau la sfîrșitul anilor '70 (și nu erau puține, din fericire), eseuri ce au apărut mai întîi la rubrica intitulată „Cronica traducerilor" din revista *Steaua* din Cluj, rubrică ce mi-a fost propusă de Aurel Rău, redactorul-șef al publicației. Colaborarea noastră a fost fără cusur, am ținut rubrica timp de cinci ani, timp în care am început să o gîndesc ca

o carte în devenire. Eseuri despre mari scriitori și mari opere – de la Goethe și Marivaux la Garcia Marquez și Thomas Wolfe, de la Pindar și Charles D'Orleans la Hölderlin și Esenin. Literatură mare, din aceea despre care mi-a plăcut întotdeauna să scriu, mult mai mult decît despre literatura română, ce, cu excepția poeziei, e cu totul pauperă în capodopere.

În afara acestor eseuri, 40 la număr, am adăugat un studiu introductiv dedicat atît importanței traducerilor în cultura noastră, un istoric sumar al receptării lor, o pledoarie pentru considerarea traducerilor ca egale în creativitate și chiar făcînd parte – într-un anume sens – din literatura originală. Din cîte știu, un demers teoretic și documentar ca al meu nu a mai fost făcut din 1981 încoace. Iar înainte, nici vorbă... Și trebuie să adaug că, dacă a făcut atît de mult rău creației literare originale, comunismul a tolerat, începînd cu traducerea masivă și de bună calitate a marilor scriitori clasici ruși – pe lîngă rebuturile sovietice, cu care s-a început – și chiar a încurajat traducerea marilor clasici universali, pe urma cărora au apărut, treptat, și modernii – ca apoi să fie strecurați și contemporanii. E un fenomen care va trebui să preocupe, cîndva, pe istoricul culturii românești din anii comunismului, mult mai detaliat decît am făcut-o eu. Însă cred că prefața mea e un reper inevitabil în această operație.

Ca o minune, editura a putut strecura la finalul cărții un capitol din ceea ce ar fi trebuit să fie volumul al doilea al monografiei mele despre Eugen Ionescu. Zece pagini care, citite azi, mi se par ingenioase, atent analitice, dovedind bună cunoaștere a teatrului ionescian, dar, contestabile în ceea ce privește concluzia.

Cartea a avut o primire excelentă din partea criticilor care se osteneau să citească și traduceri și nu rămîneau numai în borșul „original" de ultimă oră. Apăreau mereu traduceri ale unor cărți importante, esențiale uneori, pe care suficiența literatorilor locali le ignorau. Îmi amintesc (povestită de Doinaș) de o replică faimoasă, pe cît de retrogradă pe atît de caracteristică: la o ședință în care se punea problema supraviețuirii sau modificării revistei *Secolul 20*, Marin Preda a protestat împotriva publicării în traducere – în revistă – a atîtor scriitori străini, încheindu-și tirada astfel: „de ce să-i traducem noi pă ei, ce, ei ne traduc pă noi?".

Împotriva acestei mentalități e scrisă cartea mea – și o consider deci importantă și ca simptom al unei mentalități care era și este încă departe de a fi majoritară.

Orizontul traducerii, precum și cronicile despre „integrala" Shakespeare, integrală care a fost dată, cîtva timp, la televiziunea română, preluînd un serial britanic serios, uneori inegal ca valoare interpretativă, dar în orice caz fiind un foarte prețios contact cu marea operă shakespeariană văzută de „conaționalii" ei și, în același timp, o rază strălucitoare de lumină în întunericul epocii, cronici ce am publicat în *România literară* pînă în ajunul plecării, cred că au fost vreo 10-15, sînt tot ce am scris și publicat mai bun în cariera mea literară de pînă în 1982. Între stilul, frazarea și concentrarea de idei a acestor cronici scrise pînă în toamna lui 1982 și felul cum au fost concepute, aproape un an mai tîrziu, comentariile mele politice și mai ales cele culturale de la *Radio Europa liberă* e o deosebire atît de mare de

stil, încît par scrise de două mîini diferite. Asta nu înseamnă că îl disprețuiesc pe cel de al doilea, înseamnă, pur și simplu că... devenisem un altul, cu tot ce am pierdut și tot ce am cîștigat din această metamorfoză.

A patra mea carte nu este decît versiunea tradusă și puțin prescurtată a... primeia, încă nepublicată în țară : *Les débuts littéraires roumains d'Eugène Ionesco* a apărut la Karl Winter Universitätverlag din Heidelberg, colecția „Studia romanica", în 1989 – traducerea a făcut-o o veche amică, pariziană acum, criticul dramatic Mirela Nedelcu – a fost trasă într-un tiraj de 600 exemplare care au fost cumpărate de seminariile de romanistică din întreaga lume în bibliotecile cărora se află, după cum am constatat, în urmă cu puțin timp, grație internetului. Această publicare se datorează, cum am mai spus-o, profesorului Klaus Heitmann, unul din marii prieteni germani ai culturii române.

Nu închei acest fragment fără a mărturisi că am fost foarte surprins și mai ales foarte interesat de ceea ce au scris despre cărțile mele puține și cam oloage tineri critici, poate foarte tineri, pe care nu-i cunosc, în numărul 11-12 din 1996 al revistei *Vatra*, număr ce-l datorez cu siguranță neuitatului meu prieten și tovarăș de exil Mircea Zaciu, dar și conducerii redacției ce a fost și continuă să fie extrem de amabilă cu mine. Citindu-i pe acești tineri de care mă despart atîtea decenii, mi-a plăcut să-mi imaginez o posteritate... iluzorie...

2.

Două scrisori către Ion Vartic

„Scrisoarea spaniolă”

Estepona,
12-13 iunie 1985

Dragul meu,

O spontană și imperioasă nevoie de a-ți scrie ție și nu altcuiva – de ce tocmai ție? – am simțit azi după-amiază, în timp ce mă plimbam pe plaja unui mic golf aproape pustiu, golf rătăcit la mai puțin de 100 km de capătul lumii vechi, Gibraltarul. Scriu „după-amiază” pentru că la orele 8 seara soarele abia dacă se pregătește să apună; Mediterana stătea aproape ca o baltă, fără pînze la orizontul unde, departe, se zăreau înălțimile unei alte lumi: Africa. Se zăreau, poate se ghiceau. O plajă ca oricare alta, cu aceleași pietre, cu același nisip, cu foarte rari pescărușI – cu același cer fără nori – toate motivele pentru o liniște, pe care nu o mai am și nu o voi mai avea. Am ajuns aici după 2700 km parcurși în trei zile, grație artei automobilistice a lui A., poposind aici într-o grădină cu arbori tropicali și flori neverosimil colorate, terase și peluze îngrijite, cu căsuțe albe, singuri printre localnici, briți și teutoni, rar

galici. Înspre nord, munți stîncoși și sterpi, roșii-galbeni-cenușii, peste care soarele nu mai are ce moarte revărsa.

Căutînd lumina care ne lipsește, am venit din nordul nostru central-european, familiar nouă, pierzîndu-l încet pe drum: verdeața explozivă a Germaniei, apoi natura fantezistă și artistă a Franței de sud, unde Provența nu-mi amintește decît de „dulcea Bucovină", trecînd în Ëspana – o imensă și dramatică Dobroge, în care nu crește nimic altceva decît copacii pitici ai lămîiului, migdalului și mai ales măslinului. Coborînd deci tot țărmul ei estic, de la Perpignan la Gibraltar, n-am contenit să mă uimesc cum pot – cum au putut – trăi aici oameni, cercînd să smulgă o palmă de pămînt stîncilor roșii-galbene--cenușii, construind mici terase în care să așeze un arbore sau o viță-de-vie. Și am înțeles că e o țară „de lăsat" și că nu ai altceva de făcut decît să cauți Indiile fabuloase și fecunde. Desigur că turismul de azi, dezvoltat hipertrofic și încă agramat, a modificat soarta acestor oameni, dar nu încă peisajul – și nici nu va putea decît să-l scrijele, pe ici-pe colo. Acest periplu torid m-a adus aici, aproape de capătul sud-vestic al continentului, cu toată marginalitatea lui (și a mea); și nevoia de a-ți scrie e poate un stigăt către antipozi. Căci oare acest continent, cel care ne e iluzia „patriei", nu începe aici și se sfîrșește sub poalele Tîmpei, de care nu departe acum ești? Oare nu acolo, sub Tîmpa, se sfîrșește totul, dincolo de care este cîmpia scită, cum aici, dincolo de Gibraltar, este oceanul? Marginalitatea Vămii Vechi, de noi căutată, nu e oare marginalitatea marginalității? Toată viața tu, eu, alții n-am făcut decît să privim către

centrul continentului, acolo unde s-a „făcut" el – și privindu-l am avut iluzia că și noi... „facem". ILUZIA. Pentru că marginal ești atunci cînd nu poți pleca spre – deci nu poți ajunge – la centru, în orice clipă a vieții, atunci cînd imboldul o cere ; nu poți, și deci stai departe cu semnele centrului (cărți, tablouri, gînduri) în brațe, fără să le fi „trăit" în plinătatea/apropierea lor. Și tot marginal rămîi atunci cînd ajungi, în fine, la centru, dar nu mai poți să te întorci, drumul a fost rupt : o înstrăinare. Între noi se află TOTUL, tot ce am visat și vizat, avînd doar iluzia că am și atins. Noi am rămas la Periferie, adică la perpetua adolescență : ce nu ajunge la centru nu ajunge nici la vîrsta aceea frumoasă și adîncă a coptului. Periferia care te constrînge să nu poți pleca la vîrsta ce cere plecare, periferia ce te constrînge să nu ai unde te întoarce la vîrsta ce cere întoarcerea și așezarea. Stopați la ceasul adolescenței, valoarea nu e pentru noi decît o aspirație, nu și o putință. O perpetuă adolescență care crește neputînd rodi – o erupție de vîrstă. Nu cred că valoarea înseamnă altceva decît puterea – sau șansa – de a-ți trăi normal curgerea vîrstelor. Fără ea rămînem numai cu mici țipete venite din depărtări, bizare semne de marginali, ochiade de peste gard.

Poate că dreptul de a îmbătrîni normal se cere și se capătă, sau nu ? Cînd geniul se sfîrșește la 33 de ani, ce altceva înseamnă asta decît marginalitate și adolescență ?

Nu la asta mă gîndeam azi după-amiază cînd am pornit să-ți scriu. Dar nu știu exact la ce – decît că, dacă de altceva n-am avut parte, atunci să recunosc măcar frumusețea unei aplecări, unei îngenuncheri

pentru a scutura de nisip săndăluțele fetiței blonde, gingașe, cum sînt fetițele de 3 ani – undeva pe o plajă a lumii, de unde fetița va putea, cîndva, pleca sau rămîne, neoprită de acel centru difuz, dar exact, perpetuu și stabil, concret și ingenios. Centrul, geniul continentului nostru, cel de care noi am fost lipsiți. Lipsiți prin noi, prin tradiție, prin soartă. Dar mai întîi și mai întîi, prin noi.

Aplecat asupra sandalei micuțe am știut fără să știu că joc un rol – unul din acelea pe care le-am citit și care, cine știe de ce, mă urmărește. Un rol din galeria străinilor perpetui – cum tu, așijderi. Mai mult decît oricare altul, mă urmărește rolul lui Tonio Kröger scriindu-i acelei pictorițe rusoaice nu scrisorile pe care textul lui Thomas Mann le conține, ci chiar istoria vieții lui. Kröger, omul Nordului, cu o înstrăinare care a ajuns la maturitate, a depășit adolescența buboasă și anarhică. Kröger, cel care își scrie acum opera – căci dacă vei reciti nuvela vei vedea că totul e scris în lumina și în logica finalului – operă adînc matură.

Scrisorile nu sînt decît o parte, un fragment, un semn. Eu nu am scris decît scrisori, și nici nu voi mai scrie, probabil, altceva. Rolul lui Kröger, care mă obsedează, e cel al „patronului" – al întregului tutelar – acela pe care aș fi vrut și eu să-l joc. Poate că nu este o coincidență faptul că la el m-am oprit – Kröger era proiectul eseului pe care voiam să-l scriu cînd am plecat, ceva despre strategia narativă a capodoperei. O iluzie...

Nu-mi mai rămîne decît să-l recitesc, cînd și cînd, să visez, în foarte puținul liber pe care îl am, la cum aș fi vrut să fie acel eseu asupra unui arhetip. Nu-mi

mai rămîne decît să scutur nisipul din săndăluța unei fetițe care va crește și care mă va uita sau disprețui pentru „străinătatea" mea perpetuă. Nu-mi mai rămîne decît să cultiv un alt limbaj, pe care îl concep ca pe un paleativ al suferinței, ca o pedeapsă a marginalității mele, a marginalității noastre. Și, poate, ca o jertfă pentru ieșirea din ea. A altora, cei de după noi...

A trebuit să fiu în vacanață pentru a mai avea energia de a scrie liber (vreau să spun liber de... context) și despre contextul pe care l-am pierdut.

De ce tu? Nu numai pentru iluzia ce ne leagă, ci și pentru semnele că am fi putut fi, după încă doi-trei ani, prieteni din cei mai adevărați – erau toate premisele. Pentru că așa mi-a poruncit o alegere care aproape că nu mai e a mea. Căci mai e foarte puțin al meu din ceea ce aveam iluzia că era. Și nici nu e rău că iluziile mor, chiar cu dureri: durerea aceea difuză și persistentă chiar și sub anestezie. Nu e rău, măcar și pentru ceea ce am fi putut fi...

Mi-e dor de tine. Sărutări Marianei și celor doi M. Iertare pentru această indiscreție și revărsare de apăsări – orice asemănare, în oglindă, e adevărată...

Cu dragoste,
Tonio

„Scrisoarea bavareză”

München, iulie 1995

Dragă Doru,

M-am tot întrebat, după ce ai avut buna idee de a publica în primul număr al *Apostrofului* ceea ce tu ai numit „Scrisoarea spaniolă”, m-am tot întrebat de ce ți-am adresat-o tocmai ție și nu altui prieten la fel de apropiat. Ți-am povestit că n-am știut niciodată, înainte de decembrie ’89, dacă melancolicele mele rînduri, scrise pe o plajă spaniolă în 1985, la mijlocul lunii iunie, au ajuns la „adrisant” ; cum am fost destul de neatent cu... posteritatea mea literară, nu făcusem o copie – era vară, era soare, era Spania cea de lîngă stînca Gibraltarului ; dar pronia a vrut să nu se „piarză” ; de ce tu, așadar? Cred că răspunsul l-aș putea da acum, după ce am aproape un an de psihanaliză în spate : pentru că TU erai atunci EU ; pentru că, în fond, scriem pentru cititorii ideali, adică cei mai comprehensibili – adică pentru noi, pentru adevărurile noastre, pentru narcisismul nostru, pentru complacerea în lenea captivă și captivantă a scutecelui de care nu ne-am despărțit ; pentru că

eu știam că tu ai să înțelegi durerea blîndă a provincialismului în care ne-am născut – cel al limbii și culturii noastre scrisă parcă toată, sau aproape toată, cu minuscule – cursive, dar minuscule. Ne leagă destule, nu numai admirația pentru Thomas Mann sau Domnul Eugen, răposatul – îți trimit alăturat o fotografie a mormîntului său din Montparnasse, cu un trandafir pus de mine pe el –, nu numai depresiunile și neisprăvirile ne leagă, ci și un fel de „corent" inomabil. Ne despart desigur multe, dar nu aista-i „problemul" (cum spune fata mea Domnica, ce nu-și mai pierde sănălușele în nisip ca acum 10 ani, ci devine, pe zi ce trece, o domnișoară nemțoaică, mult mai puțin silitoare ca ta-su, dar cu infinit mai mult simț al libertății decît el).

Și m-am gîndit că, dacă tot ți-am scris atunci, cam din aceleași motive să-ți scriu și acum o „scrisoare bavareză" – ca să se înnoade sforirile ce le simțim cum ne trag de mîini și de urechi ca să facem pe Mușunache sau pe Arlechino (mai nobil, nu e așa?) în fața lumii, a lumii ce, de fapt, nu se uită la noi; nu se uită la nimeni, NU VEDE PE NIMENI – ceea ce ar trebui să-i aducă o strașnică pedeapsă din partea Mîn(t)uitorului – dacă nu s-a plictisit și el de haita asta făcută stăpînă pe o planetă ce se crede ombilicul universului. Nu știu dacă ai observat că omul este singurul animal ce își ucide semenii – ceea ce nu se întîmplă, din cîte știu, cu nici o altă specie din zoologia noastră comună. Sau poate că nu sîntem toți din aceeași specie – asta ar explica pe Cain și Abel... Am mai auzit eu astfel de gînduri „înalte" și lunguiețe cît o fasole fără bobi – dar așa facem noi, intelectualii, repetăm ca papagalii din colivii; eu

papagali în libertate nu am văzut și nu cred că mă voi duce vreodată pe continentul lor – mai am mult de furcă cu Evropa noastră...

După această lungă introducțiune, află despre mine că mă aflu, iarăși!, la sfîrșitul unei etape, sau partide, cea care a început o dată cu 17 noiembrie '82, cînd Sfînta Suisse Air m-a depus în brațele lui Ion Vianu pe aeroportul din Geneva – început de drum fără întoarcere – cine zice altfel minte sau nu știe ce e aia EXIL. Drept pentru care îți dedic următoarea versificare: „Exil febril/ copil fosil/ bacil civil/ fitil viril/ trotil facil/ mobil futil/ dactil gentil/ scoril subtil/ cum murmura, prin terme, îngîndurat Vergil".

Și pentru că din nou am intrat în spațiul îndoielnic al parantezelor, să fac o precizare de istorie literară: cînd a apărut numărul omagial al *Echinoxului*, nu mai știu în ce an, dar tu știi, am scris în cinstea acestei aniversări un *Sonet în ox*, după modelul celebru mallarméan, sonet în care am crezut a epuiza rimele românești în *ox* ; ei bine, mă înșelam – căci aici, în țara muzicii, am descoperit extraordinarul personaj al Baronului von Ocs, protagonist al divinei opere care este *Der Rosenkavalier* de Richard Strauss – a cărei muzică ți-o recomand cu insistență, de altfel ca și ambiguitatea fermecătoare și perversă a libretului lui Hugo von Hofmannsthal – produs al acelei Viene de al cărui amurg fastuos n-au avut și ardelenii noștri prea multă parte că, dacă o aveau, poate mai ieșea niscai civilizație împămîntenită – „adecă" (cum pronunță Nego) forme fără fond; foarte bune și ele, cum a arătat atît de lucidul și de democratul Lovinescu – pasere rară în cîmpia valahă de ieri și de azi. Închid parantezele.

Așadar, sfîrșit de etapă a vieții – și nu numai a celei profesionale. Am trăit 12 ani la *Europa liberă* într-o Europă liberă, făcînd, cum am putut mai bine, niște programe, spunînd cu glas tare ceea ce simțeam încă în țară fiind, și eu, și mulți dintre voi, cei rămași acasă. Am încheiat la 21 mai 1995 *Actualitatea culturală românească*, după ce, în octombrie trecut pusesem punct *Perspectivelor europene*. Critică culturală, din aceea de care România nu se poate lipsi încă de la Maiorescu încoace, din nefericire. Critică literară mai puțină și subordonată de multe ori unor criterii cultural-politice. Mi-a plăcut, nu mi-a plăcut, Soarta a decis ca eu să fac asta, alături de alții; puteai fi tu în locul meu sau altul mai talentat sau mai dotat decît noi. Am făcut-o cu un deplin sentiment că spun adevăruri *întregi* și nu numai pe jumătate, cum făceam în țară. Am făcut-o cu speranța că pun și eu umărul la formarea – sau măcar la curățirea de mizerie – a unor instituții de care are atîta nevoie țara; că trag semnale de alarmă care poate vor fi auzite – speranță pe care au avut-o și alții înaintea mea și o vor avea și alții după mine. Speranță vană?

Am încheiat deci programe pe care le-au ascultat toți intelectualii români – și nu numai ei – la unul din ele Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au vorbit săptămînă de săptămînă, timp de decenii pînă ce i-au mazilit niște administratori imbecili. A fost acesta începutul sfîrșitului. Lîngă ei, am încercat să fiu altfel decît ei, poate am reușit – sper – poate nu. În orice caz, *Actualitatea culturală* de vineri, la început, apoi de sîmbătă, a luat sfîrșit. Am înmormîntat-o, după părerea mea înainte de a fi trebuit să dispară – așa

că am făcut slujba înhumării și mi-am înghițit lacrimile. Nu știu dacă ai ascultat-o – ceea ce știu este că NIMENI în țară nu a scris în gazete o singură vorbuliță de rămas-bun pentru acest program care a procurat mii de ore de discuții și destule de satisfacții. Memoria gintei „daco-romane" e și scurtă, și nu prea prețuită. În *Odiseea*, Ulise întîlnește în peregrinările lui un popor ciudat, lotofagii, consumatorii de lotus, plantă ce credea Homer că oferă balsamul uitării. Dar uitarea este, dacă ne gîndim bine, antipodul – nu antidotul – civilizației. De aia nu avem noi cei 700 de ani de acasă pentru că halim lotus – nu costă la noi mult pentru că se găsește pe toate drumurile, la toate răscrucile (istoriei), pe toate bărăganele – păpădia e lotusul nostru național. Cu atîta ciorbă de lotus am uitat și de cei 50 de ani de teroare comunistă, și de criminalii care ne-au umilit, cînd nu ne-au distrus viețile și ne-au mutilat sufletele ; memoria cere continuitate în efort, iar noi românii credem că singurul efort ce trebuie să facem este acela de a supraviețui prin uitare. O imbecilă îmi spunea odată, într-un extaz de justificare a patriotismului laș, că „noi de aia nu avem dizidenți și samisdad pentru că, dragă, noi iubim prea mult viața !". Viața cu ciorbă de păpădie...

Deci nici o vorbuliță despre dispariția *Actualității culturale* – ca și cum n-ar fi fost. Bun, mi-am zis, ți-ai irosit 12 ani din scurta-ne viață, să fie de învățătură altora – deși nu cred. S-ar fi irosit și altfel, dacă rămîneam în țară : mai scriam și eu încă o cărticică-două, mă mai făceam că nu văd ceea ce e în jur – cu alte cuvinte „rezistam prin cultură". Să nu crezi că disprețuiesc acest tip de... rezistență, pe care

l-am practicat, vorba cîntecului: „și eu, și Jean, și Nae, și Mitică/ formînd cu toți o clică/ de tineri de bon-ton". Un cîntec din anii '40 pe care nu-l știi, fiind prea tînăr. Nu îl disprețuiesc, dar sînt convins că nu a fost de ajuns – și că nu e de ajuns nici azi, cînd nu se mai opune nimeni culturii, decît lipsa de bani și de vocație a instituțiilor ce ne e specifică. A fost o rezistență de ostateci. Noi nu eram liberi și nici nu știam ce este libertatea – se învață greu dansul ăsta, și pe altă muzică. Eu îl dansez acum, destul de greoi și cu pași cam împleticiți – dar mă țin în tact. Am plătit asta foarte scump, mai scump decît ai crede, ți-o spun sincer, acum la sfîrșit de partidă... Nu știu dacă îmi mai folosește pentru a-mi completa „opera", probabil că nu. Dar să știi că, dacă generațiile viitoare nu-l vor învăța, mai acasă, mai prin școli străine, nu se va ieși niciodată din blestemul „capodoperei" locale, bună numai pentru poiana lui Iocan, căci „filosofarea" sictiristă a lui Moromete nu trece, nu are cum trece dincolo de marginea satului. Comunismul a distrus satul, dar a întărit ruralismul – sau mentalitatea rurală, cum vrei să-i spui – revărsînd-o peste informele adunături de blocuri monstruoase, peste maidanele pavoazate care, împreună, se numesc așa-zisele noi orașe ale patriei. Mentalitatea artistului român în genere este rurală – mentalitate de lăutar bun numai pentru „bătuta" locală; el nu știe și nu-l interesează ce face lăutarul de peste două sate – și, la urma urmei, „dă-l în mă-sa, ce, el știe de mine?". Asta e chestia: nu ieșim din bătătură – și cînd ieșim, ne apucă un fel de mîndrie pentru glodul și baligile de acasă, că nu mai vedem piețele vechi de o mie de ani ale unor orașe

adevărate, palatele, catedralele și mai ales avantajul incomensurabil de a trece zilnic pe lîngă această vechime. Din această „plimbare" zilnică se naște marea cultură, asta înseamnă să fii, cu adevărat, în Europa, fără fițele francofone ale bruneților din fostele colonii. Poți fi pitoresc, poți smulge aplauze, dar a doua zi ai fost uitat – pentru că tu confunzi *Călușul* cu *Divina Comedie*. Tu, Dorule, ai scris odată despre „vocația liliputană" a culturii noastre lipsite de dicționare, ediții, enciclopedii și tratate, de instituții solide și cu vocație de largă respirație. Au sărit nătărăii și retrograzii pe capul tău, dar cîțiva oameni luminați, între care Adrian Marino, te-au apărat. Asta e – la tîrlă n-ai nevoie de dicționar, îți ajunge cîntatul din frunză. Sau behăitul incontinent al ovinei mitice, zisă și mioriță. Veșnicia s-o fi născut la sat, dar satul dispare continuu, cu toată veșnicia lui – și acel sat chiar TREBUIA să dispară: dar altfel, nu sub cnutul sovieto-comunist; să fi murit de moarte bună, ca în Occident, lăsînd strămoși sănătoși, nu jalnicele „mu'cipii" cu blocuri tip în care ți se strepezesc dinții de atîta monotonie și miros de urină.

Așadar, o iau de la capăt, încă o dată, la 58 de ani, însoțit doar de o fetiță care trebuie crescută și, deie Domnul, cu noroc. O iau de la capăt revenind la profesia de dascăl universitar, la Heidelberg, grație acelui prieten al culturii române, miraculos prieten ce este Herr Heitmann. Dăscălie de ceva limbă și ceva literatură românească pentru cîțiva excentrici ce vor să știe cum e cu „insula de latinitate din oceanul slav". Nemții ăștia, despre care un subtil fanariot filosof al resentimentului spunea, într-un moment de tîmpă sinceritate, că nu mai au decît

civilizația untului, se interesează de română, continuă să se intereseze de cele mai extravagante lucruri. Semn că nu numai untul și Mercedesul îi preocupă. Cum spuneam și altă dată, acum 10 ani, Germania este trunchiul copacului numit Europa, și oricît de multe s-au schimbat și aici – și nu întotdeauna în bine – tot trunchi rămîne. Deasupra lui sînt atît de frumoase crengi, încît uneori îl uiți: creanga numită Franța, sau cea numită Italia, sau Spania, cu darurile lor cu tot. Dacă ar înțelege toate astea mai mulți românași, tare bine ar mai fi. Ar putea, de pildă, înțelege ceva din forța provincialismului și localismului culturii și civilizației germane, mîndră de aceste trăsături pentru că le pune mereu în dialog cu lumea, cu centrele lumii și cu glasurile *altora*. Thomas Mann a scris despre asta pagini ce ar trebui neapărat traduse – de ce nu încerci tu? Căci nu e totuna localismul lui Moromete – extraordinar pentru că e tipic – cu acela al lui Aschenbach: le desparte oceanul izolării – și vai! al mîndriei nătînge față de această izolare: cam asta înseamnă ruralism.

De la capăt, așadar, privind cu teamă spre bătrînețe, singurătate, boli, prieteni cam prea departe geografic „und so wieter". Nu știu deci cînd ne vom revedea, poate la anul, poate niciodată. Ceea ce nu înseamnă că țin la tine mai puțin și că nu mi-e dor de tine. Am avea mai multe de vorbit decît o făcurăm primăvara asta la Paris, la o bere belgiană, pe o strașnică ploaie, împreună cu amicul Mircea Martin. Dacă nu mă vei uita și tu ca și alții – m-am obișnuit oarecum cu aceste uitări, deși mă dor pînă-n rărunchii a ceea ce numim suflet. Și mai trimite-mi și tu *Apostroful*, cînd poți – că de cînd nu mai e *Europa*

liberă, nimeni, nici amicii de la *România literară* nu-mi mai trimit nimic. Parcă de uitare se plîngea și tatăl nostru întru blestem de cînd se strămutase la Berlin... încă un semn că el a știut totul despre noi românii, fie-i țărîna ușoară acolo unde l-au pus la Bellu cu atîți vecini nepoftiți sau nepotriviți, cu care nu ar fi băut nici măcar o bere...

Cu dragoste, al tău fost Tonio Kröger, în vremurile de pseudonim.

Gelu

P.S. Îți pun alături pe lîngă fotografia mormîntului Domnului Eugen și o poză personală, la 58 de ani, la o bere bavareză, într-o grădină de vară bavareză (adică Biergarten), zîmbind către un viitor trecut, cu pălăria Unchiului Vania pe un cap ceva mai cărunt. Aștept un răspuns pînă la sfîrșitul mileniului... și confirmă-mi te rog primirea prezentei: sîntem încă în... tranziție!

3.
Patru convorbiri

„Dacă vezi lumea ca pe o mahala, nu poți decît să gîndești ca un mahalagiu”*

Dan C. Mihăilescu : Precis că nu mai știți unde ne-am întîlnit pentru ultima dată... Era în toamna lui ’81, pe peronul gării de la Sibiu (țineți minte ce spuneați? „cum treci de Brașov, cum se simte Imperiul!”), tocmai se terminase ediția din acel an a Colocviilor *Transilvaniei*. Erau altfel decît cele de la Onești? De prin ’85 încoace, ele s-au tot degradat, din an în an, parte din cauza îngrădirilor de tot felul, parte din subțierea (pînă la totală absență) a echipei inițiale de combatanți: Mircea Zaciu, Ion Ianoși, Marian Papahagi, Ion Vartic, Ion Pop și – firește – Gelu Ionescu. Eu, care eram atunci pentru prima oară la o atare sindrofie intelectuală, eram încîntat. Presupun că și dvs. – cu gîndul la interdicția de a participa la faimoasele colocvii de la Cerisy-la-Salle – bovarizați oarecum acea atmosferă de symposion brukenthalian...

---

* Dialog realizat de Dan C. Mihăilescu și publicat în suplimentul *Litere, arte, idei*, nr. 20 din 24 mai 1993.

Gelu Ionescu: Ba îmi amintesc foarte bine de împrejurarea pe care o relatezi, chiar de mica noastră conversație din gara Sibiului. Nu sînt însă sigur că a fost ultima noastră întîlnire – căci eu am părăsit țara nu în toamna lui 1981, ci la 17 noiembrie 1982. În gară erai cu soția dumitale, dacă nu greșesc – și asta m-a înduioșat: erați și foarte tineri, și împreună... De obicei, la astfel de colocvii se venea fără neveste, indiferent dacă erau scriitoare, literate, sau nu. Se venea... între bărbați – și participantele, destul de rare, de altfel, erau tratate în același regim de colegialitate... virilă, de vorbire cam fără perdea, în anumite momente, bineînțeles. Și păstrez o bună amintire colocviilor de la Sibiu – vorbeam vrute și nevrute acolo – fie în ședințe, fie seara, la un pahar, fie pe străzile Sibiului, oraș minunat în care „simțeai" Europa – sau cel puțin amintirea ei... Aceste colocvii organizate de Mircea Tomuș și animate de Romul Munteanu erau, firește, un fel de surogat... „științific", un prilej de a mai ieși un pic din impresionismul discursului criticii „de întîmpinare", cum i se spune, un mod de a mai schimba, pentru cîteva zile, limbajul și problemele, mereu aceleași, ale criticii și istoriei literare curente. O formă de snobism – altfel foarte pozitivă. Și asta se întîmpla mai ales grație tinerilor și cîtorva împătimiți de teorie literară mai nouă... Eram bucuros să mă întîlnesc acolo cu Mircea Zaciu, cu Marian Papahagi, cu Doru Vartic, cu Sandu Călinescu – cu tinerii. Au fost bune aceste colocvii – deși, cum spuneam, erau un fel de surogat – cum era, de fapt, întreaga viață de la Uniunea Scriitorilor – un surogat tolerat pentru că, în fond, nu prea deranja puterea și ideologia oficială o întîlnire de critici care

discutau despre probleme mai mult sau mai puțin teoretice. Cît privește nostalgia mea pentru colocviile de la Cerisy-la-Salle, precizez că nu mi s-a interzis să particip la ele – dumneata nu ești obligat să știi toate amănuntele biografiei mele. Am participat la două din aceste faimoase colocvii : în 1978, la colocviul Ionesco, și anul următor, tot în august, la faimosul colocviu despre lectură, unde s-au înfruntat Telquel-iștii, în frunte cu Ricardou, cu esteticienii receptării de la școala din Konstanz, în cap cu Jauss. Ambele mele participări le datorez prieteniei cu Marie-France Ionesco, generozității ei extraordinare. Am primit pașaportul mult rîvnit, de ambele dăți, fără nici o dificultate – și presupun că asta s-a datorat lui George Macovescu. La colocviul despre Eugen Ionescu am ținut două comunicări și l-am cunoscut pe Mircea Eliade. La Cerisy era o atmosferă nemaiîntîlnită de mine nicăieri – din cele mai frumoase amintiri ce le am. După ce am rămas în Occident – și aș fi avut deci ocazia să mă duc la orice colocviu, în fiecarea an, mi-am amînat mereu această bucurie... și am regrete. De altfel, cum bine știi sau presupui, am renunțat la teorie, la cariera științifică și universitară – cel puțin deocamdată ; și acest deocamdată are toate șansele să se transforme în... pentru totdeauna.

D.C.M. : *Orizontul traducerii* a primit bun de tipar la 28 februarie 1981 și cred că a apărut prin aprilie-mai, ca un fel de rămas-bun-România. Cînd v-ați gîndit pentru prima dată, în mod ferm, să plecați definitiv din țară și cînd ați ajuns s-o faceți de-a binelea ?

G.I. : Nu-mi amintesc luna în care a apărut *Orizontul traducerii* – în orice caz, cu destul timp înainte de

plecarea mea, căci a fost timp să se scrie cîteva excelente cronici despre ea. Nu a fost deloc un fel de „rămas-bun", deci. A doua întrebare atinge un punct mai sensibil al vieții mele. N-am scris niciodată despre el – o voi face acum. Gîndul de a nu mă mai întoarce în țară m-a chinuit multă vreme, începînd cu vara lui 1972, cînd am fost invitat pentru prima oară de Eugen Ionescu să petrec două luni la el. Atunci l-am cunoscut, tocmai scriam *Anatomia unei negații* – și timp de două luni am citit ceea ce se scrisese despre teatrul lui, la el în bibliotecă, cu care ocazie am cotrobăit prin ea, chiar aranjîndu-i-o puțin. Apoi am stat de vorbă cu el la moara sa din apropierea Parisului. Am rezistat tentației de a rămîne în Franța și pentru că aveam ideea de a duce cartea la bun sfîrșit ; tot materialul era acasă, la București. Mă încăpățînasem să cred că ceea ce scriam va apărea, deși reprezentațiile cu piesele ionesciene fuseseră deja interzise în urma nefastelor „Teze" din iulie 1971. M-am întors deci, am predat editurii Minerva cartea, ce trebuia să fie primul volum al unei monografii, în ianuarie 1973. Cum se știe – și cum am povestit pe scurt în prefața cărții, apărută de-abia în 1991 ; așa că nu vreau să mai revin, nu-mi face nici o plăcere – *Anatomia unei negații* a fost interzisă.

Dar să revin la întrebarea dvs. : m-am chinuit mult dacă să rămîn sau nu, tot în Franța, în august 1978, după decada „Ionesco" de la Cerisy. Se petrecuseră multe, între timp, nu numai interzicerea cărții dar și cîteva despărțiri grele : îmi plecaseră în pribegie doi dintre cei mai buni prieteni : Matei Călinescu și Ion Vianu ; situația se degrada mereu ; august 1978 a fost o lună de coșmar, ai cărei martori au fost, din nou,

Marie-France, apoi Monica Lovinescu, Ion Vianu – care era în Elveția și cu care vorbeam ceasuri la telefon – Lucian Pintilie și, desigur, Eugen Ionescu, ce obținuse promisiunea de la editorul său, Gallimard, să public acolo o carte de 250 de pagini despre el. M-am chinuit rău, pînă la epuizare, mi-am chinuit prietenii – și, neputînd face pasul, m-am suit în tren și am revenit la București. Într-una din discuțiile nesfîrșite privitoare la rămînerea mea, cineva, poate Ion Vianu, mi-a spus: ca să rămîi, ca să lași totul și să-ți iei lumea-n cap, trebuie să fii „copt" pentru asta. Nu știu dacă m-am „copt" între timp, dar am reușit să fac pasul acesta abia – cum spuneam – în 1982. Mulți dintre cei care au luat calea exilului au trecut prin astfel de lungi ezitări – deși cunosc și pe unii care au făcut-o extrem de simplu și de – cel puțin în aparent – senini. Nu există regulă – ceea ce pot spune este că această experiență a ruperii, indiferent de tot ceea ce urmează, este – cred – una din cele mai grele prin care poate trece un om. Dar nu e deloc obligatoriu să fie greu pentru toată lumea; urme însă, unele cu totul imprevizibile, lasă obligatoriu această experiență, chiar și asupra celor ce cred că pe ei nu i-a marcat. De aceea, ulterior, n-am sfătuit pe nimeni să o facă – și pot spune că toți prietenii mei care au fost la curent cu dilema mea s-au purtat impecabil, vreau să spun că m-au ascultat, mi-au oferit sprijin, dar au căutat și au reușit perfect să nu-mi influențeze în mod radical decizia. Și, pe urmă, să nu uităm că mai există și... fatalitatea! Ce urmează DUPĂ ce te-ai hotărît pentru exil? Despre asta ar fi nevoie să scrii o carte întreagă... N-am scris-o. Cîte ceva despre toate acestea am mai pus

pe hîrtie – de pildă o scrisoare pe care cel căruia i-am adresat-o a publicat-o, cu consimțămîntul meu, în primul număr al revistei *Apostrof*, din 1990: este vorba despre așa-numita „scrisoare spaniolă", adresată prietenului Ion Vartic, de el astfel intitulată pentru că era expediată din sudul Spaniei. Este un text la care țin foarte mult și asupra căruia voi reveni, poate, odată.

D.C.M.: *Orizontul traducerii* poartă o dedicație: „Mamei mele". Vă supără dacă vă rog s-o detaliați?

G.I.: Nu prea am ce detalia. Am avut parte de părinți admirabili, cărora nu am nimic a le reproșa din punct de vedere uman. Însă înainte dedicasem *Anatomia unei negații* amintirii tatălui meu și celei a lui Tudor Vianu – iar la apariție, în 1991, am adăugat și numele lui Vlad Georgescu – sînt acestea dispariițiile care mi-au produs cele mai mari suferinți, cele mai contrariante. Dar eu am debutat editorial cu *Romanul lecturii*, carte care nu e dedicată nimănui. Am alcătuit-o însă la îndemnul mai multor prieteni: Roger Cîmpeanu, Radu Cosașu, Mircea Martin și Florin Mugur, pe care îl cunoșteam puțin, dar care citise cartea interzisă, și care s-a ținut scai de mine să alcătuiesc o culegere de eseuri și s-o public, să debutez, în sfîrșit. Toți prietenii mă împingeau să ies din criza interzicerii, din depresia ce mi-o cauza, să renunț să mai lucrez, în zadar, la volumul al doilea despre Ionescu și să fac altceva. Așa a apărut *Romanul lecturii*... Ar fi trebuit să li-o dedic lor...

D.C.M.: Prima etichetare a dvs. pe care am auzit-o în facultate a fost „Gelu e nepotul lui Eugen Ionescu!". Care este gradul exact de rudenie și cît a cîntărit el în opțiunea dvs. pentru „ionescologie"?

G.I. : Da, știu că așa se vorbea... în România trebuie să fii nepotul cuiva, altfel lumea nu-și poate explica anumite lucruri, cariera de pildă. Nu există nici un grad de rudenie între Eugen Ionescu și mine. Eu sînt moldovean get-beget, din partea ambilor părinți, familia tatălui meu e originară din fostul județ Fălciu, iar tatăl lui Eugen Ionescu era oltean. Ionești, în lumea asta, sînt cu miile, numai în cartea de telefon a Münchenului sînt 14. De altfel, Eugen Ionescu a făcut odată o glumă tipică umorului său – nu știu dacă am citit-o undeva sau mi-a spus-o chiar el. Ea sună astfel: „80% din români se numesc Ionescu și 80% se numesc Popescu". La Paris, în anii '50, era foarte cunoscut și numele Popescu – Elvira Popescu era o stea a teatrului de bulevard. Mi s-a întîmplat chiar și aici, în Germania, să fiu întrebat dacă sînt rudă cu faimosul scriitor...

„Ionescologia" mea, cum o numești, se trage de la Mihai Șora. Cunoscîndu-l, după ce am citit cîteva piese ionesciene și nu-mi plăcuseră, i-am spus, odată, într-o doară, că aș scrie un pamflet, un fel de... „Ionescu contra Ionescu"; atunci el mi-a oferit, cu generozitatea și încrederea în tineri pe care o avea ca nimeni altul, să fac o ediție de teatru – cea care a apărut în colecția „Biblioteca pentru toți" în 1970 și care a rămas cea mai cuprinzătoare pînă astăzi. Studiul meu introductiv nu a mai fost, cîtuși de puțin, o contestație a acestei opere căreia îi descoperisem valoarea extraordinară. Lucrînd la ediție, citind tot teatrul – cît apăruse pînă atunci – în volumele pe care tot Mihai Șora mi le împrumutase, am ajuns și la *Nu*; și tot Mihai Șora mi-a spus că tînărul Ionescu publicase mult mai mult decît conținea acest volum

și că merită, cu siguranță, să-l caut prin revistele și ziarele vremii. Am căutat mai bine de un an, la Biblioteca Academiei, și am găsit ceea ce am găsit – o bibliografie aproape completă. Cînd un Ionescu obscur și provincial începe să se ocupe de un Ionescu celebru și parizian, n-ai cum evita să presupui și niscai... vînturi venite din partea psihanalizei : nevoia de autoritate, de un alt „tată" – sau, dimpotrivă, paricidul, diverse complexe... Să trecem !

D.C.M. : *Les débuts littéraires roumains d'Eugène Ionesco* a apărut în 1989 la Karl Winter, editura Universității din Heidelberg, și în românește la Minerva, în 1991. Cartea ajunsese într-un fel proverbială în cadrul breslei. Ați scris-o între 1970 și 1972 și deci au trecut 17 ani pînă la publicare. Ce nu a mai funcționat, după 1972, în cazul Ionescu ? Fiindcă totuși, embargoul fusese abrogat spre finele deceniului șapte – se jucaseră *Rinocerii*, *Regele moare*, apăruseră volumele de teatru de la EPL, ba încă, în 1970, intrase și în BPT cu acea antologie, în două volume, prefațată de dvs. Încercați o sinteză a meandrelor ?

G.I. : Mai întîi o precizare : versiunea franceză, apărută, cum s-a văzut, înaintea celei române, e o traducere a manuscrisului ce reușisem să-l scot din țară prin Marie-France Ionesco. Oferindu-i-l spre lectură marelui prieten al literaturii și scriitorimii române care este profesorul Klaus Heitmann de la Heidelberg, el mi-a propus să îl dau la tradus și să îl publice în colecția de „studii de romanistică" pe care el o conduce la editura Karl Winter.

După tezele din iulie '71, Popescu-Dumnezeu și Dodu Bălan s-au grăbit să interzică toate reprezentațiile cu teatrul ionescian din capitală și din provincie. Au

fost ani în care numele autorului abia dacă mai putea fi strecurat într-o înșiruire... Au urmat atacurile lui Ionesco de la *Europa liberă* împotriva lui Ceaușescu – și interdicția a devenit definitivă. Am povestit însă pe scurt toate acestea în „Cuvîntul înainte" al *Anatomiei unei negații* și nu mai vreau să revin. Adevărat că biata mea carte, deloc subversivă politic, dar interzisă, devenise „proverbială", cum spui. Aș aminti doar că, păstrînd proporțiile, după cărțile lui Goma – și desigur din cu totul alte motive –, cartea mea a fost interzisă din 1973 și pînă în 1990: ceea ce constituie, dacă nu mă înșel, un record (mai bine n-ar fi fost!!!). Cît m-a costat această interdicție, ca nervi și ca zbucium nu-mi poate fi dat de nimeni înapoi. Am trăit cu toții într-un regim criminal – și asta, eu cel puțin, nu o voi uita niciodată – și îi socotesc pe cei care uită, sau se fac că uită, niște imbecili. Un regim criminal, cel mai anti-uman și anti-național cu putință, slujit de oameni care nu numai că acum mai sînt liberi, dar chiar și conduc țara, au încă toată puterea. Așa sîntem noi, românii, ca lotofagii din *Odiseea* lui Homer... Boala noastră națională se numește UITARE...

D.C.M.: Ce oameni v-au sprijinit în acei ani și cine avea misiunea să vă pună bețe în roate?

G.I.: M-au sprijinit moral prietenii; au încercat să publice cartea Zigu Ornea și Maria Simionescu la editura Minerva – fapt pentru care au fost sancționați. Au făcut referate pentru publicare Ion Ianoși, cu care mă împrietenisem, și Paul Cornea. A intervenit pentru ea H. Dona, care era prieten cu Gogu Rădulescu, care pare a fi vorbit cu Popescu-Dumnezeu – pentru cîteva luni lucrurile păreau a se fi deblocat. Ceva s-a

întîmplat și interdicția a revenit pe tapet. Au citit cartea în manuscris și i-au făcut „atmosferă bună": Matei Călinescu, primul ei cititor, Radu Cosașu, care i-a dat-o lui Florin Mugur și Lucian Raicu, Ion Vianu, Mircea Martin, Ion Negoițescu, Nicolae Manolescu și regretata Dana Dumitriu, Roger Cîmpeanu. Cred că și George Macovescu a încercat să facă ceva pentru apariție. Dan Hăulică și S. Damian au publicat fragmente în *Secolul 20* și *Luceafărul*. A refuzat să publice cartea, înainte de a o fi citit, încă din toamna lui 1972, Marin Preda. Mărturisesc că nu am nutrit pentru asta vreun resentiment pentru el – ba chiar l-am înțeles: era manifestarea acelui provincialism teribil care roade adînc și tenace talentul românesc și-l face obtuz și olog. Ba chiar am scris despre *Moromeții* un text la care țin foarte mult și l-am publicat în *Romanul lecturii* – text pe care însă, spre mirarea mea, nici un critic nu l-a remarcat. Bețe în roate nu mi-au pus și alții decît cei numiți; Valeriu Rîpeanu și Dumitru Ghișe au avut misia să temporizeze, să mă poarte cu vorba...

D.C.M.: Cele 50 de pagini de „Repere" cu care se deschide *Orizontul traducerii* fac un bilanț foarte promițător al sincronizării literaturii noastre (la nivel de traduceri) cu un accent vizibil (și motivat) pe editura Univers, mai ales în privința copleșitoarei serii de „Eseuri". Cum judecați astăzi rolul lui Romul Munteanu? Duplicitate necesară? Compromis politic din rațiuni profesionale? Alintări și beneficii nomenclaturiste, paralel cu eforturile de trecut puntea onorabil? Cît era, în materie de traduceri, supapă ordonată, cît era inițiativă individuală a conducerii editurii și cît folos strict personal la Romul Munteanu? Vă

întreb asta pentru a deslușI cîte ceva nu atît în privința lui, cît a „categoriei" pe care o reprezintă și care astăzi este aproape agresiv revendicativă.

G.I.: Romul Munteanu... găsesc că există subiecte mai interesante de discuție. E o evidență că s-a tradus la noi mult și bine – și e acesta unul din puținele merite culturale ale fostului regim. Romul Munteanu a publicat *Orizontul traducerii* pentru că era o carte convenabilă editurii ce chiar împlinea un număr rotund de ani. Sigur că el era un duplicitar, dar nu ascundea deloc asta – ceea ce mi-l făcea simpatic. Seria de „Eseuri" este cu totul remarcabilă – și i se datorește, în bună măsură. Are și alte merite ca editor; dar orice lucru bun îl plătea cu multe concesii făcute relațiilor, slăbiciunilor și cîrdășiilor sale de tot felul. Lui Tudor Vianu i-a fost impus de partid la catedră. Sigur că erau oameni mult mai competenți decît el – dar bilanțul său nu e unul negativ. Voia să facă și bine, să fie lăudat de oameni de valoare. Este un produs tipic al compromisului – iar „misiunile" lui în străinătate erau notorii... Nu-l antipatizez – erau, sînt unii cu mult mai cinici, mai mărginiți și mai răi ca el... plus că a fost și păgubos cu prietenii și emulii...

D.C.M.: Cît de mult v-ați angajat, cît de efervescent ați crezut în „feeria" intelectuală a perioadei '65-'71-'75? Vă simțeați învingători sau învingători-învinși stimulați să mimeze normalitatea culturală?

G.I.: Ce este drept, am crezut că, în anii '64-'68, cînd s-au deschis multe porți – porți mici, dar creatoare de iluzii, căci iluzii s-au dovedit – că ne îndreptăm spre o perioadă în care valoarea și revenirea în

Europa, chiar dacă pe drumul unui reformism comunist, deveneau posibile. În anii aceia nu s-a prea rămas în străinătate, deși mulți care au făcut-o mai tîrziu ar fi putut-o face atunci. În faimosul august '68 nu m-am numărat printre entuziaștii care au cerut să intre în partid. Chiar deloc, pentru mine a fost primul semn că sîntem conduși de un om care e capabil de orice, un iresponsabil. Nu am confundat niciodată, nici atunci, nici acum, paranoia cu patriotismul. Sigur că nu bănuiam chiar și demența lui... În iulie '71 însă, am subestimat întorsătura totală pe care, îmi amintesc bine, Matei Călinescu și Ion Negoițescu au sesizat-o cu un fel de disperare. Nu m-am simțit prea des „învingător", cum spui dumneata, și nici „învins" – deși comunismul ne-a stricat viața. Sigur că el reprezintă o cauză a ratării – dar nu singura. Un alt handicap pentru un intelectual român este provincialismul mediului cultural din țară, firește, nu lipsit și de valori, de curiozitate și de un val de entuziasm benefic (și înșelător) – dar, chiar în momentele lui cele mai bune, destul de ex-centric față de focarele mari ale culturii europene. Nu ajunge să ai șansa de a face studii temeinice în Occident, să-l cunoști mai îndeaproape – căci întorcîndu-te te izbești de un fel de rezistență a privirii joase, „locale", care-ți taie aripile. Este probabil că în anii '25-'30 nu se simțea asta atît de puternic – sînt mărturii în acest sens, cum ar fi aceea a lui Tudor Vianu. Deși Eugen Ionescu, dar după 1930, simțea din plin această „barieră" ce nu e deloc simplu de definit. Revenind la anii '64-'71, nu-mi pare rău că i-am trăit în iluzie; îmi pare rău că nu am fost destul de lucid ca să știu că nu se poate aștepta nimic bun de la comunism,

de la totalitarism, în genere, și că dacă nu te simți în stare să te lupți deschis cu el, atunci nu ai de luat decît calea exilului. Calea „supraviețuirii", a coabitării cu monstruosul, pe care cei mai mulți am adoptat-o – și care a fost deci și a mea –, mi se pare astăzi a fi fost nu o soluție, ci un blestem; oricît de grav ar suna asta, e convingerea mea, formată prin ani și prin tot ce am trăit. Cei mai mulți, marea majoritate, nici nu au avut altceva de făcut decît să coabiteze cu un regim anti-uman; au trebuit să se obișnuiască – dacă nu cumva i-au căzut victimă – și să „supraviețuiască". Cred că nu sînt puțini cei care știu acum, înțeleg prețul pe care l-au plătit; înțeleg poate ce cadou inestimabil de la soartă înseamnă să te naști în libertate... nemaispunînd de acela de a te naște într-o țară cu o mare cultură...

D.C.M.: Cum se face că dvs. – un profesor bun, iubit de studenți, și un bun cunoscător de limbă franceză – nu ați ajuns în mediul universitar occidental, ci la *Europa liberă*?

G.I.: Poate că am fost profesor bun și, cred, iubit de studenți – în orice caz eu mi-am dat multă silință. Dacă duc dorul a ceva, din 1982 încoace, atunci acel ceva se numește catedra. Cunoscător bun al limbii franceze nu sînt. Și nici n-am încercat să ocup o catedră de română în Occident pentru că oferta de a lucra la *Europa liberă* pe care mi-a făcut-o Vlad Geogescu, cu care eram prieten din țară, mi-a venit chiar înainte de a cere azil politic. Este probabil că dacă nu aveam această ofertă, urmată imediat de o alta la *Radio France International*, care tocmai își refăcea secția română, aș fi încercat să găsesc ceva

la vreo universitate – dar tot pentru română căci la 45 de ani nu mai poți spera la altceva decît dacă ești cineva foarte cunoscut. Însă mi-ar fi plăcut să fiu profesor aici – chiar dacă a fi profesor de română în Occident este mai puțin decît a fi profesor de literatură comparată în România – vorbesc, firește, din punct de vedere profesional. Cel puțin așa mi se pare... Aș fi avut mai mult timp, mi-aș fi continuat unele preocupări, aș fi avut timp de scris. Apoi, oferta *Europei libere* mi s-a părut a fi ca un fel de... „comandă" a destinului meu. Mi-am zis că, dacă am fost silit să-mi părăsesc țara – silit de bună voie (iată un paradox în care cred) –, atunci sînt dator să lupt împotriva acelora și a ceea ce m-a silit să mă exilez. Sînt obligat de libertatea pe care mi-am cucerit-o să spun adevărul, să învăț ceea ce înseamnă democrația – pe care nu o cunoști pînă nu o trăiești – și să vorbesc despre toate acestea celor care binevoiesc să te asculte. Nu vreau să înțelegi că am avut și că am un puseu de „mesianism", ci doar că am încercat să fac ceea ce credeam că este de datoria mea să fac. Dacă munca de redactor de radio mi se potrivea sau nu, asta e o altă problemă. În orice caz mi-am dat toată silința, mi-am schimbat complet felul de a gîndi, pînă și acela de a scrie.

D.C.M.: V-ați familiarizat cu mediul german?

G.I.: Îmi place foarte mult să trăiesc în Germania, mă simt bine aici, dar nu pot spune că m-am familiarizat. În primul rînd, pentru că abia învăț limba, în puținul timp liber pe care îl am; al doilea, pentru că trăiesc mai mult printre românii de aici și din alte țări. Evident că mi-ar fi mai lesne în Franța – de

altfel citesc multă presă franceză, zilnic – dar am o mare admirație față de Germania și poporul german care are, ca toate celelalte, calități și defecte – un mare popor. Germania este trunchiul civilizației europene, încă de multe veacuri; și cine a spus că Germania e moartă din punct de vedere spiritual și cultural, că e numai „țara untului", acela e pur și simplu un ignorant. Chiar și geniile pot fi uneori ignorante, pot avea zone de întuneric în mintea lor extraordinară. Este adevărat că tot Occidentul trăiește o epocă de consum aberant, la care va fi silit să renunțe, într-o bună zi, căci sînt semne că și cornul acestei abundențe debordante și chiar indecente va seca. Occidentul are nevoie să-și re-gîndească viața – și-i va fi greu, va fi o criză de mari proporții și de toate naturile – are nevoie de o altă filosofie de viață. Revenind la Germania, ea are o viață culturală și artistică extraordinară și regret că, din motivele arătate, nu mă pot bucura suficient de ea. Și detest obiceiul extrem de răspîndit al emigranților români care, dacă se află în Franța, bine mersi, spun toată ziua că francezii sînt niște împuțiți, tîmpiți, șovini, puturoși; dacă trăiesc în Germania spun despre nemți că au capete pătrate, că n-au umor, că sînt șovini și – inevitabil – tîmpiți; dacă trăiesc în Elveția, spun despre elvețieini că sînt... tîmpiți, țărănoi, plicticoși și șovini. Etc. etc... Observați cum calificativele „tîmpiți" și „șovini" revin invariabil – șovini probabil pentru că toate aceste popoare au primit milioane și milioane de refugiați, printre care și pe românașii noștri în cauză – și „tîmpiți" pentru că românul are despre el total falsa idee că e foarte „dăștept". Știm asta de mult, de la Caragiale, care ne-a blestemat pentru eternitate.

D.C.M.: Sînteți un temperament flegmatic-melancolic. Demonul reveriei nu vă stînjenește în labirintul ghimpos, mereu sub tensiune (presupun) de la *Europa liberă*?

G.I.: Flegmatic nu cred că am fost, nici că am devenit. Melancolic, da – cred că asta e una din trăsăturile mele. Nu cred că sînt nici ceea ce se numește un visător tipic, deși nici ceea ce se numește un om practic nu sînt. Melancolia mă și fascinează, oriunde o întîlnesc – în viață, în cărți și persoane, în arte... Probabil afinitatea... Nu sînt un optimist. Dar, la urma urmelor, îmi displace să vorbesc atîta despre felul meu de a fi. De aceea n-am dat decît vreo cîteva interviuri în viața mea – am refuzat mereu, mai toate revistele literare mi l-au solicitat după decembrie '89.

D.C.M.: Norocul nostru că nu sîntem o revistă literară, ci doar un supliment cultural!

G.I.: Bref, ca să răspund, totuși...: e evident că nu am o fire de jurnalist, cu atît mai puțin de unul pentru radio. De altfel, nu am pentru meseria de jurnalist nici o admirație: o respect, ca pe orice meserie, dar o plasez la periferia vieții intelectuale. La radio am încercat să nu stau mereu sub presiunea evenimentului de ultimă oră, care mă crispează. În orice caz, viața de jurnalist de radio consumă aproape tot timpul și energia intelectuală. Eu, cel puțin, nu mai am timp să scriu altceva, nici să țin un jurnal.

D.C.M.: Nu vă supărați că vă spun, dar, în materie de lene-la-scris, dvs. figurați, acum 20 de ani, printre campionii filologiei bucureștene. Rivalizați, în acest sens, cu universitari precum C.M. Ionescu, Alexandru

Sincu sau Victor Ciobanu. Există și o teorie după care profesorii cu vocație didactică profundă devin aproape obligatoriu „sterili scriptic", dacă pot spune astfel. Acum, dată fiind munca (extenuantă, sînt sigur de asta) de la *Europa liberă*, cred că v-ați găsit un motiv ideal de amînare *sine die* a libidoului scriitoricesc. Și totuși: nu vă îndemnați să dublați undele scurte cu pagina de carte? Povestiți măcar proiectele indefinit amînate...

G.I.: Eu nu sînt și nu am fost leneș la scris. Am scris însă puțin – cum puțin a scris și C.M. Ionescu, de care amintești. Sincu și Ciobanu nu au scris nimic. Vreau să-ți amintesc că, dacă nu greșesc, am debutat în același an și în aceeași lună cu Nicolae Manolescu, și tot la *Contemporanul*, dar la cronica de film. Între 1962 și 1970 am scris peste o sută de cronici și articole despre film la *Contemporanul* și *Cinema*. Am debutat tîrziu, ce e drept, în viața literară, stimulat de Matei Călinescu, la *Viața Românească* cu două cronici de poezie – despre Ion Vinea și Al. Philippide. Apoi am scris o serie de articole despre noua generație de scriitori la *Amfiteatrul* lui Guță Băieșu. Apoi, au fost ani complet acaparați de editarea operei lui Tudor Vianu, dusă, în colaborare, ce e drept, pînă la volumul al XI-lea... Reputația mea de leneș la scris este falsă deci – ceea ce nu înseamnă că sînt un... harnic, cu atît mai puțin un grafoman. Respect foarte mult scrisul, admir pe cei care scriu și mult și bine – dar nu respect pe cei care scriu foarte mult. În România, este drept, ar fi trebuit să scriu mai mult, dar au fost ani de zile în care am învățat și am citit mai tot timpul. Sînt un om încet, nu mocăit, și probabil mai comod decît cred. Dacă din 1982 nu

am mai scris nimic în afară de radio, nu este pentru că nu aș fi avut chef sau dorință, ci pentru că nu am răgazul să mă adun și puterea de a ieși din cotidian. Proiecte literare? De-abia acum vreo patru ani am început să am unul – să revin la o pasiune din ultimii ani petrecuți în țară. Dar nu vreau să vorbesc despre el, din superstiție. Mi-ar trebui un răgaz de două-trei luni ca să mă concentrez. Poate o să-l am, poate nu... Nu ascund că mi-ar face foarte bine dacă aș reuși să „dublez" scrisul pentru radio cu acela pentru o carte, o cărțulie...

D.C.M.: La ora cînd vă pun această întrebare nu am citit încă volumul lui Lucian Raicu despre Eugen Ionescu. Am citit numai cronicile lui Nicolae Manolescu și Florin Manolescu și simt că voluptatea plonjării în infinitezimalul, în inefabilul sufletesc, care-l caracterizează pe Lucian Raicu este foarte la ea acasă în Omul ionescian. Ce ziceți?

G.I.: Nu am citit nici eu cartea lui Lucian Raicu, doar cîteva fragmente publicate prin reviste. Lucian Raicu are multe „antene" pentru opera în proză a lui Ionesco, are aceeași natură turmentată și angoasată, este el însuși autorul unui permanent jurnal – chiar atunci cînd scria critică, el rămînea tot în jurnal, în fond. Nu e nimic peiorativ în această constatare. Dar, după opinia mea, această metodă a suprapunerii intimităților e periculoasă – nu pentru autor, ci pentru analiza operei despre care scrii: îi împrumuți prea mult de la tine. Jurnalul lui Eugen Ionescu este – continuu să cred, deși am părăsit subiectul de 20 de ani – un substitut de operă, un „compromis" al unui mare talent literar și al unei conștiințe extraordinare,

dar care nu reușește să se exprime nici prin roman, nici prin filosofie. Așa este Eugen Ionescu în tinerețe ; eu cred că el va rămîne în literatura lumii prin teatrul său, prin cîteva capodopere – *Scaunele, Lecția, Ucigaș fără simbrie* – prin alte cîteva piese importante care se vor juca mereu, cum este de pildă cazul longevității excepționale a spectacolelor pariziene cu *Cîntăreața cheală* și *Lecția*. Jurnalul și alte proze vin în importanță după teatru – sînt un „adaos", chiar dacă unul important și elocvent, una din mărturiile publicistice cele mai expresive ale acestui sfîrșit de veac. Ele sînt și nu sînt literatură, în același timp. Lucian Raicu nu scrie despre „literatura" lui Eugen Ionescu – ceea ce nu înseamnă că textul său nu e interesant și patetic, că reflecția din el nu este aproape de nivelul celei din care s-a inspirat. Și mai este ceva : exilul este un „mediu", ca să zic așa, care te stimulează să scrii jurnal, texte de reflecție, mai cu seamă dacă vrei sau ești obligat să rămîi în literatura română.

D.C.M. : Revenind la *Orizontul traducerii*, îmi dau seama că apariția la noi, în 1981, a unui volum compus exclusiv din texte despre autori străini, traduși în românește, era o pată insolită în peisaj. De altfel, cred că ați prins ultimul tren. După 1983-1984 mă îndoiesc c-ar mai fi putut să apară o astfel de carte. Dar astăzi ? Vă imaginați reacția izolaționiștilor noștri de acum în fața sumarului acestui volum ?

G.I. : Nu știu, poate ai dreptate. Izolaționiștii de azi sînt aceiași cu cei de ieri. Se citea multă literatură străină în România de atunci – și se scria destul de puțin despre ea. Eu sînt mulțumit de această carte –

recitesc din cînd în cînd cîte un eseu din ea și-mi place. Respiră un fel de normalitate în circulația valorilor care, dacă era posibilă în capul meu sau în felul meu de a vedea lucrurile, înseamnă că era posibilă și în al altora. Nu al tuturor, firește. Mentalitatea izolaționistă, chiar printre scriitorii buni, este – din păcate – majoritară ; ea ține scrisul românesc cu nasul în mămăliga națională, în delirul pitorescului intraductibil și, în fond, minor, în ignoranță față de ceea ce se petrece în lume. Eu nu zic să fim tot timpul cu ochii holbați către Apus și să-l imităm cu orice preț : ar fi la fel de prost. Necazul e că nu prea găsim drumul de mijloc – nu-l găsim de vreo sută cincizeci de ani – și nu-l găsim pentru că nu am circulat și nu circulăm destul – ia, te rog, cuvîntul „a circula" în toate sensurile posibile, chiar și în cele metaforice sau... simbolice.

D.C.M. : Mie mi se pare absolut normală preponderența actuală a traducerilor de la noi, în ciuda haosului și a inflației de kitsch. Necesitatea re-sincronizării, pe de o parte – și, de cealaltă parte, un intermezzo pînă la noua vîrstă a literaturii originale. Reacțiile ANTI sînt, desigur, puternice, în descendența programului *Daciei literare*, a teoriei că „o literatură nu se face din traduceri". S-a mers (din fericire, fără succes, deocamdată) chiar pînă la tentativa de obligativitate (cu penalizări administrative) a teatrelor de a avea un repertoriu cu 50% piese românești. Dar ce să-i faci, dacă în literatură, ca și în producția de zahăr, de exemplu, a ajuns importul mai ieftin decît producția națională ? Dacă în economie protecționismul vamal își mai află rostul, în cultură el este devastator.

G.I.: Protecționismul în cultură este, totuși, uneori necesar. Nu pentru a stăvili valul de importuri – care, de altfel, nici nu e posibil de stăvilit; și ar fi o eroare să-l oprești, după ce țara stă în izolare de decenii. Dar a crea stimulente pentru o producție artistică națională de calitate, a încerca să faci o bună propagandă valorilor românești – cum nu s-a făcut niciodată în trecut (înțelegi, Dan C. Mihăilescu, NICIODATĂ!) – ar reprezenta un cîștig important pentru noi toți. Pentru asta ar trebui să știm ce se cere și să încurajăm artiștii să răspundă și la ecourile modei. Astăzi – și mîine – cultura are nevoie de manageri cît mai buni – și cu cît se va înțelege asta mai repede, cu atît va fi mai bine. Un manager bun știe că trebuie să investească într-o sută de experimente pentru ca să reușească în cinci. Dar cînd statul e singurul manager – și acesta lamentabil – cînd patrimoniul e în mare pericol și valorile sau se degradează, sau se fură, cînd Ministerul Culturii e condus de un activist mărginit și incapabil, nici măcar problema protecționismului nu poate fi pusă așa cum trebuie. Revenind la traduceri. E de completat programul de acum 150 de ani al *Daciei literare* astfel: o literatură nu se face din traduceri, dar traducerile sînt literatură; și deseori mult mai bună decît aceea care nu e o traducere. Dar, că veni vorba de *Dacia literară*, nu ai impresia că ne punem probleme care au fost puse foarte de mult și la care alte culturi nici nu se mai referă, pentru că au intrat de mult în ordinul evidenței? Nu e vorba de noi doi, ci de contextul general retardat al problematicii culturale românești din ultimii 50 de ani...

D.C.M.: Ba, mai mult, întoarcerea e pe toate planurile. Ca să se uite prezentul și să orbim față de viitor, sîntem, în mod organizat, sistematic, îndemnați înspre trecut: reluăm teoriile specificului național, reluăm interminabilul conflict tradiție/modernitate, reluăm 1848, punctul 7 din Congresul de la Berlin, reluăm disputa insolubilă monarhie/antonescianism/legionarism, reluăm linia Iuliu Maniu, linia Titulescu, linia *Viața Românească*, linia *Porunca vremii*, reluăm titlurile ziarelor ș.a.m.d. Bun, asta se cheamă „recuperarea tradiției", a continuității. Numai că foarte puțini (și foarte rar) spun răspicat: sîntem în 1993, bre! Lumea a ajuns pe Lună, se pune cosmosul pe computer, iar noi ne tot întrebăm dacă faptul că Vladimirescu, Horia și Alexandru Ioan Cuza au fost francmasoni a fost rău sau bun! Iar intrăm în putrezire. Apropo, credeți că vor fi, odată, șanse, la noi, pentru depolitizarea actului cultural și, în speță, literar? Acum, ca și în urmă cu 20, 40, 70 de ani, conflictul „tradiționalism/modernitate" nu e decît deghizamentul luptelor politice, financiare ori de culise, fie administrative, fie sentimentale. Îndărătul opțiunilor literare au fost – și sînt – întotdeauna, la noi, resorturi extraliterare. Om trăi vreodată ziua în care se va putea scrie normal (adică nesuspicionabil) și despre, să zicem, Cioran, și despre Fundoianu? Ziua în care, scriind cu egală aplicățiune despre amîndoi (exemplul e generic) să nu fii taxat fie de idiot, fie de oportunist?

G.I.: Nu știu. Dacă vezi lumea ca pe o mahala, nu poți decît să gîndești și să reacționezi ca un mahalagiu. Cît despre eternele și falsele probleme pe care și le pune (sau mai bine zis crede că și le pune)

cultura română – cum ar fi : tradiționalism/modernitate, național/universal și tot felul de astfel de bazaconii fumate în alte părți ale lumii de cel puțin 150 de ani – fie că sînt sau nu reflexe ale extraculturalului – ele nu au avut decît rolul de a ne ține pe loc, cu nasul în propria ogradă, sau, mai rău, în duhoarea stătutului din camerele neaerisite cu deceniile...

D.C.M. : În afară, desigur, de viața literară românească, urmăriți cu precădere vreo literatură europeană (franceză, engleză...)? Credeți că în revigorarea literelor occidentale spațiul estic va juca, în anii ce vin, rolul deținut de latino-americanii în anii '60?

G.I. : Nu urmăresc, cu precădere nici o literatură din Vest sau din Est. Sînt în genere informat de ziare despre apariția autorilor sau cărților importante, dar citesc extrem de puține din lipsă de timp. Literatura Estului a interesat și va continua să intereseze în Occident – apar multe cărți traduse din autori ruși, cehi, polonezi, maghiari, sîrbi etc. Dar nu cred că esticii vor avea succesul latino-americanilor, succes care continuă, deși a trecut de apogeu. Lumea trăiește cu perspectiva unui planetar proces de metisaj – care va fi și unul cultural, literar, deci nu numai unul rasial. Acest proces nu e deloc văzut în România – nu sensibilizează pe nimeni, așa cum nimeni nu e sensibilizat la problemele ecologice. Or, metisajul, federalismul și chestiunea ecologică sînt cîteva dintre realitățile și problematicile majore ale lumii veacului nostru și mai ales ale celui următor.

D.C.M. : Mi-aduc aminte cu cîtă plăcere vă citeam comentariile în *România literară* în anii în care începuse televiziunea noastră integrala Shakespeare

a BBC-ului. Ce se mai întîmplă astăzi cu Shakespeare în lume? Spuneți drept: nu vă e dor de actorii români?

G.I.: Nu știu ce se întîmplă cu Shakespeare în lume... văd, din cînd în cînd, cîte un spectacol la televiziune – cum a fost, de pildă, *Iulius Cezar*, montat de Peter Stein la festivalul de la Salzburg de anul trecut – un spectacol excelent, cu mari actori germani. În vacanță plec întotdeauna cu un volum din Shakespeare, am și noua ediție românească, mi-a făcut-o cadou prietenul meu Mircea Martin. Sigur că mi-e dor de actorii români, mai ales cînd erau conduși de marii noștri regizori. Am o părere foarte proastă despre majoritatea actorilor francezi, de pildă. Dar actori mari sînt mulți pe lume – și americani, și ruși, și englezi etc. Fiecare însă în stilul lui. Ca să răspund ca o domnișoară de pension, actorul meu favorit este Robert De Niro. Am mai văzut piese din integrala Shakespeare – care nu știu dacă pînă la urmă a devenit o integrală – cu interpretări foarte inegale; dar chiar atunci cînd nu au strălucire, spectacolul și actorul englez îți dau de gîndit – lectura lor are ceva adînc și just, de care trebuie să ții seama atunci cînd scrii despre piesele lui Shakespeare. Și pentru că mi-ai amintit de comentariile mele, îți voi mărturisi că ele sînt, după opinia mea, tot ce am scris mai bun. Au fost și dintre ultimele texte pe care le-am scris înainte de plecare.

D.C.M.: Vă mai miră ceva în viața românească de astăzi? Credeți că v-ar mai putea șoca vreo întîmplare? Ce texte ionesciene vi se par cele mai „actuale" pentru orizontul geto-carpatin de așteptare?

G.I.: Desigur, de pildă mă miră foarte mult cînd cineva își asumă trecutul, actele sale, chiar dacă sînt reprobabile; mă miră cei care nu uită; mă miră cei care – puțini, ce este drept – au ascultat *Apelul către lichele* al lui Gabriel Liiceanu și astăzi au decența de a se ține deoparte. Așadar, deduci că mă mir destul de rar... Dovezile de caracter mă miră. În ceea ce privește evoluția confraților – sau a intelectualilor mai cunoscuți – am avut puține surprize, oricît ți se va părea de ciudat. Vreau să spun surprize mari, „conversiuni" înspre lichelism sau carierism – ori invers. Pe mine nu m-a mirat ce au făcut și fac Adrian Păunescu sau C.V. Tudor sau Paul Everac sau Sergiu Nicolaescu sau Petre Sălcudeanu – nu mai continuu lista – ceea ce mă miră este lipsa de reacție a oamenilor cinstiți în fața acestei... continuități. Reacția altora, acum cînd ea este posibilă și cînd nu mai există frica – sau mai există? Mă mai nedumerește un anumit spirit – să-i zicem „dilematic", dar nu pentru că aș disprețui oamenii dilematici – și eu fac parte din ei –, ci pentru că unii maschează sub dilemă incapacitatea de a înțelege democrația și gradele ei de inevitabilă intoleranță. Pentru că dacă crezi necondiționat în democrație, atunci nu mai poți fi tolerant cu tot ceea ce o contrazice. Așa că nu mă contrariază cei de la care nu am nici o pretenție – sînt unii de la care, vai!, am avut –, ci cei de la care am, de la care așteptam nu amuzament și trăncăneală, ci atitudine politică, socială, morală fermă, clară. Știu bine că și eu pot greși și de aceea nu fac pe intransigentul – deși respect intransigența, e atîta nevoie de ea!, chiar mai multă decît de umorul care prisosește; cît despre ideea că umorul nu trebuie să

ne părăsească în orice împrejurare a vieții – idee scumpă unor intelectuali români – o socotesc o pură auto-mistificare sau cecitate. Cum să privesc ultimii 55 de ani ai istoriei României cu umor? Ar fi imoral pentru mine și fatal pentru viitorul țării. Cine rîde sau zîmbește tot timpul și la orice nu poate fi decît sau un imbecil, sau un iresponsabil. Cele mai acute piese ionesciene pentru orizontul românesc? Probabil cele care au un mai pronunțat caracter politic: *Rinocerii*, *Maestrul*, *Setea și foamea*. Dacă ar fi după mine, aș înființa un teatru care să joace în permanență numai piese ionesciene – sînt destule – chemînd acolo să monteze cei mai de seamă regizori români și străini sau trupe celebre din întreaga lume. Asta ar însemna o adevărată propagandă pentru cultura română!

Șaizeci de ani de melancolie...*

Al. Cistelecan: Stimate Domnule Gelu Ionescu, ați urmărit îndeaproape și după plecarea dvs. din țară, ca redactor al postului de radio *Europa liberă*, cursul literaturii și al culturii noastre. Ați văzut, măcar în parte, discuțiile referitoare la necesitatea unei reevaluări a epocii literare postbelice. Cît de sancționată de istorie vi se pare, azi, literatura de dinainte de '89? Cît de urgentă vi se pare operația de „reevaluare" și care credeți că trebuie să fie criteriile ei?

Gelu Ionescu: „Sancționată", cum spuneți, va fi toată această perioadă literară și culturală în genere, oricît ar dori atîtea „voci" – și nu oarecari – să susțină, chiar cu argumente... administrative, că ierarhia de valori literare de dinainte de decembrie '89 rămîne valabilă și azi, și mîine. Chiar azi și chiar fără a fi critici literari, ne dăm seama că această ierarhie nu mai are cum fi valabilă, cu toate că nu putem ști în ce proporții va fi ea revizuită mîine. Ce poate rămîne de pe urma unor scriitori precum Eugen

* Dialog realizat de Al. Cistelecan și publicat în *Vatra*, nr. 11-12, 1996.

Jebeleanu, Maria Banuș, Titus Popovici, Dinu Săraru, Aurel Baranga sau Paul Everac – exemplele s-ar putea înmulți pînă la a umple cîteva pagini, din nenorocire? Nimic! poate că într-o viitoare istorie a literaturii să li se consacre nu mai mult de o frază sau un paragraf. Nu știu dacă aceste nume au dispărut din manualele școlare, unde nici nu aveau ce căuta, de fapt. Ceea ce au scris aceștia și alții, chiar în epoca de după „teroarea" realismului socialist, nu are aproape nici o valoare. Dar să luăm și cazul Geo Bogza: ce să reținem din ceea ce a scris el după '47, uitînd, dacă vrem, de entuziastele sale impresii de călătorie în defuncta URSS? *Cartea Oltului* și-a stricat-o singur – și va trebui să nu ținem seama de ultima ei redactare, mult inferioară primeia. Rubrica sa de la *Contemporanul* și *România literară* strînsă în volume precum *Paznic la far*? Sărăcuțe și conjuncturale notițe, ridicol ilustrate cu plopi tremurați, notițe pe moment înregistrate de mulți confrați – între care nu mă număram, și am martori pe Radu Cosașu sau Roger Cîmpeanu – ca niște „acte de opoziție"? Să fim serioși! Erau un fel de „mîrîieli" care sigur că nu-i aduceau grațiile puterii ceaușiste – dar nici acte de curaj nu pot fi numite. E drept, mulți nu făceau nici asta... Apoi, ce căuta Bogza în Academie? Sau de ce a acceptat să fie profesor la o fantomatică facultate de ziaristică de la Universitate (desființată prin anii '60) de unde el a încasat ani de zile un salariu de profesor universitar fără a trece măcar pe culoarele facultății? Protestele sale în plenarele și în consiliul Uniunii? Desigur, cuvîntul său a atîrnat greu, pînă la un moment dat! Dar nu a fost singurul, și apoi toate aceste proteste atît de vehemente

în dese împrejurări – cum bine știm – nu ajungeau la public. A „tronat" însă în ierarhia de valori, decenii de-a rîndul, și va trebui să fie pus acolo unde va socoti posteritatea – adică, așa socotesc eu, printre scriitorii minori ai epocii. Sau chiar printre cei... mărunți...

Sînt convins – dar poate greșesc, cine nu riscă a fi în eroare cînd face imprudența de a vorbi despre viitor? – că reevaluarea va fi foarte drastică și că cei care vor veni nu vor avea nici măcar înțelegerea sau menajamentele pe care le mai putem avea noi azi, știind că un scriitor sau altul, în viața literară, a fost de partea cea bună – și nu în tagma partidului și securității. Criteriul? Firește, cel al valorii operei, valoare estetică și ideologică – aceasta, implicită sau explicită. Nu numai critica și istoria literară „judecă", dar trebuie să așteptăm – dvs., care sînteți tînăr, o veți constata cu siguranță – și cît vor fi de retipărite cărțile acestei perioade, cît vor fi ele cerute de noile generații. Am credința că cele mai mari șanse de posteritate le au poeții, ceea ce ei au scris după „destinderea" din anii '60 – cred că mulți poeți vor rămîne, după cum cred că și multe exegeze critice își vor păstra valoarea de referință. Cele mai amenințate... „genuri" rămîn romanul, nuvela, memorialistica și literatura dramatică. S-ar putea ca scriitorii buni și cărțile bune, dar care au evitat problemele acute ale teribilei realități, să aibă în viitor mai multe șanse, o cotă mai bună decît cele (sau cei) care – cu mai mult sau mai puțin curaj, cu mai multe sau mai puține pagini cenzurate – au înfruntat presiunea tragicei actualități politice și sociale. S-ar putea deci ca Radu Petrescu, Ștefan Bănulescu sau Ștefan

Agopian să „reziste" mai bine decît Augustin Buzura sau Marin Preda, de pildă. Chiar dacă noi am resimți această „reevaluare" ca pe o ingratitudine față de ecoul cărților acestora în anii cînd ele au apărut.

Am fost uimit de afirmațiile făcute, între alții și de Nicolae Manolescu – iată un nume cu o posteritate asigurată, iată o valoare care nu cred că va avea parte de prea multe „sancționări" – despre „adevărurile" spuse de literatura perioadei în discuție. Citez din *Adevărul literar și artistic*, nr. 320, din 26 mai 1996: literatura noastră „a spus aproape tot ce era de spus despre regimul comunist... Noi n-am avut Samizdad: ceea ce a fost de spus s-a spus pe față. Pentru asta creîndu-se chiar un fel de genuri și coduri artistice speciale. Noi învățasem să citim printre rînduri. Știam dintr-o clipire complice din ochi la ce se gîndește autorul atunci cînd ne spune o poveste". Tot Nicolae Manolescu revine într-un editorial al *României literare*, nr. 25, 26 iunie 1996. Îl citez din nou: „În România, artiștii s-au sustras cenzurii construind un limbaj esopic, genuri și forme literare specifice, care le-au permis să spună aproape totul despre societatea oribilă în care trăiau. Nici literatura de sertar, cu minime excepții, nici aceea tipărită clandestin nu s-au remarcat în România... Literatura a izbutit să fie o oglindă necruțătoare a vremilor".

Sînt într-un dezacord aproape total cu N. Manolescu, din cîteva puncte de vedere. Ca să rămîn la termenii săi, a fost oare literatura română o „oglindă necruțătoare" cînd, din cîte îmi amintesc, nu prea știu cărți „necruțătoare" scrise și publicate în țară înainte de '89 nici despre închisori, despre Canal, despre colectivizarea forțată și sîngeroasă a agriculturii, nici despre

tragedia industrializării, despre frigul și foametea „anilor lumină", nici despre crimele de la Pitești, despre teroarea securității, despre lichidarea claselor avute și a intelectualității, despre dictatura dementă, nici despre distrugerea învățământului și a naturii – să mai continuu? Dacă ar fi adevărat ceea ce scrie N. Manolescu, atunci ar însemna că ceea ce trăiam noi românii era descris și în cărțile ce le citeam, scrise de confrații noștri. Asta ar echivala aproape cu o libertate de expresie, ciupită ici și colo de către o cenzură nătîngă. Așa a fost oare? Au fost scrise toate aceste grozăvii „pe față"? Atunci de ce a fost nevoie de un „limbaj esopic" și de o complicitate cu cititorul (punct în care sînt de acord cu N. Manolescu)? De ce a fost nevoie de „genuri noi" – pe care, în paranteză fie spus, nici nu le prea văd. E aici o contradicție flagrantă. Nu cred deloc, dar absolut deloc, că adevărurile mari și teribile ale anilor dictaturii comuniste au fost scrise și publicate „pe față"; dar știu bine că aceste adevăruri au fost cu timiditate și cu frică, justificată frică, atinse și strecurate în multe cărți și că meritul autorilor lor de a spune măcar părți din adevăr și de a nu minți, conform cerințelor oficiale, e incontestabil – și nimeni nu li-l va lua. Aceste bucăți de adevăr au fost scrise cu un imens consum de nervi, de conștiință și de sănătate pe care nu l-am uitat și nu-l voi uita. Dar însuși faptul de a scrie cărți publicabile, în condițiile în care NU PUTEA fi spus tot adevărul, reprezintă o evidență pentru noi toți, de la care se pornea; și mai reprezintă, în același timp și o concesie majoră ce o făceam cu toții, sau aproape; e adevărat că sertarele s-au dovedit goale (de beletristică, nu și de

memorialistică) după decembrie '89, cum de altfel și bănuiam, e adevărat că nu a existat Samizdad – dar nu știu dacă aceste date sînt, neapărat, spre onoarea noastră. Curajul de a scrie o carte nepublicabilă în regimul cenzurii comuniste nu l-au avut decît foarte puțini – la fel și acela de a se face publicați în străinătate, devenind deci implicit nepublicabili în țară. Nimeni nu poate cere altcuiva să fie erou, nimeni nu poate cere cuiva să riște a nu avea din ce trăi sau a înfunda pușcăria. Nimeni nu are dreptul acesta. De aceea excepțiile, precum Paul Goma, Bujor Nedelcovici și alți cîțiva, sînt notabile, importante, deși, cum spuneam, nu este de loc sigur că reevaluarea de mîine va ține seama se curajul lor mai mult decît de valoarea literaturii lor. Și noi nu vom mai fi pentru a ne aminti ce au reprezentat pentru noi aceste bucăți de adevăr din cărțile lui Preda, Buzura sau Țoiu. Știu bine că e greu, dacă nu imposibil, de trăit fără compromisuri. Dar dacă e așa, atunci mi se pare că aceste compromisuri trebuie asumate, cîndva. Măcar asumate, *post festum*. Cenzura a lucrat cît a putut, a și fost înșelată sau s-a lăsat – din motive care nu le mai discutăm acum. Dar autocenzura? Chiar să nu fi simțit niciodată Nicolae Manolescu umbra aceasta fatală în spatele său, urmărindu-i șirul frazelor? Mă îndoiesc; eu recunosc că aceste două spectre m-au urmărit – și că nu am avut nici eu curajul de a scrie cărți nepublicabile, că am spus jumătăți de adevăr, sau că am „uitat" de altele, care mi se păreau nepublicabile. E un mare regret – dar eu am scris numai trei cărți și puține din eseurile mele privesc literatura română contemporană. Voi reveni asupra subiectului, ceva mai jos.

Dincolo de valoarea literară și de aceea „politică" sau „istorică", de document, a cărților, se mai pune problema morală a autorului lor – uneori și aceea a publicisticii sale din această epocă. Sînt cazuri multe și ele trebuie cred, sub regimul unei urgențe, dezbătute acum – deși atît de puțini sînt cei dispuși să o facă – și cînd o fac se bucură mai mult de dezaprobarea multor confrați. Trebuie observat că, după '89, a fost o adevărată explozie de reeditări a scriitorilor interbelici interziși sau cenzurați. Cea mai mare parte din ei fuseseră politic de dreapta și de extremă dreaptă – și e foarte bine că ei au fost redați circuitului de lectură după atîtea decenii de interdicție. Căci nimic nu e mai rău decît interdicția. E foarte bine că au apărut Mircea Eliade, Emil Cioran, Nae Ionescu și alții, dar și mai bine este că au fost retipărite în versiuni integrale și cărțile „de centru și stînga", profund democratice ale lui Zeletin sau *Istoria civilizației române moderne* a lui Lovinescu. Pentru mulți, între care chiar Monica Lovinescu sau Matei Călinescu, „legionarismul" unor texte ale lui Eliade, Noica sau Cioran a fost o surpriză. (Pentru mine nu, căci descoperisem singur o parte din aceste texte atunci cînd căutam în presa anilor '30 publicistica lui Eugen Ionescu, în mod evident anti-legionară.) Încă o dată, foarte bine că s-a vorbit – nu suficient, cred – despre toate acestea, că s-a putut observa amploarea unei orientări de proporții către extrema dreaptă, spre care s-au îndreptat mulți intelectuali români importanți, unii din ei rămași la aceleași convingeri pînă la sfîrșitul vieții, alții ascunzîndu-și trecutul, alții dezavuîndu-l, ca Cioran, de pildă. Cartea lui Z. Ornea despre anii '30 este un admirabil început de cercetare a epocii.

Nu văd însă de ce colaborarea cu comunismul a unor personalități marcante ale culturii și literaturii noastre rămîne aproape nediscutată. Numai pentru că generațiile de peste 50 de ani o știu, o cunosc și chiar nu mai vor să-și amintească de ea? Pentru că intelectualii, scriitorii au un nedeclarat și, de cei mai mulți, nerecunoscut complex de vinovăție: acela că au tăcut, sau că nu au spus lucrurilor pe nume, ci numai pe jumătate; sau că au fost, din slăbiciune, membri de partid; sau că le-a fost, pur și simplu, frică? Secretă culpabilitate pentru că nu au fost solidari cu puținii dizidenți sau protestatari, precum Paul Goma, Dorin Tudoran, D. Țepeneag sau Mircea Dinescu – vorbesc acum numai de scriitori? Pentru că au tăcut cînd a fost ucis Babu Ursu? Și mă întreb: de ce atîta lipsă de curaj în a asuma nu crime, ci convingeri eronate sau slăbiciuni, căci tot omul le are? De ce atît de puțini au vorbit despre trecutul lor, precum au făcut-o Octavian Paler sau Al. Paleologu sau S. Damian sau Ion Ianoși sau, parțial, Radu Cosașu? De ce sînt atît de rari cei care își declară suferința de a fi trăit în duplicitate, chiar atunci cînd au făcut și multe lucruri importante, valoroase?

E acesta răspunsul pentru care nu se scrie nimic sau aproape – una din excepții este Alexandru George, alta Gheorghe Grigurcu – despre colaborarea conjuncturală – căci de convingeri nu poate fi vorba – a unor mari personalități cu dictatura comunistă? De pildă despre publicistica dezgustător-propagandistică a lui G. Călinescu – neobligat de nimeni să o scrie, neconstrîns de nimic (decît, probabil, de orgoliul de a fi în Academie și în semi-grațiile regimului?). Alternativa, în 1950, nu a fost pentru toți intelectualii de

frunte ai țării: închisoare sau pactizare publică cu puterea. Alternativa a fost pentru mulți dispariția din cultură, interdicția de nume, amenințarea cu foamea. Cu siguranță că era foarte grea și că puțini au rezistat și, nefiind Dumnezei, nu avem dreptul de a condamna pe nimeni, dar avem dreptul de a ne întreba despre ei, așa cum ar trebui să ne întrebăm și despre noi înșine. O problemă de morală firește, lăsînd la o parte valoarea operei. Despre aceste compromisuri mari trebuie vorbit – am luat cazul Călinescu, puteam să iau altul. Putem deci să ne întrebăm și să lăsăm faptele să vorbească, așa cum sînt, neuitînd nici că, în schimbul acestor compromisuri, unii au făcut mult „bine" culturii țării și noilor generații; dar și că ei au constituit un exemplu moral nociv pentru noi toți, chiar cei care am profitat de prezența și cvasi-puterea lor „oficială". Am citit în *România literară* (revistă pe care o apreciez mult, la care colaborez uneori și care duce o politică culturală pe care o aprob din cele mai multe puncte de vedere) o comemorare a lui Al. Rosetti, bucurîndu-mă pentru o asemenea inițiativă, binemeritată. M-a șocat însă un titlu, mare cît o pagină: „Al. Rosetti – incoruptibilul". Și mi-am adus aminte că Al. Rosetti a scris omagii lui Ceaușescu (a se consulta colecția *României libere* și a fi găsit pe aceeași pagină cu Marin Sorescu, cînd acesta susținea că de cînd există tovarășul Ceaușescu globul pămîntesc a devenit un „glob de lucru") – ceea ce redactorii revistei TREBUIAU să-și amintească atunci cînd au pus acest titlu fals – că a colaborat cu revista *Săptămîna*, adică revista securității, că Eugen Barbu nu mai contenea să-l laude, că a scris lui Eugen Ionescu scrisori sfătuindu-l „să nu ne mai înjure", că

s-a bucurat de privilegii nemăsurate în situația sa de Academician (meritată, desigur) și în aceea de soț al Miței Rosetti, fostă șefă a UFDR-ului, în anii lui Dej, că dispunea, în călătoriile sale în străinătate, de valută cîtă voia (am informația de la Zoe Dumitrescu-Bușulenga, al cărui asistent eram), că la Academie a tăcut ca un melc în anii tuturor aberațiilor. Sînt toate aceste fapte certe compatibile cu titlul de... incoruptibil? Sigur că Al. Rosetti nu trebuia nicidecum uitat – și nici nu a fost – că a fost un editor eminent, că a adunat în jurul lui, la Institutul de Lingvistică, oameni de mîna întîi, că i-a ajutat să plece în străinătate – știind că nu se vor mai întoarce – de pildă, pe Toma Pavel sau pe Sorin Alexandrescu –, că a ajutat pe mulți intelectuali aflați la strîmtoare cu bani sau în diverse ocazii, că a fost un om de bine, de valoare, că a murit singur, uitat și în mizerie, cum mi s-a povestit.

Sigur că acestea sînt probleme delicate; există grade de intransigență, mulți o dezaprobă pe aceea a lui Paul Goma (cel de dinainte de publicarea jurnalelor sale imunde, semidemente și expresii exclusive ale unor enorme resentimente) sau a lui Virgil Ierunca. Și eu mă simt uneori în dezacord cu ei, dar în același timp îmi zic că aceste intransigențe sînt necesare, mai ales în climatul de conștientă sau inconștientă dorință publică de uitare. Toleranța nu înseamnă uitare, iar o cultură și o civilizație nu se poate dezvolta și evolua pe... uitare.

Ca să revin deci la întrebările dvs.: orice cultură, orice literatură își recitește și reevaluează mereu trecutul – cum ar putea fi altfel la noi, mai ales cînd țara și oamenii ei au trecut prin 40 de ani de tragică

transformare și desfigurare? Urgențele le simțim fiecare altfel – și nimic nu ne împiedică să le exprimăm, chiar provocînd dezacorduri. O cultură nu poate trăi fără dezacorduri și polemici. Expresia „nu e momentul" e profund nocivă – și noi știm cîtă confuzie și cîte compromisuri a adus ea în viața culturală a țării în anii comunismului.

A.C.: Sînteți unul dintre exegeții lui Eugen Ionescu. Pentru noi, românii, primul dintre exegeți. Cum apreciați reintrarea lui Eugen Ionescu în spațiul culturii române? Aveți impresia că teatrele și editurile au făcut gesturile reparatoare ce se cereau?

G.I.: Relativ scurt timp după evenimentele din '89 au apărut, cum știm, mai toate scrierile în românește ale lui Eugen Ionescu, adunate în volumele *Război cu toată lumea* (la Humanitas), *Eu* (la Colecția Echinox), inclusiv retipărirea faimosul *NU*; apoi volumele de jurnal, într-o primă traducere. Editura Univers a început traducerea integrală a teatrului, o traducere nouă semnată de Dan C. Mihăilescu. Sînt piese relativ ușor de tradus, cum ar fi *Rinocerii*, altele foarte greu, cum ar fi *Jacques sau Supunerea* – în care Dan C. Mihăilescu a optat pentru o traducere literală a multiplelor jocuri de cuvinte, prin care anumite sensuri și conotații se pierd cu totul. Nu sînt deloc sigur că era cea mai bună soluție, cred chiar că a fost cea mai proastă. În orice caz, ea nu e o reușită. Multe contrasensuri, o vădită slabă cunoaștere a limbii franceze, accente de vulgaritate – ori Ionescu nu e, nu a fost niciodată vulgar, e o evidență pentru cine îi cunoaște opera. Pe scurt, pînă la urmă un eșec, o treabă de mîntuială, multe traduceri mai

vechi erau mai reușite. Așadar, conchid că e nevoie să avem o NOUĂ, bună, impecabilă dacă se poate, traducere a teatrului lui Eugen Ionescu, din cele mai importante dramaturgii ale secolului XX, în românește. Pălăria a fost prea mare pentru capul de traducător al lui Dan C. Mihăilescu... păcat!

Apoi, în 1995, editura Humanitas a organizat un colocviu internațional Ionescu, la care am fost invitat, dar nu am putut veni – erau ultimele luni müncheneze ale *Europei libere* – colocviu despre care am auzit numai vești bune și care ar merita permanentizat, măcar o dată la cîțiva ani.

Mai știu că o stradă din București a primit numele marelui scriitor și că s-a înființat la Slatina, orașul unde el s-a născut, o societate culturală ce-i poartă numele și care are proiecte frumoase, dar nesprijinite nici de autoritățile culturale locale și nici de cele centrale. Ideea de a da numele lui Eugen Ionescu unui teatru a venit însă unor entuziaști actori și regizori din Basarabia – precum și aceea de a organiza un festival internațional – dar și acolo sînt puține fonduri și nu mai știu cum se mai descurcă acum. Și cei de la Slatina, și cei de la Chișinău m-au invitat să-i vizitez, dar, din păcate, nu am putut. Ne plîngem că nu sîntem destul de cunoscuți în lume, dar iată un excelent prilej de integrare într-un circuit internațional de festivaluri – acela de a iniția un festival dedicat numelui lui Eugen Ionescu și reprezentării pieselor sale sau lărgit pentru un repertoriu ce ar cuprinde pe toți așa-zișii „absurzi". Se cheltuiesc sume mari pentru tot felul de „acțiuni" patriotico-naționaliste de tip Ceaușescu, tot felul de șușanele sub steagul „românității", conduse de demagogi xenofobi

precum Păunescu sau Vulpescu, dar nu există un festival Eugen Ionescu, unul din autorii dramatici cei mai jucați ai veacului. Ce credeți că ar fi făcut maghiarii – cu care nu ne place să fim comparați – dacă ar fi avut ei un... Eugen Ionescu? E ușor de imaginat.

Nu știu dacă teatrele din țară și-au făcut datoria față de cel care a fost intezis din repertorii între 1971 și 1989 – o reparație, cum spuneți, care ar fi fost de dorit; am aflat însă că familia marelui scriitor dispărut, în urma unor neplăcute incidente provocate de conducerea Teatrului Național din capitală, ar fi interzis jucarea pieselor ionesciene pe scenele românești. Nu știu dacă e așa, dar dacă e, atunci aș fi foarte dezamăgit de o astfel de inițiativă. Poți interzice reprezentarea repertoriului ionescian unei trupe conduse de un director ignar, de tip Fănuș Neagu, atîta timp cît acesta continuă să fie director, dar nu și altor trupe. E un nonsens care nu servește nimănui. Apoi, deși am urmărit cu destulă atenție viața teatrală din România pînă în mai '95, cît timp am lucrat la *Europa liberă*, nu țin minte să se fi înregistrat vreun spectacol memorabil cu piese ionesciene – și chiar m-am mirat.

A.C.: Cum apreciați ritmul de integrare a literaturii române din exil, în genere?

G.I.: Ritmul e bun. Foarte mulți scriitori exilați au parte astăzi de ediții și traduceri în românește. Vintilă Horia și Paul Goma, Horia Stamatu și Pavel Chihaia, Leonid Arcade și D. Țepeneag, Al. Busuioceanu și frații Ciorănescu, Toma Pavel, Matei Călinescu și Virgil Nemoianu, Ion Negoițescu și Emil Hurezeanu

etc.; apoi seria *Pe unde scurte* a Monicăi Lovinescu, de o mare importanță pentru confruntările viitorului și chiar ale prezentului. Una din cele mai importante cărți-mărturie este aceea semnată de Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Mai sînt și alte mărturii din rezistență, închisori și lagăre, o parte au apărut deja – un extraordinar material documentar. Ar trebui făcută o antologie din publicațiile românești din Occident, publicațiile exilului, unde trebuie să fie multe pagini interesante. Nu totul, pentru că și exilul a avut și are parte de veleitarii lui, identici cu cei din țară prin lipsa de valoare. Cred că Virgil Ierunca ar fi cel mai potrivit să alcătuiască o asemenea antologie. Partea trebuie să se întoarcă în întreg, din toate colțurile lumii.

A.C.: Ce credeți că trebuie schimbat în condiția criticii și exegezei literare azi? Poate exista un echilibru între cultura mediatică și cea universitară?

G.I.: Eu cred – de altfel e de ordinul evidențelor – că, după '89, condiția criticii literare s-a și schimbat foarte mult. Timp de decenii, mai precis încă din anii '60, critica literară a jucat un rol foarte important în viața cultural-politică a țării: și anume ea s-a definit prin faptul că a OPUS o destul de consecventă rezistență față de literatura oficială sau cea agreată de regimul comunist, arătîndu-i acesteia lipsa de valoare; în plus, ea a IMPUS propria ierarhie de valori, foarte apropiată de cea reală la acel moment, cea care cred că, cel puțin cîtva timp, nu prea mult, va mai fi încă în vigoare. În cele mai multe cazuri, critica a respins nulitățile sau mediocrițăile cu rol politic și a susținut la rangul și valoarea lor pe

scriitorii adevărați. Ceea ce nu e puțin lucru, într-o țară în care dictatura a domnit aproape nestingherită. Spre critică s-au îndreptat multe talente pentru că în jurul ei a fost creat un regim de cvasi-libertate a expresiei – multe talente și persoane care, în condițiile unei libertăți normale, ar fi luat, probabil, alte drumuri intelectuale; nu putea fi studiată nici filosofia, nici sociologia, nici psihologia decît cu riscul unei îndoctrinări și „prostiri" sistematice (excepțiile se cunosc). Acest cîmp de libertate foarte relativă a „chemat" deci spre el multe talente și predispoziții critice, nu numaidecît literare. De aceea și numărul mare de critici, eseiști și exegeți foarte buni, interesanți și plini de idei, de multe ori și oameni de curaj intelectual și politic. Ne putem întreba de ce a „tolerat" regimul „nesupunerea" criticii – și putem răspunde și că el nu putea, decît prin teroarea anilor '50, închide toate gurile; și pentru că numărul cititorilor de critică era, cum e și normal, destul de redus și deci „nepericulos" pentru regim; și pentru că el avea în mînă arme mult mai puternice: manualele școlare, destule „organe" prea supuse (radioul, televiziunea, unele reviste de cea mai tristă amintire) și tot aparatul cenzurii care nu putea fi, în fond, învins, ci doar hărțuit. Sigur că unii critici „de întîmpinare", cum se spune, au făcut și concesii, scriind și despre maculatura de partid într-un mod circumstanțial sau evaziv – și sigur că libertatea criticii avea margini peste care se trecea numai prin aluzii sau prin așa-zisul „limbaj esopic", cel de care vorbea N. Manolescu în citatele pe care le-am cometat. Cărțile de poezie, critică sau de proză care strecurau adevăruri, în mod evident neconvenabile puterii, aveau parte de

o primire intenționat și concertat foarte bună, de cele mai multe ori erau supraevaluate. Asta se întîmpla pentru a răspunde presiunii oficiale ; la fel se întîmpla, cum bine ne aducem aminte, cu aprecierea cărților scrise de cei care erau în grațiile partidului și ale securității, cărți care erau excesiv lăudate numai de către așa-zișii critici ce s-au pus în slujba puterii, în mod deschis : printre ei însă, nici unul din criticii de certă valoare. Sau de către acei care voiau să se pună bine cu puternicii zilei și-i lăudau, jucînd un joc ambiguu care, pînă la urmă, s-a răzbunat : ei au încetat să mai fie buni critici pentru că repetatul compromis omoară și vocația și autoritatea. Mai erau și jocurile vieții literare, destule și previzibile de către cei care eram înlăuntrul ei. Mai erau și amiciţiile, și antipatiile – acestea însă inerente oricărei vieți literare. De fapt, discursul criticii literare este în mod inerent un „discurs al puterii" – adică un tip de discurs impur, amestecînd multe criterii și țintind a fi un gest de impunere a unui punct de vedere care nu e niciodată numai unul estetic. Asta e condiţia criticii de întîmpinare, peste tot în lume, mai acuzată la noi din pricina luptei surde cu gustul și directivele puterii comuniste. Toate aceste condiții duc la constatarea, pe de o parte, a rolului benefic pe care l-a jucat critica literară în genere, pe de alta, la concluzia logică privind „conjuncturalitatea" ei, deci relativitatea, destul de fragilă uneori, a judecăților ei, ce nu au cum nu fi amendate astăzi, sau mîine, în condițiile unei libertăți de exprimare și de revizuire necesare și inevitabile. În genere și de oricînd, critica literară e supusă unui context, mai supusă poate decît alte „genuri" – iar în epoci dominate de lipsa de libertate

a opiniei, cu atît mai mult este condamnată la un coeficient de „conjuncturism" mărit. Să dau un exemplu: astăzi se poate spune cu toată liniștea că *Cel mai iubit dintre pămînteni* este un roman cu multe goluri, prolixități și eșecuri, dar, la apariție, mulți critici de întîmpinare au trecut peste defecte din două motive: întîi, pentru că Marin Preda spunea multe adevăruri despre „era ticăloșilor" – adică a comuniștilor – apoi, pentru că Preda trebuia sprijinit în lupta sa surdă cu puterea. Aceste motive erau atunci mai mult decît oportune, chiar necesare, și, dacă aș fi scris despre roman, aș fi procedat asemeni unora dintre confrații mei, chiar dacă vedeam, probabil ca și mulți dintre ei, neîmplinirile lui, pe care Marin Preda, poate și din cine știe ce presimțiri, s-a pripit să-l publice.

Prin urmare, critica literară a jucat un rol hipertrofiat, dar benefic, cum spuneam, în epoca dată. S-au scris multe cărți bune, au apărut exegeze excelente privind diverse epoci și scriitori mai cu seamă de dinainte de '47. Am recitit de curînd *Arca lui Noe* și cartea despre Sadoveanu ale lui Nicolae Manolescu – cărți de mare valoare și fără riduri. În genere, cînd consult criticii din ultimii 30 de ani scriind despre clasici și despre unii autori interbelici, constat acum cu bucurie justețea și finețea lucidă a observațiilor lor, subtilitatea analizelor și buna judecată de valoare.

Nu același lucru este valabil pentru o parte din judecățile referitoare la contemporani, din motive arătate mai sus. De aceea, la acest capitol, va veni revizuirea – vine treptat – și nici nu se poate altfel. E greu de apreciat ce va fi reomologat ca valoare sigură de către critica și exegeza de peste 20 de ani.

Să mai constatăm împreună că, astăzi, critica literară nu mai poate avea rolul ce l-a avut, de a ține locul oricărui alt fel de... critică. Și e foarte bine că e așa. Iar dacă mulți critici importanți au și renunțat la „oficiul" lor, nu văd în asta nici un fel de dramă – nici pentru literatură, nici pentru ei – opțiunea le aparține și cu siguranță că și-o asumă. Cei care continuă însă a scrie critică literară nu sînt puțini – și ei trebuie mereu încurajați. Căci, nu pentru că o parte din „autoritățile" de ieri au renunțat la critică este acum o „criză" în cultura română, nici vorbă. Și mai cred că spre critică vor veni în viitor mai puține talente și vocații intelectuale. Văd că revistele literare rezistă, ba chiar se înmulțesc, dar cu ce public și cu ce ecou? E oare, pur și simplu, o inerție? ca să nu mai spun că, din mulțimea lor, abia vreo cîteva sînt cu adevărat valoroase. În momentul în care cotidienele centrale vor deveni destul de puternice, ele vor putea acorda săptămînal cîteva competente și bine scrise pagini problemelor culturii și literaturii – pagini de actualitate și de „întîmpinare"; sau vor scoate suplimente așa cum este *Adevărul literar și artistic*; disputele de idei și controversele își vor face și ele locul, tot acolo, așa cum se întîmplă în presa occidentală. Domeniul criticii, larg și întins, se va specializa, ca să zic așa: cotidienele vor rămîne cu „întîmpinarea" și cu un criteriu de judecare și recomandare adresat unui public mare, istoria literară va rămîne în cîteva reviste și în cărți, teoria literară la fel. „Universitarii", adică cei care au susținut, în primul rînd, efortul critic în aceste ultime patru decenii, vor renunța treptat – în favoarea jurnaliștilor – la urmărirea fenomenului curent, revizuindu-și chiar

felul de a se gîndi pe ei înșiși în acest nou context. Cu alte cuvinte, vor trebui să... aleagă și să-și asume alegerea și consecințele ei. Am mari dubii că revistele literare vor mai juca rolul pe care l-au jucat în trecutul nostru cultural, fiind deci o tradiție. S-ar putea să mă înșel ; ceea ce mi se pare sigur, este că aceste reviste de orientare, de direcție sau de dispută de idei, dacă vor exista, nu trebuie să se aștepte prea multă vreme la ajutorul financiar al statului – oricare ar fi partidul de guvernămînt. Ele au nevoie de „sponsori" generoși și imparțiali – și nu de ajutoare condiționate politic. Nici o bună publicație strict culturală nu este rentabilă, din punct de vedere financiar – nicăieri în lume ; dar ea este infinit rentabilă din alte puncte de vedere – și „normalitatea" va începe atunci cînd marile edituri, sau cine știe ce alte firme, vor cîștiga atît încît să-și permită editarea unei reviste. Așadar, echilibru între cultura mediatică și cea universitară, cum spuneți, poate exista. Nu este deloc exclus ca un ilustru universitar să țină un foileton în suplimentul cultural al unui mare ziar – dar asta nu-i va mai asigura cariera universitară, ca pînă acum. Și e firesc să fie așa – e nevoie de specializări cît se poate de stricte, cum se întîmplă și în Occident. Roland Barthes sau Jean Starobinski nu au „ținut" cronici literare nici la *Le Monde*, nici la *Le Figaro* – iar Bernard Pivot nu a devenit universitar. Umberto Eco nu a „confundat" domeniile, chiar dacă a făcut și multă publicistică în afara studiilor sale teoretice sau a romanelor. Nu trebuie însă să imităm cu orice preț Occidentul, ci doar să despărțim apele în mod cît mai productiv și mai adecvat intelectual pentru cultura națională și pentru

necesitățile ei imediate și cele pe termen lung – și ele nu sînt deloc puține. Căci universitarii noștri, cu rare excepții, nu știu să facă nici o bună ediție critică, nici să scrie pentru o mare enciclopedie sau dicționar. Domeniul criticii – cu toate ramurile sale – are nevoie de ieșirea dintr-un anumit diletantism și „devălmășie" care este tocmai una din consecințele succesului său din ultimele decenii. Așadar, ca să revin la angajarea politică a multor critici și scriitori, ea mi se pare firească – cei ce îi trimit înapoi la literatură sînt fie ipocriți, fie naivi. Chiar dacă angajarea politică a unuia dintre cei mai de seamă critici postbelici – l-am numit pe N. Manolescu – s-a dovedit o mare deziluzie și pentru el, și pentru cei ce au crezut în el.

A.C. : Se vorbește, pe toate tonurile, despre o criză a culturii române de azi – criză de creație, de receptare, de susținere etc. Cît de real și „normal" vi se pare acest diagnostic?

G.I. : Mi se pare și normal și real. Normal, pentru că și cultura a trecut și trece prin două schimbări, cel puțin două, de structură profundă : trecerea la libertatea de opinie și de creație, după 40 de ani de interdicție a acestor drepturi fundamentale ale omului, și trecerea de la cultura etatizată, controlată și stipendiată de stat, la aceea a pieței libere. Răsturnări de proporții și cu consecințe enorme. Statul de azi e prea sărac. Sînt anumite ramuri ale culturii care nu ar mai trebui să pretindă bani de la stat, oricare ar fi culoarea lui politică – ca, de pildă, cea a editurilor. În actuala etapă, cred că statul ar mai trebui să susțină material doar editarea științifică a clasicilor,

publicarea cărților de referință și a cercetărilor speciale – și asta pînă cînd vor exista edituri destul de puternice financiar care să susțină ele și aceste domenii. Difuzarea cărții și presei rămîne o problemă încă nerezolvată – dar am impresia că nu preocupă destul chiar pe cei interesați. Mai sînt și altele, le știți dvs. mai bine...

Criză? Desigur – și în toate direcțiile ce le-ați numit, chiar și în altele. De la stat, în cel mai fericit caz, nu e de așteptat decît o politică ce să conducă, în chip înțelept și informat, la resorbția cît mai rapidă a acestor crize.

Mie însă mi se pare că marea urgență a culturii române esta aceea de a umple IMENSELE goluri de la baza ei: lipsa dicționarelor, enciclopediilor, lexicoanelor, bibliografiilor, tratatelor, a edițiilor de texte integrale pentru clasici, publicarea arhivelor și documentelor, republicarea cărților fundamentale, de referință; modernizarea marilor biblioteci și conectarea lor la rețelele internaționale; refacerea colecțiilor de publicații și facilitarea accesului la ele; refacerea integrală a setului de manuale școlare în cît mai multe alternative. Drept este că din aceste puncte de vedere, lipsurile sînt vechi, de dinainte de 1940 – și că regimul comunist a făcut și ceva bun – și anume au fost traduse multe opere importante din bibliografia universală. Am scris despre asta în preambulul volumului meu intitulat *Orizontul traducerii*. Rămînerea noastră în urmă este enormă – și de pe urma ei vor avea de suferit încă multe generații; ceea ce ar putea face statul ar fi tocmai să sprijine și să încurajeze inițiativele de umplere a imenselor goluri; a fost vorba despre ele și într-un foarte bun

număr din anii trecuți al revistei *Apostrof*. Cum este posibil ca o cultură să nu aibă un dicționar tezaur al limbii ei? De ce mai există Academie dacă nu e în stare să intervină direct și concludent pentru umplerea golurilor? Aceasta este criza cea mare – și ea nu e legată numai de răsturnările de după decembrie '89, ci mult mai veche. E grav că un scriitor de valoare nu-și găsește astăzi un editor – și că îi sînt preferate traduceri inepte, cerute de public. Exemplul scriitorilor din Occident, care în proporție de peste 90% nu trăiesc din cărțile lor, ci din alte venituri (cum ar fi burse, stipendii, gazetărie, consilii editoriale sau sînt editori, profesori sau chiar librari), nu este nici ideal și nici neapărat recomandabil – dar e o realitate; credeți că „modelul" scriitorului „de stat" este mai productiv sau mai echitabil? Mă îndoiesc – și mai ales nu cred că este posibilă, cel puțin deocamdată, o a „treia cale". Înțeleg iritarea scriitorului român, chiar disperarea lui – dar ultimul lucru la care ar trebui să se mai gîndească ar fi la o salvare venită de la stat, soluție la care mulți mai speră și acum, în 2002. E o criză și de mentalitate deci – care nu e ușoară și care probabil că sacrifică acum o serie de talente. Și asta e valabil și pentru alte categorii de artiști – șocul e greu și împinge la compromisuri și chiar la renunțări.

Mai există și criza instituțiilor de cultură – care mi se pare la fel de importantă, pentru că statul comunist a lăsat țara fără instituții, fără independența lor, reducîndu-le importanța socială la aproape de zero. E și acesta un domeniu în care puterea dintre '89 și '96 nu a făcut nimic important – și nu numai din motive de buget. Este nevoie de o reformă legislativă importantă privind instituțiile culturale sau nu, pe

care parlamentul nici măcar nu a gîndit-o încă. Comunismul a distrus vechile instituții, așa cum erau ele, unele căpătaseră o reală greutate în stat. Or, nu se poate fără ele – și reconstrucția lor și a autorității lor cere eforturi și sacrificii. Ce pare a fi noua Academie (în care au intrat pe drept mulți oameni de valoare, marginalizați înainte) decît tot un fel de „seră" a semi-neo-privilegiaților mulțumiți de sine și gata numai la... parastase și omagii? Și-a primit, măcar ea, vechile-i proprietăți, bunuri și drepturi, pentru a deveni, cît de cît, independentă financiar și astfel finanța proiecte culturale importante? Au revenit toate colecțiile de artă și donațiile vechi, unele de peste un secol, la scopurile și în clădirile pentru care au fost destinate prin testamentul unor mari personalități și unor mari binefăcători? Și atunci, cum să întrezărim măcar ieșirea din criză?

În ciuda ei, și pentru a reveni la literatură, au apărut după '89 destule cărți bune și cîteva nume de scriitori care cred că se vor impune. Nu numai H.-R. Patapievici – spirit incomod, cu ardență a ideii, cu talent și curaj rar al opiniei și de aceea puțin înțeles și de comozi și de prizonierii clișeelor și ai tradiționalismului – sau radicalitatea critică și dezeroizantă a cărților istoricului Lucian Boia. Apar poeți noi, valabili – ca să zic așa – îi citesc prin puținele reviste literare care îmi parvin; o nouă generație de critici – cum sînt și cei de la dvs., de la *Vatra*, nu pare de loc intimidată de... tradiție, dă dovadă de excelentă pregătire teoretică și nu e deloc „circumstanțială". Mircea Cărtărescu mi se pare deja o certitudine literară de prim ordin în întreaga literatură postbelică. Dar această înșiruire e numai parțial

concludentă – îmi și cer scuze pentru puținătatea ei – însă nu primesc prea multe cărți beletristice din țară și deci nu știu mai mult.

Aș mai adăuga că revista dvs., *Vatra*, mi s-a părut a se reimpune în peisajul atît de inegal al revistelor de cultură cel puțin prin două inițiative: aceea prin care au fost făcute numere-portret ale unei serii de critici importanți – judecați cu simpatie intransigentă (adică ceea ce își poate dori mai mult un scriitor) – și inițiativa unei mari anchete despre Biserica Unită, despre rolul ei istoric și perspectivele ei – numere pe care le-am citit cu mult interes și din care am învățat mult. Nu spun asta de circumstanță, pentru că revista dvs. m-a onorat cu atenția acestui număr, ci, cum știu cei care m-au ascultat la microfonul *Europei libere*, pentru că am salutat și altădată valoarea unor numere și texte din *Vatra*; precum și din *Apostrof*, *România literară*, vechiul *Contrapunct*, dispărut din păcate, sau *Adevărul literar și artistic*. Nedreptățesc, probabil, alte reviste de valoare care nu-mi mai ajung acum sub ochi.

A.C.: Permiteți-mi să închei cu o întrebare desuetă, de rutină: la ce lucrați acum, ce cărți pregătiți?

G.I.: Cum știți, am avut șansa de a reveni la meseria mea de profesor, ocupînd timp de 7 ani lectoratul de limbă și literatură română de la Seminarul de Romanistică din Heidelberg. Am fost timp de peste 19 ani asistent și lector la Universitatea București, Catedra de Literatură Comparată și Teorie Literară. În total fac 26 de ani de catedră. Iubesc meseria de profesor și este singurul lucru – în afară de prieteni și de familie – care mi-a lipsit în acești ani petrecuți

în exil. Am început să recitesc literatură română mai ales interbelică, texte pe care nu le mai citisem de peste 30 de ani. Ar fi multe de spus despre aceste relecturi – decepționante mai ales în ceea ce privește proza interbelică, dar reconfortante în ceea ce privește poezia aceleiași perioade. Și aci s-au produs modificări de... ierarhie personală : socotesc pe Blaga și nu pe Arghezi cel mai important și „universal" poet din perioadă, a mai scăzut admirația față de Ion Barbu, a crescut aceea față de Bacovia. Fac un seminar cu analize de text, cîte un semestru pentru fiecare din ei – cu multe satisfacții ; analize de tip tradițional. Am recitit pe Pompiliu Constantinescu – pot spune că l-am... descoperit de fapt – și îl consider cu mult mai important decît criticul G. Călinescu – a cărui superficialitate în analiză e, pentru mine, din ce în ce mai puțin acoperită de virtuozitatea stilului. Am reevaluat importanța capitală a lui Lovinescu, unul din cele mai lucide și mai occidentale spirite ce a născut pămîntul nostru. Și așa mai departe... Lucrez deci pentru a-mi pregăti cursurile și seminariile și, făcînd naveta între Heidelberg și München, unde locuiesc în primul rînd pentru fata mea Domnica, care e o „bavareză" ce știe și românește, mai am puțin timp pentru scris. Trebuie să vă mărturisesc că, atîta timp cît am redactat programele mele de la *Europa liberă*, nu am mai scris nimic altceva, nici măcar jurnal, ci doar rare notații și reflecții. Am început să-mi scriu „memoriile" acestea în urmă cu aproape doi ani, incitat fiind de cele ale prietenilor mei Ion Vianu și Matei Călinescu, cunoscutele acum *Amintiri în dialog* – o carte excelentă. Într-un fel, aceste „memorii" le intenționez a fi un fel de... o a

treia voce. Am început cîteva capitole – am publicat unele în revista *22*. Toată cartea însă nu cred că va fi gata înainte de mai mulți ani – și nu mă gîndesc încă la ce editură o voi da. Și sînt bucuros că am găsit și titlul acestei viitoare cărți : *Copacul din cîmpie*. Alte proiecte nu am – la critică și eseu pur literar nu știu cînd voi reveni – dar, dacă va vrea Dumnezeu, cred că va veni și ziua aceea. Poate că voi începe să public și o rubrică de „replici" la viața de idei și de opinii din țară, la un săptămînal. Nu-mi lipsesc ofertele ci doar scrupulul că nu am o parte importantă a presei din țară pe masă, că am informație fragmentară ; mă mai ajut cu internetul, de cîtva timp. Cam acesta e... bilanțul și programul pentru un viitor ce devine din ce în ce mai indecis : în vara lui 1997 voi împlini 60 de ani de melancolie...

A învăța libertatea...*

Motive și nuanțe

Tita Chiper: Stimate Gelu Ionescu, pînă mai acum cîțiva ani cei care părăseau România în mod legal se numeau „plecați", celor care fugeau li se spunea „rămași" – nu mai era nevoie să se adauge unde, toată lumea înțelegea – unii erau considerați „transfugi", alții „exilați", norocoșii erau „dați cu clauza" națiunii celei mai favorizate etc. Despărțat de aproape 20 de ani, în ce categorie vă plasați?

Gelu Ionescu: Cred că *emigrație* este un termen care trebuie nuanțat; ținînd cont, în clipa de față, de răspîndirea în lume a celor plecați din România, putem vorbi de o *diasporă*, de o *emigrație* și de un *exil*. Diaspora înseamnă totul, la un loc: să nu uităm că în aproape 50 de ani de comunism au părăsit țara nu numai români, dar și sute de mii de nemți și de evrei născuți aici, turci, greci plecați de la noi în acest răstimp. Astăzi, cine se stabilește în străinătate se poate spune că pleacă în emigrație, liber să

* Dialog realizat de Tita Chiper și publicat în *Dilema*, nr. 449, octombrie 2001.

circule, să-și revadă țara natală cînd vrea, fără teamă. Eu am fost de la început și mă consider în continuare un exilat.

T.C.: De ce?

G.I.: Fiindcă am plecat silit. În fapt, nu m-a scos cineva cu forța din țară, am plecat fiindcă am vrut eu să plec, de silă și de exasperare. În 1982, cînd am ales acest gest fără întoarcere, eram lector la Catedra de Literatură Comparată a Facultății de Limbă și Literatură Română din București, făceam parte din Consiliul Uniunii Scriitorilor, liber ales, și din biroul secției de critică; aveam două cărți apărute și una interzisă de cenzură, care aștepta de 10 ani să plece la tipar: prima parte a unei monografii despre Eugen Ionescu. A fost o carte pe care apoi n-am mai terminat-o, pentru că nu poți să lucrezi la infinit din perspectiva nepublicării. Sau, cel puțin, eu n-am putut să fac asta. Faptul că n-am putut era, poate, o dovadă de slăbiciune; nu o dată m-am gîndit că ar fi trebuit să o fac de la început nepublicabilă, așa cum au făcut toți autorii de samisdad – nu să sper că, totuși, cenzura se va îndura....

T.C.: Cu două decenii în urmă, cine risca totul și pleca din țară nu era privit ca un om slab.

G.I.: Eu mă simțeam alungat. Sînt român get-beget, îmi știu ascendența de cinci generații din partea tatei și de trei din partea mamei. De ce-am optat totuși pentru plecare, de ce-am ales exilul? Am văzut lucrurile mai clar cînd am ajuns în străinătate și, mai ales, cînd am început să fac politică militantă, ca redactor la *Europa liberă*: atunci am avut foarte limpede senzația că țara în care m-am născut mi-a

fost furată. De fapt, regimul comunist mi-o furase demult, în sensul cel mai propriu; bunicul fusese mare proprietar în județul Covurlui, tata l-a moștenit, în 1949 ni s-a luat totul, iar eu am trăit ani și ani cu spaima unui dosar de cadre „pătat". Dar pînă în anii '80 nu m-am gîndit să plec, deși mai fusesem de patru ori în străinătate. Însă după ce-am vorbit la Conferința Scriitorilor din '81 despre ruinarea învățămîntului românesc și despre pericolul analfabetizării în masă, n-am mai primit viză. În '82, cînd am fost iarăși refuzat, m-am hotărît să părăsesc definitiv țara. Conta enorm și faptul că, la 45 de ani, mi se năștea un copil, din care nu voiam să fac un prizonier al ceaușismului. Numai gîndul că urma să-l cresc în duplicitate, așa cum fusesem crescut eu, sau că într-o bună zi aș fi putut să-l aud cîntînd „Partidul, Ceaușescu, România...", cum ar fi învățat la grădiniță, numai acest gînd mă exaspera; era peste puterile mele să suport. Pînă atunci refuzasem ideea de-a deveni tată, dar soția mea își dorea foarte mult un copil și l-am făcut din dragoste față în ea. În ce lume și pentru ce soartă s-ar fi născut el? În 1982, cînd am ajuns la Paris, am cerut azil politic.

Nu m-am gîndit că sînt altceva decît scriitor și intelectual român

T.C.: Din '90 încoace de cîte ori ați venit în țară?

G.I.: Acum e a treia venire. Știu că mă pot întoarce liniștit și totuși vin rar în țară. Simt că în România este încă o stare conflictuală; astăzi, după vizitele anterioare, mi se pare mai atenuată, mai sedimentată,

mai bine zis. Oricum, mai puțin emoțională. Aici mai am familie, trăiește încă maică-mea, foarte în vîrstă, bătrînețea și singurătatea ei mă tulbură, dar dincolo de asta raportul meu cu România e mai puțin emoțional, mai teoretic, deci mai profund, într-un fel. Este foarte probabil că voi veni în țară mai des de aici încolo, deși am senzația permanentă că acest oraș, această lume nu mai e a mea – mă simt cel puțin pe jumătate străin... Indiferent de asta, în exil, nici o clipă nu m-am gîndit că sînt altceva decît un scriitor și un intelectual român. Starea de conflictualitate cu România de azi nu a însemnat nici un moment neasumarea condiției mele de intelectual român.

T.C. : Dar această condiție nici nu prea s-a schimbat : ați fost 20 de ani universitar la București, 12 ani redactor la radio *Europa liberă*, în ultimii 7 ani predați româna în Germania la Universitatea din Heidelberg. N-ați spălat vase în restaurante, cum au făcut alți emigranți, nu v-ați angajat taximetrist. V-ați gîndit și la o asemenea situație ?

G.I. : Am avut norocul ca imediat ce-am rămas în străinătate să mă pot angaja fie la *Radio France International*, fie la *Europa liberă* – post pentru care m-am decis. Nu numai fiindcă îmi oferea condiții materiale mai bune, dar era teribil de ascultat în țară. În fine, puteam să spun în gura mare ceea ce pînă atunci spusesem numai prietenilor. Dar gîndindu-mă că am o soție și un copil, în clipa în care am plecat mi-am zis că sînt dispus să fac orice. Ca arhitectă, soția mea s-ar fi descurcat mai bine ; eu

nici șoferie nu știam, dar aș fi învățat dacă urma să cîștig pîinea din meseria asta. N-am intrat în altă condiție și nici n-am căutat-o. Sînt mulți emigranți care, avînd alte profesiuni, încearcă imediat să se adapteze, unii reușesc chiar foarte bine. Eu nu mi-am pus această problemă fiindcă așa a fost viața mea. Am plecat de la Universitatea din București, iar în străinătate m-am dus acolo unde mi s-a oferit un loc, la un post de radio: era singurul mod de a-mi achita datoria față de țară și de a combate ororile comunismului și ale ceaușismului, cu deosebire. Nici un moment nu m-am gîndit să mă despart de cultura română. Pur și simplu în ea exist, la ea raportez întreaga mea viață.

T.C.: Ați fi putut scrie în alte limbi?

G.I.: Nu cred. Cu mult înainte de a pleca, discuțiile mele cu prietenii, cu dragul și infinit regretatul Roger Cîmpeanu, cu Laurențiu Ulici, Radu Cosașu, Mircea Martin, cu Matei Călinescu și Ion Vianu în străinătate, erau, de fapt, meditații despre cultura națională, despre România și despre români, despre felul cum plasăm în istorie și cum am primit influențele străine – începînd cu cele benefice și sfîrșind cu cele malefice. Revenind la anii '70-'80: în momentul cînd mi-am dat seama că la Universitate nu se mișcă nimic, iar lucrurile pe care le aveam de spus nu le pot spune decît pe sfert, m-am apropiat de o serie de intelectuali din provincie, unii mai tineri decît mine, încercînd să facem un mic grup cu Ion Vartic, Ion Pop și Marian Papahagi de la Cluj, cu Al. Călinescu de la Iași, cu Livius Ciocârlie de la Timișoara. Ne

întîlneam din cînd în cînd, vorbeam liber, ne simțeam ca într-o comunitate. Plecînd, le-am simțit lipsa aproape dureros. La München contactele mele intelectuale au fost slabe, aveam puțini oameni cu care să mă înțeleg ca în țară. Vlad Georgescu, unul dintre aceștia, nu era literat, ci om de știință și, uneori, din acest motiv comunicarea nu mi se părea deplină așa cum mi-aș fi dorit. Plecînd, am plătit foarte scump totul. Există oameni care au părăsit România, le merge bine unde sînt, și au, probabil, o viață sufletească destul de puternică, încît să nu „plătească" din acest punct de vedere. Foarte mulți se amăgesc, chiar, că nu plătesc. Eu am plătit foarte scump despărțirea de această țară de care voiam să mă despart.

T.C.: Poți să ai nostalgia față de ceva de care fugi?

G.I.: Mărturisesc că, plecînd din țară, n-am avut nici un fel de regret de tip... geografic: nici de București, nici de 2 Mai, nici de Sinaia și Cumpătu nu-mi era dor. Singurul lucru de care-mi era dor era micul meu apartament de lîngă Cișmigiu, făcut în timpul comunismului, ocupat după rămînerea mea în străinătate de un ofițer de securitate care l-a și cumpărat; acum mă judec cu statul pentru recuperarea fostei mele locuințe. O rușine, un abuz, o nouă umilință – căci umbrele expropierilor comuniste nu au dispărut... Revenind astăzi după 4 ani în București, am găsit un oraș schimbat în bine, mult mai dinamic: totuși nu m-am gîndit că aș mai putea să locuiesc în el. Nu mai e Bucureștiul meu, ci un altul, puternic atras de modelul nefast al lumii a treia...

T.C.: Atunci cînd te adaptezi unui alt loc și mod de viață, ce mai rămîne din ce duci cu tine și ce se modifică?

G.I.: În primul rînd duci cu tine prietenii și familia, duci cu tine cultura țării tale, duci cu tine o viață. Duci cu tine, un timp, și frica. Din momentul cînd au început să vină amenințări împotriva mea și mi s-a scris, într-o zi, că îmi va fi răpit copilul, fetița mea n-a rămas singură nicăieri, timp de 7 ani, pînă în '89. Dar foarte important este și ceea ce se modifică. În ce mă privește, încet, ca un școlar începător, cu atenție și cu multă preocupare – de ordin intelectual, dar mai mult interior –, am învățat libertatea. În România oamenii au înțeles că după '89 sînt liberi să spună orice – și în această direcție presa și televiziunea oferă un spectacol rizibil și întristător totodată –, dar n-au învățat că libertatea cere întotdeauna responsabilitate. Cînd lucram la radio, puteam să spun în deplină libertate numai ceea ce puteam să probez, fie cu profesionalitatea mea, fie cu sursele creditabile; dacă n-aveam cel puțin două surse, nu puteam da o știre, oricît ar fi fost ea de presantă. Nu pot să uit tensiunea în care-am stat, în 1987, pînă cînd revolta muncitorilor de la Brașov a fost confirmată din două surse: abia atunci *Europa liberă* a dat știrea pe post.

T.C.: Credeți că trăind în libertate nu vom deprinde și noi de la sine legile libertății?

G.I.: Nu-i sigur. Nu toți oamenii care trăiesc în libertate învață libertatea. Ajunși în Occident, unii

intelectuali români sînt cuprinși de resentimente și votează în Franța cu Le Pen. Și aici, în țară, mulți trăiesc încă sub imperiul resentimentului: sînt gata să-și plîngă de milă și să creadă că numai alții au datorii față de noi. Occidentul nu ne este dator cu nimic. Împărțirea lumii s-a făcut de zeci de ori în istorie, probabil o să se mai facă, destinul popoarelor mici va cădea în partea bună sau în cea rea, nu se știe; totul e ce faci cu propriul destin după ce-ai căzut în partea rea sau de cea bună. Toată lumea a trecut, în felul ei, prin greutăți.

T.C.: Credeți că spațiul în care vă aflați acum, Germania, vă obligă mai mult să vă puneți asemenea întrebări?

G.I.: N-ai cum să nu ți le pui și, inevitabil, n-ai cum să nu te raportezi totodată la spațiul din care vii. Tot ce se întîmplă în România și cu România mă interesează foarte mult, după cum mă interesează foarte mult ce se întîmplă în Germania și în lume. Nu trăiesc abstras. Sigur, România înseamnă ceva special, cultura română are pentru mine o semnificație aparte, cum e și normal. Cît pot, mă țin la curent cu ce apare în țară; fostul meu coleg de la radio, N.C. Munteanu, îmi trimite cărți, m-au interesat foarte mult volumele lui Lucian Boia și ale lui Patapievici, de pildă, după cum urmăresc cu plăcere cîteva reviste foarte bune, *Apostrof*, *Vatra*, *România literară*, *22*, *Dilema*, cînd fac rost de ele. Nu m-am fixat la un cotidian românesc, fiindcă găsesc prea multe comentarii, acolo unde aș prefera să aflu știri. Dar, mă rog, nu vreau să pară că dau cuiva note.

T.C.: Cît de justificată a fost sau mai este încă părerea unora dintre noi că n-avem ce învăța de la emigranți?

G.I.: Am fost cu totul dezamăgit de ecoul pe care l-a avut celebra replică „ei n-au mîncat salam cu soia, să nu vină să ne dea lecții". Vin din Occident, de pildă, oameni cu pregătire profesională, managerială, chiar culturală extraordinară. Nu vrei să fii de acord cu ei, nu te obligă nimeni: dar ascultă-i și respectă-i. Uneori, ascultă-i, fă ce spun ei, fiindcă mulți dintre ei și-au confirmat valoarea și în străinătate, lucru demn de toată stima. E drept, poate că „n-am mîncat salam cu soia", dar și eu pot spune că foarte puțini dintre intelectualii români veniți în Occident astăzi, în vizită sau cu burse, înțeleg această lume complicată. Mulți sînt îmbîcsiți de resentimente și de dezinformare. E alt tip de societate, una mai liberală, cu vechi tradiții, cu un sistem de încadrare a omului într-un angrenaj complet diferit de cel românesc și care, unui om de la noi, după 2-3 luni de stat în Occident, i se pare sau uimitor sau inacceptabil. „Da' n-aș sta aici pentru nimic în lume!" Bineînțeles, poți să stai sau nu, dar încearcă mai întîi să vezi, înainte de a te pronunța atît de sigur. Mai e ceva: o mare parte dintre emigranții români, chiar cînd se adaptează, privesc cu un ochi excesiv de critic pe cei în mijlocul cărora trăiesc. Nemții sînt niște „încuiați tîmpiți, nu vezi cum conduc mașina?", italienii „niște mincinoși", francezii „cam îngălați" etc. Pentru majoritatea românilor stabiliți în străinătate, străinii par imperfecți în cel mai înalt grad. Cum e de crezut așa ceva? Iar dacă într-adevăr crezi asta, de ce mai stai în țara pe care ai ales-o și unde-ți

cîștigi existența? La unii găsim chiar și în materie de peisaj o nostalgie exacerbată. Am fost în Italia, în Germania, în Franța, cunosc bine multe locuri. Italia e o țară de-o frumusețe emoționantă: „da, dar e mai frumos la noi", auzi cîteodată. Avem și noi, nu zic, locuri încîntătoare, dar în Italia, de pildă, o lume întreagă vine de secole, ea are ceva în plus, un farmec indicibil, apoi monumente incomparabile. În general, românul, îmi pare rău s-o spun, și ca națiie, și ca individ, nu reușește să pună de acord și să armonizeze complexele sale de inferioritate cu cele de superioritate, de care este dominat.

T.C.: Cît va modifica globalizarea noțiunea de emigrație?

G.I.: Globalizarea e un fenomen inerent, dar greu de suportat, care va duce, fără îndoială, la deteriorarea unor specificități. Ceea ce va rezista și, după părerea mea, se va combina foarte bine cu noul fenomen, este regionalizarea. De aceea, cred că Germania este mai pregătită pentru globalizare decît Franța, stat centralizat. Cît privește emigrația, în condițiile globalizării, lucrurile se vor schimba, inevitabil, dar lent, probabil în bine. În globalizare cred că numărul exilaților va fi din ce în ce mai mic. Și, în general, cred că și diaspora, în sensul cel mai larg al termenului, cu timpul va marca mai degrabă o istoricitate decît o realitate. În ce mă privește, eu mă consider un exilat și așa am să mor. Poate că e și o problemă temperamentală sau o problemă despre felul cum rezolvi ecuația dintre ființa ta socială și cea psihică, dintre ființa ta culturală și ființa biologică; apoi familia etc. Voi rămîne un intelectual

român care scrie și vorbește românește și va face asta pînă la sfîrșit, indiferent ce va lăsa în urma lui, indiferent dacă asta va fi important sau nu. Probabil că nu va fi important; dar nu văd de ce aș încerca să schimb în datele sale acest raport esențial dintre mine și cultura română. E o alegere, o soartă asumată. Nu din patriotism, ci ca o evidență, un rezultat al vieții mele întregi. Foarte probabil că nu am reușit altceva, ca unii dintre confrații mei – îi felicit pe cei care au reușit în alte culturi, mai mari, mai valoroase și mai exigente decît cea română.

Despre o rană nevindecabilă...*

Gelu Ionescu a debutat în presă în 1962 și în critica literară în 1967. A fost, timp de 19 ani, asistent, apoi lector de literatură comparată la Facultatea de Filologie din București. A plecat din România în noiembrie 1982, a lucrat timp de 12 ani ca redactor la *Radio Europa liberă*, iar acum predă limba și literatură română la Universitatea din Heidelberg. Înainte să plece din țară, a publicat două cărți, *Romanul lecturii* (1976) și *Orizontul traducerii* (1981), care porneau de la două idei pe cît de generoase, pe atît de originale: cea de a doua avea la bază ideea că traducerile sînt la fel de importante într-o literatură ca și originalele, iar prima se construia în jurul temei „indiferent ce citim, citim ca pe un roman". A treia carte, cea despre Eugen Ionescu, nu a putut fi publicată înainte de 1989, a apărut deci abia în 1991, sub titlul *Anatomia unei negații*. L-am întîlnit pe Gelu Ionescu, pentru a realiza acest interviu, în casa lui N.C. Munteanu, căruia îi mulțumesc pentru ospitalitate, entuziasm și sprijin. De altfel, N.C. Munteanu nu putea lipsi din acest portret al lui Gelu Ionescu. Cei doi veterani ai *Europei Libere*, cei doi prieteni au un aer comun, o bunătate la fel de confortabilă pentru cel care le e oaspete, un fel de a da replica la fel de strălucitor, chiar dacă îi

* Dialog realizat de Svetlana Cîrstean apărut în *Observatorul cultural*, nr. 85, octombrie 2001.

caracterizează ritmuri diferite. În acest context, în care mă simțeam parcă, chiar „acasă", la *Europa liberă*, l-am putut descoperi pe Gelu Ionescu cu adevărat : în sensibilitatea și în fragilitatea sa, pe care nu evită să le comenteze, și în forța sa care vine, fără îndoială, dintr-o asumare reală a libertății. (S.C.)

1. Student și editor al lui Tudor Vianu

Svetlana Cîrstean : Începuturile dumneavoastră sînt marcate în întregime de Tudor Vianu. V-a descoperit în timpul facultății ?

Gelu Ionescu : Sînt marcat, incontestabil, de personalitatea lui Vianu. De el ca om și mai apoi de opera sa. Pentru că întîi l-am cunoscut și după aceea l-am citit. Primul lucru pe care l-am făcut în anul întîi de facultate, în 1958, a fost să mă duc la cursurile sale speciale, care erau destinate anului IV. Am fost fascinat de știința lui, de felul cum privea studenții, de melancolia lui, ușor perceptibilă. Nu mai văzusem niciodată un bărbat atît de savant și de elegant, în același timp, atît de academic, de aulic – m-a uluit pentru toată viața. Ducîndu-mă la cursul său un an, doi, trei, m-a remarcat. În catedra lui, îl cunoșteam deja, de mai mulți ani, pe Victor Ciobanu – pe Edgar Papu și Vera Călin îi avusesem profesori. Așa s-a întîmplat să-i fiu prezentat și Vianu, care era directorul Bibliotecii Academiei, a început prin a-mi da permis de intrare la bibliotecă. Eram un grup de șapte-opt studenți filologi care aveam toți permise de intrare la bibliotecă. Era ceva foarte rar, acest privilegiu. Printre ei se aflau Toma Pavel, Mihai Zamfir, Mihaela Mancaș, de la istorie Vlad Georgescu

și Răzvan Theodorescu. Citeam la Biblioteca Academiei, care era pentru noi paradisul. Acolo se găseau cărți care nu erau accesibile nicăieri în altă parte. S-a întîmplat ca, fiindu-i student lui Vianu în anul IV (era cursul despre istoria ideii de geniu, care se găsește în postume), să dau un examen prost și să iau nota 8, fiind foarte intimidat. Vianu punea întrebări generale, iar eu răspundeam pe alături. Totuși, după acest examen, continuam să merg la curs, îl întîlneam și, din cînd în cînd, mă mai oprea și făceam cîțiva pași împreună. Se uita la mine cu o anumită curiozitate, cum se uita în general la mai toți tinerii. Avea un fel special de a privi oamenii. Căuta în ei ceva. Căuta poate tandrețea, pe fondul acelei stări de melancolie pe care o receptasem cu ușurință. Am reconstituit această stare gîndindu-mă la el. Și m-am gîndit adesea la el pentru că, mai tîrziu, s-au întîmplat – așa cum se întîmplă adesea în viață – lucruri paradoxale, care te marchează. Am devenit, de exemplu, unul din editorii lui.

S.C. : Înainte de plecarea din România...

G.I. : Da, mult înainte să plec. Revenind la studenție, am avut curajul, după acel examen, să-i propun să fac o lucrare de diplomă cu el. Vianu a acceptat, dar era nevoie de o aprobare de la minister, pentru că nu se dădeau lucrări de diplomă la specialitatea „literatură comparată". O dată aprobarea obținută, m-au recomandat și Vera Călin, și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, căreia i-am fost apoi asistent timp de șase ani. Am propus subiectul *Caragiale și Flaubert, paralelisme literare.* Mi-l sugerase aceeași doamnă Vera Călin. Am scris lucrarea cum m-a dus capul, și i-am prezentat

Domnului Profesor o primă formă, scrisă de mînă!!! Eram atît de sărac încît nu aveam bani ca să plătesc o dactilografă. Vianu a citit totuşi lucrarea şi mi-a făcut nişte observaţii foarte usturătoare, după care am fost pe punctul de a renunţa şi de a pierde examenul de stat. M-a salvat o amică de la Biblioteca Academiei, Onica Busuioceanu, fiica lui Alexandru Busuioceanu, faimosului critic de artă şi poet exilat în Spania. Ea mi-a făcut ordine în lucrare şi mi-a dactilografiat-o.

S.C. : Aţi publicat vreodată acest text?

G.I. : Nu. Paralelismul literar între Caragiale şi Flaubert se poate face, cred că e valabil. Dar viziunea mea despre literatura comparată şi despre metodele ei este astăzi foarte schimbată faţă de atunci. Sînt acum foarte distanţat faţă de valoarea paralelismelor şi importanţa influenţelor. N-aş spune chiar că într-adevăr „comparaison n'est pas raison", dar nici că mai cred nebuneşte în metodele şi ticurile acestei discipline, mai cu seamă dacă nu e dublată de altele ajutătoare, ca naratologia sau teoria literară, de exemplu. Cînd Vianu a citit forma finală a lucrării, a spus „Merge" şi m-a întrebat „Ce notă să-ţi pun?". Eram în cabinetul său de la Biblioteca Academiei. El era mereu îmbrăcat în haine închise. Cu vestă, cu o cămaşă impecabilă, cu cravată sobră, cu ciorapi destul de lungi, în aşa fel încît să nu se vadă piciorul. Întotdeauna am disprețuit la bărbaţi neglijenţa de a purta ciorapii scurţi la costum închis... Îmi spunea: „Să-ţi dau nota... 6, poate sau mai bine 7, sau poate chiar 8? Mai bine 9... cam mult, nu?". Şi m-a propus pentru nota 9. A venit şi ziua susţinerii. Am vorbit în faţa

unei comisii al cărei președinte era Boris Cazacu, care ani de zile a vrut să facă din mine un lingvist. Din comisie mai făcea parte și George Ivașcu, redactor-șef la *Contemporanul*, pe atunci. Eu începusem deja să colaborez la *Contemporanul* cu cronică de film. Mi-am susținut teza, Vianu se uita puțin surprins la mine. Nu mă auzise pînă atunci vorbind cu însuflețire, de obicei eram foarte intimidat de persoana lui și în consecință aproape monosilabic. A fost prima teză de literatură comparată care s-a făcut în facultate după război. După ce am ieșit din sală, a venit și Vianu care mi-a spus: „Te felicit. Ai susținut admirabil. Ai luat nota 10". Am aflat mai tîrziu că Vianu intenționa de fapt să-mi dea 9, dar Cazacu și Ivașcu i-au spus: „Bine, domnule profesor, de cîte ori avem noi norocul să dăm peste asemenea studenți? Se poate să-i dăm 9? Apoi, din cîte știm aveți de gînd să-l luați și la catedră...".

2. Spectrul Comandorului

S.C.: V-ați descris profesorul cu multă tandrețe și cu o mare precizie a detaliilor. Ce ați împrumutat de la el, personal, și în ceea ce privește scrisul dumneavoastră?

G.I.: În primul rînd, atunci cînd mi-a dat peste mînă și mi-a spus că scriu prost, mi-a făcut cel mai mare serviciu și deserviciu, în același timp. Mai întîi de toate, m-a obligat să nu ies din probitate atunci cînd scriu, să verific, să folosesc un stil de exprimare care e la antipodul stilului călinescian. Dezavantajul a fost că mi-a creat o mare inhibiție. Urmarea a fost că

am scris puțin și mărturisesc foarte sincer că și acum efigia lui Tudor Vianu stă undeva la dreapta mea, atunci cînd scriu, și mă face atent. E într-un fel ca spectrul Comandorului din *Don Giovanni* ; el există pururi în preajma mea pentru a-mi aminti să nu comit crima de a spune prostii... Am suferit mult la moartea lui Vianu, iar după aceea am scris cîteva texte despre el, apărute în primul meu volum. Mulți ani mai tîrziu, am intervenit într-o discuție despre vinovăția lui, despre colaboraționismele sale, o dezbatere inițiată de revista *22*, acum doi ani. Am polemizat atunci cu Bujor Nedelcovici. Însă lucrul extraordinar care mi s-a întîmplat a fost acela despre care vorbeam și mai înainte : am ajuns, peste ani, prin 1970, editorul celui care mi-a dat peste mînă și mi-a zis să nu mai scriu prostii. Familia Vianu a apelat, mai întîi, în acei ani, la ultimii trei asistenți ai profesorului, adică Matei Călinescu, Sorin Alexandrescu și cu mine, pentru a ne ocupa de editarea operelor complete. Cu Matei sînt foarte bun prieten și el a jucat un rol foarte important în viața mea. Un rol contrar celui jucat de Vianu, pentru că Matei m-a împins să scriu. Datorită lui, de altfel, am scris primul meu text de critică literară.

S.C. : Asta se întîmpla cînd ?

G.I. : În '67, cred. Debutasem ca jurnalist în '62, terminasem facultatea în '63 și continuam să scriu cronică de film. Iar Matei Călinescu vroia neapărat să încep să scriu critică literară și mi-a dat în mînă un proaspăt volum al lui Vinea, *Ora fîntînilor*. Apărea pentru prima oară Vinea în volum. Și am scris un text care a plăcut celor care l-au citit. Iar puțin mai

tîrziu, am scris despre Philippide, despre volumul *Monolog în Babilon*. După ce am scris aceste două texte, mi-am dat seama că nu trebuie să mai scriu despre poezie.

S.C.: Și n-ați mai scris într-adevăr niciodată?

G.I.: Am mai scris în *Amfiteatrul* lui Guță Băiești vreo cîteva texte despre poeții tineri pe atunci, aproape debutanți – Marin Sorescu, Ana Blandiana, chiar despre marea promisiune și detestabila dezamăgire care a fost Adrian Păunescu. Dar știam că un critic de poezie are nevoie de o pregătire specială și de un interes special pe care nu-l aveam. În literatura română, de altfel, există puțini critici de poezie. Unul dintre ei este Ion Negoițescu. Și Mircea Martin scrie bine despre poezie. Și Grigurcu. Trebuie o cultură critică specială și trebuie în plus și o cultură filozofică. Or, eu am o foarte slabă pregătire filozofică.

3. Cît de bovarică e literatura română?

S.C.: Știu că predați la Heidelberg și literatură română. Ce literatură română predați de fapt și care sînt criteriile după care alegeți scriitorii?

G.I.: Aleg ce vreau eu. Cursul de literatură română de la Heidelberg este singurul din Germania (și poate chiar de oriunde) care se predă în limba română.

S.C: Adică studenții știu limba română?

G.I.: Da, ei sînt de obicei români veniți în Germania sau sași. Sînt și cîțiva care au învățat foarte bine românește. Cum spuneam, îmi aleg eu subiectele și,

în general, cursurile mele sînt de tip monografic. Am vrut să mă ocup de scriitori care sînt traduși și în germană și care sînt de o oarecare notorietate. Am făcut un semestru romanul lui Mircea Eliade, *Noaptea de sînziene*, care e un roman slab. După aceea am predat nuvelistica lui Eliade, cred, tot un semestru. Îl consider pe Eliade un bun scriitor interbelic. Succesul lui se datorează unui talent extraordinar de a strecura cititorului ideea (falsă, de fapt) că înțelege ceea ce citește. E aici un întreg mister, o artă. L-am cunoscut puțin pe Eliade, dar l-am cunoscut totuși. Avea ceva fascinant și în ființa lui. Era un om foarte direct și amical, iar fizionomia lui ascundea ceva misterios și atașant. Am făcut la facultate timp de un semestru literatură fantastică. În prelungirea lui Eliade. M-am oprit la Voiculescu, care e mai ușor de descifrat. Am făcut, de asemeni, timp de un an și jumătate, un curs despre Caragiale, tatăl și fiul.

S.C.: Și cum a fost receptat Caragiale? Aceasta e o problemă chiar și în România.

G.I.: Studenții mei îl citiseră deja. Am făcut analize foarte amănunțite. Mai cu seamă pe teatru. Trebuie să spun însă că toate cursurile mele sînt foarte puțin ortodoxe. Cursurile mele nu sînt niște panegirice. Toate obiecțiile și dubiile sînt discutate.

S.C.: Poate că acesta este și un avantaj al faptului că nu predați în România. Aici prejudecățile legate de nenumărați scriitori sînt atît de mari, încît e greu să vorbești despre punctele slabe.

G.I.: Știu asta, dar eu mi-am cîștigat libertatea și am plătit scump pentru asta. Am plecat din România în 1982, am învățat treptat ce înseamnă libertatea, ce

înseamnă democrația și am cîștigat acest privilegiu de a spune ceea ce cred și nimic altceva. Sigur că I.L. Caragiale e genial, dar asta nu înseamnă că nu poți găsi pete în soarele unui scriitor genial.

S.C.: Iar după Caragiale tatăl, a urmat fiul.

G.I.: Da, am încercat să demonstrez că romanul *Craii de Curte-Veche* e un fel de expresie compensatorie a unui teribil complex de inferioritate. Singurul personaj important este povestitorul. Celelalte personaje, în ciuda mitului, sînt toate niște fantoșe. Dar scriitorul, mai precis acel „eu" narativ, vrea să spună „iată cu cine am fost eu prieten", construind o poveste cu nobili și orduri, ca să compenseze un eșec social printr-un produs estetic pe cît de extravagant, pe atît de strălucitor.

S.C.: Știți care a fost rezultatul anchetei inițiate de *Observatorul cultural*?

G.I.: Da, știu, iar faptul că ancheta respectivă a plasat pe primul loc romanul lui Mateiu Caragiale dovedește cît de bovarică e literatura română de astăzi...

S.C.: Și cît de bovarici sînt cititorii ei...

G.I.: Implicit criticii. L-am așezat și eu pe Mateiu pe nu știu al cîtelea loc. Oricum a trebuit să răspund într-un timp foarte scurt la această anchetă și mi-a scăpat, de pildă, din vedere un roman foarte bun și anume *Dimineață pierdută* de Gabriela Adameșteanu. Și îmi pare foarte rău că mi-a scăpat. Eu am desemnat pentru primul loc *Orbitorul* lui Mircea Cărtărescu, iar pentru locul doi, *Ferestre zidite* de Alexandru Vona. Trebuie să mărturisesc că sînt un împătimit

cititor de romane. Romanul e lectura mea preferată. Și critica, ce-i drept. Dar acum, îmbătrînind, citesc din ce în ce mai greu teorie literară. Aproape că nu mai citesc deloc. Citesc, în schimb, multă și foarte interesantă memorialistică ce apare în țară.

4. O carte scrisă în comunism și apărută în libertate

S.C. : Eugen Ionescu a fost o descoperire și o pasiune care data dinainte de plecarea din țară?

G.I. : Da, cu acea carte despre Ionescu e o poveste lungă și frustrantă. Am scris cartea în '72. În '70 însă am scos o ediție de teatru Ionescu, în două volume. Această ediție avea și un studiu introductiv, care era coerent și interesant, dar care astăzi mi se pare că suferă de un defect major pe care n-o să-l dezvălui. Am hotărît atunci să scriu mai mult despre Ionescu și am început în primul rînd să-l caut, în ziarele și revistele din anii '30. Am muncit luni de zile ca să construiesc o bibliografie corespunzătoare. Cartea propriu-zisă care a rezultat, *Anatomia unei negații*, este, acum, evident datată. A apărut în '91, a fost și onorată cu Premiul Uniunii Scriitorilor, un premiu de consolare. Cred că este cartea care a fost cel mai lung timp interzisă, respectiv 17 ani. Dar nu din cauza mea, ci din cauza lui Eugen Ionescu care începuse să facă diverse declarații politice.

S.C. : Era proscris.

G.I. : Da, și cui mărturiseam că scriu o carte despre Eugen Ionescu, îmi spunea : „Ești nebun. Nu-ți pierde

timpul". Crohmălniceanu, de exemplu. Dacă această carte apărea atunci, în '73, era bine. Juca în limitele libertăților pe care ți le permitea momentul. Era curajoasă pentru acel moment. Nu condamna extravaganțele lui Ionescu în ceea ce privește literatura română, ci dimpotrivă, le justifica. Dar, în același timp, nu-l încadra aproape deloc în epocă; avea multe lacune.

S.C.: Trebuie să înțeleg că e foarte dependentă de context această carte?

G.I.: Da, pentru că aveam în spate și spectrul autocenzurii, voiam să fac o carte publicabilă. Cartea n-a trecut însă. Ea s-a izbit de împotrivirea lui Ion Dodu Bălan și a altora. Și am rămas cu acest copil nenăscut în brațe. În 1991, a apărut aproape concomitent cu acea culegere de aricole ale lui Ionescu făcută de Mariana Vartic și Aurel Sasu și implicit selecția mea de texte de la sfîrșitul cărții a devenit caducă. Era o carte scrisă în comunism care apărea în libertate. Am greșit pentru că nu am făcut de la început această carte cu adevărat nepublicabilă. Asta este de fapt problema scriitorului român: de ce nu avem samizdat? Nicolae Manolescu spune că nu avem samizdat pentru că aproape totul s-a publicat. Fals, chiar ridicol. Amicul meu greșește fundamental. Nu avem samizdat pentru că scriitorii români nu au scris cărți care să fie de la început nepublicabile. Sau publicabile în străinătate. Iar eu am făcut același lucru. Cînd a apărut, cartea era în fond depășită. Ea rămîne astăzi un document. Am acolo, ce-i drept, cîteva intuiții pe care le cred juste în ceea ce-l privește pe Ionescu, cred că eșecul lui în literatura

română reiese în mod clar, dar mai trebuia mult nuanțat. E o carte descriptivă și o parte din descripții sînt corecte. Are pentru prima dată o cvasi-completă bibliografie referitoare la subiectul respectiv. Este o carte de interes... istoric. Cine va dori să scrie despre Eugen Ionescu va trebui să citească această carte, numai și pentru a spune: „Are dreptate Cutărescu aici, acolo, dar nu și dincolo".

S.C.: Ionescu „a luat act" vreodată de ceea ce ați scris despre el?

G.I.: L-am întîlnit pentru prima dată, în iulie 1972, invitat de el, în timp ce îmi scriam cartea. Am ajuns la Paris, am fost întîmpinat de Marie-France Ionesco, fiica lui, căreia îi datorez enorm în viață. M-am dus apoi la el la țară. Își cumpărase acolo o moară, pe care o amenajase. Era un loc paradisiac. I-am dus atunci un număr din *Secolul 20*, în care apăruse *Viața grotescă și tragică a lui Victor Hugo*, o scriere a lui din tinerețe pe care eu o descoperisem. S-a uitat la ea și mi-a spus: „Da' unde-ai mai găsit-o și pe asta?". Apoi, rămînînd singuri, înainte de masa de seară, mi-a spus așa: „Te cam ocupi de prostiile mele de tinerețe". Amintirile mele cu Ionescu constituie un capitol din memoriile la care lucrez.

5. Proza criticii și poezia

S.C.: Care este perspectiva pe care o aveți acum asupra literaturii române?

G.I.: Am reflectat mult la specificul literaturii române, dar nu în sensul acelei interminabile, sterile și

imbecilizante discuții despre specific: „să fim specifici ca să fim universali sau să fim universali ca să fim specifici sau să fim specifici și universali în același timp". Mă joc și eu acum ca Polonius în *Hamlet*, vorbind despre piesa în care urma să joace: comico-tragică, comico-pastorală și comico-lirico-pastorală, pastorală-tragică... Cred că valorile literaturii române sînt perceptibile în două genuri. România are 5 poeți mari. Nu-i nevoie să-i numesc.

S.C.: De ce să nu-i numiți? Poate că, pentru unii, alții sînt cei 5 poeți mari.

G.I.: Eminescu, Bacovia, Arghezi, Blaga, Barbu. Are încă zeci de poeți foarte buni. De la Cărtărescu la Doinaș, de la Blandiana la Pillat, de la Mircea Ivănescu la Ileana Mălăncioiu. O literatură dominată de poezie. Din păcate, genul cel mai ingrat, care nu prea se poate impune în lume, mai cu seamă atunci cînd nu e impus nimic în prealabil. Dacă ar fi existat deja un gen sau un autor impus, ar fi tras după el și pe celelalte. E mult mai ușor să iei premiul Nobel cînd ești poet, dacă aparții literaturii spaniole. Oricum, premiul Nobel e o altă obsesie total sterilă a românilor. Al doilea gen este, exact așa cum spun, proza criticii. Nu opere de ficțiune pe care le scriu criticii, ci proza criticii și eseisticii. Expresia nu-mi aparține mie, ci lui Negoițescu, dar, întrucît am discutat împreună acest termen, pot să iau jumătate din paternitate. Proza criticii, adică proza pe care o citești de la Maiorescu pînă la Manolescu. Cît despre roman, aici e o discuție la care nu aș putea participa singur, ci împreună cu mulți alții.

6. Asemeni lui Filoctet

S.C.: Ați încercat, atunci cînd ați plecat în 1982, să faceți în străinătate munca pe care o făceați în țară?

G.I.: Nu pot spune că am încercat pentru că am primit foarte repede oferta de la *Radio Europa liberă*, care a fost în același timp un pariu și o tentație, un cadou pe jumătate înflorit, pe jumătate otrăvit. Am acceptat acest cadou. Trebuia să mă mut la München, aveam de întreținut o familie. Exista probabil posibilitatea, dacă aș fi insistat, să intru ca profesor într-o universitate, dar mă interesa în primul rînd să-mi justific gestul plecării, al părăsirii regimului comunist. N-am urît în viața mea decît o singură persoană: pe Ceaușescu. Ura față de el era atît de puternică, încît nu puteam să-i mai văd portretul, care îmi producea o senzație de vomă. Am avut în ceea ce îi privește pe comuniști o foarte precoce experiență. Am avut o origine socială „burghezo-moșierească". Părinții mei au pierdut totul într-o noapte și la 11 ani, în 1949, am fost confruntat cu niște lucruri teribile. Tata a fugit de acasă ca să nu ajungă în situația de a i se impune domiciliu obligatoriu. Am devenit în timp și un anti-comunist rațional și, acceptînd postul de la *Europa liberă*, am vrut să spun cu glas tare ceea ce gîndeam, ceea ce gîndeau mulți dintre prietenii mei din țară și mulți dintre români, în general. Ducîndu-mă la radio, am rupt legătura cu tot ceea ce însemna literatură comparată și cu alte lucruri de felul acesta.

S.C.: Experiența la radio v-a schimbat în vreun fel discursul, v-a obligat să scrieți altfel?

G.I.: Da, a trebuit să scriu pentru radio și mi-am schimbat complet stilul. Ultimele texte pe care le-am scris eu înainte de a pleca erau niște cronici ample la integrala Shakespeare care se dădea la televiziune. Acestea reprezentau un anumit fel al meu de a scrie, pe care îl consider cel mai reușit. Ei bine, dacă mă apuc și compar aceste texte și cele scrise pentru radio, par scrise de un alt om. Mi-am schimbat complet stilul. Cînd am plecat de la radio, în 1995, și am început să scriu din nou, altceva, cred că ceea ce am reușit să păstrez și să fructific a fost claritatea la care te obligă radiofonia. Prin urmare, textele pe care le-am scris după aceea, atîtea cîte sînt ele, sînt clare și directe. Oricum, plecarea din România, în 1982, a presupus o ruptură definitivă, completă. Am trecut dintr-o țară în alta, dintr-un context în altul, dintr-o limbă în alta, dintr-o profesie în alta, dintr-un stil în altul. Urmările acestei rupturi le resimt și acum. Probabil nu toți cei care se exilează simt același lucru. Personalitatea mea, destul de fragilă, a fost cea care a reacționat în așa fel încît, această schimbare să aibă un efect atît de perturbant, să mă rănească adînc. Sofocle are o tragedie numită *Filoctet*. Filoctet este părăsit pe o insulă, avînd o rană nevindecabilă. Dar Troia nu poate fi luată fără Filoctet. Și atunci vine Ulise să-l aducă cu forța. E o tragedie extraordinară, în care suferința devine tema principală, înlocuind eroul. Rana mea este asemenea rănii lui Filoctet. Nu se va vindeca niciodată. Nu voi muri, sper, din ea, merg cu ea, trăiesc cu ea, scriu cu ea.

S.C.: Ce-ați pierdut plecînd, în afară de faptul că ați renunțat practic la un fel de a fi?

G.I.: Am pierdut prietenii. O parte erau deja în străinătate. Matei Călinescu, Ion Vianu. L-am lăsat în țară pe cel mai bun prieten al meu, Roger Cîmpeanu. Și pe Laurențiu Ulici, pe Mircea Martin, pe Radu Cosașu și pe alții. Mi-am pierdut studenții. Am pierdut tot ce v-am spus mai înainte. Plus casa, micul meu apartament unde mă simțeam foarte bine, cărțile, unele obiecte de familie. Restul le luaseră comuniștii...

S.C.: Cu diaspora ce legături ați avut?

G.I.: Să știți că emigrația e ca țara. Găsești aceleași feluri de oameni: de la cei foarte bine pînă la nătărăi și ticăloși. Ai parte și de momente de generozitate, de ajutor, dar și de intrigi de tot felul. Mi-am făcut și un nou prieten – N.C. Munteanu.

S.C.: Vă mai considerați și acum un exilat?

G.I.: Da, sigur, și voi muri exilat. Nu mă pot simți altfel. Vin în România cu sentimente amestecate, urmăresc atent ceea ce se petrece aici, în cultură și în politică. Voi veni ori de cîte ori voi putea, dar tot cu acest sentiment de exilat.

4.
Despre memorialistica unor prieteni

Jurnalul lui Mircea Zaciu – o oglindă...

Am citit *Jurnalul* lui Mircea Zaciu cu un interes special – și iată care: părăsind România la sfîrșitul lui 1982 – și astfel depărtîndu-mă de lumea literară și universitară în care și el și eu trăiam – am putut, grație acestei lecturi, „reînnoda firul", cum se spune, reveni adică într-o atmosferă ce bine o cunoșteam, pe care o trăisem cu o intensitate asemănătoare celei a autorului; cu alte cuvinte, am aflat ceea ce a... urmat – sau, cam cum s-ar fi putut desfășura (foarte probabil) și propria mea existență de „ostatec", confruntată cu probleme comune nouă; nouă celor care încercam o luptă surdă cu forurile politicii culturale – luptă epuizantă psihic, dar și fizic, luptă aproape sterilă pentru că miza era, în fond, mică: mică față de stabilitatea puterii și față de proporțiile tragediei naționale; luptă rareori răsplătită cu succese – și acelea modice, dacă nu chiar derizorii, dar care acapara pe mulți dintre noi și dădea multora, între care și lui Mircea Zaciu, un sens aș spune major al existenței. O luptă totuși – sau o hărțuială – care nu trebuie nici exgerată în importanță (cum se

întîmplă uneori în luări de poziție și explicații retrospective ale unor preopinenți, confrați gata să se auto-considere „dizidenți" sau chiar oponenți-martiri), dar nici redusă la o hilară „fantacsie" de către unii înfricoșați impostori. Despărțirea mea de țară nu a însemnat și o rupere totală de această lume literară, ci doar o „filtrare" a ecourilor ei; a apărut așadar, mai mult fără voia mea, un fel de „distanță" nu numai geografică, ci mai ales psihologică și axiologică – un fel o reevaluare a atitudinii și mai ales a importanței evenimentelor ce agitau această lume cu totul minoritară față de marea populație a țării, dar, cu siguranță, semnificativă, pentru că ea reprezenta o bună parte din elită. Am fost deci printre foarte puținii care, deși plecat, rămîneam – și asta numai grație microfonului *Europei libere* – aproape de confrații și prietenii mei, încercînd să continuu „hărțuiala", să rămîn într-un front comun. Paginile lui Mircea Zaciu nu numai că mi-au reamintit de cei cîțiva ani în care ne împrietenisem și ne întîlneam, mai ales la București, dar m-au făcut să retrăiesc la „cald" ceea ce aflasem (deseori, cu întîrziere) sau dedusesem (prin exercițiul citirii printre rînduri pe care cu toții îl învățasem) că se petrecuse pe scena și mai ales în culisele lumii literare românești a anilor '80. Și nu o dată m-au făcut să reflectez la atîtea avataruri, umilințe și mizerii de care au avut parte colegii și prietenii mei în continuare; gustasem și eu din acest pahar amar și searbăd... Iată de ce am citit „altfel" acest *Jurnal*, acest memorial unic, cel puțin pînă acum, în care mulți dintre nu mulții lui cititori probabil își regăsesc și-și reamintesc nu numai acte, evenimente, prezențe – sau absențe –, dar mai

ales stări și gînduri din acei ani. Un fel de „conștiință comună" acoperă și colorează o parte din suprafața acestor pagini scrise fără liniște și mulțumire, lăsînd autorului „datoria" de a pune accentele destinului său personal și un anume curaj de a sfida lenea uitării, de a menține vie demnitatea consemnării, într-o epocă în care scrierea unui jurnal constituia un posibil delict. Nu știu dacă „marele public" a vibrat la această carte – cred mai de grabă că nu –, dar nu acest fapt e important. Important este că există un memorial al unui scriitor și universitar din anii cei mai teribili – deși nu cei mai sîngeroși – ai dictaturii comuniste. Se va ști cum gîndeau și ce făceau scriitorii români – o parte a lor: și în bine și în rău – vreau să spun prin „rău" capacitatea lor de a îndura, dar mai ales aceea de a cădea în jocul puterii ce inventa diversiuni diverse, cu o diabolică măiestrie pe care nu o înțeleg – și aceasta, de cele mai multe ori retrospectiv – decît cei ce au trăit-o. (Ar trebui să renunțăm a reproșa majorității intelectualilor occidentali opacitatea lor față de acest tip de împotrivire surdă a intelectualilor din Est confruntați cu o teroare „discretă", dar permanentă și perfidă; eu am renunțat de mult, tocmai pentru că am înțeles, nu după mult timp de la „așezarea" mea în Occident, de ce ei au văzut atunci și văd și acum NUMAI importanța înfruntării directe, „eroice" cu puterea comunistă, cea pe care s-au grăbit însă să o sprijine cu multă eficacitate, trebuie recunoscut. Occidentalii nu au trăit de fapt un asemnenea tip de „rezistență prin cultură" – nici măcar cei din anii '33-'45, durata hitlerismului; în acei ani, opozanții lor ori au emigrat, ori au murit în lagăre, ori au intrat în

Rezistență, mai mult sau mai puțin armată. Nu există, așadar, în Occident acest tip de experiență. Nu cred deci că este nici demn, nici corect, nici constructiv pentru felul cum ne asumăm propriul trecut – cel individual în primul rînd – să ne lamentăm la nesfîrșit că am fost neînțeleși, părăsiți de Occident, trădați de confrații din libertate etc. Să recunoaștem că nu oricine are vocația de martir sau curajul luptei directe și să renunțăm o dată și pentru totdeauna de a mai căuta vinile numai în ograda celuilalt – în cazul de față a Occidentului – chiar dacă avem și un strop de dreptate.)

Există și în *Jurnalul* lui Mircea Zaciu astfel de imputări la adresa confraților din Occident, de obicei universitari, există un fel de „lamentare a neînțeleșilor" (pe care o cunosc, am auzit-o de nenumărate ori – am gîndit-o și eu – și care, dacă aș fi ținut jurnal, cu siguranță că ar fi existat și între rîndurile mele, cel puțin în acelea scrise în țară). Aceasta nu este însă o temă majoră a scrierii, iar faptul că există ține și el de acea „conștiință comună" – comună și la bine, și la mai puțin bine. Face parte, ca simptom, a acestei „conștiințe de ostatec" pe care am avut-o mulți; un simptom resentimentar în esență: fiind acasă, în detenție, tînjești după și idealizezi lumea din libertate, îți spui cîte nu ai ratat din lipsa de „normalitate" și din cauza absenței instituțiilor civilizatoare și civilizate ale Occidentului, ai ratat din cauza comunismului care s-a abătut peste societatea ta și peste destinul tău; aflat în libertate, dincolo de hotarele detenției pe care o accepți de voie sau de nevoie, vezi imediat și hipertrofiat defectele celuilalt, ale omului liber, defecte mai mici sau mai mari,

observi cu indignare opacitatea lui față de lumea din care vii și față de greutățile ei ce ți se par – fals! – incomparabil mai mari decît „bagatelele" neamțului sau francezului; te miri de cîte nu știe el și tu știi, uitînd ce nu știi tu și el știe; într-un fel, îi socotești nedemni de șansa pe care o au și te așezi într-o poziție de superioritate, la fel de falsă ca aceea de inferioritate ce o resimțeai în țară. E un fel de incapacitate de a te situa într-un regim de egalitate principială, bazată tocmai pe conștiința că nu ne naștem nici identici, nici egali – dar nici unul nu poate compensa absența altuia din lume: sîntem de neînlocuit – deci egali. Aș spune că una din maladiile cronice ale intelectualului român – poate a celui estic, în genere, provenit din culturi fără circulație – este aceea a incapacității de a se simți egalul celui occidental: esticul se simte ori inferior, ori superior vesticului – niciodată egal (egal, măcar pentru că nu e identic). Este disprețuită o literatură ca aceea olandeză, de pildă, fără a o cunoaște, considerîndu-i locul ocupat în circulația mondială cu totul disproporționat față de cel ocupat de literatura română în Occident, acesta părîndu-ne cu totul necorespunzător față de valoarea ei – pe care uităm că o știm numai noi: cu alte cuvinte disprețuim, invidiind (sau invidiem, disprețuind).

Încă o dată m-am îndepărtat de *Jurnalul* lui Mircea Zaciu – dar dacă am făcut-o este pentru că lectura lui a fost extrem de incitantă pentru mine – și că am avut nu o dată senzația, dacă nu certitudinea, că dialoghez cu el ca și cum ar fi propriul meu jurnal. În legătură cu „dialogul" pe care această operă îl are cu lumea din afara României, izolată prin dictat de

restul lumii, aș remarca și ostilitatea surdă pe care autorul ei de atunci o are pentru cei plecați – pentru emigrație. „Prestația" acesteia în general îl nemulțumește, Mircea Zaciu reproșează celor care au plecat – inclusiv mie – că au... uitat sau că simplifică reducționist și cu suficiență chiar valoarea literaturii române în genere sau, mai grav, destinul poporului și al țării din care vin, evident, actele de cvasi-rezistență. Important nu e că Mircea Zaciu greșește, ci că – el sau alții – nu înțeleg că privirea din afară nu mai poate fi nicicum identică acelei dinăuntru, dar că dialogul dintre aceste priviri nu poate fi decît profitabil pentru toți. Dar fenomenul acesta e mult mai larg și complicat – voi reveni poate odată asupra lui, căci îl cred de real interes. Voi mai spune acum doar că privirea din afară nu era și nu este, cîtuși de puțin, mai superficială, mai neasumată sau mai lipsită de dramatism și de luciditate, pentru mulți din cei pe care îi cunosc. Deosebit de interesant este faptul că, cu cît perspectiva unei posibile și dureroase emigrări se apropie și de Mircea Zaciu, cu atît privirea sa către „dincolo" și ceea ce îl așteaptă acolo e mai tulbure, mai îngrijorată. Iar dacă la sfîrșitul acestui *Jurnal* el va alege soluția unui „și acolo, și aici" (amăgindu-se, căci în fond a fost aceea a lui „nici acolo, nici aici") pentru mulți incomprehensibilă – mie mi se pare cea mai... fericită sau... mai puțin nefericită, pentru că nu e vorba despre povestea cu sticla pe jumătate plină sau pe jumătate goală, ci de faptul că astfel de rupturi sînt teribile ; că sînt oameni, mulți, care nu au ceea ce aș numi o „vocație a exilului" și că șansa de a te scuti de greutățile și traumele unei astfel de experiențe

nu e prețuită decît de cei care au trăit-o. Mircea Zaciu avea toate motivele să-și urmeze imediat familia, dar și toate motivele de a nu o urma: evenimentele din decembrie '89 au tranșat pentru el – o lovitură a destinului care l-a scutit de multe neplăceri, firește, nu de toate: i-a oferit o formulă de viață care, cu toate inconvenientele ei, a fost salvatoare. Sigur că *Jurnalul* nu avea cum s-o prevadă, dar suferința din el ne arată că autorul a plătit destul de scump această șansă. Am putea spune că această carte este, în adîncuri, și o expresie a chinului unei despărțiri definitive care, din fericire, nu a mai avut loc. Încă un element al unei „conștiințe comune" de care vorbeam, căci nu au fost puțini cei care a stat nopți întregi să se gîndească dacă să emigreze sau nu, numai o mică parte a lor făcînd și pasul.

Jurnalul are, cum s-a mai observat, și alte teme dominante, teme ce „reflectă" preocupările autorului în acest deceniu decupat din întregul unei vieți, dar și din acela al unei scrieri memorialistice, întinsă pe multe decenii, scriere pe care autorul are aproape DATORIA să o publice în integralitatea ei. În 1979 Mircea Zaciu împlinește 50 de ani – este deci în plină maturitate creatoare; ideii (probabil ceva mai veche) de a alcătui un mare dicționar al scriitorilor români pare a-i fi venit sorocul – și el, împreună cu Marian Papahagi și Aurel Sasu, pornește la lucru, animînd o echipă de colaboratori ce adună tot ce are mai interesant critica și eseistica românească din generații mai tinere. În bună măsură, *Jurnalul* este istoria alcătuirii – dar mai ales a interzicerii acestui dicționar – o „aventură" teribilă și un document care

va „povesti" viitorului un episod al mizeriilor prin care a trebuit să treacă cultura română, literatura ei, pentru a supraviețui dictaturii comuniste și presiunilor ei. O supraviețuire – adică nu un efort de concentrare întru calitate, ci unul de menținere la suprafață în condiții în care cea mai mare izbîndă e aceea de a nu sucomba prin cedare. Nu e deloc sigur că posteritatea va ține seamă de aceste condiții – probabil că valoarea singură va conta, indiferent dacă nouă, celor ce am trăit aceste timpuri, ni se pare nedreaptă această viitoare intransigență față de suferințele epocii noastre.

Cum se știe, acest dicționar nu a apărut decît după evenimentele din decembrie '89 – mai bine zis este în curs de apariție. Pentru „foruri" nu avea importanță evidența majoră că un astfel de dicționar era – și este – mai mult decît necesar – știm cu toții ce lipsă endemică de instrumente de lucru ducem, instrumente fundamentale în orice cultură, dar – pare-se – nu și într-a noastră: ediții critice, dicționare, enciclopedii, bibliografii etc. Pe cei ce au dirijat timp de peste patru decenii cultura română numai aceste absențe nu-i durea – era mult mai important pentru aceștia nu utilitatea unei opere ca aceasta, ci CINE anume o face. Or, Zaciu și echipa sa nu prezentau suficiente garanții – nu intelectuale, ci... ideologice, am putea zice, într-un sens foarte degradat al termenului. Se putea ușor bănui, privind lista colaboratorilor și numele coordonatorilor, că se va încerca rostirea prea multor adevăruri, că vor fi judecăți de valoare neconvenabile, că pseudo-scriitorii „de partid și de stat" vor avea parte de puține laude și multe mîrîieli; că ierarhia oficială va fi binișor

zdruncinată și că orgoliile atîtor nulități impuse politic vor fi deranjate. Și atunci, în consecință, mașina cenzurii a intrat în funcție: de la redactorii de carte și directorii editurii pînă la cei mai „înalți" responsabili, unul mai ticălos ca altul. Au urmat 6-7 ani de mizerii continue menite să descurajeze: amînări, pretexte și critici care mai de care mai stupide – cu alte cuvinte un „infern" regizat de infinita „vocație" pentru oportunism, lichelism, intrigărie, incompetență și bun plac a politrucilor – cu toatele încoronate de obsesia păzirii scaunului. Mircea Zaciu povestește cu lux de amănunte, dă numele tuturor sabotorilor dicționarului – în frunte cu Dulea, una din figurile cele mai odioase ale politicii culturale ceaușiste – o listă destul de lungă în care găsim și nume mai... răsărite. (A-propos, ați auzit pe cineva cerînd judecarea acestor jigodii pentru crima de a fi sabotat fundamentele culturii române? Nu vi se pare că uităm cu toții mult prea ușor – și că această uitare ne va fi imputată, și ea?) Nume mai răsărite – cum ar fi acela a lui N. Gheran, editor serios al lui Rebreanu; li se adaugă cei pe care Mircea Zaciu îi roagă, în virtutea unei mai vechi amiciții sau a solidarității ardelene, să intervină pentru deblocare. Un merit – involuntar, vai! – al jurnalului său constă și în aceea că este și o descriere plină de amănunte și exemple a acelei mentalități (generalizată, dar pentru aceasta nu mai puțin degradantă) prin care „intervenția" devenise un fel de soluție miraculoasă, atît de înrădăcinată în viața de zi cu zi, încît nici nu mai e resimțită ca o aberație, ca o formă a demisiei și... supunerii. Drept este că exista o frumoasă moștenire pre-comunistă în această practică, dar încrederea în

„Intervenție" devenise un fel de obișnuință precum aceea de a respira – o obișnuință, aș spune deci, vitală; a și rămas așa, din cîte îmi dau seama, o mentalitate care nu face decît să ne ipotecheze viitorul. Ei bine, „intervențiile" pentru dicționar se transformă, cel mai adesea, în contra-servicii – și episodul cu pseudo-poetul Ion Brad nu e singurul exemplu. Mircea Zaciu este sfătuit de confrați să apeleze la „mărinimia" unuia dintre cei mai cinici funcționari de partid – și anume Gogu Rădulescu. Această nulitate – al cărui singur merit a fost acela de a fi fost bătut de legionari pentru că era comunist – a cultivat o seamă întreagă de scriitori și intelectuali adevărați – cum ar fi Augustin Buzura, Ana Blandiana, soții Dimisianu, Z. Ornea etc. – chemîndu-i la masa sa ca la un fel de „curte" și ajutîndu-i să rezolve, ici și colo, cîte o cauză care nu-i punea în primejdie privilegiile și ierarhia de stat și de partid; asta în numele unei „stîngi" ideale, de mult acoperită de dejecțiile totalitarismului comunisto-ceaușist în care se afundase. Timpurile disperate i-au făcut pe acei scriitori de valoare să accepte slaba lui protecție – uitînd (sau voind să uite) de faptul că se umileau. E greu să-ți amintești concesiile la care viața te supune – și există în viața fiecăruia dintre noi astfel de episoade la care ai fi vrut să nu fii de față. Mircea Zaciu descrie, cu destulă ironie și chiar dezgust, cele cîteva vizite la „bătrînul" care nu va face nici el mai nimic pentru dicționar – firește, pentru că nasul său de senil corupt mirosea aici o împotrivire de... „aparat" – din motive pe care am încercat a le enumera mai sus. Mai trece repede prin bolgia universalei „intervenții" și prietenul de tinerețe al

autorului, nu altul decît licheaua Titus Popovici, un alt profitor mincinos și tot atît de cinic – o altă nulitate literară cocoțată în ierarhii – ce e drept mai inteligentă și mai duplicitară ca alții... Istoria dicționarului este istoria unor umilințe și a unor concesii, a unei lupte surde pentru calitatea acestei cărți nedorite și de aceea nepublicate – așa cum s-a și dovedit a fi. Paharul unei astfel de încercări e greu de băut – și numai acei care au avut cărți interzise, cu anii, din bunul plac al dictaturii cunosc gustul lui amar, de neuitat o viață întreagă. Căci nu e vorba numai de o înfrîngere, ci și de regretul retrospectiv pentru cele mai mici cedări, pentru vanitatea atîtui zbucium în tina unei ticăloșii contra căreia nu există decît arme radicale. Dar poate oricine să învețe sau să îndrăznească a le mînui? Există o vocație a eroismului și sînt cei mai mulți acei care NU o au...

Cum istoria are un sfîrșit... fericit – acela că astăzi dicționarul apare – mai rămîne lui Mircea Zaciu, dar și tuturor celor cu care a colaborat (mă număr printre ei și mă bucur că e așa) să mediteze... critic la ceea ce a rămas din cedările vechi – și INEVITABILE – și în textul cu care dicționarul a pornit spre posteritate, spre viitor, text care este, cu siguranță, o operă de valoare. Și aș spune reprezentativă pentru o epocă ce a pecetluit-o – un fel de jalon al nivelului aproape maxim de competență, dar și de curaj al acestei competențe ce era posibil în ultimii ani ai dictaturii comuniste. (Mă refer la „Cuvîntul înainte" din volumul întîi al operei.)

Dacă dicționarului și tribulațiilor lui îi sînt consacrate probabil cele mai multe pagini – și e de înțeles de ce – există teme care mi se par mai

profunde, mai personale. Mircea Zaciu păstrează însă față de ele o interesantă discreție – un fel de „neîncredere" în confidentul său care poate da de gîndit cititorului, cu atît mai mult cu cît acesta îl și cunoaște pe diarist (mărturisesc că nu-mi place acest cuvînt și că aș fi vrut să-l evit). Mie mi se pare că cea mai adîncă temă a cugetării și realității psihice din această perioadă a autorului *Jurnalului* este aceea a bărbatului în plină maturitate, cap al unei familii, ce trebuie să se despartă de tată, inevitabil răpus de vîrstă, dar și de fiu. Temerile cu privire la sănătatea acestuia din urmă, amenințată la un moment dat, coincid aproape cu treptata extincție a tatălui – și autorul se găsește „prins" între două presiuni sufletești sensibil egale. Din fericire, fiul își recapătă sănătatea, dar se ivește (aș spune mai bine că „se impune") ideea scoaterii acestuia din țară, dintr-o țară al cărei viitor îi pare lui Mircea Zaciu, ca și atîtor altora, pe multă vreme ipotecat – dacă nu definitiv compromis. O suferință, abia lăsată a fi zărită, roade încet sufletul de tată – cu atît mai puternic cu cît Mircea Zaciu, așa cum am văzut, nu a vrut să emigreze. Riscul era ca această despărțire de fiu să fie lungă de ani și ani – o perioadă cînd, unui fiu trecut de adolescență și aflat în plină tinerețe studioasă, tatăl îi este cea mai necesară prezență. Această despărțire – una de trecut și cealaltă de viitor – a unui bărbat cu un puternic și tradițional spirit de familie mi se pare suferința cea mai adîncă a acestor ani de jurnal. E, desigur, ceva „arhetipal" în ea, dincolo de mizeria epocii istorice. O mizerie care e așa de ușor uitată astăzi – o uitare care nu încetează să-mi producă stupefacție. Căci n-am auzit prea multe glasuri

care să invoce, întru acuzarea regimului antiuman comunist, sutele de mii de despărțiri silite, cu tot cortegiul lor de suferințe, despărțirile de cei întemnițați sau alungați, despărțirile (unele, nu puține, definitive) dintre soți și iubiți, dintre părinți și copii, dintre prieteni. Revenind la Mircea Zaciu și despărțirile sale, aș spune că, cu cît suferința este mai mare, cu atît el o amuțește: din pudoare? din frică de a nu o formula – pentru că ceea ce e formulat capătă o realitate pe care gîndul ar vrea să o evite – deși e inevitabilă? din scrupul „literar" – acela de a nu deveni prea... liric într-o carte ce se vrea (și este) în primul rînd epică?

Mai locvace, mult mai locvace este însă el atunci cînd se referă la trecutul țării – și, respectiv, la viitorul ei. Un trecut care agonizează o dată cu tatăl și cu amintirile „lumii vechi" și un viitor pe care îl vede atît de sumbru încît se hotărăște să-și desțăreze neamul. (Această hotărîre nu a fost ușor de luat nici pentru Mircea Zaciu, nici pentru vreun alt om cu o conștiință evoluată; unii au suferit încă înainte de a o lua, alții continuă să sufere chiar după decenii de la plecarea lor definitivă – căci nu există decît plecări definitive – din țară; a-ți duce neamul, familia într-o altă țară nu înseamnă numai asumarea unui mare risc, unui nou început pentru tine și, mai ales, pentru cei tineri cărora vrei să le dai șansa de a-și clădi viața într-o civilizație stabilă și într-o cultură veche și mare; mai înseamnă să rupi unul din miile de fire ce alcătuiesc istoria unui popor și a unei țări, firul tău și al neamului tău, al strămoșilor tăi, indiferent de anonimatul sau celebritatea lor. E o răspundere, un sacrificiu pe care nu știi dacă ai dreptul să îl faci.

Ești de undeva, nu vei mai fi! iar locul tău rămîne gol pentru vecie. Nu cred să se fi gîndit vreodată la toate acestea reprezentanții jegului social comunist conducător – fără rădăcini, fără trecut, fără conștiință – cei care au impus României ori regimul de închisoare, ori indiferența față de orice pierdere umană de acest tip: ducă-se dracului toți dușmanii „noștri", toți străinii, toate liftele, nu avem nevoie de ei pentru a construi socialismul! Cine a plătit pentru aceste crime? – întrebare retorică, desigur, pentru că atunci cînd se mai vorbește – din ce în ce mai rar – de „procesul comunismului", aceste milioane de suferinți și de pierderi irecuperabile nici măcar nu intră la răboj...).

Așadar, Mircea Zaciu scrie o pagină amară din cronica distrugerii vechii societăți ardelene, societatea burgheză cea mai veche și cea mai solidă a României – societate distrusă de comunism. Casele, orașele, familiile, chiar și numele dispar înghițite nu numai de venirea regățenilor – privită cu o antipatie neascunsă –, dar mai ales de furia distrugerilor și de invazia acelui „nou" ce seamănă cu un flagel, mai ales într-o țară în care vestigiile trecutului sînt cu mult mai precare decît în Occident....

Așa se explică de ce tonul întregului *Jurnal* este depresiv, trist ca o continuă lamentare „nerostită", dar simțită bine în inflexiunile glasului ce scrie. Căci avem sub ochi o scriere de o intensă oralitate, provenită din presiunea zilei ce abia a trecut și se cere repede consemnată: un jurnal de fapte, de gînduri notate repede, direct – și nu unul de meditații îndelungi. Autorul este, așa cum îl cunoaștem, un om monden, curios, sociabil, atent să nu scape o ocazie

bună, cu acel simț practic ce îl admir la ardeleni, dar căutînd și semeni interesanți pretutindeni, dezamăgit și disprețuitor cînd aceștia nu confirmă, de aceea mai mult expeditiv-sarcastic decît ironic față de ei. Sceptic, în genere, liric în ceea ce privește trecutul ce se pierde, Mircea Zaciu nu încearcă să-și explice viața ci ne arată cum a trăit-o el în anii cei mai grei, probabil. Este evident că cel mai bine se simte în tovărășia tinerilor, foști studenți de cele mai multe ori – și e ușor să-l înțeleg și în această privință. Căci acest contact îți menține o anume tinerețe și un tonus vital.

Așadar, Mircea Zaciu își încheie, la mijlocul lui 1998, publicarea jurnalului său din anii '79-'89. Patru volume, peste 1500 de pagini – un document de primă importanță, cum spuneam și cum au observat cei care au scris despre el, pe care îl adaugă operei sale critice. Ne-am reîntîlnit, între timp, în Germania – și am relegat o amiciție față de care am un singur regret – și anume acela că nu ne-am cunoscut încă din tinerețile noastre. Cînd ne întîlnim, dialogurile noastre continuă ca și cum le-am fi întrerupt ieri... Paginile de față nu sînt altceva decît o transcriere a unuia care nu a avut încă loc; ele sînt însemnări pe marginea unei lecturi extrem de implicante pentru mine, din motive ce se întrevăd ușor. Sper să continuu acest dialog nu numai cînd hazardul ne va aduna din nou, pentru cîteva ore sau cîteva zile, ci și într-o scriere, memorialistică și ea, de care sînt preocupat în ultimii ani.

„Trecut-au anii... la apa Vavilonului”

(sau despre Virgil Ierunca
și Monica Lovinescu)

I

Am citit în cîteva după-amieze, cu o vie curiozitate, volumul lui Virgil Ierunca intitulat *Trecut-au anii...* – volum compozit, alcătuit din jurnalul anilor 1949, 1950, 1951 și 1960, cîteva inteviuri, 12 scrisori primite – din probabil miile ce s-au strîns într-o viață – apoi cîteva texte ce nu și-au găsit locul în volumele anterioare ale autorului; în fine, altele cu pronunțat caracter memorialistic. L-am citit deci, cum spuneam, cu o vie curiozitate, aceea pe care o poate avea un alt om al exilului care, în plus, cunoaște pe autor, atît în calitate de fost ascultător, cît și de fost coleg. Privitor la paginile de jurnal, știam, din diverse relatări, cît de grei au fost acești ani de început pentru cei din primul val al exilului românesc parizian; eram deci curios să aflu cît mai multe despre ce anume făcea acest exil – în afara deloc ușoarei alergături pentru supraviețuire –, cum se organiza și ce anume îl mobiliza, în afara anticomunismului, ca un factor comun. Interes legitim pentru o stare de

fapte în care aveam să intru și eu, 30 de ani mai tîrziu. Voi reveni asupra acestor teme.

De ce amîn? Pentru că mie alta mi se pare a fi problema „arzătoare" ce o ridică această carte. Scrie Virgil Ierunca următoarele, chiar pe prima pagină a volumului:

> „De ce am aruncat la coș (...) Jurnalele de-a lungul exilului și n-am păstrat decît paginile de la începutul anilor '50 ca și fărîme de mai tîrziu?
>
> Nu de motivări duc lipsă. Să încep cu cea mai săritoare în ochi. Cînd mai publicasem prin revistele din exil – și apoi din țară – fragmente, indicasem într-o notă un fel de subtitlu: «Jurnal blajin». Alesesem acele pasaje din care trăsăturile negative ale contemporanilor mei erau, dacă nu absente, cel puțin atenuate. Dar a întinde acest tip de milostivenie pe o întreagă existență ar însemna a o deforma. Chiar atunci cînd îmi stă în intenții, indulgența nu-mi stă în fire. Aș fi putut, firește, urma regula nescrisă și lăsa cu limbă de moarte ca Jurnalul să fie încredințat tiparului peste convenționalii 50 de ani. Dar mă întreb de ce trecerea anilor ar spăla răutățile de ponderea lor reală?
>
> Pe de altă parte, „caiete" întregi sînt obsedate de prezența unor indivizi cărora le acordasem încrederea, părîndu-mi-se că ei cumulează atributele revoltei cu cele ale prieteniei. Două-trei dezamăgiri de mare tensiune m-au lăsat amar și gînditor asupra capacității mele de a-mi alege semenii. Pot să-i gonesc din Jurnalele trecutului? Le-aș desfigura. Dar să-i mențin așa în laudă, frumos, bine și adevăr, pot? De negîndit. Singurul răspuns pe măsura gustului de cenușă este tăcerea."

Nici că se poate o motivare mai convingătoare, o justificare mai definitivă; la urma urmelor, nici nu era nevoie de ele, căci orice autor are dreptul de a

lăsa posterității numai ceea ce crede el că merită din tot ce a scris și n-a publicat.

Și cu toate acestea, și cu toate acestea... Există, cred, suficiente și importante temeiuri pentru ca această condamnare la... „cenușă" să nu trebuiască să aibă loc. Virgil Ierunca știe, tot așa de bine ca noi, că un jurnal întins pe jumătate de secol, dacă nu mai mult, în care sînt consemnate gîndurile unui om care avea să joace un rol atît de important în istoria opoziției românești, un jurnal în care sînt înregistrate fapte, evenimente ce au avut loc într-o comunitate, la rîndu-i de primă importanță – mă refer la cel dintîi val de exilați de după venirea regimului comunist în România – constituie un document dacă nu singular, atunci avînd foarte puțini semeni. Ne tot plîngem, și pe bună dreptate, că nu avem memorie, că sîntem asemeni lotofagilor pe care îi întîlnește Ulise în peregrinarea lui, mîncătorii de lotus care trăiesc fără a ține minte, halucinați în uitare. Nu o dată în comentariile sale, Virgil Ierunca a deplîns această boală a uitării: și iată, din proprie voință, chiar el e gata să o agraveze. El pune înaintea importanței istorice și documentare „obiective" a mărturisirii sale, subiectivitatea textului său: acesta ar avea prea multe răutăți la adresa contemporanilor, spune autorul; putem, fără prea mare greutate (și chiar amuzîndu-ne), să ni le imaginăm, luîndu-ne după cele ce au rămas în *Trecut-au anii...* sau după tonul polemicilor sale radiofonice, ascultate cîndva, apoi tipărite în volume în ultimii 10 ani. Ei și ce dacă sînt aceste răutăți? A fost emigrația românească, la fel cu oricare alta, un conclav de îngeri – sau a fost o forfoteală de oameni între care conflictele erau

mai multe decît acordurile? Cine așteaptă de la jurnalul lui Virgil Ierunca să fie altceva decît o scriere gravă, patetică și ironică, acidă pînă la sarcasm, disperată deseori, justițiară și evitînd compromisurile, uneori inevitabil nedreaptă, cu alte cuvinte lipsită de „milostivenie"? Cine, din cei ce îl cunosc, l-au ascultat sau l-au citit, se așteaptă la indulgență? Chiar titlul adoptat pentru paginile publicate – acela de „jurnal blajin" – nu mi s-a părut a fi altceva decît o ironie. Sigur că am fi avut nevoie de o scriere memorialistică „neutră", de tip consemnare de date și evenimente, dar știm bine că așa ceva nu există și nu se prea poate scrie. Și atunci? Hotărăște Virgil Ierunca – repet, conform celui mai sfînt drept al său – să sporească, pînă aproape de întuneric, negura ce plutește peste o parte a istoriei românilor, cei care au fugit primii de comunism, numai pentru că textul jurnalului său e... „rău" față de comilitonii sau față de frații săi întru exil? Pot înțelege că dă acum tiparului numai o mostră din întreg, chiar o mostră ușor edulcorată. Pot înțelege că ar decide amînarea publicării întregului cu 30 de ani – așa cum a făcut și Negoițescu, de pildă. Pot înțelege și un eventual dubiu asupra faptului că peste 30 de ani se va mai ști foarte puțin despre acest exil – ceea ce nu e deloc sigur – sau că subiectul, pur și simplu, nu va mai interesa – ceea ce ar constitui un alt simptom al lotofagiei. În fine, Virgil Ierunca s-ar putea teme, nu fără temei, că această clauză a celor 30 de ani ar putea fi nerespectată, prea multe legi și legate nu sînt respectate azi – un azi mare cît ieri și mîine la un loc – în patrie.

Toate aceste posibilități nu sînt de exclus; după părerea mea însă, de exclus este numai ștergerea

urmelor existente, atîtea cîte sînt: cu alte cuvinte, de exclus ar fi, e distrugerea acestui jurnal. Așa cum este el astăzi – căci nimeni nu crede că faptul distrugerii a și fost săvîrșit. Virgil Ierunca se întreabă dacă trecerea anilor „ar spăla răutățile de ponderea lor reală". Mie mi se pare acest dubiu pur și simplu o cochetărie: dacă va „spăla" sau nu, nu are nici o importanță, textul va rămîne așa cum e și cum îl vor recepta contemporanii. Pentru că nu cred că Virgil Ierunca își dorește neapărat o posteritate prea... „blajină" – și deci nu cred deloc în adevărul acestui argument invocat, indiferent de gravitatea „răutăților". Volumele sale nu arată deloc chipul unui „delicat" sau fariseu. Și, ca să fiu sincer pînă la capăt, cred că, în fond, nici lui Virgil Ierunca nu-i pasă de o posibilă modificare a posterității sale, adoptînd întru aceasta soluția bunului samaritean care-și distruge paginile „rele" spre a nu jigni, sau nedreptăți, posteritățile altora. Pentru că peste 30 de ani – iau cifra în toată relativitatea ei, amuzîndu-mă – nimeni nu va mai fi în viață din cei care au populat paginile acestui jurnal... Foarte mulți sînt deja în lumea spiritelor, de unde – cine știe? – poate că ei au și citit, fără a fi văzuți, jurnalul lui Ierunca, amuzîndu-se sau revoltîndu-se... post-mortem. O vom afla poate, cîndva...

Altul mi se pare a fi motivul unei posibile – probabile – distrugeri a acestor zeci de caiete, însumînd peste 50 de ani de viață. Și anume orgoliul aceluia care – așa cum spune – nu vrea să lase posterității dovada că s-a putut înșela, că s-a lăsat înșelat de cîțiva oameni – unii dintre ei prieteni. „Două-trei dezamăgiri m-au lăsat amar și gînditor

asupra capacității mele de a-mi alege semenii", scrie el, evident profund afectat de aceste decepții. Desigur că jurnalul le acordă un rol important și cel ce scrie nu-i poate „alunga" pe aceștia din textul și din trecutul vieții sale, nici în anii de admirație, nici în cei de amarnică decepție. Virgil Ierunca nu suportă să fie silit a se contrazice, chiar atunci cînd nu poartă decît vina unui om de bună-credință. Și atunci... la foc cu întregul!

A nu recunoaște că te poți înșela în viață e un orgoliu, poate chiar un mare orgoliu. Cred, explicabil: cariera de ziarist politic și critic literar a lui Virgil Ierunca stă sub semnul unei mari satisfacții, chiar al unei victorii: timp de zeci de ani el a lăudat preponderent valorile adevărate ale culturii române și a înfierat nonvalorile, demisiile de la demnitate, propaganda comunistă, falsurile și minciuna. A fost firesc ca, în decembrie '89, el să fi exclamat: „Am învins! Iată că n-a fost în zadar!", viața mea și-a împlinit sensul, după atîtea momente, ceasuri, zile sau ani de disperare, descurajare sau, nu o dată, de mulțumire pentru datoria făcută, chiar dacă această datorie împlinită semăna de multe ori cu o zădărnicie? Căci cine credea că acel decembrie '89 va veni așa de... repede!

Ar fi deci posibil ca orgoliul învingătorului să facă uitată evidența profund omenească a faptului că ne putem înșela. În consecință, Virgil Ierunca vrea să-și construiască posteritatea (falsă, de fapt) a unuia care nu s-a înșelat, aruncînd în foc dovezile contrare. Trebuie spus că acest gest e, în parte, inutil, pentru că toată lumea știe că două din marile decepții ale lui Virgil Ierunca se numesc Ion Caraion

și Paul Goma. Mai sînt probabil și alte deziluzii, de pildă unele nume repetat susținute la microfonul *Europei libere* care au pactizat imediat cu puterea neo-comunistă. E perfect adevărat că, fără Virgil Ierunca și Monica Lovinescu, nici Caraion, nici Goma nu s-ar fi bucurat de succesul și prestigiul ce l-au avut. Dar în cazul primului, decepția a fost pentru noi toți enormă, începînd cu momentul cînd au apărut oribilele texte din *Săptămîna* și sfîrșind cu alte revelații ulterioare; în cazul celui de al doilea, Virgil Ierunca – și oricine altcineva – nu putea anticipa proporțiile apetenței pentru o viziune latrinară asupra lumii și oamenilor, viziune extinsă în chip delirant de la comuniștii și colaboraționiștii din țară la prietenii și binefăcătorii de la Paris. Înainte de aceste două sincope, textele scrise despre cei doi există, trebuie să existe undeva – și deci, măcar în parte, dovezile înșelării rămîn, chiar dacă nu toate. Ele pot fi scoase la lumină, cine știe cînd, cine știe de către cine. Vor lipsi însă acele dovezi ale decepției, ale unei suferinți sau perplexități – aceste dovezi nu sînt decît în jurnal. Și nu ar fi păcat ca acest complex document uman să fie aruncat în flăcări? Eu cred că mărturia celui ce s-a înșelat e infinit mai interesantă, ca document și ca literatură, decît orgoliul celui ce se vrea infailibil. Căci de fapt nimeni nu este – și nu poate fi.

În fine, îmi imaginez – pentru că eu nu am un jurnal, ci doar două caiete cu însemnări sporadice și neinteresante – îmi imaginez că arderea unui jurnal ținut mai bine de 50 de ani este ca o gravă amputare, echivalează cu un fel de parțială invaliditate provocată, este un moment de intensă suferință, poate

chiar insuportabilă. Este uciderea fratelui mut, este ștergerea din oglindă a tuturor imaginilor care s-au întipărit în ea decenii de-a rîndul. Distrugerea unei atari intimități – dacă va avea loc – va produce o perfidă și neconsolabilă remușcare. În ceea ce mă privește, eu nu cred că Virgil Ierunca a comis faptul. Eu cred că posteritatea are nevoie de această mărturie. Eu cred că această „operă" are un destin de împlinit. Eu cred că el este dator să o lase așa cum e, indiferent de ceea ce se va întîmpla cu cu ea.

Trecînd acum la „materia" volumului *Trecut-au anii...*, observăm, mai întîi, că autorul a lăsat deoparte primii doi ani de la sosirea sa în Franța, sosire care a avut loc în ultimile zile ale lui decembrie 1946. Au fost, probabil – autorul abia dacă ne lasă să înțelegem – după primele săptămîni ale euforiei libertății – anii cei mai grei, cei mai turmentați, poate și cei mai penibili, așa cum sînt, îndeobște, primii pași ai unui exilat într-o lume nouă. Virgil Ierunca părăsise România din „greață", cum scrie undeva în acest volum, o Românie care abia începea să simtă ororile comunismului : sîntem înainte de marile procese, de abdicarea regală forțată și de naționalizări, înainte de lagăre, de canal, de marile arestări. Fie le-a presimțit, fie luase cunoștință din cărți – între puținii – de ororile stalinismului și bănuia că ele nu vor ocoli nici România ; Virgil Ierunca rămîne în Franța, țară a cărei cultură îi era, cum ne dăm seama chiar din acest volum, deosebit de familiară, poate mai familiară decît cultura română, cel puțin în acel moment. O mare cultură, o mare țară.

Se întîmplă însă apoi în Virgil Ierunca un proces sufletesc și intelectual care stupefiază, o conversiune

definitivă și paradoxală și care este, la urma urmei, „cheia" jurnalului său, făcînd din el ceva mai mult decît o mărturie sau un document al epocii: un fel de „epos" al găsirii identității. La Paris, în capitala culturii iubite, în loc să încerce „saltul" de a deveni francez și parizian, el își descoperă ideantitatea românească cu un fel de încrîncenare devoratoare, care te face să respecți chiar și aspectele ei ridicole – de altfel puține. România este „fereastra" care i se deschide spre a putea respira și evita sucombarea într-o ratare dorită parcă cu voluptate. Virgil Ierunca începe să-și dedice întreaga energie acelei Românii părăsite din „greață", valorilor ei de azi, de ieri, de mîine; e un fel de frenezie devoratoare în această românofilie, care îi va structura personalitatea și-i va conduce activitatea de atunci și pînă astăzi. Oricîte satisfacții intelectuale și artistice îi oferă Parisul – pe lîngă deziluziile unui om de stînga, dezamăgit și chiar revoltat față de mulțimea și varietatea tendințelor comunizante și pro-sovietice – nimic nu egalează patima pentru România. Se dedică, destul de curînd, acțiunii de combatere a ororilor așezate peste țară: „Vreau mereu, prostește, să fac ceva, să facem ceva pentru această Românie pe care o descopăr după ce am pierdut-o". România îl urmărește pretutindeni, îi obsedează zilele și nopțile: nimic nu e ca la București, nici măcar mirosul de tipografie, Rîmnicu-Vîlcea e cel mai frumos oraș din lume, nici măcar vînturile pariziene nu au „semnificația" celor din țară; el respinge sau e extrem de retractil față de „avansurile" pe care țara gazdă și cîțiva intelectuali i le fac, respinge chiar și avansurile unor femei, trăind o viață ascetică, de o mare sărăcie, nu o dată punctată

de zilele foamei (vezi p. 151, de pildă), din lipsă de mijloace. El „se preface" a se adapta – deși gustă și recunoaște binefacerile libertății și se apropie încet-încet de acest oraș în care începe treptat să și locuiască nu numai fizic – instalîndu-se în situația exilatului cu un fel de fervoare care ocupă locul unei mistici. Perspectiva unei rapide reîntoarceri, în urma unui război, de atîtea ori fals anunțat de media, îl face să scrie următoarele: „Dacă așa ar fi și aș supraviețui, văd, ca într-un film, ce mi-ar rămîne de făcut: să sărut mîinile mamei, să colind România, de la un capăt la altul, să revăd obrazul sau inima cîtorva oameni, să citesc românește cît de mult, să împlinesc misterioasa voie a întoarcerii – fie și numai pentru cîteva clipe" (p. 181). În acest fragment se vede mai bine că *Trecut-au anii...* e, în fond, jurnalul unei naturi și unui stil structurate de lirism. Sigur, reflecția e de calitate și precizie, banalitatea e rară, spiritul critic se exersează în toate registrele – uneori cu brio –, dar jurnalul rămîne a fi expresia unei naturi poetice. Și nu spun asta pentru că știm că Virgil Ierunca scrie versuri, ci pentru că așa e cartea, așa curge timpul prozei prin ea, învăluit în poetic...

Așadar, jurnalul unei „înrădăcinări" într-un sol imaginar, aflat departe la cel puțin 2000 de km, dacă nu mai departe; pentru că România lui Virgil Ierunca e o utopie alcătuită din două teritorii, vopsite în două culori – albul și negrul: cea pe care el o crede eternă și inalterabilă, cu valorile ei îmbrățișate cu și fără spirit critic, și cealaltă, strivită de ocupația comunistă, producînd dezastre și mai ales demisii ale unor intelectuali, demisii pe care autorul le prevedea sau, dimpotrivă, nu le aștepta, teritoriul urît, jalnic

sau criminal al politrucilor, ticăloșilor, al lichelelor sau al lașilor. Exemple din ambele versante putem găsi destule. Mă mărginesc să reamintesc fragmentul exaltant în care Ierunca relatează prima lectură a *Spațiului mioritic*, la sfîrșitul căreia exclamă: „Am rădăcini!". (Stau să mă întreb ce s-ar fi întîmplat dacă în locul fantezistei, astăzi chiar desuetei scrieri blagiene ar fi citit pentru prima oară *Schimbarea la față a României* de Cioran...)

Să mai spunem că Virgil Ierunca a rămas prizonierul acestei iubiri utopice, că i-a dedicat viața și opera, oricîte au fost „chemările" venite din alte culturi și orizonturi, pe care le-a ascultat, dar nu urmat?

Fulminanta găsire a unei „identități" românești tocmai la Paris face din cazul lui Virgil Ierunca unul cu totul aparte și unic? Poate că da, poate că nu. În gerere exilații primului val ajungeau la Paris sau aiurea cu o identitate românească formată, indiferent de calitatea și vibrația ei. Alții, dimpotrivă, au încercat – unii au și reușit – să se debaraseze de această identitate românească și să facă eforturile unei asimilări, și aceasta numai uneori reușită. În fine, cred că mai există și o a treia categorie, cea a celor ce evitau să-și facă examenul de conștiință – din teamă, indiferență sau tembelism. Aș spune însă că situația de a te considera – nu numai aceea de a fi – un exilat, atrage după sine aproape automat punerea în chestiune a identității – și prin urmare ar trebui să ducă la un proces de asumare dramatic, într-un sens sau altul. O asumare pe care Virgil Ierunca o trăiește din plin – exilul fiind un „drum al Damascului" – trecînd deci prin fazele acestui calvar. Din cînd în

cînd, *Jurnalul* consemnează cîte un strigăt împietrit al exilatului, ca acesta, de la p. 21: „Trebuie să facem ceva mare, absurd, dezinteresat, să fim și să trăim în tensiuni de mari incandescențe momentul ruperii noastre de țară. Nu știu ce-or fi crezut oamenii aceștia, eu însă am nevoie de un fel de explozie a situațiilor. Mi-e teamă de împietrire, de opriri, de rutină și de aranjamente. Aș vrea să strig peste toate acoperișurile Parisului că nimeni nu se poate «aranja», că totul intră acum în zodia răfuielilor esențiale". Este posibil deci ca drumul lui Virgil Ierunca să nu fi fost numai al lui, să-l fi parcurs și alții – pe care nu-i știm – firește, fiecare cu poteca lui, în „calvarul" lui. În orice caz, „înrădăcinarea" lui Virgil Ierunca și jurnalul ei au o valoare dacă nu simbolică, atunci cel puțin una paradigmatică. Ea poate căpăta tonul unui patetism furibund, ca de pildă în fragmentul de la p. 262 în care, certat de Lucian Bădescu, prietenul său, că se pierde, înmormîntîndu-se în probleme românești, Ierunca scrie: „Cunosc povestea. O știu. N-o să scriu cărți de fenomenologie literară, despre Blanchot sau despre René Char. Că îmbătrînesc degeaba. Și pe asta o știu. Că trebuie să apar cu ceva în franțuzește, că în felul acesta îmi justific mai bine exilul. Poate. Ceea ce se încăpățînează să nu vadă pritenul meu este de fapt o evidență: că există o *datorie* de a te *pierde* prin obsesia românească, pentru a te mîntui față de tine prin această perzanie ce aduce a blestem. Și că aceasta e nimica toată dacă încerci o contemporaneitate esențială cu durata durută a României. Cînd mă gîndesc la Mircea Vulcănescu, scuip pe orice bibliografie posibilă a «operei» mele literare". Trebuie să observăm că

fanatismul din acest fragment trădează și o stare de criză greu de suportat; din fericire, Virgil Ierunca va începe totuși să scrie și franțuzește, să amintim de pildă capitolul despre literatura română din *Histoire des littératures*, apărut în *Encyclopédie de la Pleiade,* poate textul cel mai puțin reușit din întreaga sa operă. Din fericire au mai fost și altele...

Ar fi încă multe de spus despre aceste pagini – mă voi opri numai asupra cîtorva teme și tonuri.

În primul rînd că, o dată cu identitatea, Virgil Ierunca își descoperă și o nouă culoare politică – după cum mărturisește, el devine din „troțchist" – cum se considera în țară, un fel de troțchism de salon, de bună seamă – un om de dreapta democratică, dar necondiționată. Nu de extremă dreaptă – trebuie neapărat subliniat. La această „convertire" un rol important îl va fi jucat, cum spuneam, peisajul intelectual francez, fascinat de comunism, peisaj pe care Ierunca nu contenește a-l disprețui și ataca în jurnal. Cu toate astea, mărturisesc că saltul mi se pare atît de mare, încît e aproape neverosimil. Sigur că am asistat în viață, dar și în cultură la destule altele la fel de spectaculoase. E ceva ce mie mi se pare contrafăcut în această conversiune de culoare politică, conversiune ce schimbă imediat semnul aprecierii cu cel al deprecierii pentru cei ce simpatizează cu stînga. Cu atît mai mult stupefiantă cu cît Virgil Ierunca nu este un conservator în gusturile estetice, ci mai de grabă un modernist. Ca om de centru-stînga, necondiționat democratică și anticomunistă, resimt uneori, rareori, în scrisul lui Virgil Ierunca o adiere pe care cu greu aș numi-o „reacționară" și „dogmatică" – nu am alte cuvinte la îndemînă, deși acestea nu mă mulțumesc.

Iubirea pentru România și cultura ei nu însemnă automat și iubirea românilor, ci mai de grabă fuga de ei, de majoritatea lor antrenată în lupte politice sterile și care știm că nu au dus la mai nimic, în rivalități stupide, gelozii și mizerii. („Cît aș dori să-mi pierd toată conștiința întoarcerii și dragostei mele vii pentru țară. Să mor în afară de timp, de imbecili și de speranță." – p. 100) Emigrațiile, știm cei ce le-am trăit, sînt populate de aceleași mizerii și promiscuități ca și cele din țările de unde vin. Din mulțimea celor de la Paris, Ierunca nu e mulțumit și împlinit decît de relațiile cu Lucian Bădescu, Horia Stamatu, Mircea Eliade și Cioran – alții au parte de fraternități mai pasagere. Cu Eugen Ionescu relațiile sînt mereu tensionate – interesant este că, asistînd la premierele cu *Cîntăreața cheală*, *Lecția* și *Rinocerii*, numai ultima, în 1960, îi smulge o oarecare admirație. „Oile negre" ale lui Ierunca sînt C.V. Gheoghiu și, mai puțin, Paul Costin Deleanu. Reuniunile de la Centrul Român de studii au parte mai mult de ironii și dezaprobări. Deși detestă pe mulți, deși marea majoritate a emigranților români îi sînt indiferenți sau i se par neinteresanți, Virgil Ierunca îi frecventează – și e ușor de înțeles: pentru că nu poți trăi numai singur. O analiză detaliată a raporturilor sale cu emigrația ar merita un capitol separat – și desigur urmărită în dinamica ei, pentru că umorile se schimbă, și sentimentele așișderi. Ar mai fi de observat amărăciunea diaristului atunci cînd vreunul din cei pe care îi prețuiește manifestă o distanțare, fie și momentană, față de obsesia românească. Virgil Ierunca e un intransigent, încordat într-o umoare neagră, fanatic în scepticismul său. („Sînt imposibil, nu pot să nu

ratez tot ceea ce mi-ar oferi o soluție. E în mine un cult secret al sărăciei, o încercare continuă de a nu mi-o depăși. Sînt atît de obosit de inutilitatea speranței, încît mi-am pierdut orice simț comun al relațiilor. Mă apropii de aceia de care mă simt apropiat, refuz atîtea lucruri care ar putea să-mi simplifice existența de fiecare zi. Trăiesc anapoda și nu mă simt măcar curat sufletește. Aș vrea să ajung la împăcarea cu mine, să ies pe străzi, să mă bată vîntul, să mă opresc în fața unei vitrine, unei femei, unui arbore. Am febra nimicului în mine și nu pot scăpa de ea cu toate ferestrele deschise ale Parisului. Sînt pierdut? Nu. Sînt rece însă, răcit în febre" – pp. 98, 99). *Jurnalul* său din anii '50 e, așadar, exasperat de o teribilă voluptate a marginalizării, „poza" sa de înger al dezastrului („nu mă interesează decît eșecul" – p. 103) fiind întreruptă sau contrazisă de nu prea multe întîmplări sau trăiri: muzica, expozițiile bune, lecturile, contactele cu Bernard Dort, redactarea *Caietelor de dor* – una din cele mai importante reviste culturale ale exilului acelor ani – redactarea unui text important. Succesele, atîtea cîte sînt, sînt privite fie cu neîncredere, fie ironizate. Autorul vînează procurarea de cărți românești pe care le devorează sau chiar copiază de mînă, merge des la cinema, își trăiește singurătatea ca pe o penitență. El „visează o posibilă împăcare cu sine" care nu vine – dar care își va face, timid, apariția, cîțiva ani mai tîrziu. *Jurnalul* celor 4 luni din anul 1960 e parcă al altui om. Pînă atunci, disperare surdă, voluptate a prăpastiei, unele accente de-a dreptul cioraniene: „Mă indispune lipsa mea de ghinion. Am impresia acum că pe tot ce pun mîna se transformă în șansă. Ce-o mai fi și asta?" (p. 177).

Da, cum spuneam, în 1960, o radicală schimbare de ton. Explicațiile sînt relativ simple. Virgil Ierunca nu mai este singur, împreună cu Monica Lovinescu devin „noi". Căsătoria, deloc anunțată de jurnal, a avut loc în mai 1952; apoi, lucrează la emisiunile radiofonice pariziene pentru România. Deci își poate exprima sentimentele sale față de țară și față de dictatura comunistă în mod public, ușurîndu-și prin exprimare, revolta și indignarea. „Identitatea" sa capătă un ecou, iese din chinul solitudinii exprimat în multe fragmente sau fraze din anii trecuți, fragmente pe care cititorul le va descoperi, contaminîndu-se de febricitare. În cele patru luni de jurnal din 1960, sînt consemnate nu numai titluri de lecturi, dar și multe, uneori mai ample comentarii; apoi e frecventată viața muzicală și marea sa pasiune își găsește din ce în ce mai mult spațiu în jurnal. Tonul e destins, românii frecventați cu mult mai puțină crispare („în exil nu e loc pentru alegeri prea severe, primează de fapt întîlnirea în frățietate" – p. 220), aceeași pasiune și pentru cultura română. Cît privește tonul comentariilor sale critice la adresa politicii oficiale și a demisiilor unor intelectuali din țară, el devine recognoscibil: a devenit același cu cel din textele sale redactate pentru *Radio Europa liberă*, ani și ani. Am putea spune că Virgil Ierunca, cel pe care îl cunoaștem bine din scris sau din ascultat, era „fixat" aproape în integralitatea personalității sale în anul 1960 – poate mai înainte, dar nu avem alte... dovezi diaristice. În orice caz, un proces de evoluție a avut loc între 1950 și 1960. Încep și atacurile din țară în contra sa, „războiul" cu comunismul devine principala preocupare și motivare a unei întregi

opere. Treizeci de ani de ziaristică îndreptată în contra „naturii demonice" a comunismului, manifestat mai ales în laturile sale pseudo-culturale; încă din acest jurnal, polemismul lui Virgil Ierunca se conturează pe fundalul unui scepticism veşnic prezent. În ciuda lui, nimic nu poate abate această devotare în „înrădăcinare". Există accente de sublim în intransigenţa verbului lui Virgil Ierunca.

Alte teme recurente, pe care mă mulţumesc doar să le semnalez: meditaţii asupra propriului jurnal; regretul pentru „criticismul" său prea intrasingent din anii juvenili; dezamăgirea faţă de „lucrăturile" şi rivalităţile sterile dintre partidele istorice din exil, de fapt rămăşiţe ce s-au dovedit lipsite de orice viitor; unele amintiri din anii de dinainte de exil – cum ar fi unele lirice, altele sarcastice (de pildă cele despre Călinescu); reflecţii despre figurile de frunte ale culturii franceze etc.

Fragmentele alese de Virgil Ierunca din jurnalul său sînt expresia unei tensiuni scrîşnite, a unei gesticulaţii hipercontrolate, unei exprimări ce disprețuieşte prolixitatea. Suferinţa abia dacă se lasă ghicită sub un laconism care, paradoxal, este uneori emfatic. Nu întîlnim nici un zîmbet, nici o lamentare – din cînd în cînd cîte un gest teatral („Soseşte Hruşciov la Paris. Toată seara ascult Monteverdi. Simt nevoia să mă spăl de istorie" – p. 293). Sărăcia epică şi anecdotică – aşa cum spuneam – trădează poetul. Personalitatea diaristului îţi impune un ton al intransigenţei care e foarte rar în literatura română, şi mai rar în memorialistica ei. „Înrădăcinarea" lui Virgil Ierunca seamănă cu un apostolat, cu atît mai excepţional cu

cît e trăit în decenii și pe meridiane marcate de obsesia adaptabilității și compromisului.

II

Pe cît de învăluit în laconism, de „căutat" în expresie, de „chemat" către concizia poetică sau aforistică este jurnalul lui Virgil Ierunca, pe atît de cursiv și explicit, de jurnalistic (și nu o dată „oral" pînă la grandilocvență) este textul memoriilor Monicăi Lovinescu (*La apa Vavilonului* – două volume). Scrise în ultimii ani, aceste memorii beneficiază de o perspectivă a istoriei care ușurează sarcina autoarei care a aflat... un viitor ce remodelează în parte trecutul. Așa se întîmplă, de altfel, cu orice memorii, scrise după ce faptele au fost consumate, consecințele lor au fost cunoscute și învățămintele mai ușor de tras. Nici un fel de obiecție aici, ci doar o constatare care să-mi permită a spune că – în ceea ce mă privește – eu prefer tensiunea unui jurnal, cu toate erorile și fulgurațiile lui. Închid paranteza.

Aceste memorii cuprind viața autoarei între anii 1947, cînd reușește să părăsească România, și 1980. Dar, prin nenumărate „flash-uri", ni se oferă scene din copilăria chiar cea mai îndepărtată, din adolescența și brilianta tinerețe bucureșteană, precum și asupra unor evenimente din anii de dinainte și de după evenimentele din 1989 – acestea fiind deci „anticipări". O materie vastă, stăpînită cu un remarcabil talent evocator, cu un mare echilibru între registre și tonuri, cu o plăcere a scrisului care e identică cu aceea a comentariilor de la radio, reluate

în formă „revizuită" – cum ar fi fost posibil altfel din partea fiicei lui Lovinescu ? – în cele 5 volume subintitulate *Pe unde scurte*. O materie vastă prin care trec evenimente importante și nenumărate personaje pe care unii dintre cititori, între care mă număr, le-au cunoscut sau numai întîlnit. Trebuie să spun că faptul de a fi cunoscut, mai bine sau mai puțin bine, pe o parte din ei, de a avea deci și o părere uneori diferită despre ei, nu mi-a provocat tentația de a polemiza, acum, cu autoarea. Nu vine asta din slabul meu interes pentru polemică, căreia foarte rar îi dau curs, ci din plauzibilitatea portretului realizat de Monica Lovinescu. Ea e măsurată, își controlează umorile și chiar resentimentele cu o demnitate rar întîlnită – mai ales la români. M-a mai surprins faptul că nu întîlnim aproape deloc portrete fizice, ci doar morale și intelectuale – de cele mai multe ori portretul se deduce din acțiunile sau gesturile celui despre care scrie autoarea, din citarea unor replici sau fragmente dintr-un text. Faptul că autoarea nu e, în mod vădit, interesată de cum arată un om, o personalitate – interes pentru mine irezistibil – mă face să conchid că talentul Monicăi Lovinescu nu este al unul de romancier sau nuvelist – cariere care au tentat-o în tinerețe, cum discret ni se spune –, ci acela al eseisticii, al prozei ce joacă între idee, fapt și profil, la marginea criticii cu gazetăria. Acest talent este deci încadrabil într-o tradiție literară românească de cea mai bună calitate.

Și, înainte de orice, mai trebuie spus că în afara personajului principal al acestor memorii – care este întotdeauna cel care le scrie, acel „eu" mai direct și mai interesant decît oricine altcineva, fie el cît de

discret (și „eu”-ul din aceste memorii este destul de discret, mai ales în ceea ce privește îndoielile), există la Monica Lovinescu încă un alt personaj principal, înconjurat de o elegantă, dar irezisibilă admirație și afecțiune, de o atenție constantă deși deloc ostentativă, partenerul unui dialog neîntrerupt – și acela este Virgil Ierunca. Rareori mi-a fost dat să „citesc” despre o relație atît de adîncă, de armonioasă – atît în acord cît și în dezacord, abia sugerat, uneori – de convergență în destin, misiune și existență.

Pentru simetrie, să amintim că și Monica Lovinescu începe prin a ne anunța distrugerea jurnalului său dintre anii 1941 și 1947, adică între 18 și 24 ani. Îl apreciază ca fiind prea lacrimogen, prolix și prea... „monden”. Vor mai fi fost și altele, intimitățile unei fete cu succes, naivități etc. Cu toate acestea, tot nu accept motivele distrugerii – va fi fost oricînd extrem de interesant de aflat ceva despre tinerețea unei personalități ca Monica Lovinescu, fiica unei celebrități, ea însăși o mare promisiune – toate acestea petrecîndu-se în anii războiului și imediat după. Astfel că volumele memoriilor sale se subintitulează „un jurnal al jurnalului” – o selecție, așadar, așa cum se și poate citi în text, unde apar citate din jurnalul... condamnat, dar și din acela de după 1947, despre care se fac repetate aluzii la o posibilă distrugere – dar din fericire nu ne este dată ca sigură. Să sperăm că ea nu va avea loc, nu mai repet argumentele invocate mai sus și pentru Virgil Ierunca. Însă un „jurnal al jurnalului” nu este altceva decît un fel de a scrie memorii – nu mai revin asupra distincției de mai sus.

„Stîlpii" pe care se sprijină întregul edificiu al primului volum din *La apa Vavilonului...* sînt: episodul extraordinarei aventuri a trecerii a ceea ce se va numi „cortina de fier", în Austria anului 1947, septembrie – și cel al arestării în 1958 și asasinării în închisoare, în 1960, a mamei, Ecaterina Bălăcioiu. De la arestare și încă mult după moartea mamei, Monica Lovinescu traversează cel mai greu moment al vieții sale, episod redat cu multă reținere și decență, dar care se vede bine că a fost copleșitor prin suferință. Între aceste episoade, descoperirea dezinvoltă a Parisului, tentativa de a găsi o cale pentru vocația ei teatrală, insuflată încă de Camil Petrescu (nu știu să se fi observat că în adîncul personalității Monicăi Lovinescu vibrează neîntrerupt o coardă profund teatrală), prietenii – mulți, cu dragoste, recunoștință și generozitate evocați – emigrația, cu bunele și relele ei, călătorii, expoziții, cărți etc. Nu vreau să rezum această carte palpitantă care, ca „jurnal al jurnalului", este o revedere a vieții, mai puțin așa cum a fost ea, cît așa cum hotărăște autoarea (sau timpul) că a fost. E de spus că Monica Lovinescu nu a trăit o criză de identitate ca Virgil Ierunca, că Parisul i-a fost repede familiar, că intrarea ei la *Radio France* pentru România în 1952 a fost o turnantă radicală și pentru ea și pentru Virgil Ierunca. Întîmplarea le-a descoperit o vocație pe care ei au onorat-o cu strălucire. Există în volumul 1, la pagina 208 un paragraf care mi se pare a fi fundamental pentru înțelegerea memoriilor, dar mai cu seamă a vieților Monicăi Lovinescu și Virgil Ierunca: „Din acest constat de cenușă s-a ivit ireductibilul, poate chiar excesivul meu refuz de a confunda codrul cu

o mlaștină. Fără a sacraliza, precum tata, literatura, m-am trezit, fără voia mea, umil gardian al unui templu a cărui profanare trebuia împiedecată. Nu credeam, firește, că voi reuși, dar acesta mi-era rostul, nu mai aveam de ales. Presupun că ceea ce a transformat vîlvătaia unei iubiri neașteptate și toride între Virgil și mine, acordîndu-i toate șansele duratei și ale împlinirii, a fost în primul rînd această atitudine comună în fața inevitabilului. (...) Mi-ar fi fost imposibil să țin un astfel de pariu de una singură. El nu poate fi asumat decît în doi, pus la plural, conjugat la optativ. Acest plural a fost marea șansă a existenței mele, atît de evidentă încît să-mi fie îngăduit a nu o mai comenta". Admirabil!

După începutul de la *Radio France*, va urma lunga și excepționala carieră de la *Radio Europa liberă*, începută în 1964, cea care le-a adus celebritatea. Cu adevărat, faptul de a fi fost doi, umăr la umăr, a întărit forța mesajului fiecăruia în parte. Mai cu seamă în volumul al doilea, deși nu se scrie aproape nimic despre emisiunile săptămînale, zumzetul lor se aude în fundal. Sau cel puțin așa mi se pare mie. Prin 1960 încep și contactele cu cei din țară, scriitori, în primul rînd, încep diversele „bătălii" în care cei doi se întîlnesc cu alți intelectuali din est aflați în opoziție față de sistemul comunist: o luptă fără odihnă dusă, nu o dată, cu un sentiment al zădărniciei – cum s-ar fi putut altfel? Începe și o viață periculoasă, pentru că, așa cum știm, regimul comunist nu s-a mărginit la imundele campanii de presă pe care ni le amintim foarte bine. (E de admirat discreția cu care Monica Lovinescu evocă atentatul asupră-i din 1977.)

Așadar, cei doi își dedică viața românilor, Parisul și mișcarea lui culturală rămîn un fundal – nu o dată cu excesiv spirit critic judecat, chiar dacă existau motive politice pentru această exigență. În schimb, ceea ce vedem bine este Parisul românizat, acel tipic „ghetou" al emigrantului, în care apar mereu figuri noi – și mai ales încep să vină cei de acasă, în misiune sau nu – oricum prezenți, toți, cu predilecție în aceste memorii. În fața demisiilor morale din țară, de care cei doi iau treptat cunoștință, există un neconsolat sentiment de amărăciune, uneori însoțit de stupoare. Alte demisii nu miră nici la Paris cum nu mirau nici la București. Ele au fost, cum știm, de multe ori denunțate. Monica Lovinescu încearcă să promoveze, cum se zice, literatura română – încercare soldată cu un eșec care o fac să se întrebe pentru prima oară asupra valorii scriitorilor și mai ales a romanelor românești, cu poeții fiind mult mai greu. (Întrebare pe care eu nu mi-o mai pun, căci știu că valoarea puțină a majorității romanelor e de vină, dar au trecut destui ani pentru a ajunge la acest constat.) În primul volum este vorba pe larg și despre revoluția maghiară din 1956 – iarăși autoarea renunță să ne redea jurnalul propriu-zis al acelor luni, motivul fiind patetismul exagerat. Mi se pare cel puțin bizară această reținere: adică avem un jurnal în care e urmărit de la Paris, zi cu zi – sau uneori ceas cu ceas – acest eveniment capital al Europei de Est revoltate împotriva comunismului, și îl ascundem, îl facem uitat? După opinia mea el trebuia integral publicat. Cu această ocazie și mai tîrziu, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca intră încet în grupul internațional al luptătorilor contra

comunismului, un grup care, în afară că a jucat un rol important, a avut un destin ingrat prin izolarea la care era supus de către o bună parte din intelectualitatea franceză. Abia după 1970 intelectualitatea pariziană, sensibilizată de apariția lui Soljenițîn și de alte evenimente, le acordă atenția cuvenită. Memoriile redau scene din lupta acestei „internaționale" a libertății pentru Est, documente unice consemnate cu înțeleaptă precizie.

Nu mă voi opri în cele ce urmează asupra persoanelor, fie prieteni, fie figuri bizare din emigrație, fie cei ce vin din țară – cititorul a putut gusta singur această anecdotică, cu sau fără concluzii. Vreau doar să subliniez prezența permanentă a lui Mircea Eliade (în treacăt fie zis, romanul său *Noaptea de Sînziene* e mult supraevaluat) și a lui E.M. Cioran, pe care cei doi nu-i cunoșteau din țară – sînt deci prieteni noi, dar care rămîn pentru o viață. De altfel, lumea „veche" din țară, în cea mai mare parte a ei, are un destin pe care Monica Lovinescu îl caracterizează foarte bine: mulți au plecat și ei în exil, alții, mai mulți, au intrat în închisori și lagăre. Cei doi sînt astăzi printre puținii supraviețuitori lucizi ai acestei lumi. În legătură cu cei nou-veniți, începutul unui nou val de exilați, mai cu seamă făcîndu-se simțit după 1965, există în aceste memorii o pagină memorabilă. Iat-o:

„Nu numai în teatru era greu să faci, exilat fiind, carieră la Paris. Un alt capitol ar merita să fie dedicat (ca pietrele de pe mormîntul Exilatului Necunoscut) ratării și rataților exilului. Poetul transformat în reprezentantul unei firme oarecare, ață, foarfeci, revistuțe și alte enciclopedii, prozatorul devenit contabil,

romancierul paznic la un garaj, cu toții înghițiți în noile lor staze și metastaze. Cîte unul mai ajungea pînă la o revistă, mai făcea un spectacol, mai înșira vreun poem; orice ecou, cît de mic și mediocru, dintr-un fund de provincie, era strîns cu grijă în caiete aurite, devenea un început de «dosar de presă» dovedind că tu, scriitor sau artist român, ești cunoscut «peste hotare», că te vezi apreciat în Franța, că-i vei ajunge din urmă pe Cioran, Eliade și Ionescu (cei «trei mari» obsedau pe nou-veniți prin reușita lor spectaculară). An după an, profesioniștii se transformau astfel în veleitari, ajungînd uneori să facă una cu ei. Asemeni personajelor lui Pirandello, ei, nenumărații, nenumiții, transformații, sacrificații, își căutau mereu autorul în stare să facă din ei personaje cu o existență măcar fictivă, din moment ce n-avuseseră parte de cea reală." Perfect diagnostic, oricît de amar! Ceea ce nu înseamnă că pe lîngă numeroasele ratări nu au existat și realele reușite: ale unui George Banu, de pildă, devenit unul din cei mai importanți teatrologi parizieni; apoi cei trei universitari deveniți americani – Toma Pavel, Matei Călinescu și Virgil Nemoianu – și nu în ultimul rînd succesul internațional al cîtorva regizori, în teatru sau în film.

Cît despre mirarea noilor „rămași" – a fost și a mea – că exilul e atît de puțin organizat, că nu există instituții și relații eficace create de primii veniți, este extrem de important că Monica Lovinescu vorbește despre această stare de lucruri, oricît de dezamăgitoare a fost ea. În țară, securitatea lăsa să se înțeleagă că există mari rețele ale unui complot. Existența „Ligii pentru apărarea drepturilor în România" sau a

altor cîtorva asociații depindea doar de entuziasmul și activitatea unei mîini de oameni. (Monica Lovinescu repară o mare nedreptate scriind cîteva rînduri despre prea repede uitata activitate a lui Mihnea Berindei, care a cheltuit ani de viață pentru ca protestul să ajungă nu numai la *Europa liberă*, ci în presa franceză și la diverse organisme. Firește, el nu a fost singurul, dar a fost cel mai activ.)

Poate că o soartă asemănătoare sau apropiată întru ratare ar fi avut și Monica Lovinescu sau Virgil Ierunca. Șansa lor însă s-a datorat unei opțiuni (și intuiții?) pe cît de radicale, pe atît de fericite: optînd pentru presa radiofonică, ei au acceptat – nu știm cu ce preț – să fie niște anonimi la Paris, dar celebri în țara de unde veneau.

Evenimentele cele mai importante consemnate în volumul al doilea din *La apa Vavilonului...* sînt cele ale Parisului din '68 și ale Bucureștiului din '77 – cutremurul și acțiunea lui Paul Goma. Acesta este cel care contrazice, cel puțin pentru un timp, regula generală, rostită cu amărăciune: scriitorii români văzuți ca niște „orfani ai curajului": exemplul lui Goma va fi speculat pînă la sațiu – o spun asta în calitate de fost ascultător. E interesant că ambele evenimente nu seamănă întru totul cu ceea ce vedeam noi în ele, din țară – și e foarte bine că e așa. Mie, cel puțin, mi se dovedește încă o dată că felul de a vedea din poziția libertății e mai lucid, deși poate mai puțin nuanțat. În jurul acestor evenimente, acestor „stîlpi", roiesc zeci de scriitori și intelectuali care vin la Paris și intră în contact cu cei doi. Unii pentru a descrie ceea ce se petrecea în țară și a sugera direcții de atac – nu o dată foarte eficace și corecte – alții

pentru a vorbi numai despre ei și a-și cere o laudă în plus pe care nu se îndoiau că ar merita-o, în fine, o treia categorie care dezinformează fie din ordin, fie din oportunism, fie din șiretenie, ticăloșie sau prostie. Nu vreau să reținem din această avalanșă de „clandestini" decît relatarea vizitelor celor mai jalnice: cele ale lui Ion Caraion, Constantin Noica și Henriette Yvonne Stahl. Cu toate acestea, cum spune undeva foarte exact Monica Lovinescu, ei capătă sentimentul că „parcă se mutaseră într-o stradă din București". Monica Lovinescu și Virgil Ierunca încep să trăiască numai printre și pentru „clandestini", restul devenind din ce în ce mai secundar. O spune explicit la pp. 209-210. O situație pe care eu o numesc „schizoidă" și pe care am trăit-o eu însumi: cu capul în ziarele din țară, cu preaplinul de of-uri ale celor ce vin, cu urgența comentării pe unde a catastrofelor sau succeselor din țară – iar de jur împrejur Parisul, Münchenul, libertatea, Europa, lumea. Cei de la Paris s-au simțit, pare-se, „ca peștele în apă" în această conjunctură – eu, mărturisesc, mai puțin. Dar nu despre mine e vorba, este vorba despre succesul extraordinar al acestei acțiuni, despre bucuria întîlnirilor din acest du-te vino pe care volumul al doilea din *La apa Vavilonului...* o consemnează.

Interesant este că unii dintre noi, în țară, deduceam uneori care a fost sursa unei informații ascultate – și vorbeam între noi deschis despre vizitele noastre pariziene – ca de pildă cu Ștefan Augustin Doinaș, Ion Negoițescu, Nicolae Manolescu, Ștefan Bănulescu, poate și alții. Efectele emisiunilor culturale ale Radioului erau enorme – și chiar dacă Monica Lovinescu nu ne spune direct, de ele se temeau

autoritățile comuniste, erau chiar, aș îndrăzni să spun, uneori terorizate. Mi-am dat seama de asta din ecourile pe care le primeam și la München, după sosirea mea acolo la 1 iulie 1983.

Cronică a succeselor, mai puțin a insuccesele prezențelor culturale românești la Paris – pe care Monica Lovinescu le trece cu vederea, mîhnită –, acest al doilea volum al memoriilor începe să se rebazeze pe un jurnal, reluat în 1977. Cum spuneam, există anticipări din materia volumului ce va veni. Probabil supralicitați de avalanșa de români, cei doi pierd ceva din contactul cu viața și mișcările de idei pariziene, sînt acaparați de politic: apar astfel fugitive judecăți în ton categoric, dar în fond pripite sau chiar false despre „noul" roman, despre Lacan sau Roland Barthes, al căror rol a fost covîrșitor în epocă și nu pot fi expediați în cîteva fraze care puteau lipsi fără a micșora cu ceva valoarea cărții, chiar dimpotrivă. Deși e vorba de amănunte.

La pagina 103 există un paragraf care mi se pare definitoriu pentru scrisul Monicăi Lovinescu din memorii, dar și din publicistica sa. O citez: „Așa se cam petrec lucrurile în literatura română (din acest punct de vedere cu adevărat originală), «opera» merge singură într-o parte, e un text ce se plimbă de capul său. În direcția cel mai ades opusă se îndreaptă un om ca toți oamenii despre care ni se cere, în caz că păcătuiește, să uităm că ar fi unul și același cu creatorul operei. Eu recunosc că nu pot". Nu voi intra acum într-o posibilă dispută teoretică pe această temă, discuție posibilă, pasionantă și riscantă pentru cele afimate, mai cu seamă că mi s-a întîmplat și mie să adopt această optică. Și eu o cred valabilă în

epoci de totalitarism, cum sînt cele prin care am trecut, și în Est și în Vest. Mă deosebesc de Monica Lovinescu mai ales atunci cînd spune că ar fi specifică numai literaturii române – și cred că nu e nevoie de exemple de pe alte meleaguri, sînt cu sutele. Important este că putem trage o concluzie despre scrisul autoarei – o concluzie importantă, definitorie : Monica Lovinescu este mai întîi un gazetar politic și apoi un critic literar. Și cartea aceasta o dovedește din plin. Originalitatea și valoarea ei în literatura română contemporană sînt de prim plan. Împreună cu Virgil Ierunca și cu alții, din țară și din afară, ei au impus o scară de valori pe care regimul comunist nu a putut decît să o atace, fără a o putea deteriora.

Vor veni acum tinerele generații care o vor comenta „la rece", validînd sau invalidînd întregul sau numai părțile. E ceea ce Monica Lovinescu, în articolele sale mai recente din *România literară*, recomandă și susține ; o revizuire pe care și eu o cred mai mult decît necesară și care – încă timid – a și început.

III

Îmi este imposibil să-mi amintesc cum și unde am întîlni-o pentru prima oară pe Monica Lovinescu. Dar am amintirea vie a unei conversații ce a avut loc în august 1978, în Jardins du Palais Royal. Eram foarte frămîntat, nu mă puteam decide să rămîn definitiv la Paris, rămînere pe care unii prieteni mi-o recomandau, alții se păstrau într-o caldă rezervă, asigurîndu-mă de ajutorul ce mi-l vor da, o dată

decizia luată. Monica Lovinescu făcea parte dintre aceștia din urmă; îmi amintesc bine, era multă simpatie în tonul ei și multă comprehensibilitate în atitudine. Țin minte de atunci figura sa smeadă și expresiva sa privire „rotundă" și inteligentă. Sînt aproape sigur că nu atunci o cunoscusem, ci mai înainte. Am fost întotdeauna frapat de fizionomia ei foarte românească și de felul său de a se purta oarecum discret teatral și desigur, foarte atașant, aș spune chiar fratern.

În schimb, țin minte precis prima întîlnire cu Virgil Ierunca. Ea a avut loc într-o seară de vară, la un restaurant de pe bulevardul Montparnasse, cam vis-à-vis de unde locuiește familia Eugène Ionesco. A fost, cred, în august 1973 (sau în august 1978?) – și am stat mult de vorbă despre cele ce se petreceau în țară. M-a impresionat figura sa palidă, osoasă și pleșuvă, care putea fi tot atît de bine a unui condotier sau a unui călugăr dominican. Un fel de strictă noblețe pe care i-o contrazicea doar rîsul său sarcastic, cu gura larg deschisă. Am învățat apoi, în destul de multele întîlniri ce am avut de-a lungul anilor, că el poartă întotdeauna un același costum: haină maron de camelhar, pantaloni gri-închis și cravată neagră, întotdeauna cravată neagră croșetată, iarna și un fular negru, lung de lînă groasă. E „uniforma" sa – discret distinctă, un fel de eleganță monotonă. Aș spune că e... mai „cochet" decît soția sa...

Firește că m-am gîndit mult la aceste întîlniri, le-am și povestit cîtorva prieteni buni din țară. Sigur că nu-mi imaginam chipurile celor pe care îi ascultam săptămînal, dar, după ce i-am cunoscut, chiar așa, fugitiv, înainte de începutul exilului meu, mi-am

zis că ei „seamănă" cu glasurile lor. Îmi era clar că Monica e o mare fumătoare, glasul o trăda, imprevizibil a fost trabucul pe care Virgil îl aprindea tacticos.

Cînd am fost pentru prima oară la ei în casă, am fost uluit de enorma discotecă ce acoperea toți pereții unei încăperi destul de mari, salon și cameră de lucru totodată. Pe atunci nu existau decît discurile mari, de vinilin – erau acolo mii și mii, o adevărată comoară care m-a lăsat cu gura căscată. Nu am mai văzut niciodată un asemenea „depozit" de muzică, decît, mulți ani mai tîrziu, la prietenul și fostul meu coleg de la Radio, Victor Eskenazy – de data aceasta, aceeași cantitate, dar de CD-uri. Dintr-o discuție ulterioară, am înțeles că și Virgil Ierunca își înlocuise în mare parte colecția veche, adoptînd și el CD-ul. Îi cunoșteam melomania, îi ascultasem excelentele și atît de sugestivele sale „bridge-uri" muzicale din programele pariziene de la Radio, nu o dată întrebîndu-mă, ca ascultător, din ce bucată muzicală o fi fost luat fragmentul. Dar realitatea discurilor, aliniată în rafturi mari precum cele pentru cărți, întrecea închipuirea mea.

E de prisos să spun că, atunci cînd i-am cunoscut, nici nu mă gîndeam că într-o zi le voi deveni coleg. O colegialitate „grea" pentru mine. Știam bine prestigiul enorm de care ei se bucurau – pe bună dreptate – în țară și mai ales printre confrați și intelectuali. Eu însumi, ascultător fidel, le admiram programele și le împărtășeam, de cele mai multe ori, opiniile – socotindu-le doar, din cînd în cînd, prea severe. Nu a fost așadar ușor pentru mine să mă alătur lor în programul *Actualitatea culturală*

românească la 1 iulie 1983. A trecut cîtva timp pînă să găsesc un ton al meu, distinct de al lor, dar făcînd, totuși, o unitate a programului. Aveam dezavantajul că eram pentru marele public aproape un necunoscut, dar aveam, în schimb, avantajul că veneam de acolo de unde ei plecaseră de peste 30 de ani. Ei aveau o prioritate pe care ar fi fost o prostie să o subminez, cum poate că ei să se fi temut cîtva timp, necunoscîndu-mă prea bine. Relațiile lor cu Vlad Georgescu, și el venit de numai cîțiva ani, au fost bune, dar nu atît de bune ca acelea cu Noel Bernard care, cam complexat intelectual, le-a dat mînă liberă și ascultare deplină. (Indiferent din ce motive, aceste „privilegii" le meritau pe deplin și ei le-au onorat cu o strălucire, cu o dramatică seriozitate, cu un devotament ce depășea cu mult talentul profesional.) Și prietenul meu Vlad, și eu cunoșteam viața intelectuală românească din trăite – ei, mai mult din citite și din contactele numeroase cu cei ce veneau la Paris și-i căutau; printre aceștia, oameni cinstiți, scriitori sau artiști de primă reputație, dar și – nu puțini, cum s-a dovedit – trimiși de Securitate pentru a bruia pistele sau pur și simplu pentru a-i influența, începînd cu arma măgulirii căreia puțini îi rezistă. Pe mulți, ei – ca și noi, cei de la München – îi ghiceau; dar nu pe toți... și a trebuit să vină tot ceea ce s-a petrecut după decembrie '89 pentru ca evoluțiile... trecute să se limpezească pe deplin. Îmi amintesc – spre a da un exemplu – că și eu, și Nego îi avertizam să aibă mai puțină încredere în cele spuse de un confrate. Era inutil, Virgil mi-a spus odată că și eu, și Nego îl invidiem pentru că e un mare critic... Nici nu era un mare critic, nici nu-l

invidiam, nici eu, cu puținele mele cărți, cu atît mai puțin Nego, care avea tot dreptul să aspire la un astfel de calificativ...

Trebuie să spun că discreția cu care Monica și Virgil „acopereau" numele „clandestinilor" – cum ei îi numeau pe cei ce-i vizitau – era absolută, perfectă. Săptămînal, de cîteva ori, ei se întrețineau telefonic fie cu Vlad, cînd problemele erau mai importante, fie cu mine. Schimbam informații preț de vreo 3 ore pe săptămînă, cel puțin – și discutam apoi programul. Eu îmi manifestam destul de rar dorința de a vorbi despre un subiect sau o carte – ei o respectau întotdeauna. Nu țin minte să fi avut, în 10 ani de colaborare, conflicte – cel mult rare discuții în contradictoriu. Aș spune că miile lor de excelente comentarii sufereau – uneori – de păcatul auto-supraestimării: erau convinși că numai cuvîntul lor – și numai al lor – spune răspicat adevărul întreg și are „efectul" maxim. Cred că mai mult simțeau așa, decît o gîndeau... O reacție normală, la urma urmei, după atîția ani de succes confirmat. Cronicile și comentariile lor erau foarte lungi – nu o dată ele depășeau 20 de minute – și atîta timp cît Radioul era atît de ascultat, ele își justificau lungimea, știam asta din experiența mea de ascultător. Dar, puțin după '89, lucrurile s-au schimbat, pe măsură ce în țară apăreau posturi de radio și televiziune independente, ziare așișderi, publicul ne părăsea, nu mai avea răbdare să asculte tot. A fost o adevărată problemă să ne restructurăm programele, Monica și Virgil și-au micșorat și ei, vrînd-nevrînd, contribuțiile. Nu fără o vădită nemulțumire. Nu știu ce s-ar fi întîmplat mai departe, dar în 1992 birourile din Paris ale RFE/RL au fost desființate și, din dispoziții ale conducerii americane, nu

am mai avut voie să folosim pe foștii angajați și colaboratori parizieni, nici măcar sporadic. Cîțiva am fost revoltați de această măsură – îmi dădeam seama ce pierdere ireparabilă era dispariția vocilor Monicăi și lui Virgil, așa că am scris, împreună cu Emil Hurezeanu, un memoriu adresat conducerii americane, memoriu ce pleda pentru menținerea colaborării lor, arătînd meritele enorme, audiența și prestigiul de care ei se bucură, memoriu pe care l-au semnat toți angajații de la München. Știu bine asta, căci eu însumi am adunat semnăturile. Am încercat să sensibilizez și orgoliul directorului de atunci, N. Stroiescu-Stînișoară, arătîndu-i că își leagă numele de dispariția celor mai ascultate voci ale radioului. Nu știu cum a susținut el acest memoriu – și nu știu dacă ar fi fost cineva capabil să convingă conducerea americană ce luase aceste măsuri radicale. Eu cred, fără a fi sigur de asta, că un director abil și negelos pe reputația parizienilor ar fi găsit vreun subterfugiu. Îmi amintesc că, ajuns director, Emil Hurezeanu a încercat să obțină întoarcerea lor, dar nu a mai reușit, izbindu-se de o rezistență fără apel. A fost o ieșire umilitoare – cei doi nici măcar nu au putut să se despartă printr-un text de ascultători. Cred că am scris eu un scurt text de circumstanță, extrem de prudent față de vigilența conducerii. Și azi socotesc teribilă și incalificabilă această interzicere a unui „adio"...

În fond, cu sau fără Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, rolul Radioului *Europa liberă* se încheiase. Rolul vechiului Radio. El devenea acum altceva, un altul, complet diferit de cel dinainte, mutarea la Praga fiind expresia directă a acestei metamorfoze.

Cum se spune, tot răul spre bine. Dacă ar mai fi fost obligați la contribuțiile lor săptămînale, fie chiar mult reduse, Monica și Virgil nu ar mai fi avut, probabil, timpul, puterea de concentrare și liniștea de a-și compune cărțile ce au apărut după 1990, cărți ce adună și prelucrează texte vechi, sau oferă pe cele noi. Prin ele, fragmente ample din ceea ce a trecut odinioară pe unde, poate fi, în sfîrșit, citit. Vocile au devenit texte: o operă.

Ne-am văzut, de la despărțirea radiofonică, de mai multe ori – ultima oară în ajunul împlinirii a 80 de ani ai lui Virgil. Aș spune că relațiile noastre au pierdut complet acea mică crispare pe care uneori o aveam colegi fiind – crispare ce provenea din unele mărunte divergențe de păreri. E ciudat că spiritul lor critic, excepțional, pălea în bună parte atunci cînd cineva le cucerea admirația – de altfel, trebuie spus, nu ușor de cucerit. Eu nu m-am numărat printre „preferații" lor – scriu asta fără urmă de reproș. M-au lăsat întotdeauna să simt că eram ultimul venit – și chiar dacă mă deranja uneori asta, îmi spuneam că... chiar așa și era, eram ultimul venit. Ultimul, dar nu cel de pe urmă, cum m-am străduit să arăt.

Voi povesti, mai mult pentru amuzament, două mici „conflicte".

Primul, cred că a avut loc prin 1985. Ei au aflat de la un românaș vigilent că eu pusesem ca semnal sonor al emisunii *Perspective europene* un fragment din Valsul ironic al lui Șostacovici. Cînd au aflat – pentru că nu puteau recepționa radioul la Paris și deci auzi programele – m-au apostrofat: „cum să promovez eu un realist socialist și colaboraționist stalinist? Dacă ar fi trebuit să pun un motto emisiunii,

aș fi pus unul din Arghezi?". Am răspuns: da, aș fi pus un motto din Arghezi, care e unul din cei cinci mari poeți ai românilor; am mai răspuns că Șostacovici e unul din marii compozitori ai acestui veac, că îl admir și că valsul său mi se potrivea de minune. Ulterior s-au aflat toate dramele și persecuțiile de care a avut parte Șostacovici. Nu și Arghezi...

Al doilea nu-l pot plasa în timp. Scriu o dată un comentariu foarte acid la adresa lui Marin Sorescu, care, într-un număr din *România liberă*, scria textual: „De cînd există tovarășul Nicolae Ceaușescu, globul pămîntesc este un glob de lucru". Sorescu plătea uneori cu o monedă foarte rușinoasă faptul că stătea bine și cu partidul, și cu... *Europa liberă*, fiind mereu elogiat de Monica și Virgil. Nu pe nedrept, de altfel. Găsește Virgil acest text acid în scriptul emisiunii, ce ajungea la Paris cîteva zile mai tîrziu, și e furios că m-am atins de unul din „idoli". „Ai făcut o greșeală, știi ce greutăți are Sorescu!" N-am făcut nici o greșeală, Sorescu are greutățile pe care vi le povestește dvs., în cea mai mare parte trase ca turta sa oltenească pe spuza sa. Sorescu tace mîlc la toate ședințele importante, nu se poate conta pe el la nici o acțiune de protest din Uniunea Scriitorilor! Virgil nici nu m-a crezut că așa e textul, i-am trimis o copie xerox. După o tăcere de cîteva săptămîni, Virgil îmi spune, în treacăt: „Nu ți-ai dat seama că Sorescu își bătea joc de Ceaușescu cu globul de lucru?". A fot rîndul meu să mă irit: „Atunci toți Popeștii, Păuneștii și ceilalți care îl fac geniu, Pericle etc. își bat joc, nu?". Și am schimbat vorba...

Nu povestesc aceste fleacuri decît pentru a indica nivelul maxim al conflictelor noastre. De altfel,

nici nu-mi mai amintesc de vreun altul. Ba da, interminabilele controverse cu privire la „colaboraționismul" lui Tudor Vianu...

Să închei.

Pe cînd eram în țară, în calitatea mea de ascultător și în discuțiile cu prietenii, mai ales cu Roger Cîmpeanu, Mircea Martin, Laurențiu Ulici și Radu Cosașu, nu o dată apreciam că judecățile Monicăi sau ale lui Virgil erau prea intransigente, prea severe. Am venit și în Radio cu această idee, discutam despre asta și cu Vlad Georgescu. Cu timpul însă, mi-am dat seama că această intransigență ți-o impune libertatea de care te bucuri, că în spiritul acestei libertăți pe care începeam să o trăiesc și să o învăț – un proces ce a durat cîțiva ani – nu poți adopta, dacă vrei să fii sincer cu tine, cu cei care te ascultă și cu cei despre care vorbești – oameni, cărți sau situații – decît acest spirit al adevărului ce duce uneori la intransigență. Și chiar dacă tonul meu era mai domol – fiindcă așa mi-e firea – spiritul era acesta. E ceea ce cred că am învățat în primul rînd de la Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, din discursul lor. Nu am mai putut, de atunci, decît să scriu și să spun ceea ce cred, adevărul meu, indiferent de riscuri, fie că e vorba de oameni, de cărți, de situații, de țară, de români sau de alții.

Monica și Virgil au fost o prezență extrem de vie în viața mea, timp de mai bine de 20 de ani. Mai întîi ca ascultător, apoi în calitate de coleg; o prezență dominant *sonoră*, căci și la München ascultam, imediat cum soseau, benzile cu textul lor; apoi, cum am arătat, sutele de ore de conversație telefonică... Îi ascultam și din datorie de redactor al emisiunii,

dar și dintr-o obișnuință dobîndită în țară. Ca un fel de drog, ca un fel de necesitate a confruntării opiniilor sau de bucurie a coicidenței lor. Mi-au lipsit mult, la despărțirea din 1992 – aș vrea și azi, cîteodată, să-i mai ascult. O nostalgie...

Eu cred că, în anii noștri de colaborare, am fost sinceri unii cu alții – ceea ce e foarte mult, e ceva aproape de prietenie. Un pas esențial către ea. Nu știu însă dacă, rămînînd eu la Paris, am fi devenit cu adevărat prieteni – dar nu pot explica de ce. Sînt ei, poate, prea distanți pentru gustul meu? Directețea felului lor de a vorbi, amabilitatea, nu o dată caldă, cu care te întîlnesc ar contrazice această ipoteză.

Am certitudinea că ei au avut un destin excepțional și că l-au onorat cu toată demnitatea, oricîte deziluzii sau erori i-au încercat. Ceea ce m-a stupefiat – și uneori m-a făcut invidios – a fost, este încrederea lor în sine, în justețea ideii și atitudinii lor. Ce se va fi întîmplat în spatele acestei *siguranțe*, acestei certitudini de oțel, nu prea aflăm din cărțile pe care le-am comentat. Cîte ceva transpare în *Trecut-au anii...*; pentru mine, este aceasta singura „absență" majoră din fascinantul lor discurs memorialistic.

5.
O polemică

Despre Tudor Vianu în ultimii săi 20 de ani

Sărbătorirea centenarului nașterii lui Tudor Vianu, sărbătorire ce a fost evenimentul cultural cel mai important al sfîrșitului lui 1997, a avut o consecință imprevizibilă – și anume aceea că a declanșat o discuție asupra „colaborării" sau „complicității" celui omagiat cu regimul comunist. Drept este că discuția aceasta a apărut după ce foarte multe texte – unele (fatalmente) de conjunctură, altele de mărturie și reflecție (ce au așteptat regimul libertății de expresie pentru a fi scrise, rostite sau publicate), în fine cîteva contribuții importante la definirea personalității și adîncimii operei – au arătat, pe bună dreptate, marea importanță a rolului jucat de Tudor Vianu și opera sa în istoria culturii noastre. Voi surprinde poate afirmînd că, după părerea mea, acest final imprevizibil – și pentru mulți semnificînd o impietate (sau o „umbrire" a sărbătoririi) – nu mi se pare a fi o ofensă adusă posterității lui Tudor Vianu sau operei sale. Remarc doar că, paradoxal, discuția despre „colaborarea" sau numai „complicitatea" cu regimul comunist a unor personalități de mare însemnătate

în cultura și literatura noastră (discuție abia schițată de unii, respinsă programatic sau evitată de alții, trezind iritări și răfuieli, anateme și false justificări) începe a avea un caracter public mai semnificativ și mai detaliat cu una din personalitățile cele mai puțin „vinovate" pentru o astfel de colaborare: cu Tudor Vianu care, pentru mulți dintre noi, a fost și o „victimă" a dictaturii comuniste, chiar dacă nu a trecut prin închisori și a avut parte de numai cîțiva ani de cvasi-interzicere a semnăturii. Pentru că, dacă vrem ca această discuție să-și atingă scopul ei atît de important, trebuie să acceptăm că există grade diferite de victimizare, după cum există grade, la fel de diferite, de vinovăție pentru colaborarea cu dictatura; pentru că – trebuie iarăși să acceptăm – dacă regimul acesta a lovit nu numai largi pături ale societății românești, nu numai mari personalități ale elitei românești ci și pe mulți dintre noi, în cele mai diferite chipuri, putem la rîndu-ne să recunoaștem că și noi am tăcut, că ne-a fost teamă, că am făcut compromisuri mai mici sau mai mari pentru a supraviețui sau a pentru a ne exercita profesia (sau vocația), că am acceptat duplicitatea, uneori fără a o mai băga de seamă. Și, mă întreb fără urmă de retorism, cîți dintre noi sîntem dispuși a recunoaște acum aceste mici sau mari lașități, asumîndu-ni-le?

A fost o întîmplare deschiderea acestui dureros „dosar" – pentru că dureroase sînt toate aceste dosare ale cedării pentru noi care am fost martorii lor, mult mai mult decît pentru cei ce vor veni și le vor redeschide sau completa cu răceala inerentă istoriei – sau a fost consecința tocmai a calității morale și intelectuale neobișnuite pe care a avut-o Tudor

Vianu, omul și mesajul operei, calitate care a făcut și mai dezamăgitoare „cedarea" sa, atîta cîtă a fost? Greu de răspuns; în orice caz nu mă număr deloc printre cei care cred că „nu era momentul" discutării ei. (Nu mă refer acum la momentul punctual al centenarului, ci la cel istoric: AZI, în România anului 1998.) Bujor Nedelcovici, cel care a deschis discuția (în revista *22*, nr. 6/1998), asistînd la seara omagială dedicată lui Vianu ce a avut loc la Centrul Cultural Român de la Paris, îl învinovățește pe Tudor Vianu de a fi fost „un complice pozitiv" (expresia îi aparține) și invită pe vorbitorii prezenți a se referi și la această „complicitate". Laurențiu Ulici și Mircea Martin, fiind de față, îi răspund – citez din nou textul lui B.N.: „La noi, momentul adevărului va veni peste 2-3 ani" și „Sarcina de a judeca pe Tudor Vianu revine generațiilor viitoare". Dacă la atît s-au redus răspunsurile celor doi colegi și prieteni, atunci și eu le socotesc evazive și nemulțumitoare; dacă aș fi fost de față la festivitatea de la Paris, eu aș fi vorbit lui Bujor Nedelcovici și celor de față despre această „colaborare" a lui Tudor Vianu cu regimul comunist: în ce a constat ea, în ce condiții personale s-a făcut, ce consecințe a avut pentru savant, cît și cum „a plătit" pentru asta. Firește, pe scurt, dar aș fi făcut-o, pentru că eu consider că dacă problema a apărut, chiar și în condițiile festive ale unui centenar, ea trebuie să fie lămurită, atît cît ne este nouă, celor care cunoaștem opera și cîte ceva despre viața lui Tudor Vianu, posibil să o facem, avînd, pe lîngă date exacte și certitudini, cîteva semne de întrebare sau unele simple presupoziții. Cum Bujor Nedelcovici nu prea pare, din acest text și din cel următor (*22*,

nr. 14/1998), a cunoaște mare lucru nici din opera lui Tudor Vianu și nici despre viața sa, l-aș fi putut avertiza astfel că lucrurile sînt mult mai complicate și mai delicate decît crede. Indiferent de faptul că el aduce argumente incomplete sau chiar false în discuție, pe lîngă unele demne de toată atenția, că s-ar fi cuvenit să știe mai multe și mai exacte date atunci cînd s-a angajat în polemică, mai cu seamă cînd a adoptat poziția unui... „acuzator", eu cred că adevărul despre Tudor Vianu – și despre oricare altă personalitate, „colaborator" sau nu al regimului comunist – poate fi, chiar trebuie, spus acum, de noi și nu de cei care vor veni. Ca și Monica Lovinescu (în *România literară*, nr. 9/1998) cred că vorba „nu e (încă) momentul!" e proastă, dăunătoare și retrogradă.

În urma textului scris de Bujor Nedelcovici, revista *22* a publicat polemica dintre el și Ion Vianu, polemică în care au intervenit apoi Monica Lovinescu, de o parte, Zigu Ornea și Matei Călinescu, de alta. Motive personale, fără nici o legătură cu subiectul, m-au împiedecat să iau parte la o dispută ce m-a interesat mult și dintru început. O fac acum, nu fără a aminti că date importante în problemă se află în două cărți care au apărut cam o dată cu sărbătorirea centenarului: mă refer la *Viața lui Tudor Vianu* de Henri Zalis, apărută la editura Atlas, și tot *Viața lui Tudor Vianu* de Vasile Lungu, apărută la editura Minerva. De unele din aceste date mă folosesc și în cele ce urmează, adăugînd doar că o bună parte din ele îmi erau cunoscute încă din 1969-1970 cînd, împreună cu Matei Călinescu și Sorin Alexandrescu, am început publicarea seriei de *Opere*, încheiată (după plecarea noastră din țară) de George Gană în

1987, o dată cu apariția volumului al 13-lea. Atunci, în 1969-70, am petrecut multe zile în arhiva familiei Vianu, în urma cărora am alcătuit și primul volum al seriei, apărut în 1971 la editura Minerva. Mai adaug, în special pentru cei care ar fi ispitiți să revină asupra subiectului că, în problema de față, consultarea atentă și a corespondenței sale trimise și primite (apărută în 4 volume, tot la editura Minerva, datorate Mariei Alexandrescu Vianu și lui Vlad Alexandrescu, fiica și nepotul esteticianului) ar fi obligatorie.

Așadar:

Imediat după război, Tudor Vianu a fost, din februarie 1945 pînă în martie 1946, Director al Teatrului Național din Capitală – funcție care, prin tradiție, a fost ocupată de mulți scriitori importanți în perioada interbelică. Din martie 1946 pînă în noiembrie 1947 îl găsim Ambasador al țării la Belgrad. Fusese numit sub ministeriatul lui Tătărăscu, demisionează – sau este demisionat – sub cel al Anei Pauker. Cum se știe, imediat după Armistițiu, în Ministerul de Externe au fost aduși tineri sau personalități independente cu reputație de democrați, un efort de reprezentare care nu era monocolor, adică „roșu" (printre ei se număra și Alexandru Paleologu, dacă nu greșesc); și tot cum se știe, Ana Pauker a eliminat în timp record pe toți aceștia, precum și pe diplomații de carieră. Tudor Vianu nu a fost deci o excepție nici la numire, nici la demitere. Nu cred, deci, că se poate întrevedea în aceste două funcții oficiale pe care Vianu le ocupă la începuturile comunizării și sovietizării țării vreo opțiune deschisă de partea celor care aveau să o facă cu atîta indescriptibilă cruzime. Pentru cei ce trăiau acele vremi existau speranțe,

repede transformate în dramatice dezamăgiri ; consider că e nedrept să-i privim cu dispreț sau cu reproș noi, cei care atunci eram doar copii, sau nici măcar nu... eram, dar care știm, din perspectiva nenorocitei istorii, că soarta țării era deja decisă și că doar puțini lucizi vedeau atunci umbra neagră a viitorului.

Mă întreb însă ce îl va fi determinat pe Profesor să plece în diplomație, dincolo de probabilele insistențe ale prietenului său Mihai Ralea ? Un sentiment de „revanșă" pentru o seamă de umilințe suferite în timpul dictaturilor de extremă dreaptă (studenți și cadre didactice legionare ceruseră eliminarea sa de la catedră, fusese numit profesor titular de estetică abia în vara lui 1944, după aproape 20 de ani de așteptare și de împotriviri politice, și asta grație lui Ion Petrovici, ministru în guvernul Antonescu, căruia îi va păstra o clară recunoștință, chiar în ani cînd frecventarea și ajutorarea materială a fostului condamnat politic reprezenta un risc)? Naivitatea sau speranța că o tînără, nouă democrație se năștea în România ? Presiuni ale familiei ? Nu prea avem documente scrise revelatoare – sînt doar bănuieli ce le avansez și eu, împreună cu alții.

Ceea ce a urmat dezminte, în orice caz, o tentativă de aliniere deschisă cu noul regim – vom vedea de ce. Se mai știe, grație amintirilor lui Ion Vianu (vezi excelenta carte care se numește *Amintiri în dialog* semnată de Ion Vianu și Matei Călinescu, apărută în 1998 într-o a doua ediție la editura Polirom), se mai știe că familia Vianu a făcut o tentativă eșuată de a se expatria în Elveția – eșuată din pricina lui Tudor Vianu, pe atunci încă ambasador la Belgrad. Bujor Nedelcovici face, în legătură cu acest episod

(ce a fost făcut public după 1989) următoarea afirmație: „Vianu a ales calea de întoarcere în țară pentru a-și continua cariera politică". O concluzie care mi se pare, în primul rînd, fundamental falsă: vom vedea de îndată cum și-a continuat Vianu o carieră politică care nici nu... începuse, de fapt. În al doilea rînd, sînt uimit (și mîhnit) de modul lipsit de comprehensibilitate în care B.N. tranșează împrejurarea luării teribilei decizii – „întorcerea" sau desțărarea – uimit pentru că vine din partea unui om sensibil și încercat cum este, el însuși alegînd exilul după mari și multe ezitări – la unele din ele am asistat, după cum cred că bine își amintește. În ce mă privește, nu bănuiam că Profesorului i-a fost dat să treacă și printr-o astfel de încercare, pe care, oricare decizie ai lua, nu o poți uita, măcar și numai pentru răvășirea ce ți-a produs-o.

„Cariera politică" a lui Tudor Vianu, în anii următori, poate fi ușor dedusă din seria de evenimente care au urmat:

După ce fusese „aspru criticat" chiar în primul număr al *Scînteii* pentru neînțelegere „vinovată" a marxismului din *Filosofia culturii* și după ce „organul partidului" nu-i publicase nici măcar un răspuns concis, „colaboraționistul" Tudor Vianu – membru corespondent al Academiei din 1934 – NU este reconfirmat la reorganizarea instituției din iunie 1948, cu alte cuvinte este dat afară ca multe alte valori considerate „nedemne" de noua putere; în același an, prin reforma învățămîntului și în ciuda protestelor sale, catedra sa și învățămîntul de estetică, în genere, este desființat, iar el este „vărsat" la catedra de „literatură peste hotare" unde devine subalternul

lui... Mihai Novicov. Între 1949 și 1954, în repetate rînduri, a fost pe punctul de a fi dat afară de la catedră – și numai intervențiile lui Mihai Ralea par a-l fi salvat. (Recomand spre consultare paginile 124-130 ale cărții *Viața lui Tudor Vianu* de Vasile Lungu, și mai sus menționată; poți citi în ea cîteva pagini extrem de concludente despre felul cum oficialitatea și „cerberii" vremii îl priveau – îți dai seama imediat că abia dacă era un tolerat, nicidecum un... „complice".) După opinia mea, dosarul acestei tentative de scoatere a lui Vianu din Universitate nu este încă epuizat. Adaug că fosta mea profesoară și apoi colegă de catedră, Doamna Vera Călin, mi-a povestit că, fiind tînără asitentă a Profesorului și membră de partid, într-o zi a fost chemată de „decanul" Orzea care i-a comunicat că „de mîine preiei cursul lui Vianu". În loc să-l preia, ilegalista Vera Călin s-a dus imediat acasă la Tudor Vianu, avertizîndu-l asupra acestei decizii ce părea luată. Nu cred că se știe astăzi numele tuturor celor care au cerut sau au... împiedecat eliminarea sa din Universitate – și s-ar putea să nu mai aflăm niciodată istoria acestor ani grei și pentru Tudor Vianu, deși nu era în închisoare. (Mai adaug doar că printre cei mai distinși și competenți „discipoli" ai școlii de literatură comparată a lui Vianu se numără și Vera Călin, astăzi, ca mulți dintre aceștia, aflată și ea în emigrație.)

Lăsat, totuși, să predea, Vianu este aproape interzis în restul vieții publice – între 1948 și 1953 îi apar doar 7 articole pe puținele teme culturale sau literare care erau admise de cenzură. Se cunosc din corespondență problemele materiale ale familiei; dar care

familii, în afară de cele ale privilegiaților de partid și de stat, nu aveau atunci astfel de dificultăți sau mult mai mari? Nu este admis nici în calitate de colaborator al Institutelor Academiei; Vianu traduce din Goethe, Shakespeare etc. (Voi reveni mai jos asupra efectelor presiunii acestor ani și mai ales asupra consecințelor lor în viața și creația lui Tudor Vianu.)

Din 1954, după moartea lui Stalin, „carantina" începe să se ridice. Vianu începe să colaboreze la *Gazeta literară*, mai apoi și la *Contemporanul*, în zodia „deschiderii" promovate de George Ivașcu, este invitat să conferențieze în diverse ședințe semi-festive ale unor instituții care reprezentau legăturile bine controlate ale regimului cu străinătatea. Încep și călătoriile în străinătate, mai întîi în țările „frățești". Îi apar și cîteva cărți cu contribuții fie de stilistică, fie de „știință popularizată", mai apoi studii de literatură comparată, ultima disciplină pe care savantul o abordează. Pînă la moarte, filosofia culturii și estetica, domeniile sale de excelență, rămîn prohibite iar cărțile sale vechi, care îi aduseseră notorietatea, rămîn nepublicate (exceptînd unele studii de literatură română sau universală, „strecurate" în culegeri). În iunie 1955 este reprimit în Academie, de data aceasta ca membru titular, o dată cu Arghezi, Perpessicius, Camil Ressu, Alexandru Graur, Mihail Jora. Din nou Mihai Ralea este cel care semnează recomandarea. Este sărbătorit cu surdină la împlinirea a 60 de ani, mai ales prin texte scrise de foști studenți și vechi prieteni care mai aveau atunci drept de semnătură. La sfîrșitul lui 1958 este numit Director al Bibliotecii Academiei unde va angaja sau sprijini tineri cu dosar cel puțin „discutabil" – așa cum au

arătat în texte mai recente Alexandru George și Sorin Alexandrescu – și unde i se fac destule mizerii din partea unora ca Ilie Murgulescu sau Alexandru Graur. Călătoriile sale în străinătate, care se înmulțesc, se datoresc numirii sale în comisia națională UNESCO, instituție internațională care îl desemnează ca membru al comitetului ei executiv în octombrie 1962. În tot acest răstimp, activitatea sa publicistică se mărește; domină un ton prudent și în ceea ce privește elanul ideilor, care nu mai este acela de altădată, dar și față de limbajul oficial și lozincile lui; între textele ce le semnează sînt, pe lîngă studii, și unele „de conjunctură" – volumul *Jurnal* din 1961 este oarecum simptomatic, deși sumarul lui evită pe cele mai jenante. Dar cu privire la acestea, am unele motive să cred că redacțiile publicațiilor, literare sau neliterare, își permiteau imixtiuni grosiere. Voi da un singur exemplu: în toamna lui 1961, Vianu face o lungă călătorie în Uniunea Sovietică, cu care ocazie ține un jurnal ce va fi publicat doar postum. *Scînteia* îi cere un text privitor la această călătorie, al cărui manuscris (de fapt dactilogramă) se găsea în arhiva familiei, unde eu l-am citit cînd redactam primul volum de *Opere*; vrînd să fac confruntarea necesară, am constat că în textul intitulat *Moscova. Însemnări dintr-o călătorie în URSS* apărut în „organul partidului" la 24 decembrie 1961, erau fraze întregi adăugate precum și alte intevenții în textul redactat pentru ziar. N-am făcut această precizare în nota care însoțește publicarea textului în volumul I al *Operelor*, din motive ușor de înțeles, deși eram în 1971. Dacă memoria nu mă înșală, am mai descoperit astfel de imixtiuni și în alte texte. Era, cum se știe, o

practică curentă în acei ani – și de aceea, la o viitoare editare a operelor COMPLETE ale lui Vianu – cînd oare se va întîmpla aceasta? – vor trebui confruntate toate manuscrisele din anii 1950-1964 cu textele apărute fie în reviste și ziare, fie chiar în volume; manuscrisele, dar și dactilogramele din ultimii ani, cînd Tudor Vianu scria direct la mașină (suferise de „crampa scriitorului", după cum mi-a spus Ion Vianu). Sigur, ne putem întreba de ce a acceptat Tudor Vianu să scrie pentru *Scînteia* chiar și un singur text, de ce nu a refuzat să scrie alte texte „comandate", după obiceiul vremii, nu multe dar totuși existente, texte lipsite de importanță dar care nu fac onoare operii sale. A fost acesta tributul pătit, scump plătit, pentru că ne putem imagina măcar suferința sau numai jena redactării. În 1963 este decorat – mai fusese și înainte de 1944 – apoi primește Premiul de Stat.

Ar fi însă, după opinia mea, un exces de intransigență să-l învinuim că a primit să fie academician, director al Bibliotecii Academiei, sau secretar al comisiei naționale UNESCO. Oare nu merita Tudor Vianu aceste titluri, oare era o nulitate „promovată", ca atîtea altele, numai pe criterii politice ? Nu cred că este cineva care să susțină aceasta. Dimpotrivă, noi gîndeam atunci că, în sfîrșit, iată, poate intrăm într-o zodie nouă, unde funcționează nu numai selecția inversă, ci și aceea adevărată, indiferent dacă aceste „semne" erau excepții. Sigur, cu ochii de azi am putea spune că el putea refuza, de la un moment dat, aceste „favoruri" – altfel, pe deplin meritate. Care... moment dat? Unde putem stabili (nu astăzi, la ora răcelii distanței, ci atunci, sub presiunea zilei) limita de... cedare admisibilă pentru oameni și nu

pentru eroi? Un refuz deci invocabil în numele operei și atitudinii sale de pînă în 1944, care nu aveau nimic de a face nici cu comunismul, nici cu marxismul bine prelucrat în laboratoarele propagandei de partid. Un refuz în numele unei solidarități cu alți intelectuali și scriitori de frunte care fuseseră interziși, unii din ei mai erau la închisoare. De acord. Dar CINE a procedat astfel, cîte astfel de exemple de refuz cunoaștem printre intelectualii și artiștii importanți ai epocii? Dar nu exemple luate dintre acei care fuseseră explicit de dreapta în perioada interbelică și care erau „de plano" respinși și pedepsiți de regim, pînă către sfîrșitul anilor '60; un refuz ca al cui? (Să nu invocăm numele lui Lucian Blaga care, după recente dezvăluiri, era gata să „cedeze" și numai împotrivirea lui Miron Constantinescu și Beniuc, apoi moartea timpurie l-au „salvat", existînd doar cîteva texte care erau... începutul „cedării".) Și să nu uităm nici că unii – și nu puțini – dintre acești foști proscriși au venit repede, cu arme și bagaje cu tot, oarecum direct după pușcărie în brațele admirației pentru Nicolae Ceaușescu și „naționalismul" său; sau au ajuns să scrie texte cu mult mai compromițătoare decît cele ale lui Vianu. Altfel spus – și fără vreo intenție de incriminare: care au fost mai grave, „cedările" lui Vianu din anii de teroare 1955-1964 sau cele ale lui Noica din anii ceaușismului, cînd a acceptat să devină agent de influență, așa cum se știe de mult în emigrație și cum reiese și din *Anatomia mistificării* de Stelian Tănase, o carte excepțională? Eu nu vreau să răspund și nu doresc, în ruptul capului, să mă cocoț nici în poziția judecătorului, nici măcar a arbitrului. Dar alții o fac! Eu

refuz să răspund la întrebarea: care a fost „cel mai" laș dintre cei ce ne-au luminat, în diverse feluri și în diferite momente, tinerețea? Mi se pare că aici, în cazul nostru, „lașitatea" ascunde cel puțin o tragedie interioară; dar sînt convins, pe de altă parte, de obligativitatea noastră de a spune, acum, Adevărul, cu toate nuanțele și, pe cît posibil, fără patimă.

Pentru mine, cedarea politică cea mai întristătoare a Profesorului a fost adeziunea sa la PMR, printr-o scrisoare deschisă publicată în *Scînteia*; aceasta s-a petrecut într-un context mai larg, la sfîrșitul lui 1962, cînd mai mulți intelectuali de frunte – Călinescu, Ralea, Traian Ionașcu și încă alții – au „luat" această decizie, cu siguranță dacă nu impusă, „sugerată" de conducerea PMR (oricum, fără scuză) într-un moment în care ascensiunea lui Maurer dădea unele speranțe de dezgheț, închisorile începeau să se golească etc. Îmi amintesc bine de acest moment – și chiar dacă nu cred că cineva ar fi îndrăznit să refuze invocînd, de pildă, un... trecut politic „compromițător" (de altfel, partidul se pregătea să „ierte" multe – cel puțin în aparență), nu pot, astăzi, să mai estimez corect riscurile unui refuz; e puțin probabil ca „ecourile" unui astfel de gest temerar să poată fi comparabile cu ceva similar ce s-ar fi petrecut 15 ani mai tîrziu. În 1962 începea, totuși, un moment de relaxare și de speranță care a influențat cu siguranță atît pe Vianu, cît și anturajul său, determinîndu-l să accepte. Îmi amintesc acest moment, pentru că m-a pus pe gînduri și, neîndrăznind să judec pe Profesor, pentru care aveam o admirație necondiționată, m-a tulburat totuși. Nu sînt sigur nici dacă acest „exemplu" a avut un efect asupra

mea – în sensul că mi-am zis: iată o concesie pe care sper că eu nu o voi face! În orice caz, nu mi-am spus: dacă a intrat Vianu sau Călinescu în PMR, de ce nu aș face-o și eu? E poate o coincidență, dar ultimii asistenți chemați la catedră de Tudor Vianu (Victor Ciobanu, Matei Călinescu, Sorin Alexandrescu, Cornel Mihai Ionescu și subsemnatul) nu au ajuns nici în PMR, nici în PCR.

Corespondența și unele pagini confesive, versurile, dar și relatările unor apropiați sînt convergente în a arăta că ultimii săi ani de viață au fost bîntuiți de tristețe, amărăciune, de dorința evaziunii – și asta desigur nu numai datorită bolii de inimă care i-a fost fatală. Nu cred că Tudor Vianu, atît de discret – poate chiar ascuns – cum a fost ca om, să nu fi suferit pentru „cedările" sale; căci pentru ceea ce s-a întîmplat țării sale, există certitudinea poemului postum *Arcadia* care, în chipul său specific – patetic, dar neexaltat – arată o suferință și o revoltă adîncă. Nu cred că nu va fi suferit și pentru duplicitatea sa și a altora, duplicitate la care a fost silit aproape un întreg popor. Vianu nu reprezintă, cîtuși de puțin, fața voios cabotină sau cinic profitoare a vîrfurilor intelectualității române care au colaborat cu regimul comunist – și de aceea poate că mărturia noastră, a celor care i-am fost contemporani și mai apropiați la sfîrșitul vieții să aibă importanță pentru posteritate. De aceea cred că Monica Lovinescu (în *România literară*, nr. 9/1998) spunînd că tinerii au învățat de la Tudor Vianu nu numai estetica „dar, în același timp, au mai învățat și cum poți practica duplicitatea și ignora etica, de fapt" comite un nedrept exces. Netrăind extraordinara presiune a terorii și fricii, e

greu să imaginezi un coşmar: noi, cu toţii, nu am avut ce face decît să devenim duplicitari – cu alte cuvinte una să vorbim cu familia şi prietenii şi alta să spunem la şcoală – adică în public. A fost teribil cînd am devenit conştienţi de această mutilare a sufletelor noastre, cei care am devenit conştienţi. Nu, exemple de „practicare cinică a duplicităţii" erau alţii – cei care recomandau în public „realismul socialist" şi acasă admirau pe Sartre, Faulkner şi Camus despre care scriau însă că sînt „lacheii imperialismului", vituperînd împotriva lor; sau cei care aveau pe birou, la sfîrşitul anilor '60 fotografia tovarăşului Ceauşescu alături de cea a lui Eugen Ionescu, eventual, ambele cu dedicaţii. Aş spune chiar dimpotrivă, că citind textele comandate sau „smulse" prin presiuni semnate de un Tudor Vianu, ştiam cu toţii că nu-l reprezintă şi că singura cale de a ne izbăvi de duplicitatea la care eram condamnaţi era aceea de a urma şi folosi în public autoritatea celorlalte scrieri, acelea de la care învăţam cu adevărat. Citind astăzi fraze din paginile „de conjunctură" pe care el le-a scris, este şi mai evident faptul că, scriindu-le, el încerca să se amăgească, adică să pună de acord umanismul său structural (şi utopic) cu o propagandă care, chiar dacă folosea uneori aceleaşi cuvinte, acestea nu aveau acelaşi înţeles. Le citim astăzi stînjeniţi – pe ale altora, revoltaţi (e o diferenţă, nu?) – şi ne putem întreba dacă stînjeneala, poate ruşinea, nu făcea parte şi din reacţiile lui de atunci. E o prezumţie, desigur; dar dacă ea e corectă – mai „corectă" pentru unii decît pentru alţii din ei – nu va fi fost teribil? Nu cred că Tudor Vianu a fost un amăgit de regim ci că s-a amăgit singur atît

cît a fost în stare – destul pentru a face față minimă cerințelor impuse, de a se bucura, în schimb, de unele considerabile privilegii, dar și destul pentru a se cutremura în adîncuri. Cred că locul său este printre cei mistificați și auto-mistificați din slăbiciune și de frică... El a putut deveni un eminent „ornament" al regimului (știind sau bănuind cît de criminal era acest regim) îngăduindu-i-se texte de adeziune mai discrete, libertăți supravegheate, atitudini academice iertate de obligativitatea politicii...

Am avut relativ puține ocazii de a-l vedea pe profesor în intimitate sau în cercul restrîns al catedrei: am fost numit asistent în septembrie 1963 iar el a murit în mai 1964. Înainte, îmi făcusem diploma cu el – o lecție pe care nu o uit și pe care o voi povesti cu altă ocazie. Nu cred să-l fi văzut niciodată rîzînd, ci doar zîmbind; nu-i pot uita privirile sale melancolic turburătoare, gestul frecvent de a încerca să evadeze îndreptîndu-se aproape automat spre ferestele încăperii unde era și rămînînd mult timp în fața lor. Dar nu evita niciodată să te privească, să ne privească în ochi – ci dimpotrivă, căuta privirile. Noblețea aulică a chipului său ascundea o îndurerare care mă intimida și mai mult. La ultima vizită ce i-am făcut-o acasă, pentru interese birocratice legate de catedră, mi-a citit ultimul său poem, *Shakespeare.* Văzind chipul meu emoționat și admirativ, fața i s-a destins și mi-a spus: „Vezi că se poate face critică literară și în poezie?". Apoi mi-a întins mîna. Era la începutul lui aprilie 1964.

Despre aceste lucruri, despre semnificația prezenței lui Vianu în viața publică și academică a anilor 1954-1964 am citit cîteva intervenții cărora nu are

rost să le repet argumentele numai pentru că sînt cu totul de acord cu ele. Le voi numi doar, cu mențiunea că au apărut toate în revista *22*: cea a lui Matei Călinescu (din nr. 24/1998), cea a lui Zigu Ornea (din nr. 17/1998) și mai ales aceea a lui Sorin Alexandrescu (din nr. 6/1998).

Nu o dată și nu numai cu ocazia acestui centenar, mulți scriitori sau intelectuali din generația mea (sau ceva mai vîrstnici) și-au pus o întrebare descumpănitoare: ce ne-am fi făcut dacă, în noaptea dogmatismului anilor '50, mai ales, nu ar fi existat prezențe ca acelea ale lui Tudor Vianu, Călinescu, Ralea (sau alți „vechi", din alte domenii, mai puțin ideologice)? De la catedră sau în scrierile lor, așa cenzurate (sau autocenzurate) cum apăreau, era vorba despre valori adevărate și nu despre cele confecționate în cabinetele comitetelor centrale din țară și din „măreața Uniune Sovietică"; dincolo de mici (sau mai mari) concesii, de tăceri impuse sau acceptate, în cărțile sau conferințele lor nu domnea minciuna – chiar dacă în unele ea exista; ei ne vorbeau despre adevăratele fundamente ale culturii, ei reprezentau legătura – destul de firavă – dintre noi și trecutul culturii noastre și al celei universale, de care noi eram atît de dornici, de avizi și, vai!, atît de privați; ei înșiși erau valori sigure, îi vedeam, îi ascultam sau îi citeam în biblioteci, atunci cînd operele lor nu erau la „secret" (deci inaccesibile), îi căutam în rafturile cu cărți ale familiei sau prietenilor (atunci cînd aceștia avuseseră curajul să nu le arunce, delictul posesiei unei cărți interzise sau... „dubioase" se putea plăti cu ani de închisoare); ei erau AUTORITĂȚILE – și nu cele ivite peste noapte

și impuse cu forța – toți Rolerii, Paulgeorgeștii, Vitnerii, Novicovii, Nicolaemorarii, Beniucii și cei asemeni. Apariția unor cărți ale lor era un eveniment: ce emoție – pe care mi-o amintesc ca fulgerat – era să o poți cumpăra din librărie – te simțeai posesorul unei comori de invidiat! Ce ne-am fi făcut unii dintre noi, cei privilegiați de soartă, dacă nu i-am fi putut întîlni și dincolo de împrejurări publice, sta de vorbă cu ei, privi și asculta îndeaproape – o „intimitate" care era de invidiat, care era mîndria noastră, care ne stimula și încuraja în a nu renunța la cercetarea a ceea ce, cînd nu era interzis, era departe de a fi „oficial" recomandat? Fără îndoială că aceste prezențe ale celor „vechi", au fost DETERMINANTE pentru generații întregi, doritoare a ieși din cadrele înguste, asfixiante și nocive ale ideologiei dominante. Ce ne-am fi făcut, oare, fără ei?

Îndrăznesc să spun că ar fi fost nu numai cu mult mai greu dar și mai riscant, pentru că, într-un fel sau altul, autoritatea lor ne apăra.

Însă, pe de altă parte, nu-mi place să gîndesc și să judec din perspectiva istorică a ceva ce NU a fost. Este probabil că, mai greu, mai poticnit, mai confuz, ne-am fi... „descurcat". Ceea ce însă vreau să subliniez este că noi, cei din generațiile ce s-au format intelectual în anii '50-'60, am văzut atunci în ei nu „concesia", nu „cedarea", cu atît mai puțin „colaborarea", ci normalitatea – cu greu și cu intermitențe tolerată de regim – cu alte cuvinte, garanția vie a valorii; i-am ținut ca fiind singurele autorități invocabile din peisajul intelectual public ce ne înconjura. Îi vedeam ca pe niște „tolerați" și nu ca pe niște instrumente de propagandă imundă. Știam cu toții

că, în fond, regimul comunist nu avea cum să-i admire sau să-i „asimileze", cu tot trecutul ideilor lor. Știam – sau vedeam – că prezența lor în viața publică era folosită de regimul care, de la un moment dat încolo, se hotărîse să „recupereze" o seamă din personalitățile fostei orînduiri, nu pentru valoarea lor, ci pentru a-și întări o „legitimitate" niciodată dobîndită; mai știam și că ei sînt valorile lumii „vechi" și nu ale celei „noi" în care ne credeam condamnați să trăim tot restul vieții noastre – și tocmai de aceea ne legam de ei, așa cum erau. Nu cred că e drept acum să le reproșăm că au cedat – atît cît fiecare din ei a cedat – și să spunem că, dacă și ei ar fi rezistat, noi le-am fi urmat exemplul „necolaborării" cu regimul comunist. Ar fi, probabil, un fals. Nu putem intra cu toții în logica eroismului – căci ea ne ducea la anularea oricărei „supraviețuiri" în viața profesională și publică, așa cum a fost aceasta în diverse etape sau perioade ale regimului. Cinste celor care au putut fi eroi, care s-au ținut departe de regim, supraviețuind în tăcere sau în literatura sertarelor. (Fie-mi îngăduit să întreb cîți astfel de eroi cunoașteți?) Și nici nu ne puteam exila cu toții, chiar dacă unii dintre noi ar fi voit-o. La urma urmelor, debila „rezistență prin cultură" însemna și lupta unor ostateci ce eram pentru ca în închisoarea noastră să circule cît mai multe, dacă nu toate, valorile adevărate ale trecutului și ale contemporaneității libere. Această luptă – așa cum a fost ea, lipsită de eroism și însoțită de concesii – avea nevoie nu numai de cărți, ci și de oameni vii, aflați în circulație. Așa că, nu ne putem imagina o altă realitate decît cea care a fost. Faptul că Vianu sau Călinescu au existat ca

nume și prezențe în aceste timpuri grele a făcut posibilă treptata „recuperare" a lui Lovinescu sau Maiorescu – spre a folosi un exemplu. Nu știu dacă ei sau alții au făcut un sacrificiu conștient de toate aceste consecințe, vitale pentru noi – dar cred că e imposibil să nu fi avut și acest sentiment că „cedarea" lor – sau măcar a unora din ei – nu a însemnat, cum cred unii, numai înfruptarea dintr-un „ciolan" al privilegiilor, o opțiune cinică și egoistă pentru care ar fi pe deplin blamabili. Nici Vianu și nici Călinescu nu sînt un Victor Eftimiu sau un Demostene Botez, nulități în fond. Pentru noi flagrant era că aceștia doi (și alte rebuturi ca ei) erau membri ai Academiei și nu că un Vianu sau un Călinescu ocupau un loc care era al lor, fără doar și poate. „Recunoașterea" valorii lor ne dădea speranța că regimul va ajunge poate, cu timpul, să admită circulația tuturor valorilor în care noi credeam. Speranță, probabil, amăgitoare – ne spunem astăzi. Dar se poate trăi fără speranță?

Mai trebuie spus că exista în epocă – există și astăzi – și o altă logică – anume a acelora care refuzaseră sau fuseseră refuzați de puterea comunistă, logica generațiilor mai vîrstnice, cei care cunoscuseră valoarea acestor intelectuali și artiști încă din vechiul regim. Pentru aceștia, Călinescu sau Vianu (sau firește, alții) „se dăduseră cu comuniștii" și nimic nu-i putea ierta. Mă refer acum la o categorie de intelectuali mai largă și mai cuprinzătoare și nu, neapărat, numai la vîrfurile ei. „Epurarea" a fost – la un moment dat – aproape generală, mii de oameni au intrat în închisori sau și-au pierdut nu numai poziția socială, ci și dreptul de a-și exercita profesia. Unii dintre ei au refuzat, probabil, colaborarea directă

cu regimul, chiar și dintre „vîrfuri" – altora, din motive politice și ideologice, nici măcar nu li s-a oferit această posibilitate – sau li s-a oferit mai tîrziu, în anii '60, chiar și după ani de detenție – și cîți au mai refuzat-o? Un tablou general al acelei teribile perioade istorice rămîne încă de făcut. Pentru această logică, „colaborarea" cu regimul comunist rămîne o crimă de neispășit, orice formă ar fi luat. Nu mă îndoiesc că această intransigență este necesară, cu toate exagerările ei. Am întîlnit astfel de intransigențe și în țară și în exil. Vocații excepționale sau absolut normale au fost ratate – și amărăciunea sau resentimentul nu pot fi excluse; „concesia" unora este deci privită numai ca un pact de neiertat cu diavolul – adică exact acea parte a unei situații pe care noi, o generație după ei, aproape că nu o vedeam atunci – și mulți nu sînt dispuși să o vadă nici acum. (Nu mă număr printre ei.) Numai că istoria teribilă pe care am trăit-o este SUMA acestor viziuni despre una și aceeași realitate. Cred că sîntem datori să încercăm a reconstitui întregul, nu doar părți din el.

În aceste date, cred că „prețul" cel mai greu pe care l-a plătit Tudor Vianu pentru a rămîne în viața publică sub timpul comunismului a fost, după părerea mea, altul. În 1947, la 50 de ani, el se afla la apogeul creației sale teoretice. Ultimele studii, cele redactate și publicate în anii războiului, apoi *Simbolul artistic* și *Tezele unei filosofii a operii* (ambele apărute postum) îl arată în plin efort de originalitate și sinteză. Dar filosoful culturii, istoricul ideilor și esteticianul care era, este stopat de vremuri: nici una din aceste discipline nu mai conta pentru dictatura marxistă, ba chiar erau proscrise – decenii de strădanie,

meditație și informare rămîneau fără o încheiere matură, cea pe care aceste ultime două titluri, în special, o schițează. Vianu este obligat, pentru a supraviețui, să se „recalifice" într-o disciplină care, deși învecinată, nu fusese a lui decît în mod accidental și numai ca adjuvant al celorlalte: literatura universală și cea comparată. Domenii interesante, desigur, dar cu o miză teoretică secundară – și acestea practicate în ani în care nume mari ale culturii mondiale erau, de multe ori, imposibil de pronunțat public – sau puteau fi pronunțate numai pentru a fi criticate ca „reacționare". A fost o oprire din drum, din dezvoltarea firească – și nu e de mirare că partea cea mai puțin importantă a întregii sale creații este aceea de după 1950. M-am convins de aceasta editînd opera și cred că sînt primul care a încercat să facă public acest punct de vedere, în ceea ce ar fi trebuit să fie postfața volumului XI al seriei de *Opere*, text care nu a ajuns nici măcar la cenzură, datorită plecării mele din țară, în toamna lui 1982. (Grație eminentei redactoare a ediției, Margareta Feraru, și lui Vlad Alexandrescu, acest text a apărut la finalul volumului XIV, în 1990.) În această perioadă, anii 1947-1964 (în care nu a fost reeditată nici una din scrierile fundamentale ale lui Vianu – nici *Arta prozatorilor români*, nici *Estetica*, nici *Idealul clasic al omului*), Profesorul a scris mult și inegal, s-a exprimat asupra unor subiecte despre care el știa bine că sînt laterale față de vocația sa, a făcut chiar operă de popularizare. Dar, chiar dacă o bună parte a acestor scrieri sînt sub valoarea celor din trecut, ele au avut o mare importanță în epocă; pornite de multe ori de la tema unui curs, ele vorbeau despre valori universale, despre mari scriitori

și idei importante, ele făceau o CULTURĂ care nu avea prea mult de a face cu cea oficială; nu o dată Vianu folosea un paravan „acceptabil" pentru a conduce prin paranteze spre altceva, mai important și mai formativ. (Un exemplu: *Arghezi, poet al omului* este o istorie mascată a unor idei, mult mai mult decît o cercetare asupra celei mai slabe culegeri a poetului.) Însă indiferent de acest rol conjunctural, care pentru multe generații a fost fundamental benefic, opera lui Tudor Vianu a fost „stopată" la apogeul ei. (Un extrem de interesant text despre această perioadă a creației lui Vianu a scris Ion Ianoși, în *Adevărul literar și artistic* din 31 iulie și 7 august 2001.) Un preț care, nu încape îndoială, autorul ei a știut că-l pătește – și poate că nu s-a consolat pentru asta niciodată, nici atunci cînd se bucura de favoruri. Și dacă nu au rămas decît puține pagini de sertar de la el este pentru că opere teoretice și mult meditate ca acelea pe care le dăduse înainte de 1947 nu se pot scrie într-un anume climat ostil și nici sub presiunea unor obligații asumate, indiferent de ordinul lor.

Bujor Nedelcovici mai cere imperios un răspuns și la întrebarea: Tudor Vianu „a fost de partea învingătorilor sau a învinșilor?". Las la o parte faptul că întrebarea mi se pare și nefericit gîndită sau formulată, mai ales în ordinea unui destin istoric în care învinșii de ieri sînt învingători în istoria culturii noastre. Presupun că B.N. vrea să spună: de partea călăilor sau a victimelor, poate. Răspunsul meu la o întrebare care nu mi-e adresată, dar care mă preocupă, chiar dacă nu astfel formulată, este: nici de una, nici de alta! Nu a fost nici de partea lui Drăghici, Nicolski și a succesorilor lor, de partea lui Roller, A. Toma și

Vitner și nu a împărtășit nici soarta tragică a lui Mircea Vulcănescu sau Gheorghe Brătianu. Dar dacă împărțim întregul peisaj social românesc din peste 40 de ani de dictatură comunistă numai într-o geografie bicoloră – roșu și alb, să zicem – noi, cei care, nu mulți ani mai tîrziu, am scris și publicat cărți în care NU am spus tot adevărul, care am fost membri în Uniunea Scriitorilor, unde îi aveam colegi de la Vitner și Paul Geogescu pînă la Titus Popovici și Adrian Păunescu, noi de ce parte am fost? Sigur că Vianu are o „răspundere morală" și în sensul rău, dar și în cel bun, cum am încercat să arăt – dacă voi fi izbutit... Dar noi nu avem? În ceea ce mă privește, am mai declarat și o voi mai face, mă simt vinovat pentru toate adevărurile pe care nu le-am spus cu glas tare decît atunci cînd am devenit un om liber, în Occident: atîtea adevăruri cîte mi-au trecut mie prin minte și inimă – deci nu toate, cu siguranță. Mă simt vinovat pentru frica pe care am avut-o. Oare am fost singurul, oare Bujor Nedelcovici să nu o fi avut? La urma urmelor, în termenii folosiți de B.N., învins de dictatura comunistă a fost un întreg popor... Dar revenind la subiectul nostru: ceea ce știm este că Tudor Vianu NU a făcut parte nici din aparatul de partid și de stat (ca Mihai Ralea), nici dintre promotorii sau „admiratorii" realismului socialist (ca G. Călinescu în „cronicile" optimismului său jalnic), nici din cenzura ideologică. Și Gheorghe Grigurcu, într-un text interesant și pătrunzător, deloc „potemkinizat", text publicat în numărul *României literare* (nr. 51-52/ 1997) dedicat centenarului, îl clasează printre „victime". Este adevărat, Vianu NU s-a opus fățiș regimului, a încercat să se adapteze și să facă, în aceste condiții,

cît mai mult bine tinerilor, unor oprimați (se știe destul de puțin că Vianu a acceptat să fie martorul apărării în procesele politice înscenate împotriva lui Ștefan Augustin Doinaș, Alice Voinescu și Petre Pandrea; un risc pe care mulți l-au evitat în acei ani), oriunde credea a vedea o valoare, să facă tot ce putea pentru ca ceea ce numim adevărata CULTURĂ să supraviețuiască, în vremi de mare năpastă. Mi-e imposibil să prevăd dacă pentru cei de mâine toate acestea vor însemna – sau nu – prea puțin. Eu răspund, acum și astăzi, numai pentru mărturia mea despre toate aceste realități ale unui trecut dureros, greu și de amintit. Cu cît mai greu, cu atît mai imperios necesar de amintit.

P.S. (în octombrie 2002) Bujor Nedelcovici a răspuns acestui text tot în revista *22*, nr. 48 din 1-7 decembrie 1998. Chiar dacă nu a vrut (sau nu a putut?) să înțeleagă întreg textul meu și nici să ia deloc în seamă argumentele mele, mai ales atunci cînd nu-i conveneau, dar și (curios!) chiar cînd îi confirmau opiniile, acest răspuns e interesant. Nu pentru cazul Vianu – de care el rămîne, în fond, străin, în continuare –, ci pentru altceva. Vorbind despre „intoleranța orgolioasă și irascibilitate sfidătoare" a textului meu de mai sus, el are și nu are dreptate. Textul meu e intolerant cu ignoranța (a sa, din cînd în cînd, și a altora) dar e lipsit de orgoliu. El resimte textul meu ca arogant pentru că, avînd dreptate să pună problema relațiilor lui Vianu – și ale oricui altui intelectual – cu regimul comunist, era dator să se informeze cum se cade asupra cazului, și nu să se ia după urechea sa și mai ales ale altora, ușor de ghicit – ceea ce eu îi reproșez cu oarecare vehemență în care el citește aroganță. Această suficiență m-a iritat, dar de sfidat nu l-am sfidat pentru simplul motiv că în astfel de discuții cred că sfidarea nu-și are locul. Cel mult

ironia, dar eu nu am cultivat-o în cazul de față; apoi, îl stimez pe Bujor Nedelcovici de mulți ani. Viața ne-a despărțit cînd eram pe punctul de a deveni prieteni... Unde am greșit, a fost să duc pînă la extremă dilema (retorică, în cazul acesta): Vianu a fost de partea învingătorilor sau a învinșilor? În mod evident, Bujor Nedelcovici are dreptate să spună că nu a fost nici una nici alta, dar că a avut de suferit, chiar în ciuda cedărilor sale. Ceea ce am spus și eu, de fapt, mult mai pe larg. De aceea am lăsat aici textul așa cum a fost publicat prima oară, făcînd minime corecturi.

H.-R. Patapievici mi-a spus, după lectura textului meu, că nu s-a gîndit, citindu-l, decît la o tristă realitate: cît de ușor și cît de „în masă" a cedat intelectualitatea română presiunii comuniste!... I-am răspuns că nu știu prea bine cît de ușor a cedat și intelectualitatea din alte țări cotropite de armata roșie la sfîrșitul anilor '40 și în anii '50; fără această comparație nu avem destule temeiuri de acuzare, dar putem, în lipsa lor și pe bună dreptate, să ne deplîngem adevărul „național". De fapt, Bujor Nedelcovici pare – cred că nu greșesc – preocupat chiar de această problemă, Vianu e unul din exemplele sale posibile, chiar dacă nu era de început cu acest „caz". Nici mie, nici în acest text, nici în această carte, nu mi-e străină preocuparea referitoare la colaboraționismele intelectualilor cu totalitarismele de dreapta sau de stînga, și drama națională ce o presupune – dimpotrivă. Drept dovadă, în cazul Vianu, eu sînt cel ce adus mult mai multe exemple de cedare decît cel care a pornit discuția. Dar și de persecuție sau frustrare. E ușor de văzut și de comparat cu destinul altor mari intelectuali români, dacă va ține cineva să o facă. Cred că e mai important și mai productiv efortul de a înțelege o personalitate, decît acela de a o blama. Cred că sîntem datori să blamăm cedările în fața comunismului, începînd cu ale noastre. Eu încerc... sînt tentat să cred, din citite, că și Bujor Nedelcovici încearcă.

6.
Două eseuri*

* Eseurile ce urmează au pentru autor o valoare implicit autobiografică, în sensul că experiența vieții sale a modelat și a impus un fel de a vedea operele și viețile celor două repere majore ale specificității literaturii române. Ele au rezultat din lecturi repetate, parțiale sau integrale, în diverse perioade ale vieții. Astfel că le consider reprezentative pentru ceea ce am devenit eu, în confruntare – sau acord – cu ceea ce a devenit posteritatea lor obsedantă. Deși nu le consider pagini de istorie literară propriu-zisă, nu pot împiedeca cititorul să le citească și ca niște însemnări critice.

Cuvînt înaintea unui spectacol Eminescu la München, iulie 2001*

Doamnelor și Domnilor, dragi prieteni,

Cîțiva dintre cei mai strălucițiactori ai României au venit să ne facă părtași la sărbătorirea celor 150 de ani de la nașterea lui Mihai Eminescu, să ne aducă aminte de verbul său patetic și fermecat. O sărbătorire pe care forurile culturale din țară au hotărît-o să fie prelungită pe tot întinsul acestui an de început al unui nou mileniu. O hotărîre care, desigur, se impunea – deși nu se poate spune că, cu excepția criminală a primilor ani ai stalinismului, Eminescu a fost vreodată neglijat, amenințat de uitare sau de indiferență. Dimpotrivă chiar, el a devenit de-a lungul veacului acum trecut, treptat-treptat, obiectul unui adevărat CULT. La edificarea acestui cult au contribuit factori pe cît de diverși pe atît de consensuali: mai întîi, fundamentalele analize

* Acest „Cuvînt înainte" este dedicat profesorului Klaus Heitmann din Heidelberg, unul dintre cei mai buni cunoscători germani ai operei lui Eminescu și ai literaturii române în genere, care a împlinit, la 5 iulie 2000, 70 de ani.

dedicate operei, studiile competente și tinzînd spre exhaustivitate ale unor critici – nu voi pomeni aici decît numele lui G. Călinescu, Tudor Vianu, Perpessicius, Dimitrie Popovici și Ion Negoițescu, cei care, după părerea mea, au pătruns cel mai departe în adîncurile artei și gîndirii eminesciene; apoi școala, care a pus în circulație un Eminescu fatalmente elementar, adeseori schematizat și încărcat de clișee – inevitabile, aș spune. Factorul politic, în al treilea rînd, care s-a folosit de numele și efigia simplificată, uneori pînă la caricatură, a poetului în scopurile cele mai diverse, cu precădere cele ale exaltării naționalismului, uneori dus pînă la extremă. De cîteva decenii, presa literară – și, nu o dată, cea mai puțin literară – a instituit obiceiul de a consacra poetului, de două ori pe an, în ianuarie și în iunie, de ziua nașterii și cea a morții, numere sau numai articole comemorative. În fine, o mentalitate comună a tuturor românilor, de la mic la mare, de la tînăr la bătrîn, a contribuit la edificarea acestui cult, de cele mai multe ori proclamat pe baza unei sumare, dacă nu chiar penibile cunoașteri a operei literare și politice eminesciene. Și noi, cei de față, fie cu inerție, fie din convingere, și noi am contribuit la întreținerea acestui cult. Eminescu este cel dintîi nume ce se pronunță atunci cînd vorbim despre cultura română.

Lăsînd la o parte întrebarea dacă în marile literaturi există astfel de culte monoteiste – o las și pentru că răspunsul e negativ –, lăsînd la o parte și faptul că acest comportament socio-cultural e tipic numai pentru micile literaturi, rămase aproape necunoscute de cele mari, să ne întrebăm ce anume a făcut ca acest cult să apară și să-și motiveze vitalitatea?

Explicația fundamentală este, cred, aceea că prin Mihai Eminescu apare în cultura și în literatura noastră GENIUL. Dintr-o dată și spre norocul literelor române, la mai puțin de jumătate de secol de la înfiripareа lor, printre stîngăcii, aspirații neîmplinite, elanuri emoționante, dar deseori ridicole, printre încercări meritorii, dar de fapt modeste, izbucnește cam pe la 1870 un tumult vizionar uriaș, un sentiment fundamental al perfecțiunii, o vocație a limbii transfigurată în cîntecul cel mai pur. Eminescu reformulează limba poeziei române, îi dă dimensiunea metafizică, îi adaugă sunetul cristalin al perfecțiunii, se luptă cu ea, lasă în urmă ezitări, dar îi aduce triumful definitiv al capodoperei. Trebuie spus că numai o infimă minoritate dintre contemporanii săi au văzut acest geniu și lumina lui și că această minoritate s-a adunat mai ales în jurul *Junimii* și mai ales în jurul lui Titu Maiorescu, despre care am putea spune că era poate singurul român apt să urmărească și să aprecieze zborul poeziei și cugetării acestui geniu. Mai trebuie spus că fără Maiorescu nu am fi avut singurul volum ce a apărut în timpul vieții poetului, la 1883, exact în anul în care geniul se prăbușise în haos. Și mai trebuie spus că în aceste două-trei decenii de la sfîrșitul veacului al XIX-lea, pe lîngă Eminescu, limba română deveni ceea ce este astăzi, iar literatura deveni matură, pentru că Maiorescu întemeie limbajul intelectual, iar Caragiale, Creangă și Slavici dădură prozei noastre dimensiunile și direcțiile pe care întreaga posteritate s-a clădit. În jurul *Junimii* deci, și avînd fluturarea neliniștită a geniului eminescian deasupra, literatura română a început să tindă spre o înălțime de la care totul ar fi devenit

posibil pentru că începea să se bazeze pe valoarea adevărată. Să mai adaug un fapt important – și anume acela că la cei 33 de ani cîți avea la ceasul tragic al năruirii, Eminescu era, probabil alături de Hasdeu, cel mai cult om al țării românești, o cultură de mare întindere și dusă mult dincolo de literatură și filosofie.

Un an Eminescu, așadar, în care au avut, au și vor avea loc tot felul de festivaluri, spectacole, colocvii, simpozioane, festivități și sesiuni. Deși nu urmăresc decît cîteva din revistele literare din țară, am citit sau răsfoit pînă acum cel puțin vreo 30 de articole apărute, articole mai mult omagiale și dominant festiviste. Aproape nimic interesant, banalități și repetiții ostenitoare, sforăituri și enormități, locuri comune și uneori chiar aberații. Între altele, un Eminescu implicat în lupta electorală, manipulat cu nerușinare. Criticii și scriitorii de valoare se cam abțin de la astfel de parastase, știind nu că s-a spus totul despre Eminescu – căci niciodată nu se spune totul despre nici un mare scriitor al lumii –, ci că ei nu au nimic de adăugat celor spuse de alții. Și cînd o fac, poți citi imediat o anume decență ce îi deosebește de zelatorii ignari, debitînd fantasme grandomane care te fac uneori să roșești. Căci dintre sutele de mii de pagini scrise despre Eminescu în mai bine de un veac, cu adevărat importante să fie maximum vreo 10 mii – o aproximație pe care vă rog să mi-o scuzați.

Trebuie să vă spun că eu refuz acest festivism, adică latura ridicolă și chiar umilitoare a acestui cult. Îl refuz din principiu pentru orice creator, și îl refuz chiar și azi, la o adunare de sărbătoare. Așa că, dacă nu vă pot propune o inedită lectură a lui

Eminescu – fiindcă nu sînt capabil – voi sugera, în schimb, cîteva subiecte de meditație pentru cei care – și nu mă îndoiesc că dvs. faceți parte din ei – îl frecventează cu adevărat pe Eminescu: vreau să spun că îi iau versurile periodic în mînă, măcar și numai pentru a citi sau reciti cîteva poeme într-o seară. Respingînd clișeele, vă propun cîteva realități ascunse de cult.

Mai întîi, eu cred că marea majoritate a celor care sar ca arși și clamează valoarea universală a lui Eminescu, nu-i cunosc de fapt, opera. Cred așadar că Eminescu e, de fapt, un poet rău sau cu totul insuficient cunoscut, rămas pentru cei mai mulți la ceea ce le-a dat școala, în diverse clase. Adică poeziile lirice *O, mamă...*, *Lacul*, *La steaua* și *Sara pe deal*, *Scrisorea III* – care e de fapt o virtuoasă diatribă împotriva liberalilor a ziaristului conservator care era Eminescu –, desigur, laborioasa capodoperă *Luceafărul* – construcție desăvîrșită pe o mare temă romantică dată, dar în care școala vede mai mult anecdotica decît patosul cosmic și răceala de cristal a gîndirii-vers. Și... cam atît. (În orice caz mai mult decît am învățat eu, în 1953, în clasa a IX-a de liceu – adică numai prima parte a poemului *Împărat și proletar*, citit sub mustățile portretului tovarășului Stalin, și ca supliment, totuși, *Sara pe deal* – ca „imn dedicat naturii minunate a patriei noastre dragi" – ceea ce poezia nu este, în fond.)

Pseudo-cultura eminesciană se mai îmbunătățește prin ani către maturitate, cînd prin cumulul de țuici și șprițuri se ajunge la romanțele lălăite cu jele:

„mai am un singur dooorî / în liiniștea serii / să mă lăsați să mooorî..."

Sau :

„pă lîîîngă plooopii fără soț / adesea am trecut... tîr,tîr tîr..."

Există o incompatibilitate fundamentală între poezia lui Eminescu și cîntecul de pahar – chiar dacă poetul se deda la orgii bahice, cînd și cînd. Una este liedul cult și alta căderea în vulgara miorlăială a perfectei muzicalități dintr-una din capodoperele poetului – mă refer la *Mai am un singur dor* și variantele.

Sigur că școala nu poate da totul și nici nu trebuie. Dar dacă vrei să-l cunoști și să te apropii de marea sa poezie, ar trebui să începi, luînd mai întîi poeziile apărute în timpul vieții, de la sublim misteriosul vers „Braț molatec ca gîndirea unui împărat poet" din poemul *Venere și Madonă* scris la vîrsta de 20 de ani, în 1870. De la acest hotar să despărțim acest unic volum în două importante părți, două registre. Cel al liricii de dragoste, melancolie și moarte – cred că Ion Negoițescu este cel ce a observat că sentimentul funerar al extincției cosmice și umane este preponderent în întreaga operă – ciclul alcătuit din *Melancolie*, *Departe sunt de tine...*, *O, rămîi...*, *Atît de fragedă...*, *Despărțire*, *Și dacă...*, *Glossă*, *Odă în metru antic*, *Trecut-au anii...*, *Veneția*, *Peste vîrfuri*, *Din valurile vremii...*, *Nu mă înțelegi.* Toate aceste poezii sînt expresia unei împlinite perfecțiuni lirice. Al doilea registru este cel al inegalelor poeme de largă respirație, cele ale romantismului vizionar și dramatic care atîta l-a ispitit pe Eminescu, după cum atestă nu numai postumele ci și fragmentele sale dramatice. Mă refer la *Mortua est*, *Egipetul*, *Cugetările sărmanului Dionis*, *Înger și demon*, *Călin*, *Strigoii*, *Rugăciunea unui dac,* ciclul

Scrisorilor și, evident, *Luceafărul*. Iar dacă am ajuns la postume, aici vom avea mari revelații – pentru că această parte „ascunsă" a planetei Eminescu – ascunsă de soartă – este și cea mai stupefiantă. În poeme mari, cum sînt neterminatele *Memento mori* sau *Povestea magului călător în stele*, se învolburează o fantasmagorică lume, o cosmicitate plutonică ce vibrează pînă aproape de spargere între obsesia ideii și materialitatea neasemuitului decor. Sînt mari izbucniri orfice, cele mai vulcanice din întreaga operă, sau jelanii livid somnolente, poeme rămase nedesăvîrșite și deci cu multe imperfecții și ezitări. E o magmă însă în care se văd cristalele strălucitoare ale marii poezii și mai ales se vede dramatismul turmentat al geniului său spectral.

Un geniu sortit nenorocului. Ca și alții, am certitudinea că el a fost unul din cei mai mari poeți romantici ai lumii, dar care a rămas să fie cunoscut doar de vorbitorii limbii sale și de cîteva zeci de specialiști străini în literatură română, specialiști răspîndiți în diverse colțuri ale lumii – sînt cîțiva, dintre cei mai buni, și în Germania. Cu rare excepții, traducerile care s-au făcut dau impresia unui simplu epigon romantic al occidentalilor. Aceste traduceri, cîte sînt, nu au stîrnit interes, nu atît pentru calitatea lor discutabilă adesea, ci pentru că veacul poeziei romantice – de care Eminescu este înlănțuit – trecuse de mult. Chiar la apariția sa, chiar în anii maximei sale inspirații, poezia europeană intrase într-o altă zodie, iar romantismul căzuse în desuetudine. Era încă de pe atunci prea tîrziu pentru el, iar pentru sensibilitatea și cultura compatrioților săi, așa cum am arătat, prea devreme. Am putea spune că

pesimismul său, care e însăşi natura sa cea mai insondabil adîncă, ar fi putut veni şi din această intuiţie a nenorocului – acela de a rămîne prizonierul unei limbi vorbite de mult prea puţini. Poate că inconştienul său îi spunea şi asta, nespunîndu-i-o... O limbă pe care însă a iubit-o pînă la a-i dezgropa, primul, comoara perfecţiunii.

Dar dacă lumea largă l-a ignorat, poporul său l-a înălţat pînă rangul unui cult, cum spuneam. „Cel mai mare poet al românilor", „poetul nepereche", „luceafărul poeziei româneşti", „poetul naţional", „omul deplin al culturii noastre" iată cîteva stereotipii, cîteva clişee pe care nătîngii, inclusiv cei care uneori predau în şcoli, se simt obligaţi să le repete. Clişee, locuri comune, flori gata ofilite puse în neştire pe mormîntul geniului.

Cum se ştie, orice clişeu conţine şi un adevăr – dar un adevăr atît de banalizat încît incită la contrazicere. Să le luăm pe rînd:

Eminescu este „cel mai mare poet al românilor" – desigur, pentru că este PRIMUL mare poet al nostru. Dar, din fericire, în aceşti 150 de ani de la naşterea sa, limba şi poporul nostru au mai născut cîţiva mari poeţi, întru totul comparabili cu primul. Mă refer la Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu şi George Bacovia – sînt unii critici care mai numără printre marii aleşi şi pe postbelicii Nichita Stănescu, Ştefan Augustin Doinaş şi Mircea Cărtărescu. Cert este că literatura română are în poezie, în lirică, partea sa cea mai validă şi cea mai valoroasă. S-a scris şi se scrie o bună poezie în limba noastră. Să fie asta gena ce el a transmis-o literaturii naţiei? Iar dacă numeri poeziile pe deplin reuşite, perfecte ale lui Eminescu, vei constata că şi Arghezi şi Blaga, cel

puțin, îl depășesc ca număr. Desigur și pentru că viața a fost mai darnică cu ei, pentru că au avut mai mult răgaz să desăvîrșească.

Și apoi, ce înseamnă „cel mai mare" cînd e vorba de artă sau de poezie? Nu înseamnă nimic decît un superlativ relativ pueril pe care, în lumea de azi, cunoscătorii îl evită și cînd e vorba de fotbaliști. Expresia „cel mai mare" e, de fapt, o simplă prostie... așa că Eminescu este primul, dar nu cel mai mare dintre marii poeți ai literaturii noastre.

Cam la fel și cu expresia, nu știu de cine găsită, „poetul nepereche" – adică el nu are pereche, nimeni nu e ca el. Dacă ne gîndim puțin, vom cădea cu toții de acord să spunem că noi toți sîntem fără pereche, sîntem, în toată modestia noastră, fiecare numai noi înșine și nimeni nu ne poate înlocui în locul nostru dat. Revenind la poezie, vom fi de acord că orice capodoperă nu are pereche, că bunăoară *Luceafărul* e tot atît de nepereche ca și *Duhovniceasca* lui Arghezi.

Eminescu este „luceafărul poeziei românești" – frumos spus, repetat pînă la sațiu de orice licean ce vrea un punct în plus la teză. Jocul aluziv între astrul celest și poemul cu același titlu satisface un fel de vanitate a falsei subtilități. Și eu văd seara, de la fereastra mea, ori de cîte ori e senin, luceafărul. E un astru reper, desigur. Drept să spun însă nu mă gîndesc atunci la Eminescu. Pentru că dacă ar fi să-l comparăm cu un element ceresc, atunci acesta ar fi o uriașă, zbuciumată și multicoloră nebuloasă – ca acelea pe care le-a descris în unele din versurile sale postume – apărînd și dispărînd de pe firmament, lăsîndu-ne o amintire – o operă – de neuitat.

Formula „Eminescu, omul deplin al culturii românești" a fost lansată de Constantin Noica, într-o carte din 1975. Noica ajunge la această concluzie poposind cîtva timp în fața manuscriselor și hîrtiilor lui Eminescu aflate la Biblioteca Academiei din 1902, cînd le-a donat Maiorescu. Cartea militează pentru publicarea integrală a caietelor eminesciene, cunoașterea deplină a măreției geniului nefiind posibilă fără lectura lor – crede Noica. „Omul deplin" ar fi pentru filosof un fel de variantă autohtonă a lui „uomo universale" – celebrul ideal al Renașterii, întruchipat de mai mulți reprezentanți ai acestui mare curent, între care Leonardo da Vinci. Drept este că Eminescu avea largi cunoștințe de filosofie și istorie, de filologie și economie, că traducea din germană, îndeosebi, și-l preocupau din cînd în cînd și științele exacte. Totuși comparația cu Leonardo mi se pare cu totul inadecvată – indiferent că geniu au avut ambii. Și apoi, dacă Eminescu e „omul deplin" înseamă că ceilalți mari creatori născuți pe pămînt românesc ar fi... nedeplini sau neîmpliniți? Ce facem atunci cu un Brâncuși sau cu Blaga, autor și al unui sistem filosofic – spre a lua doar două exemple? Văd în expresia lui Noica o exagerare, o hipertrofiere sofistă ce e, și aceasta, tot o formă retorică a cultului.

În fine, Călinescu, în faimoasa sa *Istorie a literaturii române* din 1941 și-a subintitulat capitolul Eminescu cu expresia „poetul național". Deci aici e sursa clișeului. Să o discutăm. Mai întîi, conceptul de poet național ține de veacul al XIX-lea, veacul exaltării națiunilor. În 1941, totuși, omenirea și chiar România intraseră în altă eră. Iar astăzi putem spune că această formulă a intrat chiar în desuetudine. Ce ar însemna

deci poet național? Ar însemna că el reprezintă națiunea și țara în ceea ce are ea mai specific, mai inconfundabil, mai caracteristic. El singur, opera lui, ar conține o bună parte, dacă nu întreaga noastră specificitate.

E ușor de văzut exagerarea, azi inacceptabilă, oricît ne-am regăsi în unele poeme sau unele idei ale geniului. Ideea că el ne reprezintă în fața umanității ca sumum al specificului mi se pare de-a dreptul falsă, inadmisibil reducționistă. Și asta nu numai pentru că au trecut 150 de ani de la naștere, ci și pentru că lumea s-a schimbat în profunzime de la moartea sa. Citită ca o Evanghelie, opera sa își schimbă destinul și își micșorează valoarea. Poetul Eminescu are numai de cîștigat în inevitabila dar implicita confruntare cu Blaga, Barbu, Arghezi sau Bacovia. O confruntare întru cultură și artă a versului. Cît despre fascinantul și redutabilul polemist care a fost gazetarul politic Eminescu, acesta nu era „național", ci foarte naționalist: conservator radical, el este un adversar consecvent al parlamentarismului și liberalismului, vedea viitorul țării într-un trecut idilizat și ruralist, era xenofob și, de cele mai multe ori, retrograd. Nu e el singurul în epocă, există în tot romantismul european o astfel de direcție conservatoare – sau reacționară – iar sursele ideologice ale lui Eminescu acolo pot fi găsite. Din fericire, puține accente politice au trecut în poezie; în orice caz, nu ne putem mîndri atunci cînd citim versuri ca:

„Cine-a îndrăgit străinii / mînca-i-ar inima cîinii" sau „Să dai foc la pușcărie și la casa de nebuni"...

Accente retorice desigur, dar sanghinarde și resentimentare, nedemne de un poet atît de specific, cum

cred încă unii. Iarăși, Eminescu nu e singur în aceste excese. Nu demult, în Franța s-a discutat pe larg despre strofe nu mai puțin sîngeroase și xenofobe ce se află, nici mai mult, nici mai puțin decît în imnul național, *Marseilleza*. În consecință, s-a renunțat la cîteva strofe.

Grav este că teoriile politice ale lui Eminescu, desprinse din contextul lor, au hrănit și hrănesc încă naționalismul extremist românesc și de dreapta, și de stînga, că spiritul reacționar a găsit în el o autoritate mereu invocată și mereu fals actualizată. Nu e vina poetului, desigur. Dar a amenda, a renunța sau a denunța formula de „poet național" mi se pare o necesitate. Căci valoarea lui Eminescu nu e reductibilă la clișeele pe care am încercat a le demonta mai sus. E poate timpul să dăm la o parte coroanele de formule putrede ce-i sufocă posteritatea.

Un număr dedicat lui Eminescu de revista *Dilema* – cred că acum un an – a produs un mare scandal, pentru că niște tineri, majoritatea fără nume și autoritate, și-au permis să zguduie cultul, să spună că poezia lui nu le place, nu îi interesează etc. Un act de frondă juvenilă nu lipsit de interes și semnificație – dar ce reacții indignate din partea belferilor docți și a naționaliștilor de extremă! Și pentru ce? Pentru un gest contestatar? Parcă e un blestem că nu mai învățăm odată că orice posteritate nu poate fi decît critică; nu mai învățăm odată că o societate nu e matură și democratică decît atunci cînd tolerează și recuperează contestațiile de orice fel; nu mai ieșim odată din acest provincialism de țațe care țipă ca înjunghiate cînd văd un gest mai șocant... Țațele care i-au aplaudat pe minerii veniți să-i schingiuiască

pe studenții contestatari care nu mai voiau comuniști în guvern. Nu voi face elogiul tinerilor combatanți din *Dilema*, unii din ei interesanți, alții doar scandalagii, dar nici nu voi spune, ca unul dintre zelatorii indignați, că orice poet român trebuie să înceapă numai CU și DE LA Eminescu. Ce prostie constipată și ce deserviciu făcut artei de minți care nu pot vedea și gîndi dincolo de ostrețele ogrăzii lor...

În fine, pentru noi, români care trăim în străinătate, lectura unei poezii de Eminescu poate declanșa emoția dorului. E normal și nu avem de ce ne rușina pentru o lacrimă a desfătării. Dar, să nu uităm, noi trăim într-o lume care nu-și transformă geniile, cu mult mai numeroase, în tot atîtea obiecte de cult, o lume în care festivitatea nu se confundă sistematic cu festivismul. Trăim în cultura democrațiilor, în care geniile coexistă pașnic, aș spune natural, nu se transformă în intangibile, monstruoase totemuri.

De aceea am formulat aceste inconfortabile, dar, cred, stenice adevăruri, care, vă asigur, nu sînt numai ale mele. Sub semnul lor văd sărbătorirea curățită de balastul subcultural al celor 150 de ani de la nașterea geniului. Nu va trece mult timp și o inevitabilă nouă și strălucitoare lectură sau interpretare va îmbogăți posteritatea eminesciană. Va fi normal, așa se primenesc posteritățile tuturor marilor scriitori. Dincolo de melancolia sa însetată de extincție, de sensualitatea sa castă și somnolentă, dincolo de halucinația prăbușirii lumilor mirifice și a cerurilor de bazalt, de pătimirea întru tragic destin al lumii congenere lui, de vuietul oceanelor cosmice și al pădurilor extatice, dincolo de paloarea filosofului întipărită pe profilul nobil a poetului, dincolo de

dorul său spre neființă provenit din singurătatea-i inextricabilă, va veni cineva care ne va spune ceva nou și important, ceva ce noi încă nu am văzut în cartea lui Eminescu.

Îngăduiți-mi, în încheiere, și lăsînd locul marilor actori pe care îi așteptați, aducîndu-vă un Eminescu al lor, îngăduiți-mi să vă citesc o scurtă poezie, numai șase versuri. E una din acelea la care eu revin mereu, revin la insondabilul ei mister; are ca titlu primul ei vers, și este datată 1883, anul teribilului declin:

„Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă,
Și somnul, vameș vieții, nu vrea să-mi ieie vamă;
Pe căi bătute-adesea vrea mintea să mă poarte,
S-asamăn între-olaltă viață și cu moarte;
Ci cumpăna gîndirii-mi și azi nu se mai schimbă,
Căci între amîndouă stă neclintita limbă".

Răspuns la ancheta revistei *Apostrof* la deschiderea anului Caragiale*

***Apostrof*:** Cum va explicați faptul că, în timp ce Eminescu are statut de mit național, Caragiale a fost și este autorul „repudiat", de care mediul cultural românesc își amintește mai de grabă cu neplăcere?

Gelu Ionescu: Un scriitor satiric nu poate atinge un, cum spuneti dvs., „statut de mit național". Eu, cel puțin, nu cunosc vreun caz. Caricatura, satira irită – poate chiar exaspera. Produce mult mai multe resentimente decît puținele adeziuni. Spiritul critic nu a fost niciodată popular, a fost cel mai adesea confundat cu „denigrarea" (ah, ce cuvînt înăbușitor cît un complex de inferioritate!). Mai e de spus că acest „statut de mit național" mai de grabă defavorizează posteritatea critică – adică cea adevărată – a unui mare scriitor. Vezi chiar cazul lui Eminescu în diverse perioade istorice, între care și cea actuală.

În ceea ce-l privește pe Caragiale, n-aș spune că a fost mereu repudiat de mediul cultural românesc, nici că a rămas un paria. El a avut (încă din timpul

---

* Apărut în nr. 1-2/2002 al revistei.

vieții) și are foarte mulți admiratori și chiar „fani" – iar invocarea numelui său în legătură cu vreun personaj al vieții publice cotidiene, cu vreo situație, sau numai cu o replică dintr-un discurs, e foarte frecventă. Expresia „ca în Caragiale" e foarte des folosită – iată o referință și o trimitere ce face concurență întregii noastre literaturi. Să ne amintim că încă Lovinescu spunea că e singurul nostru scriitor care „face concurență stării civile". Așadar Caragiale a rămas oarecum actual, în ciuda prevestirii lovinesciene, prevestire optimistă pentru că arăta încredere în evoluția societății și burgheziei românești, evoluție ce ar fi făcut ca personajele lui Caragiale să dateze istoric, să cadă în desuetudine. Doamne, ce bine ar fi fost! – dar nu a fost... Prevestirea lui Lovinescu se adeverește nu pentru că burghezia românească a ieșit din era mahalalei, ci pentru că, după ce a fost desfigurată de comunism, actuala societate românească este dominată de o „clasă" – cum oare să-i spun? – mafiotic-securistă ce vorbește altfel dar mai ales excelează într-un cinism și într-un fel de delincvență pe lîngă care eroii lui Caragiale sînt niște blînzi copii agramați. Agramați sînt și noii stăpîni, într-o considerabilă proporție... dar ce-i deosebește de eroii lui Caragiale este gradul feroce de imoralitate. Așa că actualitatea sa o mai recunoaștem doar în situații sociale benigne și mai ales pitorești.

E drept că, nu o dată, repudierea a existat – liberalii, în timpul vieții, apoi naționaliștii de extremă, în fine chiar și Ceaușeștii l-au interzis: aceștia și pentru că erau naționaliști de extremă dar și pentru că urau umorul și aveau pudibonderia complexaților. Așadar, grila judecăților naționaliste sau

moral-politice pusă în prim plan, înaintea celei estetice, poate duce la repudieri – vezi și pe C. Noica. Eu aș fi tentat să „repudiez" mai de grabă publicistica lui Eminescu sau faimoasa *Doină* – dacă e vorba de repudieri – și pentru că aceste scrieri contrazic preeminența criteriului estetic, în aceste cazuri cu totul secundar. Însă fiind un om de litere și încercînd de vreo 45 de ani să mă apropii cum trebuie de literatură, am învățat că nu am dreptul de a repudia, că nici nu trebuie să-mi treacă prin cap ideea de repudiere, adică de alungare din literatură a unui text care e o valoare. Îl pot judeca, interpreta, pot fi de acord sau nu cu el, îl pot admira sau nu – dar nu repudia.

Însă societatea își poate lua acest drept, pentru că în ea nu primează criteriul estetic. Satiricii – și Caragiale este un autor esențialmente satiric – pun în fața societății oglinzi în care diformitățile ei se văd mult mai bine. E ceea ce nu place, ceea ce irită. Am auzit odată un nătărău universitar care spunea: „Poporul român nu e un popor de Mitici, Cațavenci și Mițe!"... ca și cum Caragiale ar fi spus vreodată asta...

Dar:

Caragiale, în ciuda caricaturii sau satirei, a lăsat în urma sa un popor de personaje fundamental simpatice, amuzante, de cele mai multe ori atașante. Au, cu toatele (sau aproape) ceva atrăgător. Toți încornoraților, toți demagogii, toate adulterinele, toți analfabeții, nătărăii, mincinoșii și ramoliții – toți sînt simpatici. În plus, nimeni nu e pedepsit în această lume de care rîdem de mai bine de un secol. Rîdem – și prin asta îi acceptăm. Poate chiar iertăm. Ei vin pe

scenă, noi le știm partiturile pe din afară, le îngînăm, au intrat în viața noastră ; Caragiale e un scriitor pe care nu poți să-l uiți ; nu l-a uitat nici Eugen Ionescu (și cred că nici nu a vrut să-l uite). Eu cred că – fără voia sau intenția lui Caragiale, firește – societatea românească (pe care marele scriitor a scrutat-o cu tot atîta plăcere cît și dezgust, din care s-a inspirat, pe care a „copiat-o") a acceptat mult mai ușor viciile unor membri ai ei, nu o dată de seamă, pentru că, inaptă să se maturizeze, să se asume, a confundat viața cu scenele și caracterele din piesele și schițele sale atît de cunoscute, atît de familiare, atît de admirate, atît de acceptate. Recunoscînd în jur Cațavenci, Ipingești, Farfurizi, „dame" ca Zoe, Veta și Didina, românul, în loc să blameze, să judece și să condamne moral, politic sau social, vicii care sînt de condamnat în ei, față de care ar trebui să iei o distanță, A RÎS – sau numai a zîmbit – a iertat – sau a ridicat din umeri. S-a acomodat cu ei, o nătîngă acceptare ca o fatalitate dirijată de zeii derizoriului. Eu numesc asta inerție – și nu toleranță. Geniul său a sugerat (fără să vrea, desigur) unui întreg popor acomodarea cu prostia, viciul și mișelia. Nu e vina lui, firește. Latura odioasă a acestor personaje – nu toate, pentru că nu puține sînt idioți inofensivi – e ascunsă de șarmul lor, de arta comediei ce o practică prin toată ființa lor. Dar această latură odioasă e cea care, la toți marii comediografi, de la Molière la Gogol, e pedepsită. Mare misogin, Caragiale iartă pînă și pe toate adulterinele sale, despre care G. Călinescu a delirat în faimosul eseu *Domina bona*, un model de falsă înțelegere a lui Caragiale. Pedeapsa din *Tartuffe* sau din *Revizorul* nu intră în morala *Scrisorii... furtunoase...*

Așadar, autorul repudiat dar personajele sale mai mult decît acceptate – chiar iubite: prostia monumentală, de pildă, poate trezi o veselă admirație stupefiată... E simptomatic faptul că autorul își mîngîia personajele sale calificîndu-i ca fiind „drăguții de ei!". Drept este că a exclamat o dată și: „Îi urăsc, mă!".

Fiind vorba de repudiere, să amintim că a avut parte de destui detractori: cei din timpul vieții, apoi N. Davidescu etc. La fel de stupizi ca detractorii sînt și unii care au încercat interpretări aberante – de exemplu N. Steinhardt care, într-un eseu locvace, a încercat să demonstreze... creștinismul fundamental al eroilor caragialieni: a confunda complicitatea în viciu cu iertarea creștinească este un punct de vedere atît de fals, încît echivaleaza cu un act detractor...

Ca să închei răspunsul la prima întrebare, aș spune că, oricît „rău" a făcut, fără știința sau intenția sa, societății românești, oricît rîsul său, comparabil cu cel al marilor artiști din gen ai lumii, oricît a „sabotat" viziunea dramatică pe care un popor trebuie să și-o asume pentru a deveni matur, eu admir fără condiții arta sa, atunci cînd ea strălucește. Nu tot timpul și nici pretutindeni, ci numai cînd ea strălucește la nivelul empireului literar național.

***Apostrof*:** În ce măsură vă recunoașteți în I.L. Caragiale, omul?

G.I.: Nu mă recunosc în om, am citit cred aproape tot ceea ce s-a scris despre el. Îmi plac berăriile, dar le frecventez rar. Nu-mi place șprițul. Nu-mi place deloc să stau de vorbă cu imbecilii. Panicile mele sînt altele, prieteniile mele au ceva sacru; nu sînt cinic. Sînt meloman, deși nu Beethoven e

compozitorul meu preferat. Eu cred deci – poate mă înșel – că nu am nimic caragialesc în persoana mea. Mărturisec că nu prea am simpatie pentru tipul ce el l-a reprezantat cu brio, tip foarte... românesc, de altfel. Caragiale pare a fi fost personajul principal al operei sale. Dar simpatia pentru om sau personaj e una, și geniul operei e alta.

Dar:

Viața a vrut ca exilul meu să aibă loc tot în Germania. În fond, Caragiale este ante-mergătorul unei întregi categorii de scriitori care au plecat în exil – un exil cu alte, cu totul alte motivații. Acum cîțiva ani am vrut să scriu un eseu intitulat „De ce s-a exilat Caragiale?". Nu l-am scris pentru că nu știu să dau un răspuns concludent întrebării. Dar voi rezuma aici cîteva observații pe această temă, profitînd de ocazia ce mi-o oferă excelenta revistă *Apostrof*.

Cred ca există mai multe cauze:

Prima ar fi respingerea de la premiile Academiei, pe deplin meritate, atît a volumului de teatru cît și a unuia de schițe, de proze. Dimitrie Sturdza, șeful liberalilor de atunci, poartă vina acestei enorme nedreptăți, una din primele pe care politicul le-a operat asupra artisticului în țărișoara noastră. Dar știm că I.L. Caragiale avea intenția expatrierii mult înainte de 1904 – voia să se așeze la Brașov, Sibiu sau Cluj. Însă moștenirea Momuloaiei i-a permis să aleagă Berlinul, oraș ce era atunci în plină glorie post-bismarckiană, oraș ce oferea ordinea, curățenia și civilizația unuia care se exasperase de haosul, murdăria și subdezvoltarea balcanică a Bucureștilor. Îl înțeleg, aș fi făcut poate la fel. Nu a ales nici Parisul – a declarat cîndva, că în ciuda entuziasmului,

orașul îl obosise (și pe mine mă obosește, deși îl ador, revin mereu la el – cred că adunate, zilele și lunile, am stat în Paris mai mult de un an...) – nici alt oraș mai sudic, mai dulce în climat. Căci climatul îl obsedează – vezi excepționala corespondență către Zarifopol, principala noastră sursă – dar nu unica: *Amintiri despre Caragiale*, volum vechi și incomplet din 1972, ar fi o alta. Apoi, e lucru bine știut, în Germania se face cea mai de calitate interpretare muzicală – așa a fost, așa a cam rămas. Un meloman ca el nu putea ignora această realitate, mai cu seamă că pe atunci nici măcar gramofonul nu exista... Cineva în mai sus amintitele *Amintiri* spune că berea, calitatea berii nemțești a fost un serios motiv. Se poate, aceeași corespondență menționează de multe ori numele berii preferate – *Pfungstädter* – dar berea nu poate fi, totuși, un motiv determinant, cel mult unul secundar. Șerban Cioculescu, în cunoscuta biografie (cam... romanțată) care a reprezentat o turnantă decisivă în receptarea critică a lui Caragiale, pune exilul exclusiv pe seama dorinței de a trăi, în sfîrșit, burghez-confortabil: moștenirea o permitea. Nu știu cum o permitea, pentru că Vlahuță scrie că, la momentul morții subite, banii se cam terminaseră (inclusiv cei pe care îi luase din moștenirea lui Mateiu, spoliindu-l, motiv de ură veșnică a acestuia din urmă) și se punea problema unei colecte publice. Eu aș mai adăuga la toate acestea încă un motiv al exilului – și anume LEHAMETEA. A preferat să se despartă de sursele sale vii de inspirație, dar a fost o despărțire capricioasă. Caragiale vine des în țară (ceea ce exilații români din anii comunismului nu puteau să o facă); ba chiar intră în politică și susține

campania electorală a celui în care își punea toată speranța – și anume Take Ionescu. Discursurile sale politice ținute cu aceste ocazii sînt de-a dreptul venite din cele ale lui Cațavencu. Caragiale, care nu avusese premiile Academiei și nici alte onoruri, spera să devină deputat... S-a înșelat și, de data aceasta, a fost „tradus" de idolul său. Deputația l-ar fi reîntors în țară și i-ar fi asigurat cîțiva ani un venit. Și apoi? Stau să mă mir cît pot fi de orbi, uneori, chiar oamenii de geniu: cum nu-și dădea seama el că destinul nu-l va așeza niciodată în scaunul celui pe care îl batjocorise dincolo de orice limită – în scaunul lui Agamiță Dandanache? aceste campanii – și discursurile din ele – sînt, într-un fel, o contrazicere a operei...

În același timp cînd bătea drumurile țării pentru Take, el scria lui Zarifopol că abia așteaptă să se întoarcă ACASĂ – acasă e întotdeauna Berlinul, niciodată Bucureștiul sau patria daco-romană. Aici e poate misterul adînc, complex și numai în parte palpabil al răspunsului la întrebarea: de ce s-a autoexilat Caragiale la Berlin? După părerea mea la fel de obscur ca și răspunsul, imposibil de fapt, la faimoasa întrebare: „De ce, Nene Anghelache?". Obscur pentru că, dacă trecem de aparențe, ne adîncim în misterele inconștientului... Să vină deci psihocritica!

Nu mai am de adăugat decît faptul că, după opinia mea, scrierea *1907 din primăvară pînă în toamnă* nu putea fi scrisă DECÎT departe de țară. Luciditatea ei, tonul ei, nu sînt ale unei detașări ci ale unei distanțe care îi asigură valoarea obiectivității și-i validează dramatismul. Caragiale vedea rezolvarea, dincolo de omagiul autoritarismului regal, în

împropietărirea țăranilor însoțită de introducerea sufragiului universal. Vor trebui să mai treacă 15 ani și un război mondial pentru ca politicienii români să îndeplinească aceste necesități vitale ale unei societăți care nu se hotăra să iasă dintr-un fel de feudalism degenerescent.

Ar mai fi de spus că există cîteva texte despre români – cum ar fi scrisoarea către Alceu Urechia din 25 iulie/7 august 1905 – în care întreaga diatribă cioraniană este anunțată. Texte și accente de un criticism radical care atinge, poate, injuria.

Și să mergem mai departe cu întrebarea: i-a urît oare Caragiale pe români? A plecat din România ca să scape de ei? Oricît de greu de pus aceste întrebări, tot atît de greu de răspuns. Eu cred că poți să ai momente în viață, mai ales atunci cînd ești preocupat de soarta politică a nației și de cultura ei, în care parcă ți se impune să le urăști. Dar nu ura care suprimă, din care curge sîngele crimei, ci aceea care blamează, disprețuiește, exasperează – regretă. Unii sînt consolați cu realitatea poporului și țării așa cum sînt ele, nu îi implică, alții izbucnesc mai rar – ca Eminescu – alții mai des: Caragiale. Spiritele, scriitorii satirici nu-și parfumează mustața cu apă de roze și nici nu ascultă transportați numai cîntece de heruvimi. Dar fără ei, nu știm sau nu putem afla corect cine sîntem – și dovadă că, deși a existat un Caragiale, un Cioran și alții – noi chiar nu știm. Ei, criticismul lor și al altora, nu a fost de ajuns.

***Apostrof*:** În ce măsură vă recunoașteți în personajele lui Caragiale?

G.I.: Nu mă recunosc defel în niciunul din personajele lui Caragiale. Mă identific însă cu naratorul din proza

Grand Hotel Victoria Română – o proză teribilă, disperată, halucinantă. Folosesc însă, nu o dată cu deliciu, replicile sale de neuitat, de neuitat...

Ca o fatalitate.

Cuprins

1.
Partea și întregul

Istoria, istoria... 9
Doisprezece ani la *Europa liberă* 60
Șapte ani la Heidelberg 89
Răzlețe 101
Cărțile 155

2.
Două scrisori către Ion Vartic

„Scrisoarea spaniolă" 167
„Scrisoarea bavareză" 172

3.
Patru convorbiri

„Dacă vezi lumea ca pe o mahala,
nu poți decît să gîndești ca un mahalagiu" 183
Șaizeci de ani de melancolie... 209
A învăța libertatea... 235
Despre o rană nevindecabilă... 246

4.

Despre memorialistica unor prieteni

Jurnalul lui Mircea Zaciu – o oglindă... 265
„Trecut-au anii... la apa Vavilonului”
(sau despre Virgil Ierunca
și Monica Lovinescu) 280

5.

O polemică

Despre Tudor Vianu
în ultimii săi 20 de ani 321

6.

Două eseuri

Cuvînt înaintea unui spectacol Eminescu
la München, iulie 2001 349
Răspuns la ancheta revistei *Apostrof*
la deschiderea anului Caragiale 363

EGO grafii

Nicolae Manolescu, *Cititul și scrisul*

Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez II (1984-1989)*

Livius Ciocârlie, *& comp.*

Gelu Ionescu, *Copacul din câmpie*

în pregătire:

Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez I (1976-1983)*

www.polirom.ro

Redactor: Lidia Ciocoiu
Coperta: Ionuț Broștianu
Tehnoredactor: Gabriela Ghețău

Bun de tipar: martie 2003. Apărut: 2003
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266
6600, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33 • O.P. 37;
P.O. Box 1-728, 70700; Tel.: (021) 313.89.78;
E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. Polirom Co S.A.
6600, Iași, Calea Chișinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323 ; Fax : (032) 230485

Valoarea timbrului literar este de 2% din prețul de vînzare
și se adaugă acestuia. Sumele se virează la Uniunea Scriitorilor
din România, cont nr. 2511.1-171.1/ROL